THE

KÂSHI-SANSKRIT-SERIES

(*HARIDÂS SANSKRIT GRANTHAMĀLĀ*)

NO 100.

(Chhanda Section, No. 4.)

THE

VAG VALLABHA

Of

SRIDUHKHABHAÑJANAKAVI

Edited with

THE VARAVARṆINÎ COMMENTARY

By

M. M. Pandit Deviprasada Kavichakravartî

Professor, Benares Hindu University

Benares.

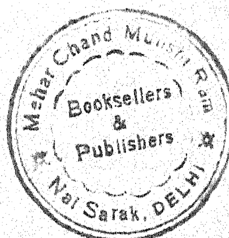
With an Introduction and Index etc.,

By

SĀHITYA DARS'ANĀDYACHĀRYA DARS'ANIKASARVABHAUMA

TARKARATNA NYAYARATNA

Goswamî Damodara S'astrî

BENARES.

JAI KRISHNADÂS-HARIDÂS GUPTA,

The Chowkhamba Sanskrit Series Office,

1933.

PRINTED, BY
JAI KRISHNA DAS HARIDAS GUPTA
Vidya Vilas Press,
Benares City.

1933.

हरिदाससंस्कृतग्रन्थमालासमाख्य-
काशीसंस्कृतसीरिज़पुस्तकमालायाः

१००

छन्दोविभागे (४) चतुर्थपुष्पम् ।

वाग्वल्लभः

श्रीदुःखभञ्जनकविविरचितः

तदात्मजेन
काशीविश्वविद्याऽऽलयाध्यापकेन
महामहोपाध्याय-
पण्डितश्रीदेवीप्रसादकविचक्रवर्त्तिना
कृतया
वरवर्णिनीटीकयाऽलंकृतः

दार्शनिकसार्वभौमसाहित्यदर्शनाद्याचार्य्यतर्करत्नन्यायरत्न-
गोस्वामिश्रीदामोदरशास्त्रिरचितया भूमिकया सहितः

पाण्डेयपण्डितश्रीरामतेजःशर्मणा संशोधितः ।

प्रकाशकः—
जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः—
चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस,
बनारस सिटी ।

१९३२

सू" ४ "सा ते क तू" ५ "कदा स जू" ६ "किं वद भू" ७ "न हसन्" ८ इति पारमर्षसूत्राष्टकेन वर्णत्रिकत्वेन पर्यवसितलक्षणाः सूचिताः,

अत एवाभियुक्तैः—

"मयरसतजभनसंज्ञाश्छन्दस्यष्टौ गणास्त्रिवर्णाः स्यु"-

रित्यादिनोक्ताः,

सूत्रनिर्दिष्टगणस्वरूपानुसारेणैव च

"सर्वगुरुर्मः कथितो भजसा गुर्वादिमध्यान्ताः ।
छन्दसि नः सर्वलघुर्यरता लघ्वादिमध्यान्ताः"

इत्येवं प्रातिस्विकरूपेण लक्षिताः,

अत्र यद्यपि गणानामक्षरघटितत्वेन गणच्छन्द एवाक्षरच्छन्दोऽपि वक्तुं सुशकं-तथाऽप्यनारब्धगणानामप्यक्षराणां पार्थक्येन छन्दःप्रयोजकत्वं "ग्लौ"विति सूत्रयित्वा "ग्लिति समानी" इत्यादि सूत्रयत आचार्यस्य तात्पर्येणानुमीयते, गुरुलघुस्वरूप-लक्षणे त्वाचार्यनागराजेनोक्ते—

(१)दीहो संजुत्तपरो बिन्दुजुओ पाडिओ अ चरणान्ते ।
स गुरू बङ्क दुमत्तो अण्णो लहु होइ सुद्ध एक्ककलो ॥

इति सूत्रे,

गुरुलघ्वोर्लक्षणे "ग्ृ ल्" "ग्लौ सः" इति पारमर्षसूत्राभ्यां स्फुटीकृते,

एवमवस्थाविशेषे लवोर्गुरुत्वं चोभयत्रातिदिष्टं "हे" "प्रादिपरः" "गन्ते" इति सूत्रैः, सूत्रद्वयेऽपि "बिन्दुजुओ" "आदि"पदाभ्यां गृहीतानामनु(२)स्वारविसर्गजि-ह्वामूलीयोपध्मानीयव्यञ्जनानां स्वीकारादेभिः सहितोऽपि लघुस्तथा, पादान्तस्थो-लघुश्च विकल्पेन गुरुर्भवति सकलकविच्छान्दससमयानुसाराद् अत एव लक्ष्मीधरोऽ-प्युक्तसूत्रव्याख्याने "पातितश्चे"त्यत्रत्यचकारं विकल्पार्थकं व्याचष्टे स्म,

केदारभट्टश्च रत्नाकरे "वा पादान्ते" इत्यनेन व्यचीक्लृपद् ,

एतेन "विकल्पस्याप्रस्तुतत्वादिति वृत्तिकारोक्तिरसमञ्जसैव,

न चैवं सर्वत्र पादान्ते लवोर्वैकल्पिकगुरुत्वविधाने प्रमाण्यादावन्ते गुरुत्वनि-यमो विरुध्येतेति वाच्यम् ?

---

(१) दीर्घस्संयुक्तपरो बिन्दुयुतः पातितश्च चरणान्ते ।
स गुरुर्वक्रो द्विमात्रोऽन्यो लघुर्भवति शुद्ध एककलः ॥

(२) अत्र दीर्घसंयुक्तपूर्वानुस्वारविसर्गिणामुदाहरणानि प्रसिद्धानि, जिह्वामूलीयोपध्मानीयवतोर्लघ्वोस्तु—
"मन्दᳵ कवियशᳵप्रार्थी;"
व्यञ्जनपूर्वस्य लघोश्च
"रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन्"
क्रमेण ज्ञेयानि,

पादान्ते लघोर्वैकल्पिकगुरुत्वस्योदाहरणं तु तदेव बोध्यं यत्र पादान्ते गुरुत्वलघुत्वयोरन्यतरस्य नियमो नानुशासनिकः; तन्नियमे च नियामकस्यापवादकतैवेति,

शास्त्रद्वयप्रामाण्यरक्षणायोत्सर्गशास्त्रीयोद्देश्यताऽवच्छेदककोटावपवादशास्त्रीयोद्देश्यताऽवच्छेकातिरिक्तत्वेन संकोचस्य सर्वतन्त्रसिद्धान्तिसंमतत्वात् प्रकृतेऽपि "बिन्दु प्रमाणी" इत्यादिशास्त्रोद्देश्यस्थलानि विहायैवोत्सर्गप्रवृत्तेः, क्व चित्पुनरतिदिष्टगुरुत्वकेऽपि लघौ लघुत्वं प्रतिप्रसूयते यथोक्तं नागराजेन—

(१)"कत्थवि संजुत्तपरो वण्णो लहु होइ दंसणेण जहा ।
परिहसइ चित्तधिज्जं तरुणिकडक्खम्मि णिव्वुत्तं" इति,

एतत्सूत्रस्वारस्येनैव क्रमत्वेन परिभाषितात् पादादिसंयोगात् पूर्वस्य प्राप्तगौरवस्यापि लघिमा रत्ना(२)करे प्रतिप्रसूतः, प्राकृते तु तेनैव विशेष उक्तः,

"इ(३)हिकारा बिन्दुजुआ एओ सुद्ध अ वर्णमिलिता वि लहू ।
रहवज्जणसंजोए परे असेसं वि सविहासं" इति,

एतत्सूत्ररीत्या सानुस्वारत्वादिका(४)रहकारयोर्गुर्वोर्व्य(५)अनेन मिलितयोरमिलितयोरेओवर्णयोर्दीर्घत्वेन गुर्वो रे(६)फहकाराभ्यां मिथो व्यञ्जनान्तरेण संयुक्ताभ्यां पूर्वत्वेन गुरुभूतस्य लघाश्च प्रामाणिकलक्ष्यानुरोधेनाभिमतं गुरुत्वं लघुत्वं वा व्यवतिष्ठते, किंच—

"ज(७)इ दीहो विअ वण्णो लहु जीहा पढइ सोवि लहु ।

---

(१) कुत्रापि संयुक्तपरो वर्णो लघुर्भवति दर्शनेन यथा,
परिस्खलति चित्तधैर्यं तरुणीकटाक्षे निर्वृत्तम्"

(२) पादादाविह वर्णस्य संयोगः क्रमसंज्ञकः ।
पुरःस्थितेन तेन स्याल्लघुताऽपि क्व चिद् गुरोः ॥

(३) इकारहिकारौ बिन्दुयुतावेऔ शुद्धौ च वर्णमिलितावपि लघू ।
रेफहकारौ व्यञ्जनसंयोगे परे अशेषमपि सविभाषम् ॥

(४) माणिणि माणहिं काइं फल ए(५)ओ जे चरण पडु कन्त ।
सहजे भुअंगम जइ णमइ किं करिए मणिमन्त ॥
मानिनि ! मानेन किं फलमेष यदि चरणयोः पतितः कान्तः ।
सहजेन भुजङ्गमो यदि नमति किं कुरुतो मणिमन्त्रौ ॥

(६) चेअ सहज तुहुं चंचला सुन्दरिह्लदहि बलन्त ।
पअड ण घल्लसि खुल्लणा कीलसि उण उल्लसन्त ॥
चेतः ! सहजेन त्वं चञ्चलं सुन्दरीह्रदे बलत् ।
पदमपि न ददास्यधम ! क्रीडसि पुनरुल्लसत् ॥

(७) यदि दीर्घमपि वर्णं लघुं जिह्वा पठति सोऽपि लघुः ।
वर्णा अपि त्वरितपठिना द्वौ त्रयो वा एकं जानीत ॥

यथा—

अरे रे वाहहि कान्ह णाव छोटि डगमग कुगति ण देहि ।
तइ इथि णदिहि सँतार देइ जो चाहिसि सो लेहि ॥
अरेरे वाहय कृष्ण ! नावं सूक्ष्मां डगमगकुगतिं न देहि ।
त्वमस्यां नद्यां संतारं दत्वा यदपेक्षसे तद् गृहाण ॥

वण्णो वि तुरिअपढिओ दोत्तिण्णि वि एक्क जाणेहु"

इति सूत्रेणान्यथाऽपि दीर्घस्य लघुतोक्ता ।

निर्दिष्टगुरुलघुघटितं वस्तुगत्या छन्दोमात्रमेव भवति, तस्य च पादयोगात् पद्यत्वं तच्च पद्यं जातिवृत्तभेदाद् द्विविधं--

"पद्यं चतुष्पदं तच्च जातिर्वृत्तमिति द्विधा"

इत्यभियुक्तोक्तेः, तच्च वृत्तं "सममर्धसमं विषमं चे"ति सूत्रानुसारेण त्रिधा, तदुक्तं—

"सममर्धसमं वृत्तं विषमं च तथा परम्" इति,

लक्षितानि चैतानि—

अङ्घ्रयो यस्य चत्वारस्तुल्यलक्षणलक्षिताः ।
तच्छन्दःशास्त्रतत्त्वज्ञाः समं वृत्तं प्रचक्षते ॥
प्रथमाङ्घ्रिसमो यस्य तृतीयश्चरणो भवेत् ।
द्वितीयस्तुर्यवद् वृत्तं तदर्धसममुच्यते ॥
यस्य पादचतुष्केऽपि लक्ष्म भिन्नं परस्परम् ।
तदाहुर्विषमं वृत्तं छन्दःशास्त्रविशारदाः ॥

तत्र समत्वं (१)श्री–तनु(२)मध्याऽऽदिषु, अर्धसमत्वमुपचित्र(३)कादिषु, विषमत्वं पदचतु(४)रूर्ध्वादिषु,

इह यद्यपि समादिभेदा अक्षरच्छन्दःस्वेवानुशिष्टाः किन्तु युक्तिसाम्याद् गणमात्राच्छन्दस्स्वपि यथासंभवं सन्तो न निवार्य्यन्ते यथा--गणच्छन्दसि किलार्धसमत्वं-

---

(१) एतल्लक्षणं रत्नाकरे "गुः श्रीः" लक्ष्यं यथा—
विष्णुं वन्दे,

यद्यप्युक्ताऽऽदिसुप्रतिष्ठाऽन्तानां जातीनामुद्देशः सूत्रे नास्ति तथाऽपि सूत्रकारानुमोदितानि; कथमन्यथा प्रस्तारप्रदर्शने "द्विकौ ग्लौ" सूत्रं सङ्गच्छेतेति निर्मूलताशङ्कैव निर्मूला,

(२) "तनुमध्या त्यौ"इति सूत्रेण लक्षिता, लक्ष्यं यथा—
कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकूले चारु चचार,

(३) "उपचित्रकं सौ स्लौग्, भौ भौ ग्" इति सूत्रेणोक्तं, लक्ष्यं तु—
उपचित्रकमत्र विराजते चूतवनं कुसुमैर्विकसद्भिः ।
परपुष्टविघुष्टमनोहरं मन्मथकेलिनिकेतनमेतत् ॥

(४) "प्रतिपादं चतुर्वृद्ध्या पदचतुरूर्ध्वम्" इति लक्षणसूत्रं, लक्ष्यं यथा—
तस्याः कटाक्षविक्षेपैः
कम्पिततनुरतिकुटिलैर्दीर्घैः ।
तक्षकदष्ट इवेन्द्रियशून्यः क्षतचैतन्यः
पदचतुरूर्ध्वं न चलति पुरुषः पतति सहसैव ॥

(१)गीत्यादिषु, विषमत्वं पथ्याऽऽ(२)दिषु, समत्वं चात्रानुदाहृतमाकरादिषु तथाऽपि प्रस्तारप्रक्रिययाऽऽविःसदेतदपि दुर्वारमेव, मात्राच्छन्दसि समत्वं (३)चारुहासिन्यादिषु, अर्धसमत्वं (४)वैतालीयादिषु, विषमत्वं च पादा(५)कुलकादिषु,

अयमत्र विशेषः—यद्यपि पादचतुष्टये मिथो विजातीयसंख्यकाक्षरकत्वनिबन्धनं विषमत्वं प्रसिद्धं तथाऽप्यनुभवानुरोधेन समसंख्यकाक्षरकेष्वपि पादेषु गुरुलघुविन्यासक्रमव्यत्यासेनापि विषमत्वप्रसक्तिर्दुरवरोधा ततश्चैतादृशमपि वैषम्यं इत्थमेव, एवमर्धसमत्वमपि, सर्वथैव साम्ये तु समत्वमेव, एषां सद्भावश्चानुष्टुब्जातौ व्यक्तः—यथा समा(६)न्यादौ समत्वं, चपला(७)वक्त्रादावर्धसमत्वं, पथ्वा(८)वक्त्रादौ विषमत्वम् इति ।

समत्वादीनामुपजीव्यं पादत्वं च—"पादश्चतुर्भागः" "यथावृत्तसमाप्तिर्वा" इति सूत्राभ्यां समवृत्तेष्वर्धसमविषमवृत्तेषु च क्रमेण लक्षितं, चतुर्भाग इत्यस्य चतुर्थभाग इत्यर्थः, चतुःपूरणो भागश्चतुर्भाग इति मध्यमपदलोपात् कथं चित्सूत्रं संगमनीयम् ।

---

(१) "आर्यार्धसमा गीतिः" इति सूत्रं, लक्ष्यं च—

मधुरं वीणारणितं पञ्चमसुभगश्च कोकिलालापः ।
गीतिः पौरवधूनां सुतं कुसुमायुधं प्रबोधयति ॥

(२) "त्रिषु गणेषु पादः पथ्याऽऽर्ये च" इति सूत्रलक्षिता, लक्ष्यं —

पथ्याशी व्यायामी स्त्रीषु जितात्मा नरो न रोगी स्यात् ।
यदि वचसा मनसा वा द्रुह्यति नित्यं न भूतेभ्यः ॥

(४) "अयुक् चारुहासिनी" सूत्रेणोक्ता, लक्ष्यं—

मनाक् प्रसृतदन्तदीधितिः स्मरोल्लासितगण्डमण्डला ।
कटाक्षललिता तु कामिनी मनो हरति चारुहासिनी ॥

(३) "वैतालीयं द्विःस्वरा अयुक्पादे युग्वसवोऽन्ते ल्गौ इति सूत्रलक्षितं, लक्ष्यं यथा—

क्षुत्क्षीणशरीरसंचया व्यक्तीभूतशिरास्थिपञ्जराः ।
केशैः परुषैस्तवारयो वैतालीयततुं वितन्वते ॥

(५) "एभिः पादाकुलकम्" एतत्सूत्रेणोक्तं, लक्ष्यं यथा—

अलिवाचालितविकसितचूते काले मदनसमागमदूते ।
स्मृत्वा कान्तां परिहृतसार्थः पादाकुलकं धावति पान्थः ॥

[६] "ग्लिति समानी" लक्षणसूत्रं लक्ष्यं—

ओं नमो जनार्दनाय पापसङ्घमोचनाय ।
दुष्टदैत्यमर्दनाय पुण्डरीकलोचनाय ॥

[७] "चपलाऽयुजो न्" लक्षणसूत्रमिदं, लक्ष्यं च—

क्षीयमाणाग्रदशना वक्त्रनिर्मांसनासाग्रा ।
कन्यका वाक्यचपला लभते धूर्तसौभाग्यम् ॥

[८] "पथ्या युजो ज्" सूत्रोक्तलक्षणं, लक्ष्यं यथा—

नित्यं नीतिनिषण्णस्य राज्ञो राष्ट्रं न सीदति ।
न हि पथ्याशिनः काये जायन्ते व्याधिवेदनाः ॥

संप्रति व्याप्यभूतया पादसमाप्त्या स्मारिता व्यापिका यतिर्विचारणीया, एषा च "यतिर्विच्छेदः" इति सूत्रेण लक्षिता, विच्छेदनिर्वचने तु बहुभिर्बहुविधाभिः पटिमाटोपः प्रसारितः, वस्तुतस्तु यथा—स्वररागलयतालानुभूतिपरिपचेलिमसंस्कारपरिकर्मितश्रवणेन्द्रियकजनैरनेकविधमपि तदाययाथार्थ्यं निर्धार्य्यते तथैव नानास्थानोचिताऽरुन्तुदहृद्ययतिरपि तदनुगुणसंस्कारसध्रीचीनकर्णसाक्षिकैव प्रमीयते, तद्व्यवस्थापनदिगपि कियतीवाभियुक्तैः प्रादर्शि-यथा—

"यतिः सर्वत्र पादान्ते श्लोकार्धे तु विशेषतः ।
समुद्रादिपदान्ते च व्यक्ताव्यक्तविभक्तिके ॥
क चित्तु पदमध्येऽपि समुद्रादौ यतिर्भवेत् ।
यदि पूर्वापरौ भागौ न स्यातामेकवर्णकौ ॥
पूर्वान्तवत् स्वरः सन्धौ क चिदेव परादिवत् ।
एष्टव्यो यतिचिन्तायां यणादेशः परादिवत्" ॥
नित्यं प्राक्पदसम्बद्धाश्चादयः प्राक्पदान्तवत् ।
परेण नित्यसम्बद्धाः प्रादयश्च परादिवत् ॥

१ व्यक्तविभक्तिके पादान्ते यथा—वागर्थाविव सम्पृक्तौ,

२ अव्यक्तविभक्तिके पादान्ते यथा—
नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बि-चन्द्रचामरचारवे,

३ संधिकार्य्याभावस्पष्टविभक्तिकत्वान्यतरविशेषप्रयुक्ता श्लोकार्धे यथा—
अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ,

४ व्यक्तविभक्तिके चतुरादिसंख्यकवर्णकपदान्ते यथा—
यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु,

५ अव्यक्तविभक्तिके तादृशे पदे यथाऽत्रैव तनयापदान्ते,

६ पूर्वापरभागयोरेकवर्णात्मकत्वाभावे पदमध्येऽपि यथा—
वैरिञ्चानां तथोच्चा—रितरुचिरऋचामाननानां चतुर्णाम् ,

७ पूर्वापरभागयोरेकवर्णात्मकत्वाभावे संहितैकादेशे प्रायः पूर्वान्तवद्भावे यथा—
जम्भारातीभकुम्भो—द्भवमिव दधतः सान्द्रसिन्दूररेणुम् ,

८ तत्रैव श्रुतिकाटवाभावे परादिवद्भावेऽपि यथा—
अन्तेवासिदयालुरुज्झितनये—नासादितो जिष्णुना,
व्यञ्जनस्यापि गौणत्वेनात्र स्वरानुरोधात पराङ्गत्वम् ,

९ यणादेशः परादिवद् यथा—
विततघनतुषारक्षोदशुभ्रासु दूर्वा—
स्वविरलपदमालां श्यामलामुल्लिखन्तः,

१० चादीनां पूर्वसम्बन्धनित्यत्वे यथा--

स्वादु स्वच्छं सलिलमपि च प्रीतये कस्य न स्याद् ,

११ प्रादीनां परसम्बन्धनित्यत्वे यथा—

दूरारूढप्रमोदं हसितमिव परिस्पृष्टमाशासखीभिः,

"इत्याद्यौचित्यतो ज्ञेया यतिः श्रुतिसुखा बुधैः"--

रित्यादिकाव्यकल्पलताऽऽद्युक्तेरौचित्यायत्ता हि यतेः कर्त्तव्यतेति फलितम् ।

इदानीं छन्दःशास्त्रे विविधप्रयोजनाः के चन प्रत्ययपदव्यवहृताः परमर्षिपिङ्गला-चार्य्यैः प्रदर्शितदिगनुसारेण च्छान्दसाभिरुपनिबन्धकारैर्विस्तार्य्य वर्णिता विषयाः सन्ति,

ते च रत्नाकरे—

"प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टमेकद्व्यादिलगक्रिया ।
संख्यानमध्वयोगश्च षडेते प्रत्ययाः स्मृताः" ॥

इत्युक्ताः, तथाऽन्यत्रापि—

"पूर्णः खण्डो मेरुर्बृहती लघ्वी पताका च ।
मर्कटिकाऽपि च तादृक् पातालं सूचिका चैव" ॥

एतेऽधिकारास्ते प्रोक्ताः,

प्रत्ययत्वं चैषां संख्याऽऽदिप्रतीतिकरणत्वात् सम्भावनाऽऽस्पदविषयेषु विश्वासापर-नामकप्रत्ययोत्पादकत्वाद्वा ज्ञेयम् ,

एते च सर्वे प्रत्यया मात्राऽऽदिभेदवतां समार्धसमविषमप्रभेदानां यावच्छन्दसामेव भवन्ति यथासम्भवम्

तत्र तत्तन्मात्रावर्णजातिघटकव्यक्तीनां स्वरूपादिज्ञानं यत्र प्रस्तीर्य्यतेऽसौ प्रस्तारः, अयं च योग्यताऽनुसारेण सर्वगुरुकव्यक्तिमारभ्य; सर्वलघुकव्यक्त्यवसानो वामपार्श्वतः सम्प्रदायानुरोधेनोपरिष्टात् प्रदर्श्यते परन्तु दक्षिणपार्श्वतोऽप्यधस्ताच्चापि भवितुमर्हति,

प्रस्तारपरिशोधनफलकं नष्टं, तदर्थमेव चोद्दिष्टं, विशेषश्चैषः--

संख्येयविशेषधर्मिणि स्वरूपं यत्र जिज्ञास्यते तन्नष्टम् ,

स्वरूपविशेषं प्रदर्श्य; कतिथोऽयं भेद इति यत्र जिज्ञास्यते तदुद्दिष्टम् ,

अस्यां जातौ कियद्गुरुकाः कति कियल्लघुकाश्च कति व्यक्तय इति जिज्ञासा-ऽपनोदनानुगुणो व्यापार एकद्व्यादिलगक्रिया,

जातिघटकव्यक्तिसंख्याबोधकः प्रत्ययः संख्यानम् ,

अध्वयोगस्तु प्रस्तारलिखनरीतिप्रदर्शनमार्गः,

यत्र 'मेरुसदृशाकृतिकचित्रेऽनेकजात्यन्तर्गतव्यक्तिघटकगुरुलघुसंख्याज्ञापनं यौगपद्येन क्रियते स मेरुः,

यत्र पताकाऽऽकृतिके चित्रे पार्थक्येनैकद्व्यादिगुरुलघुकव्यक्तीनां संख्यानियमनं सा पताका,

यत्र वृत्तिभेदमात्रावर्णगुरुलघुसंख्योल्लेखो युगपत्सा लघुमर्कटी,
यत्र गुर्वन्तलघ्वन्तपिण्डानामपि संख्या ज्ञायेरन् सा बृहती मर्कटी,
प्रकारान्तरेण गुरुलघुज्ञापकमेव पातालम्, तथैव सूची चेति ।

न च सर्वोऽप्ययं विषयविस्तरः सति कुड्ये चित्रमिति न्यायेन च्छन्दःशास्त्रस्योप-योगित्व एव सार्थकस्तदेव चाद्यावधि न प्रतीतमिति वाच्यम् ?

नागराजेनैव च्छन्दोज्ञानस्यैकान्तमुपादेयत्वोपपादनात्, तथा चोक्तं—

(१)जेम ण सहइ कणअतुला तिलतुलिअं अद्ध अद्धेण ।
तेम ण सहइ सवणतुला अवच्छन्दं छन्दभङ्गेण ॥
अबुह बुहाणं मज्झे कव्वं जो पढइ लक्खणविहूणं ।
भुअगालग्गखग्गहिं सीसं खुडिअं ण जाणेइ ॥

किञ्च—

भगवती श्रुतिरेव च्छन्दोज्ञानरहितानां प्रत्यवायित्वं बोधयति—तथा हि—

"यो ह वा अविदितार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाऽध्यापयति वा स स्थाणुं वर्च्छति गर्त्तं वा पतति प्रमीयते वा पापीयान् भवति यातयामान्यस्य च्छन्दांसि भवन्ति" इति,

तस्माद् द्विजेन तु वेदमधीयानेन शास्त्रप्राप्तसाङ्गवेदाध्ययनकर्त्तव्यताकेनावश्यं-छन्दोऽध्येतव्यं; तदितरेणापि च पूर्वोक्तकारणतोऽदोऽवगन्तव्यमेवेति निर्विवादम् ।

एवं च प्रकृतो वाग्वल्लभनामा निबन्धः पूर्वप्रदर्शितयावदुपकरणभूषितोऽद्यावधि प्रचरत्सु च्छन्दोग्रन्थेष्विदमीयज्ञातव्याशेषलौकिकविषयप्रतिपादनालंकर्मीणतया राजान-तीत्यत्र न कोऽपि प्रेक्षावान् विचिकित्समान उपलभ्यते, उपादेयश्चायमतोऽखिलानां-छन्दस्तत्त्वमधिजिगांसमानानामधिजिगापयिषूणां च, विद्याऽऽलयेषु परीक्ष्यच्छन्दो-ग्रन्थान् विचित्य समाविवेशयिषद्भिः समाविवेशयिषिष्यद्भिश्चासौ प्रथमं परीक्ष्य-त्वेन निर्दिधारयिषितव्यः, किञ्चिदवधानपुरःसरमदसीयावेक्षणेनैव निर्व्यलीकमेनमु-षीका उपादेयतामधिगन्तारः कृतमधिकेनास्माकीनेन तत्त्वकथनेनापि,

अस्य ग्रन्थरत्नस्य रचयिता पण्डितप्रवरो ज्योतिर्विदामग्रणीरागमरहस्यज्ञ-आदिमहाविद्याप्रसादलब्धवाग्वैभवः कान्यकुब्जभूसुरो वाराणसेयः सुगृहीतनामधेयः सुकुलोपाख्यः श्रीमान् दुःखभञ्जनशर्मा,

अयं हि कान्यकुब्जेषु प्रतिष्ठितान्वयस्य तपःशीलस्य श्रीप्रतापशर्मणः पौत्रः; तान्त्रिकमूर्धन्यस्यानेकभूपार्चितस्य श्रीलचूडामणिशर्मणः पुत्रः;

---

(१) यथा न सहते कनकतुला तिलतुलितमर्धार्धेन ।
तथा न सहते श्रवणतुला अपच्छन्दस्कं छन्दोभङ्गेन ॥
अबुधो बुधानां मध्ये काव्यं यः पठति लक्षणविहीनम् ।
भुजाग्रलग्नखड्गेन शीर्षं खण्डितं न जानाति ॥

एवं च निबन्धारमुद्दिश्य "मङ्गलमहर्षिचरित"नाम्नः काव्यस्यान्ते कविवंश-वर्णनप्रसङ्गे वृत्तयुगलं वर्णितं तदेवोद्धृत्येह प्रदर्श्यते—

"साहित्यं सकलाः कला हयवयःखड्गादिशास्त्रं वरं-
सङ्गीतं च षडङ्गदर्शनमतादर्शं परामर्शितम् ।
आलङ्कारिककारिकाऽवतरणं चाद्वैततत्त्वादरं-
ब्रह्मानन्दसहोदरं पररसास्वादं प्रसादं गुरोः ॥
सिद्धान्तं गणितद्वयं च करणं तत्ताजिकं जातकं-
मौहूर्तं स्वरशास्त्रपद्धतिगती सत्संहितां शाकुनम् ।
यन्त्रं यामलकेरलं च रमलं तन्त्रं विचारं नयं-
सायुर्वेदमथागमं च निगमं विस्पष्टमाचष्ट यः ॥

वाग्वल्लभस्य चानुरूपा "वरवर्णिनी"नामिका टीका;
मूलकर्तृपुत्रेण महामहोपाध्यायेन श्रीदेवीप्रसादशर्मणा कृता,

टीकाकारश्चैषः—अष्टवर्षायुष्कः पित्रोपनीतो व्याकरणे लघुकौमुदीमध्यापितः, किन्तु दवदुर्विपाकेण साधारणज्वरादिनैव रुग्णोऽस्य जनकः पञ्चत्वं प्राप्तः, तदानीमे-वामयावितायां निजायुःशेषं विज्ञायैवमुक्तः सुतः—

"वत्स ! मम जीवनं द्वित्राहैरेव नङ्क्ष्यति नाहं त्वां पाठयितुं प्राभूवं; किन्तु त्वां प्रति मदादेशोऽयं यत्त्वयाऽन्यत्रत्यगुरोरलाभे काममज्ञेनैव जीवनयात्रा समापनीया; न तु जातु चिदपि काशीस्थादध्यापकादेकमप्यक्षरमध्येतव्यम् , अन्यथा कर्माधीनतया यत्र कुत्रापि गतेन मया कष्टमनुभविष्यते",

माता चास्य बालकस्यार्थात् स्वपत्नी चोक्तादेशपालनाय बाढमन्वरुध्यत,

अनन्तरं च स्वर्गतेऽस्मिन् किंचिदूनं वर्षद्वयमतीयाय, प्राक्तनसंस्कारवशाद् बा-लोऽपि देवीप्रसादोऽध्ययनान्नाग्लासीत् प्रत्युत स्वतो मातुः प्रेरणातश्चाधिजिगांसया तादृशमध्यापकमनुसन्दधदवर्त्तत,

अहं तु तदानीमधीत्य सिद्धान्तकौमुदीं साधारण्येनावाप्तकाव्यबोधः श्रीवृन्दा-वनात् काशीमध्ययनायागत्य भगवत्कृपया स्वमनोऽनुरूपान् गुरून् वाग्देव्याः पुम-वतारानिव श्री ६ गङ्गाधरशास्त्रिपादानाश्रित्य; तदिच्छाऽनुसारेण तत एवाध्येतुं-प्रावर्त्तिषि,

अतिक्रान्ते चाल्पीयस्येवानेहसि नव्यन्यायेऽनुमानखण्डाध्ययनारम्भमक्षपादक-ल्पेभ्यः श्री६राखालदासन्यायरत्नभट्टाचार्य्यमहाशयेभ्योऽकार्षं, तदनु तनुवरादिव ज्यौतिषागमात् श्री६मदुदितनारायणशर्मामिश्रमहोदयाज्ज्यौतिषाध्ययनमारभे स्म,

अस्मिन्नेवान्तरे देवीप्रसादोऽपि समध्येतुं मामुपसद्य; सिद्धान्तकौमुदीमार-ब्धवान् , अहं च तत्तदध्यापितविषये श्री६गुरुभिः काशिकराजकीयसंस्कृतविद्याऽऽलये परीक्षा दातुमाज्ञापिषि,

देवीप्रसादोऽपि मेधावी क्रमेणानेकविषयानवगाढुमैच्छत्; तदनुरूपं प्रावर्त्तिष्ट च,

एवमेकादशवर्षाण्यविच्छेदेनाधीयन् व्याकरणप्राचीनन्यायसांख्ययोगमीमांसाद्वय-धर्मशास्त्रसाहित्यशास्त्रेषु प्रशंसनीयां वैदुषीमधिगतवान्, संसारयात्रौपयिकाध्यापनं च बहुषु पाठशालासु व्यधासीद्,

अहमपि पाठ्यान्तराणि यथाशक्ति समाप्य नव्यन्यायानुमानविभागावशिष्टांशाधिगतये पूर्वाध्यापकमहाशयेऽप्रतीकार्यहृतशोकाकुलत्वेन स्वाभिजनं गतवति; नवद्वीपे कणभुगवतारान् श्रीद्यदुनाथन्यायसार्वभौमभट्टाचार्यमहाशयानुपासीदम्,

वर्षषट्केन तत्रत्याध्ययनपरीक्षाऽन्तकार्यं प्रपूर्य्य पुनरधिकाशि समागताद् मद् देवीप्रसादोऽपि नव्यन्याये शब्दखण्डग्रन्थानधीतवान् प्रकारान्तरेणाध्ययनमेव समापिपद्,

अनुमानखण्डं ज्योतिषं चैनमधिजिगापयिषन्नप्यहं कुटुम्बभरणानुगुणवृत्तिसम्पादनवैयग्र्येणानुकूलसमयानुपलम्भात् शिथिलादरमेनं तथा कारयितुं नापारयम्,

एवं चैनेन मद्भिन्नादेकमप्यक्षरं नाधीतम्,

इत्थंकारं बहुतिथे समये गते महामहोपाध्यायपदमेनेन सम्राजोऽधिगतं, राजसभाविशेषे च कविचक्रवर्त्तिपदवी लब्धा; काशीस्थविश्वविद्याऽऽलये चाध्यापितम्,

प्रतिवर्षं भूयांसश्छात्रा नानाविषयेषु बहुत्राचार्यतीर्थान्तपरीक्षासूदतारिषत, कामं यशोऽर्जितं परन्तु कर्मायत्तात्पायुष्कतया १९८८ वैक्रमवर्षेऽतीसारेण पीडितः फाल्गुनसितैकादश्यामेव यशोमात्रशेषतामगमत्,

एतस्य जीवनवृत्तान्तः; तत्कृतसंस्कृतभाषाऽऽदिपुस्तकवृत्तं चैतदीयग्रन्थान्तरप्रकाशनसमयेऽवगतं भावीति संभाव्यते,

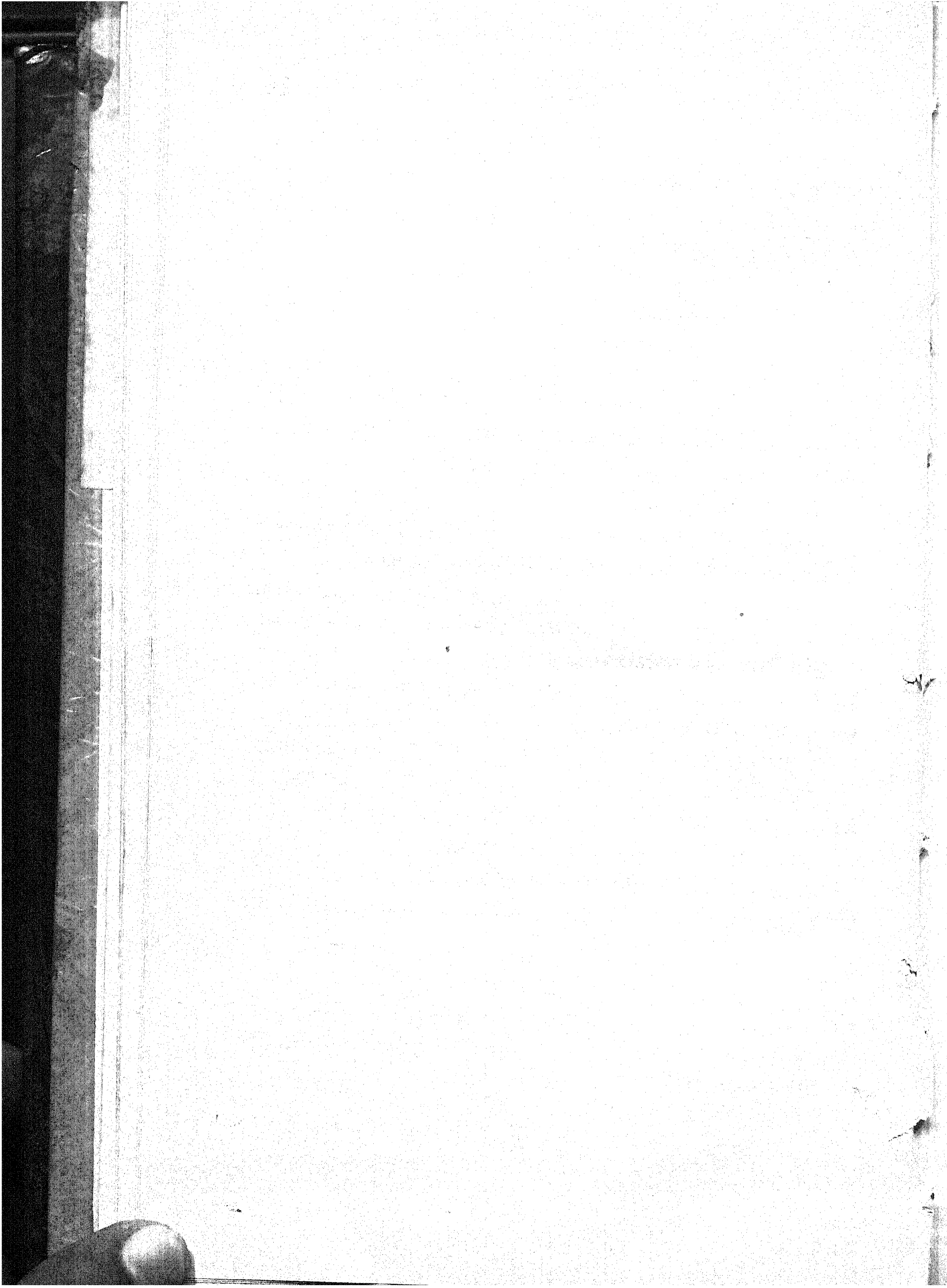
दुःखस्यावसरोऽस्त्येषः—अध्याप्य विशिष्टयोग्यतासम्पन्नीकृतेन येन स्वारब्धग्रन्थादिसमाप्तिरस्माभिराशासिता; तदारब्धप्रकाशनस्यास्य ग्रन्थस्य भूमिकाऽस्माभिरेव लेखनीयतामासादयिष्यतीति विधिमन्तरेण केन सम्भाव्यपि,

शेषसमये तेनापि स्वावस्थां पश्यताऽहं तदर्थं प्रार्थितः,

भगवत्कृपया तदग्रे प्रतिश्रुतमेतत्कार्यमद्य पूर्त्तिमलब्धेति विशिष्टस्नेहास्पदं वत्सः श्रीमान् देवीप्रसादोऽपि सन्तुष्टो भूयाद् यत्र कुत्रापि स्थित इति जगदीश्वरं साञ्जलिः

प्रार्थयते—

वि० सं० १९९० विजयदशम्यां— वाराणस्याम्।	श्रीमन्माध्वसंप्रदायाचार्य- दार्शनिकसार्वभौमसाहित्य- दर्शनाद्याचार्यतर्करत्नन्यायरत्न— **गोस्वामिदामोदरशास्त्री ।**

श्रीः

भूमिका

श्रीमद्हनुमद्भीममध्वान्तर्यामिरामकृष्णवेदव्यासात्मकसच्चिदानन्द-
विग्रहपूर्णतमाह्लादिनीशक्त्यभिन्नीकृतस्वरूपप्रेमावतारभगवत्-
श्रीश्रीगौरकृष्णः शरणम् ।

आर्य्या पथ्या स्वराट् श्रीकमलपटुधरा स्रग्विणी पुष्पिताग्रा
दोलाक्रीडाकलानन्दथुपरवनिता शालिनी मौलिमाला ।
मत्तालीभारतीलाप्रमुदितवदना भासिनी फल्गुमध्या
लीलाचित्रा विचित्रा शशधरसुमुखी राधिका कीर्त्तिगौरी ।

अथायमुपक्रम्यते वाग्वल्लभनामा निबन्धो मुद्रयित्वा प्रकाशयितुम्,

किंविषयकोऽयं ग्रन्थ इति जिज्ञासूनां विनोदाय किंचिदिवोल्लिख्यते—

इह किल शब्दार्थोभयात्मके प्रपञ्चेऽपेक्षाकृतायामर्थविस्तृतावपि संप्रति तद्वि-वक्षया शब्दसम्बद्धमेव किञ्चिदालुलोचयिषितव्यमधुनाऽस्ति,

परं तु शब्दस्यापि ध्वनिवर्णविशेषाभ्यां द्वैविध्येन ध्वनेरपि नोत्तिष्ठापयिषा, केवलं वर्णविजृम्भणं दिदर्शयिषितम्,

अत्रापि विद्यमानायां साधुत्वासाधुत्वचर्चायामुदस्य वर्णपदवाक्यप्रबन्धशास्त्राद्यपेक्षिकायां सतीष्वपि भूयसीषु भाषासु तन्मूलरूपां देवगिरमेव समीक्षामहे,

अत्र च वेदतदङ्गोपवेदस्मृतिपुराणोपपुराणदर्शनकलाप्रभृतिभेदप्रभेदेषु सकलाभ्यर्हि-तस्यापौरुषेयस्यानर्गलप्रामाण्यकस्य भगवतो महापुरुषस्य वेदस्य चक्षुर्मुखघ्राणश्र-वणपाणिचरणात्मनां क्रमेण ज्यौतिषव्याकरणशिक्षानिरुक्तकल्पच्छन्दसां प्राधान्येन वेदो-पकरणत्वाद् वेदाङ्गतया व्यपदेशोद्घोषो नैव तिरोहितस्त्रयीमार्मिकाणाम्,

एवं चैतदादिसर्वेषामेव वाग्विषयत्वेऽपि रसरागगङ्गाऽऽदिनदीहिमालयादिनगाश्व-त्थादितरुयुगवर्षर्तुमासतिथिवारनक्षत्रयोगकरणराशिरोगाणामिवाध्यात्मिकादैविकाधिभौ-तिकस्वरूपताऽपि शास्त्रीयतत्तत्स्थलेषु प्रतिपादिता निर्विवादैवास्थेया, अत एव तत्तद्ध्यानादिषु ध्येयाकृतिवर्णवस्त्रभूषणायुधादिवर्णनमपि संगच्छते,

प्रकृतश्च संदर्भश्छन्दोविषयक इत्येतदधिष्ठातृदेवमधिकृत्य विश्वकर्मप्रकाशे

"जवाकुसुमसंकाशं छन्दो ज्ञेयं विपश्चिता ।
चकोरास्यं कञ्जपाणि शक्तिं बिभ्रच्छिखाऽन्विताम् ।
लोहकुण्डलकप्रोतप्रवालकृतकुण्डलम्" इत्युक्तम्,

एतेन वर्णादिविषयिकाऽऽरोपोक्तिः कस्यापि तत्तत्प्रमाणाज्ञाननिबन्धनत्वेन हेयैव,

इदमिहावधेयम्—सर्वत्रैवाध्यात्मिकादिभेदत्रयेऽन्योन्यं भेदसहिष्णवभेदात्मकतादात्म्याध्यासेन शास्त्रलोकयोर्व्यवहारो यथा गङ्गाऽऽदिषु पूजनादिकमाधिदैविकत्वस्तुतादात्म्येन, कथमन्यथा चेतनेतरेषु प्रवाहाद्यात्मकेषु तादृशाचारसंगतिर्भवेत्, तस्मादाधिदैविकत्वनान्तरीयकधर्मारोपनिबन्धनैवाधिभौतिके तथा वर्त्तना शास्त्राचार्याणाम्,

"उपायाः शिक्षमाणानां बालानामुपलालनाः ।
असत्ये वर्त्मनि स्थित्वा ततः सत्यं समीहते"

इत्यादिरीत्यैव सर्वत्रत्यो व्यवहारः,

एवमाधिभौतिकत्वनान्तरीयकधर्मतादात्म्यप्रयुक्तो व्यवहार आधिदैविकेऽपि यथा गङ्गापदस्य शक्तिस्तावद् भगीरथखातावच्छिन्नप्रवाहविशेष एव तादृशप्रवाहत्वस्यैव गङ्गापदप्रवृत्तिनिमित्तत्वे लाघवादन्यथा शक्यताऽवच्छेदकनानात्वे गङ्गाऽऽदिपदानां नानाऽर्थताऽऽपत्त्यादिदोषाः स्युः,

एवं प्रकृतेऽपि खल्वक्षरसंख्याऽवच्छिन्ने छन्दःपदस्य शक्तिस्तद्देवताबोधस्तूक्ताध्यासनिबन्धन एव; इत्थमेवानादिप्रसिद्धेः,

एतेन योगार्थाश्रयेणार्थान्तरकल्पनं छन्दःशब्दस्याप्रामाणिकमेव; अवयवशक्तिज्ञानाधीनबोधं प्रति समुदायशक्तिज्ञाननिष्ठप्रतिबन्धकताया आनुभविकत्वेन सर्ववादिसंमतत्वात्, "छन्द" इति महर्षिपिङ्गलाचार्यसूत्रस्वारस्याच्च,

यद्यपि च्छन्दःशास्त्रस्य वेदाङ्गतया वेदोक्तच्छन्दांस्येव विवेचनीयतामर्हन्ति तथाऽपि लौकिकानामपि च्छन्दसां प्रसङ्गायत्तनिरूपणीयताकतया श्रीमत्पिङ्गलाचार्येण तृतीयाध्याये वेदागतच्छन्दांसि निरूप्य; "अथ लौकिकमि"त्यादिना परस्ताल्लौकिकान्यपि तानि व्यरूपिषत,

प्रकृतग्रन्थस्य च पाणिनीयेतरव्याकरणवत् केवललोकपरत्वेन लौकिकच्छन्दःसंबद्धविषयकविचारप्रवणत्वेनास्माभिरपि स एवानुसृतः पन्थाः,

लोके च—

"आदौ तावद् गणच्छन्दो मात्राच्छन्दस्ततः परम् ।
तृतीयमक्षरच्छन्दश्छन्दस्त्रेधा तु लौकिकम् ॥
आर्य्याऽऽद्युद्गीतिपर्यन्तं गणच्छन्दः प्रकीर्त्तितम् ।
वैताल्यादिचूलिकाऽन्तं मात्राच्छन्दः समीरितम् ॥
समान्याद्युत्कृतिं यावदक्षरच्छन्द एव च"

इत्याद्यभियुक्तोक्तदिशा च्छन्दस्त्रैविध्यं दृश्यते,

गणश्च द्विविधः—मात्रागणो वर्णगणश्च, तत्र "लः समुद्रा गणः," इति पैङ्गलसूत्रेण लघुपदस्य मात्रोपलक्षकत्वेन मात्राचतुष्टत्वेनैव मात्रागणो लिलक्षयिषितः, स च पञ्चविधः "गौ गन्तमध्यादिर्न्लश्चे"ति सूत्रान्तरेणोक्तः,

वर्णगणाश्च—"धीश्रीस्त्री म्" १ "वरा सा य्" २ "का गुहा र्" ३ "वसुधा

श्रीः ।

श्रीमद्दुःखभञ्जनकवीन्द्रप्रणीतो–

वाग्वल्लभः ।

वरवर्णिनीव्याख्यासंवलितः ।

अथ खलु सकलकलातिकुशलोऽगाधसाहित्याकूपारपारगोऽखण्डमहीमण्डलमण्डनायितयशोराशिभासिताशावलयो विद्यावनविहारकेसरी विनताऽनेकनरपतिमौलिमालिकामिलिन्दकुललालितचरणकमलयुगलो विदितप्रभावो भावोपहितमानसो ज्योतिर्विद्वरो निगमागमविचारचातुरीचणोऽगणितगुणगणः कान्यकुब्जवंशावतंसो वाराणसीनिवासी तत्रभवान् श्रीमान् दुःखभञ्जनो नाम कवीन्द्रः 'शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्यौतिषं तथा। छन्दसां विचितिश्चैव षडङ्गो वेद इष्यते' इति वचनाद्वेदाङ्गत्वेन प्रतिपादितस्य षडङ्गो वेदोऽध्येतव्यो ज्ञातव्यश्चेति वचनान्निश्चितोचिताध्ययनविषयीकृतस्य च्छन्दश्शास्त्रस्य परमोपयोगितामिह विचिन्त्य सत्स्वपि बहुषु च्छन्दोग्रन्थेषु न कश्चिदीदृशो ग्रन्थोऽस्ति य एकाकितया बालानामुपकारी भवेदिति सुपठं पल्वलीकृतवृत्तरत्नाकरं छन्दोमञ्जरीमञ्जिमापहारमञ्जुलं निर्जितप्रस्तारपत्तनं संतर्जितेतरतत्तन्निबन्धं सम्पूर्णमात्रावर्णप्रस्तारादिविस्तारसारसमन्वितमखिलोपलब्धमात्रावर्णवृत्तगद्यनामलक्षणविशिष्टं शुभाशुभगणाक्षरनिर्णयालङ्कृतं विरतिविवेकप्रवेकमुत्तमतमं वाग्वल्लभाभिधानं छन्दोग्रन्थञ्चिकीर्षुर्ग्रन्थादौ ग्रन्थमध्ये ग्रन्थान्ते मङ्गलमाचरणीयमिति शिष्टाचारान्मङ्गलादीनि मङ्गलमध्यानि मङ्गलान्तानि शास्त्राणि प्रथन्ते वीरपुरुषाणि च भवन्तीत्यादि महाभाष्यवाक्याच्चाऽऽशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखमिति शास्त्रानुरोधेन त्रिविधमङ्गलमध्ये स्वान्तर्वर्त्तिब्रह्मभूतानिर्वाच्यचिन्मयपरमज्योतिःप्रकाशरूपवस्तुनिर्देशात्मकं मङ्गलमन्तरायविध्वंसपूर्वकचिकीर्षितार्थपरिपूर्त्त्यर्थमादौ तावन्निबध्नाति—

सर्वज्ञप्रीतिपात्रं प्रणयपरिणतप्राणिविश्राणिताश्रि ।
स्वात्मारामाभिरामं किल निखिलजगन्मोहनं नोहनीयम् ॥

चञ्चच्चैतन्यचिद्रूपमनुपममुपज्ञापरिज्ञाततत्त्वं ।
नित्यं निश्छद्महृत्सद्मनि किमपि महो मेचकं मे चकास्ति ॥ १ ॥

या जननी विबुधानां गिरीशनारायणादीनाम् ।
मञ्जुलमङ्गलमूलं तस्या देव्याः प्रसादोऽस्तु ॥ १ ॥

चञ्चच्चञ्चलरश्मिकाञ्चनमहामञ्चस्थितामञ्चितां
काञ्चीकञ्चुकरोचितामतिलसन्नेत्राञ्चलाञ्चिन्मयीम् ॥
देवीम्वञ्चनजाघसञ्चयहराम्पञ्चद्विपञ्चीधरा-
म्पञ्चास्यप्रणुतामकिञ्चनधनं काञ्चित्परां चिन्तये ॥ २ ॥

साहित्यविद्वरमुदारतरं शरण्यं गुण्यं कलासु कुशलं विलसन्मनीषम् ।
विद्वन्नुतं स्वपितरं चितरम्यकीर्त्तिं श्रीदुःखभञ्जनकवीन्द्रमहं नमामि ॥ ३ ॥

श्रीदुःखभञ्जनकवीन्द्रवरेण पित्रा स्वीयेन निर्मितमिमं रुचिरं निबन्धम् ।
वाग्वल्लभं सकलवृत्तविशिष्टमिष्टप्रस्तारसारसहितं विवृणोमि यत्नात् ॥४॥

वाग्वल्लभः प्रबन्धश्चित्तविनोदी सुवृत्तवित्तोऽयम् ।
विवृतिं प्राप्य विजयतां रुचिराम्वरवर्णिनीं नाम ॥ ५ ॥

सर्वेति । किमपि अनिर्वाच्यम् महः तेजः मे मम निश्छद्महृत्सद्मनि निर्गतं छद्म कपटं यस्मात् एवम्भूतं यत् हृत् हृदयम् तदेव सद्म भवनम् मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । तस्मिन् चकास्ति शोभते । कीदृशं महः । सर्वज्ञप्रीतिपात्रम् । सर्वं जानन्ति ते सर्वज्ञाः यद्वा सर्वे च ते ज्ञाः विद्वांसः । यद्वा सर्वज्ञः शिवः तेषां तस्य वा प्रीतिपात्रम् प्रेमभाजनम् । पु० की० । प्रणयपरिणतप्राणिविश्राणितश्रि । प्रणये प्रश्रये परिणताः ये प्राणिनः तेषु विश्राणिता दत्ता श्रीःसम्पत्तिः शोभा वा येन तत् । पुनः की० । स्वात्मारामाभिरामम् । आरमन्ते यत्र सः आरामः । अधिकरणे हलश्चेति घञ् । स्वात्मैव आरामः येषाम् ते स्वात्मारामाः । यद्वा आरमणम् आरामः । भावे घञ् । स्वात्मनि आरामः येषाम् ते स्वात्मारामाः तेषाम् अभिरामम् सुखदमिति यावत् । पुनः की० । निखिलजगन्मोहनम् । निखिलस्य सर्वस्य जगतः मोहनम् । मोहनमित्यत्र कर्त्तरि ल्युट् । पुनः की० । नोहनीयम् । न ऊहितुं योग्यम् । सुप्सुपेति समासः । अतर्क्यमिति यावत् । पुनः कीदृशम् । चञ्चत् । परिस्फुरत् । पुनः की० । चैतन्यचिद्रूपम् । स्वप्रकाशमिति यावत् । पुनः कीदृ० । अनुपमम् । पुनः कीदृशम् । उपज्ञापरिज्ञाततत्त्वम् । उपज्ञया आद्यज्ञानेन परिज्ञातम् तत्त्वम् यस्य तत् । पुनः की० । नित्यम् । त्रिकालाव ।

म् । पुनः कीदृशम् । मेचकम् कृष्णम् । यद्वा । अमेचकम् शुक्लम् । यद्वा । नित्यमिति क्रियाविशेषणम् । चकास्तीत्यत्र चकासृ दीप्तौ कर्त्तरि लट् । धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः इति । कृशानुरेताः सर्वज्ञः इति । प्रणयप्रश्रयौ समौ इति । आद्यज्ञानमुपज्ञा स्यात् इति । स्वान्तं हृन्मानसं मनः इति । कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः इति । सम्पत्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्चेति महस्तूत्सवतेजसोः इति । नित्यानवरताजस्रम् इति सर्वत्र चाऽमरः । किलेति निश्चये ॥ १ ॥

सम्प्रति ग्रन्थनिर्माणनिदशपूर्वकं कतिपयैः श्लोकैः स्वसामर्थ्यमादिशात—

ब्राह्मीचारुचरित्रचित्रितमतिश्चेतश्चमत्कारकृत्
व्याहारव्यवहारभृद्व्यवहृताऽऽसंसारसारस्वतः ॥
सालङ्काररसावदातकवितावीरुद्वितानद्रुमो-
ग्रन्थं श्रीयुतदुःखभञ्जनकविर्ग्रथ्नाति वाग्वल्लभम् ॥ २ ॥

ब्राह्मीति । श्रीयुतदुःखभञ्जनकविः वाग्वल्लभम् । वाचाम् वल्लभम् । वाग्वल्लभाख्यमिति यावत् । ग्रन्थम् । ग्रथ्नाति गुम्फति । निर्मातीत्यर्थः । कीदृशः श्रीयुतदुःखभञ्जनकविः । ब्राह्मीचारुचरित्रचित्रितमतिः । ब्राह्म्याः सरस्वत्याः चारुणा चरित्रेण चित्रिता मतिर्यस्य सः । पुनः कीदृशः । चेतश्चमत्कारकृत् । चेतसि जनानामिति यावत् चमत्कारम् करोति । इति । पुनः कीदृशः । व्याहारव्यवहारभृत् । व्याहारस्य उक्तेः व्यवहारम् बिभर्त्ति इति । यद्वा । चेतश्चमत्कारकृद्व्याहारव्यवहारभृत् इत्येकमेव पदम् । चेतश्चमत्कारकृच्चासौ व्याहारः तस्य व्यवहारभृत् । पुनः कीदृशः । व्यवहृतासंसारसारस्वतः । व्यवहृतम् । व्यवहारविषयीकृतम् आसंसारम् संसारात् आ अभिव्याप्य आङ् मर्यादाभिविध्योः इति समासः सारस्वतम् सरस्वतीसम्बन्धि । शास्त्रजातमिति यावत् येन सः । यद्वा । व्यवहृतश्चासौ आ सामस्त्येन संसारः तस्मिन् सारस्वतः सरस्वतीसम्बधी व्यक्तिविशेषः । यद्वा । व्यवहृतस्य आ सामस्त्येन संसारस्य सारे स्थिरांशे स्वता आत्मीयत्वम् यस्य सः । पुनः कीदृशः । सालङ्काररसावदातकवितावीरुद्वितानद्रुमः । सालङ्कारा अलङ्कारैः अनुप्रासोपमादिभिः सहिता रसैः शृङ्गारादिभिः अवदाता उज्ज्वला या कविता सैव वीरुत् प्रतानिनी लता तस्याः वितानस्य द्रुमः विस्तारार्थः वृक्ष इति यावत् । अश्वघासादिवत् षष्ठीसमासात् तादर्थ्यलाभः । ग्रथ्नातीत्यत्र ग्रन्थसन्दर्भे

इति क्र्यादि गणान्तरिताद्धातोः कर्तरि लट् । ब्राह्मी तु भारती भाषा इति । सारो बले स्थिरांशे चेति । व्याहार उक्तिर्लपितम् इति । लताप्रतानिनी वीरुत् इति चामरः ॥ २ ॥

प्रतिभा प्रतिभाति भारतीप्रतिभासप्रतिभासिता सती ।
जगतीह बभार भारती कुतुकं यस्य ललत्कलावती ॥ ३ ॥

प्रतिभेति । इह जगति यस्य श्रीयुतदुःखभञ्जनकवेः । प्रतिभा । नवनवोन्मेषशालिनी बुद्धिः । प्रतिभाति । शोभते । कीदृशी प्रतिभा । भारतीप्रतिभासप्रतिभासिता । भारत्याः वाग्देवतायाः प्रतिभासेन प्रतिस्फुरणेन प्रकाशेनेति यावत् । प्रतिभासिता प्रकाशिता । पुनः कीदृशी । सती समीचीना विदुषी वा । तथा यस्य भारती । वाणी । कुतुकम् । कुतूहलम् । बभार । परोक्षेऽपि अभार्षीत् इति यावत् । कीदृशी भारती । ललत्कलावती चञ्चच्चतुःषष्टिकलोपेता । पुनः कीदृशी । सती । यद्वा । यस्य प्रतिभा । तथा भारती । कुतुकम् । बभार । कीदृशी प्रतिभा । प्रतिभातिभारतीप्रतिभासप्रतिभासिता । प्रतिभाम् दीप्तिम् अतति सातत्येन गच्छति प्राप्नोति इति यावत् तच्छीला प्रतिभातिनी । अत सातत्यगमने इत्यतः सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः । यद्वा । प्रतिभातम् प्रतिभानम् अस्ति यस्याः सा प्रतिभातिनी । प्रतिपूर्वाद् भादीप्तौ इत्यतः भावे क्तः । ततः अत इनि ठनौ इति इनिः । सा चासौ भारती स्त्रियाः पुंवदित्यादिना प्रतिभातिन् शब्दस्य पुंवद्भावः । तस्याः प्रतिभासेन प्रतिभासिता । भारतीपक्षेऽपि इदम् विशेषणम् योज्यम् । अन्यत्पूर्ववत् । यद्वा । यस्य प्रतिभा । भारतीकुतुकम् । भारत्याः वाग्देवतायाः । कुतुकम् । बभार । कीदृशी प्रतिभा । प्रतिभातिभारतीप्रतिभासप्रतिभासिता । प्रतिभातिन्याः भारत्याः वाण्याः प्रतिभासेन प्रतिभासिता । अन्यत्पूर्ववत् । प्रतिभाति इत्यत्र प्रतिपूर्वाद् भादीप्तौ इत्यस्माद्धातोः कर्त्तरि लट् । बभार इत्यत्र भृञ् भरणे इत्यतः कर्त्तरि लिट् । बुद्धि नवनवोन्मेषशालिनीःप्रतिभाम्विदुः इति । ब्राह्मी तु भारती भाषेति । कौतूहलं तु कुतुकं कौतुकं च कुतूहलम् इत्यमरः ॥ ३ ॥

निगमार्थकलापकौतुकं कविताकल्पलतावितानभूः ।
कलयाऽखिलया किल क्षमावलयान्तः कलयाञ्चकार यः ॥४॥

निगमेति । यः श्रीदुःखभञ्जनकविः । क्षमावलयान्तः । पृथ्वीमण्डल-

मध्ये । अखिलया । सकलया । चतुः षष्टिसंख्यया इति यावत् । कलया उपलक्षितम् । निगमार्थकलापकौतुकम् । वेदार्थसमूहकुतूहलम् । यद्वा । निगमार्थाः एव निगमार्थकाः स्वार्थे कः । तेषाम् । लापः लपनम् । लप व्यक्तायाम् वाचि । भावे घञ् । तत्कौतुकम् । यद्वा । निगमायाऽयम् निगमार्थः । अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्यमिति समासः। यद्वा। निगमा एव अर्थाः प्रयोजनानि यस्य सः । निगमार्थ एव निगमार्थकः स चासौ लापः तत्कौतुकम् कलयाञ्चकार । अजानात् इति यावत् । अत्र चित्तस्य प्रतिक्षणमस्थिरतया सम्भावितेन विक्षेपेण पारोक्ष्यमनुसन्धेयम् । तटस्थोक्त्या वा । कीदृशः यः । कविताकल्पलतावितानभूः । कवितैव कल्पलता तस्याः वितानभूः विस्तारार्थभूमिः । कलयाञ्चकारेत्यत्र चुरादिगणान्तरितात्कलसंख्याने इत्यतः धातोः कर्तरि लिट् । किलेति निश्चये । क्षिति क्षान्त्योः क्षमा इत्यमरः ॥ ४ ॥

सम्प्रति कृतिकर्तृकस्वकृतिनिरीक्षणमर्थयते—

सकलवृत्तविवृत्ततनुस्तनुः सदनुनीतमतेरिह तस्य सा ॥

लसदलङ्कृतिसूक्तिसुधामयी कृतिरियं कृतिभिः परिवीक्ष्यताम् ॥५॥

सकलेति । इह लोके तस्य श्रीदुःखभञ्जनकवेः । सा । इयम् वाग्वल्लभाख्यग्रन्थनिर्माणरूपा । कृतिः । कृतिभिः । विज्ञैः । परिवीक्ष्यताम् । अवलोक्यताम् । कीदृशस्य तस्य । सदनुनीतमतेः । सद्भिः विद्वद्भिः अनुनीता सम्मानिता मतिर्यस्य सः तस्य । कीदृशी कृतिः । सकलवृत्तविवृत्ततनुः । सकलानाम् वृत्तानाम् छन्दसाम् विवृत्ता सम्पादिता तनुः यस्याम् यया वा सा । यद्वा । सकलैः वृत्तैः विवृत्ता तनुः यस्याः सा । पुनः की० । तनुः । अल्पा । पुनः की० ॥ लसदलङ्कृतिसूक्तिसुधामयी । लसन्त्यः अलङ्कृतयः यस्याम् एवम्भूता या सूक्तिः शोभना उक्तिः सैव सुधा तन्मयी तत्प्रचुरा । प्राचुर्यार्थ मयट् । टित्त्वात् ङीप् । परिवीक्ष्यताम् इत्यत्र परि विपूर्वात् ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः इत्यतः कर्मणि लोट् ॥ ५ ॥

सम्प्रति नमस्कारात्मकमङ्गलादेशपूर्वकं प्रस्तारप्रारम्भम्प्रतिजानीते—

श्रीमन्मङ्गलमूर्त्तिमर्थविवृतिप्रस्फूर्त्तिपूर्त्तिप्रदं ।

नत्वा प्रापयते यतेन मनसा योऽनेनसा संस्मृतः ॥

सौभाग्याधिकसौमनस्यममनश्श्लीलं सलीलं जनम्
प्रापः पैङ्गलमाकलय्य सकलं प्रस्तार आरभ्यते ॥ ६ ॥

श्रीमन्निति। मया। श्रीयुतदुःखभञ्जनकविना। इति यावत् सकलम्। सम्पूर्णम्। पैङ्गलम्। पिङ्गलेन प्रोक्तम्। तेन प्रोक्तम् इत्यण्। छन्दःशास्त्रमिति यावत्। आकलय्य विचार्य्य। प्रस्तारः आरभ्यते। किम् कृत्वा। श्रीमन्मङ्गलमूर्त्तिम्। श्रीमती मङ्गलरूपा मूर्त्तिर्यस्य तम् गणेशम् इति यावत्। नत्वा। कीदृशम् श्रीमन्मङ्गलमूर्त्तिम्। अर्थविवृतिप्रस्फूर्त्तिपूर्त्तिप्रदम्। अर्थानाम् विवृतिः विवरणम् तस्याः प्रस्फूर्त्तिः प्रस्फुरणम् तस्याः पूर्त्तिम् प्रददाति इति तम्। प्रेदाज्ञः इति कप्रत्ययः। कम् श्रीमन्मङ्गलमूर्त्तिम्। यः श्रीमन्मङ्गलमूर्त्तिः। यतेन। स्थिरीकृतेन। अनेनसा। अनघेन। मनसा। संस्मृतः सन्। अमनश्श्लीलम्। न मनसि श्लीलः तम्। यद्वा। न मनसा श्लीलः तम् अपि जनम्। सौभाग्याधिकसौमनस्यम्। सौभाग्येन सौभाग्याद्वा अधिकम् यत्सौमनस्यम्। शोभनचित्तत्वम् तत्। सलीलम् यथा तथा। प्रापयते। आरभ्यते। इत्यत्र आङ्पूर्वात् रभराभस्ये इत्यतः कर्मणि लट्। प्रापयते इत्यत्र णिजन्तात् प्रपूर्वात् आलृ व्याप्तौ इत्यतः कर्त्तरि लट् ॥६॥

सम्प्रति गुरुलघुस्वरूपमाह—

संयुक्ताद्यम्भवति यद् गुरु सानुस्वारश्च ।
सविसर्गं द्वैमातृकं दीर्घस्वरसहितश्च ॥ ७ ॥

चरणचरमगं प्रह्मुखगतं विभाषाऽवेहि ।
अक्षरमिह बुधवर तथा वक्ररूपमभिधेहि ॥ ८ ॥ युग्मम्

संयुक्तेति। हे बुधवर ! इह। छन्दःशास्त्रे। यत् अक्षरम् संयुक्ताद्यम् संयुक्तस्य आदौ भवम् भवति तत् गुरु अवेहि। च पुनः। सानुस्वारम् अनुस्वारेण सहितम् अक्षरम् गुरु अवेहि। च पुनः। सविसर्गम् विसर्गेण सहितम् अक्षरम् गुरु अवेहि। च पुनः। द्वैमातृकम् अक्षरम् गुरु अवेहि। च पुनः। दीर्घस्वरसहितम् अक्षरम् गुरु अवेहि॥ तथा। चरणचरमगम् पादान्तस्थम् अक्षरम्। विभाषा। विकल्पेन। गुरु अवेहि। तथा। प्रह्मुखगतम् प्रश्च ह्श्च तयोः मुखगतम् आद्यम् अक्षरम्। विभाषा। विकल्पेन। गुरु अवेहि। तथा गुरु अक्षरम् वक्ररूपम्। वक्रम् रूपम् यस्य

तत् अभिधेहि । गुरोः रूपम् वक्रम्भवति । इति कथनेनैव लघोः रूपम् ऋजु भवति इत्यायातम् । तत्र संयुक्ताद्यम् यथा—"नाराय- णस्य चरणौ सततं स्मरामि ।" इत्यत्र स्यपूर्वकस्य णकारस्य गुरुत्वम् । सानुस्वारम् यथा—कं खम् इत्यादि । सविसर्गम् यथा—कःखः । इत्यादि । द्वैमातृकम् यथा—काकीकू इत्यादि । दीर्घस्वरसहितम् यथा—केकैकोकौ इत्यादि । चरणचरमगम् यथा "नारायणस्य सदृशो जगतीह कोऽस्ति ।" इत्यत्र चरणान्त्यस्य स्ति इत्यस्य गुरुत्वम् । "श्री- हरिः सनोऽद्य पातु" इत्यत्र चरणान्त्यस्य तु इत्यस्य लघुत्वम् । प्रह्रमुख- गतम् यथा—"गुरुप्रसादात्सुलभैव विद्या ।" इत्यत्र प्रपूर्वगस्य रु इत्यस्य- गुरुत्वम् । "शिष्टंसमादेशयप्राड्विवाकम्" इत्यत्र प्रपूर्वगस्य य इत्यस्य लघुत्वम । शतह्रशनामिव वारयोषिताम् इत्यत्र ह्रपूर्वगस्य य इत्यस्य गुरुत्वम् । "भवति ह्रीः सहजा कुलयोषिताम् ।" इत्यत्रर पूर्वगस्यति इत्यस्य लघुत्वम । गुरोः रूपम् यथा-(ऽ) लघोः रूपम् यथा-(।) ॥७-८॥

सम्प्रति मात्राप्रस्तारप्रकारमाह—

आद्यगुरोरधरे लघु दत्वा शेषसमानमिहाऽन्यदवेहि ।
शिष्टतरं गुरु वा लघु लेख्यं यावदशेषलघुत्वमुदीयात् ॥ ९ ॥

आद्येति । त्वम् । इह मात्राप्रस्तारे । आद्यगुरोः। प्रथमगुरोः । अधरे। अधो भागे लघु दत्वा । अन्यत् । शेषसमानम् । अवेहि । शिष्टतरम् । गुरु लेख्यम् । वा अथवा लघु लेख्यम् । यावत् । अशेषलघुत्वम् । सर्वल- घुत्वम् । उदीयात् । उत्पद्येत । तावत् अयम् विधिः । इति भावः ॥ ९ ॥

मात्राप्रस्तारः ।

१

।	१

२

ऽ	१
।।	२

३

।ऽ	१
।ऽ	२
।।।	३

४

ऽऽ	१
।।ऽ	२
।ऽ।	३
ऽ।।	४
।।।।	५

५

।ऽऽ	१
ऽ।ऽ	२
।।।ऽ	३
ऽऽ।	४
।।ऽ।	५
।ऽ।।	६
ऽ।।।	७
।।।।।	८

६

ऽऽऽ	१
।।ऽऽ	२
।ऽ।ऽ	३
ऽ।।ऽ	४
।।।।ऽ	५
।ऽऽ।	६
ऽ।ऽ।	७
।।।ऽ।	८
ऽऽ।।	९
।।ऽ।।	१०
।ऽ।।।	११
ऽ।।।।	१२
।।।।।।	१३

७

।ऽऽऽ	१
ऽ।ऽऽ	२
।।।ऽऽ	३
ऽऽ।ऽ	४
।।ऽ।ऽ	५
।ऽ।।ऽ	६
ऽ।।।ऽ	७
।।।।।ऽ	८
ऽऽऽ।	९
।।ऽऽ।	१०
।ऽ।ऽ।	११
ऽ।।ऽ।	१२
।।।।ऽ।	१३
।ऽऽ।।	१४
ऽ।ऽ।।	१५
।।।ऽ।।	१६
ऽऽ।।।	१७
।।ऽ।।।	१८
।ऽ।।।।	१९
ऽ।।।।।	२०
।।।।।।।	२१

८

ऽऽऽऽ	१
।।ऽऽऽ	२
।ऽ।ऽऽ	३
ऽ।।ऽऽ	४
।।।।ऽऽ	५
।ऽऽ।ऽ	६
ऽ।ऽ।ऽ	७
।।।ऽ।ऽ	८
ऽऽ।।ऽ	९
।।ऽ।।ऽ	१०
।ऽ।।।ऽ	११
ऽ।।।।ऽ	१२
।।।।।।ऽ	१३
।ऽऽऽ।	१४
ऽ।ऽऽ।	१५
।।।ऽऽ।	१६
ऽऽ।ऽ।	१७
।।ऽ।ऽ।	१८
।ऽ।।ऽ।	१९
ऽ।।।ऽ।	२०
।।।।।ऽ।	२१
ऽऽऽ।।	२२
।।ऽऽ।।	२३
।ऽ।ऽ।।	२४
ऽ।।ऽ।।	२५
।।।।ऽ।।	२६
।ऽऽ।।।	२७
ऽ।ऽ।।।	२८
।।।ऽ।।।	२९
ऽऽ।।।।	३०
।।ऽ।।।।	३१
।ऽ।।।।।	३२
ऽ।।।।।।	३३
।।।।।।।।	३४

मात्रोद्दिष्टप्रकारमाह—

दत्वादौ युग्माङ्कं गुरुशीर्षाङ्कमपास्य ।
शेषाङ्के शिष्टाङ्कैः संख्योद्दिष्टस्याऽस्य ॥ १० ॥

दत्वेति ॥ आदौ युग्माङ्ककम् दत्वा गुरुशीर्षाङ्कम् शेषाङ्के अन्त्याङ्के अपास्य त्यक्त्वा शिष्टाङ्कैः अवशिष्टैः अङ्कैः इति यावत् अस्य उद्दिष्टस्य संख्या ज्ञेया । इति शेषः ॥ १० ॥

मात्रायुगलाङ्काः ॥

युगलाङ्कम्		युग्माङ्कम्		युग्माङ्कम् ॥	
१	१	३७७	१३	१२१३९३	२५
२	२	६१०	१४	१९६४१८	२६
३	३	९८७	१५	३१७८११	२७
५	४	१५९७	१६	५१४२२९	२८
८	५	२५८४	१७	८३२०४०	२९
१३	६	४१८१	१८	१३४६२६९	३०
२१	७	६७६५	१९	२१७८३०९	३१
३४	८	१०९४६	२०	३५२४५७८	३२
५५	९	१७७११	२१	५७०२८८७	३३
८९	१०	२८६५७	२२	९२२७४६५	३४
१४४	११	४६३६८	२३	१४९३०३५२	३५
२३३	१२	७५०२५	२४	२४१५७८१७	३६

युग्माङ्कम् । पूर्वयुग्माङ्कम् । युगलाङ्कम् । पूर्वयुगलाङ्कम् । उद्दिष्टाङ्कम् । एते-पर्य्यायशब्दाः ॥

१ ३ ५ १३ २१ ऽ । ऽ । ऽ २ ८ ३४ इदं रूपं कियत्सं- ख्यकम् इति प्रश्ने अन्त्याङ्कम् ३४	सङ्क- लितम् गुरुशी- र्षाङ्कम् २७	३४ २७ तत्र अपास्ते- सति निष्पन्नम् संख्याङ्कम् ७	इदंरूपं कियत्संख्या १ ३ ५ ८ कम् ऽ । । ऽ इति २ १३ प्रश्ने अन्त्याङ्कम् १३	सङ्कलि- तम् गुरुशी र्षाङ्कम् ९	१३ तत्रा अ- ९ पास्ते सति निष्पन्नम- संख्याङ्कम् ४

मात्रानष्टप्रकारमाह—

नष्टे कुर्याः कलास्ता बुधवर सकलाः पूर्वयुग्माङ्कयुक्ताः ।
प्रश्नाङ्कैस्तष्टमन्त्याङ्कमिदमपरतः पूर्यते येन येन ॥
त्वं जानीया उपादाय गुरुमिह कलामग्रिमां तत्र तत्र ।
धीमन्धीमन्दतायाअपकरणमिदं नष्टमाचष्ट शेषः ॥ ११ ॥

नष्ट इति । हे बुधवर त्वम् इह नष्टे सकलाः कलाः पूर्वयुग्माङ्कयुक्ताः कुर्याः ॥ तथा प्रश्नाङ्कैः अन्त्याङ्कम् तष्टम् ॥ अथ इदम् अन्त्याङ्कम् अपरतः अपरेण तसेःसार्वविभक्तिकत्वात् तृतीयार्थे तसिः येन येन अङ्केन पूर्येत ॥ तत्र तत्र अग्रिमाम् कलाम् उपादाय गुरुम् जानीयाः ॥ हेधीमन् शेषः इदम् नष्टम् आचष्ट । कीदृशम् नष्टम् । धीमन्दतायाः बुद्धिमान्द्यस्य अपकरणम् निवारकम् ॥ ११ ॥

यथा षण्मात्राप्रस्तारे चतुर्थं रूपम् कीदृक् इति केनचित्पृष्टे सति ।

प्रश्नाङ्कम् ४
अन्त्याङ्कम् १३
१३
४
तष्टे सति ९
पुनस्तष्टे ९ कलाद्वयसंयोगेन
सति ८ गुरु जातम्
पुनस्तष्टे १ १ कलयोस्संयोगेन
सति १ ० गुरु जातम्
१ २ ३ ५ = १३
ऽ ऽ

ऽ।।ऽ
इदं रूपं निष्पन्नम्

यथा अष्टमात्राप्रस्तारे सप्तमं रूपम् कीदृशम् इति प्रश्ने सति

प्रश्नाङ्कम् ७
अन्त्याङ्कम् ३४ ३४
७
तष्टे सति २७
२७
२१ कलयोस्संयोगेन
पुनस्तष्टे सति ६ गुरु जातम् ।
६
पुनस्तष्टे सति ५ १ कलाद्वयसंयोगेन
१ गुरु जातम्
पुनस्तष्टे सति १ ० कलयोस्संयोगेन
गुरु जातम्
ऽ ऽ ऽ

ऽ।ऽ।ऽ
इदं रूपं निष्पन्नम्

मात्रामेरुप्रकारमाह—

सममिह कुरु कोष्ठं युग्ममेकादिपूर्वं प्रथमचरमयोरेकैकमङ्कं विधेहि ।
तदितरतरकोष्ठं शीर्षशीर्षापराङ्कैरलमिति कुरु मात्रामेरुरेषोऽहिपोक्तः ॥ १२ ॥

सममिति ॥ त्वम् इह एकादिपूर्वम् समम् युग्मम् कोष्ठम् कुरु ॥ तथा प्रथमचरमयोः आद्यन्तयोः कोष्ठयोरिति यावत् एकैकम् अङ्कम् विधेहि ॥ तथा तदितरतरकोष्ठम् शीर्षशीर्षापराङ्कः अलम् कुरु ॥ इति । एषः मात्रामेरुः अहिपोक्तः शेषोक्तः इति ॥ १२ ॥

मेरुः							
१							१
१	१						२
२	१						३
१	३	१					४
३	४	१					५
१	६	५	१				६
४	१०	६	१				७
१	१०	१५	७	१			८
५	२०	२१	८	१			९
१	१५	३५	२८	९	१		१०
६	३५	५६	३६	१०	१		११
१	२१	७०	८४	४५	११	१	१२
७	५६	१२६	१२०	५५	१२	१	१३

मात्रापताकाप्रकारमाह—

क्रमादङ्कमुद्दिष्टवद्देहि शेषे समस्तांश्च पूर्वाङ्ककान्सन्विहाय ॥
ततश्चैकगुर्वादिमेकादिपूर्वैर्विजानीहि वा वर्णमात्रापताकाम् ॥ १३ ॥

क्रमादिति ॥ त्वम् क्रमात् उद्दिष्टवत् अङ्कम् देहि ॥ च पुनः एकादिपूर्वैः समस्तान् पूर्वाङ्ककान् शेषे अन्त्याङ्के सन्विहाय ततः एकगुर्वादिम् वर्णमात्रापताकाम् वा वर्णमात्रयोः पताकाम् वर्णपताकाम्मात्रापताकाख्या इति यावत् विजानीहि ॥ १३ ॥

सप्तमात्रापताका

	२१ सर्वलघुः										
१	२०	१९	१८	१६	१३	८	एकगुरवः ।				
२	१७	१५	१२	७	१४	११	६	१०	९	३	द्विगुरवः ।
३	२	४	५	१	त्रिगुरवः ।						
५											
८											
१३											
२१											

अष्टमात्रापताका

	३४ सर्वलघुः															
१	३३	३२	३१	२९	२६	२१	१३	एकगुरवः								
२	३०	२८	२५	२०	१२	२७	२४	१९	११	२३	१८	१०	१६	८	५	द्विगुरवः
३	७	९	१७	२२	३	२	१५	१४	४	६	त्रिगुरवः					
५	१	चतुर्गुरुः														
८																
१३																
२१																
३४																

लघुमात्रामर्कटीप्रकारमाह—

संख्याङ्कं पूर्वपङ्क्तौ परिलिख युगलाङ्कं द्वितीयालिमध्य
आदौ सर्वासु चैकं गुरुनिलयमृतेऽथो द्वितुर्याङ्कयोगम् ॥
षष्ठे तत्पूर्वगाङ्कं तदुपरि च तयोर्योगमस्योपरिष्ठम् ।
तद्योगं तस्य चोर्द्ध्वं मुहुरिति करणान्मर्कटी साधनीया ॥१४॥

संख्याङ्कमिति ॥ त्वम् पूर्वपङ्क्तौ संख्याङ्कम् परिलिख द्वितीयालिमध्ये द्वितीयपङ्क्तौ युगलाङ्कम् परिलिख ॥ च पुनः गुरुनिलयम् पञ्चमस्थानम् ऋते विना सर्वासु पङ्क्तिषु आदौ एकम् अङ्कम् परिलिख। अथो द्वितुर्याङ्कयोगम् षष्ठे परिलिख ॥ तदुपरि तत्पूर्वगाङ्कम् परिलिख । अस्य उपरिष्ठम् तयोः योगम् परिलिख ॥ तस्य ऊर्ध्वम् तद्योगम् परिलिख । इति मुहुः पुनः पुनः करणात् मर्कटी साधनीया ॥ १४ ॥ इति ॥

लघुमात्रा मर्कटी ।

वृत्तिः	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११
भेदाः	१	२	३	५	८	१३	२१	३४	५५	८९	१४४
मात्राः	१	४	९	२०	४०	७८	१४७	२७२	४९५	८९०	१५८४
वर्णाः	१	३	७	१५	३०	५८	१०९	२०१	३६५	६५१	११६४
गुरवः	०	१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	२३५	४२०
लघवः	१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	२३५	४२०	७४४

बृहतीम्मात्रामर्कटीमाह—

ऊर्ध्वाधो नन्दकोष्ठं विरचय विततं चक्रमेतद्यथेच्छ-
माद्यालौ वृत्तिसंख्याम्परिलिख युगलाङ्कं द्वितीयावलौ च ॥
आदावेकं विलिख्योपरितनभवनात्पूर्वकोष्ठाङ्कमग्रे ।
तार्त्तीयीकालिमध्येप्रथममथ चतुर्थावलौ खं लिखित्वा ॥१५॥

स्वोर्ध्वप्राक्कोष्ठगाङ्कं तदनु शुभमते पञ्चमालावथादा-
वेकं च द्वे च तस्मात्तदनु निजगृहात्पूर्वकोष्ठद्वयाङ्कम् ।
द्वैतीयीकालिगाङ्कं द्वयमपि च तया मेलयित्वा लिखाऽऽशु ।
षष्ठ्यामादौ च शून्यं तत उपरिगृहात्पूर्वकोष्ठाङ्कमस्याम् ॥१६॥
द्वैतीयीकाद्यपङ्क्त्योर्गुणनमिहमिथः सप्तमालौ लिखित्वा ।
चाष्टम्यामेतदर्धम्बुधवर सुमते पञ्चमालिस्थमङ्कम् ॥
षष्ठालिस्थाङ्कमेतद्द्वयमभिविलिखेर्मेलयित्वा नवम्याम् ।
वृत्तिम्भेदं लगान्तौ च लघुगुरुकलापिण्डवर्णान् वधेहि ॥१७॥

त्रिभिर्विशेषकमिति ॥

ऊर्ध्वाध इति ॥ त्वम् ऊर्ध्वाधो नन्दकोष्ठम् ऊर्ध्वाधः उपर्यधः नन्दसंख्यानिकोष्ठानि नवकोष्ठानि यत्र तत् यथेच्छम् विततम् विस्तृतम् एतत् चक्रम् विरचय तत्र आद्यालौ प्रथमपङ्क्तौ वृत्तिसंख्याम् परिलिख ॥ च पुनः द्वितीयावलौ द्वितीयपङ्क्तौ युगलाङ्कम् परिलिख ॥ तार्त्तीयीकालिमध्ये तृतीयपङ्क्तौ आदौ एकम् विलिख्य अग्रे उपरितनभवनात् पूर्वकोष्ठाङ्कम् परिलिख ॥ अथ चतुर्थावलौ चतुर्थपङ्क्तौ प्रथमम् खम् शून्यम् लिखित्वा तदनु स्वोर्ध्वप्राक्कोष्ठगाङ्कम् परिलिख ॥ अथ हे शुभमते पञ्चमालौ पञ्चमपङ्क्तौ आदौ एकम् च द्वे च लिख । तदनु तस्मात् निजगृहात् पूर्वकोष्ठद्वयाङ्कम् द्वैतीयीकालिगाङ्कम् च द्वयम् अपि मेलयित्वा तथा पूर्ववत् आशु लिख ॥ च पुनः षष्ठ्याम् पङ्क्तौ इति यावत् आदौ शून्यम् लिख ततः अस्याम् षष्ठपङ्क्तौ उपरिगृहात् पूर्वकोष्ठाङ्कम् लिख । अथ इह सप्तमालौ सप्तमपङ्क्तौ द्वैतीयीकाद्यपङ्क्त्योः प्रथमद्वितीयपंक्त्योः इति यावत् मिथः परस्परम् गुणनम् लिखित्वा च पुनः अष्टम्याम् पंक्तौ इति यावत् एतदर्धम् सप्तमालिस्थाङ्कार्धम् लिखित्वा नवम्याम् पंक्तौ पञ्चमालिस्थम् अङ्कम् तथा षष्ठालिस्थाङ्कम् एतत् द्वयम् मेलयित्वा अभिविलिखेः ॥ ततः हे बुधवर हे सुमते वृत्तिम् भेदम् लगान्तौ लघ्वन्तम् गुर्वन्तम् इति यावत् चकारात् लघ्वादिम् गुर्वादिम् लघुगुरुकलापिण्डवर्णान् लघवश्च गुरवश्च कलाश्च पिण्डाश्च वर्णाश्च तान् वधेहि अवधेहि जानीहि इति यावत् । वधेहि इत्यत्र वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः इत्यल्लोपः ॥ इति ॥ १५ । १६ । १७ ॥

बृहती मात्रामर्कटी ।

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	वृत्तिः
	१	२	३	५	८	१३	२१	३४	५५	८९	१४४	२३३	भेदाः
लादयः	१	१	२	३	५	८	१३	२१	३४	५५	८९	१४४	लान्ताः
गादयः	०	१	१	२	३	५	८	१३	२१	३४	५५	८९	गान्ताः
	१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	२३५	४२०	७४४	१३०८	लघवः
	०	१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	२३५	४२०	७४४	गुरवः
	१	४	९	२०	४०	७८	१४७	२७२	४९५	८९०	१५८४	२७९६	मात्राः
	॥	२	४॥	१०	२०	३९	७३॥	१३६	२४७॥	४४५	७९२	१३९८	पिण्डाः
	१	३	७	१५	३०	५८	१०९	२०१	३६५	६५५	११६४	२०५२	वर्णाः

लघ्वन्तगुर्वन्तज्ञानार्थम्प्रकारान्तरमाह—

मात्रोद्दिष्टाङ्कमाधायोपान्त्याङ्केन समा इह ।
लघ्वन्तास्तदुपान्त्याङ्कैर्गुर्वन्ताः पिङ्गलोदिताः ॥१८॥

मात्रेति ॥ इह मात्रोद्दिष्टाङ्कम् आधाय लिखित्वेति यावत् उपान्त्याङ्केन अन्त्यसमीपवर्त्तिना अङ्केन समाः लघ्वन्ताः पिङ्गलोदिताः पिङ्गलाचार्येण उदिताः उक्ताः तदुपान्त्याङ्कः तस्य उपान्त्याङ्कस्य समीपवर्त्तिभिः अङ्कैः समाः गुर्वन्ताः पिङ्गलोदिताः ज्ञेयाः इति ॥ १८ ॥

पातालप्रकारमाह—

तदेतत्पातालं गुरुलघुपरिज्ञप्तिकृदलम् ।
विलिख्यादौ संख्यां तदनु युगलाङ्कं च तदधः ।
ततोऽधस्त्वेकं द्वे निजभवनतः पूर्वसदन-
द्वयाङ्कं शीर्षाङ्कं तदनु लिख संयोज्य पुरतः ॥१९॥
गुरुलघ्वात्मकं सर्वं लघुपश्चिमगं गुरु ।
पातालेऽत्र विजानीयाद्व्युत्क्रमेण लघून्गुरून् ॥२०॥

॥ युग्ममिदम् ॥

तदिति । तत् एतत् पातालम् ज्ञेयम् इति यावत् कीदृशम् पातालम् अलम् अत्यर्थम् गुरुलघुपरिज्ञप्तिकृत् गुरुलघुपरिज्ञानकारणम् तत् किम् आदौ संख्याम् विलिख्य तदनु तदधः तस्याः संख्यायाः अधोभागे युगलाङ्कम् विलिख्य ततः तस्य अधोभागे एकम् द्वे च विलिख्य तदनु

निजभवनतः पूर्वसदनद्वयाङ्कम् शीर्षाङ्कम् च संयोज्य पुरतः अग्रे लिख ।।१९।। गुर्विति । अत्र पाताले गुरुलघ्वात्मकम् सर्वं ज्ञेयम् ।। तथा लघुपश्चिमगम् गुरु ज्ञेयम् तथा व्युत्क्रमेण वैपरीत्येन लघून् गुरून् च विजानीयात् जिज्ञासुरिति शेषः ।। २० ।।

मात्रापाताळम् ।

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५
१	२	३	५	८	१३	२१	३४	५५	८९	१४४	२३३	३७७	६१०	९८७
१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	२३५	४२०	७४४	१३०८	२२८५	३९७०	६८६५

मात्रागणभेदानाह—

टठडढणगणास्स्युर्ये च षट्पञ्चवेद-
त्रिकयुगलकलानां तत्प्रभेदा भवन्ति ।
अतिरविवसुवाणत्रिद्वितुल्याः क्रमेण
फणिपतिभणितांस्त्वं सन्मते तानवेहि ।।२१।।

टठेति । षट्पञ्चवेदत्रिकयुगलकलानाम् ये टठडढणगणाः स्युः तत्प्रभेदाः तेषाम् प्रभेदाः अतिरविवसुवाणत्रिद्वितुल्याः क्रमेण भवन्ति ।। हे सन्मते त्वम् तान् अवेहि । कीदृशान् तान् । फणिपतिभणितान् । शेषोक्तान् । तथाहि । षण्णाम् कलानाम् त्रयोदश भेदाः भवन्ति । ते च सर्वे टगणाः कथ्यन्ते ।। पञ्चानाम् कलानाम् अष्टौ भेदाः ते सर्वे ठगणाः कथ्यन्ते ।। चतसृणाम् कलानाम् पञ्च भेदाः ते सर्वे डगणाः प्रोक्ताः । तिसृणाम् कलानाम् त्रयः भेदाः ते सर्वे ढगणाः प्रोक्ताः । द्वयोः कलयोः द्वौ भेदौ स्तः तौ णगणौ प्रोक्तौ ॥ ३१ ॥

मात्रागणनामान्याह—

शिवः शशीदिनेश्वरस्सुरेशशेषसंज्ञका
वहिस्सरोजधातरौ कलिश्च चन्द्रमाः क्रमात् ।
ध्रुवाख्यधर्मनामकौ च शालिपूर्वकः करः
प्रकीर्त्तिताः फणीशपिङ्गलेन षट्कलेऽभिधाः ।।२२।।

शिव इति । शिवः १ शशी २ दिनेश्वरः ३ सुरेशशेषसंज्ञकौ सुरेशः ४ शेषः ५ अहिः ६ सरोजः ७ धाता ८ कलिः ९ चन्द्रमाः १० ध्रुवाख्य-

धर्मनामकौ ध्रुवः ११ धर्मः १२ शालिपूर्वकः करः शालिकरः १३ इति अभिधाः संज्ञाः क्रमात् षट्कले षट् कलाः यत्र तस्मिन् प्रस्तारे इति यावत् फणीशपिङ्गलेन प्रकीर्त्तिताः ॥ २२ ॥

॥ तत् यथा ॥

शिवः	शशी	दिनेश्वरः	सुरेशः	शेषः	अहिः	सरोजम्	धाता	कलिः	चन्द्रमाः	ध्रुवः	धर्मः	शालिकरः
SSS	IISS	ISIS	SIIS	IIIIS	ISSI	SISI	IIISI	SSII	IISII	ISIII	SIIII	IIIIII

इन्द्रासनाह्वयस्सूरश्चापो हीरश्च शेखरः।

कुसुमाहिगणौ पापगणः पञ्चकलेऽभिधाः ॥ २३ ॥

इन्द्रेति। इन्द्रासनाह्वयः इन्द्रासनः १ सूरः २ चापः ३ हीरः ४ शेखरः ५ कुसुमाहिगणौ कुसुमम् ६ अहिगणः ७ पापगणः ८ इति अभिधाः पञ्चकले पञ्च कलाः यस्मिन् तस्मिन् प्रस्तारे इत्यभिप्रायः ज्ञेयाः ॥२३॥

ISS	इन्द्रासनः
SIS	सूरः
IIIS	चापः
SSI	हीरः
IISI	शेखरः
ISII	कुसुमम्
SIII	अहिगणः
IIIII	पापगणः

ऐरावतोऽधिपनरेन्द्रपयोददन्ता दन्तावलः शरकलादिलघोश्च संज्ञाः।

वीणामृतौ तु मृगराजखगेशपक्षियक्षाश्च मध्यलघुपञ्चकलेऽभिधास्स्युः ॥

ऐरावत इति। ऐरावतः अधिपः नरेन्द्रः पयोददन्तः पयोदः दन्त इति पृथगपि केचिदिच्छन्ति, तच्चिन्त्यम्, फणिपानुक्तत्वात् सर्वत्र पयोदशब्देन मध्यगुरुचतुष्कलगणस्यैव ग्रहणाच्च। दन्तावलः इति शरकलादिलघोः शरकलश्चासौ आदिलघुः तस्य (ISS) संज्ञाः ज्ञेयाः तथा वीणा।

अमृतः । मृगराजः । खगेशः । पक्षी । यक्षः इति मध्यलघुपञ्चकले (ऽ।ऽ) अभिधाःस्युः । अत्र खगेशादिशब्दाः उपलक्षणानि । तेन गरुडादिशब्दानामपि संग्रहः ।। २४ ।।

कर्णः करतलाख्यश्च पयोधराभिधो वसुः ।
तथा द्विजवरश्चेति चतुर्मात्रगणेऽभिधाः ॥ २५ ॥

कर्ण इति । कर्णः १ करतलाख्यः करतलम् २ पयोधराभिधः पयोधरः ३ वसुः ४ तथा द्विजवरः द्विजवर इत्युपलक्षणम् तेन भूसुरधरणिसुरविप्रादिपर्यायशब्दानामपि संग्रहः इति चतुर्मात्रगणे अभिधाः ज्ञेयाः ॥ २५ ॥

ऽऽ	कर्णः
।।ऽ	करतलम्
।ऽ।	पयोधरः
ऽ।।	वसुः
।।।।	द्विजवरः

पयोधृद्गोपालौ मनुजपतिभूपौ गजपतिः ।
तथा चक्राधीशस्तुरगपतिसंज्ञश्च पवनः ॥
अथो रज्जुर्वर्षः फणिगणपतिश्चैतदभिधाः ।
चतुर्मात्रस्येति प्रवदतितराम्मध्यगगुरोः ॥ २६ ॥

पयोधृदिति । पयोधृत् पयोधर इति यावत् पयोधृत् इत्युपलक्षणमात्रम् । तेन पयोद जलद जलधर वारिद इत्यादिपर्यायवाचिशब्दानामपि संग्रहः । एवमन्यत्राऽपि बोध्यम् । गोपालः मनुजपतिः भूपः गजपतिः तथा चक्राधीशः तुरगपतिः नायक इति यावत् पवनः अथो रज्जुः वर्षः इति चतुर्मात्रस्य मध्यगगुरोः (।ऽ।)अभिधाः सन्ति । फणिगणपतिः एतत् प्रवदतितराम् ॥ २६ ॥

पिताऽपितामहो हलायुधश्च गण्डपावकौ ।
पदोऽभिधाः पुरो गुरोश्चतुष्कलस्य कीर्त्तिताः ॥ २७ ॥

पितेति। पिता पितामहः हलायुधः गरुडः पावकः पदः इति चतुष्कलस्य पुरोगुरोः (ऽ॥)अभिधाः कीर्त्तिताः ॥ २७ ॥

करबाहुप्रहरणकुलिशरत्नालङ्कृतिनाम ।
शेषोऽन्त्यगुरुचतुष्कलस्येत्थं निगदति नाम ॥ २८ ॥

करेति । करः बाहुः प्रहरणम् कुलिशम् रत्नालङ्कृतिः रत्नम् अलङ्कृतिः इति पृथगपि केचिदिच्छन्ति इति अन्त्यगुरुचतुष्कलस्य (॥ऽ) नाम शेषः निगदति । नामेति प्रसिद्धौ ॥ २८ ॥

कर्णस्स्याद्गुरुयुगलकं करतलनामकमत्र ।
अन्त्यगगुरुवसुसंज्ञकं प्रमुखगतं गुरु यत्र ॥ २९ ॥

कर्ण इति । अत्र गुरुयुगलकम् (ऽऽ)कर्णः कर्णनामकं स्यात् तथा अन्त्यगगुरु (॥ऽ) करतलनामकम् स्यात् तथा यत्र गुरु प्रमुखगतम् अस्ति (ऽ॥) तत् वसुसंज्ञकम् स्यात् ॥ २९ ॥

तालपटहकरतालसखायाः सुरपतिनन्दतुर्यपर्यायाः ।
निर्वाणसमुद्रौ सद्व्यक्तिः त्रिकलादिगुरोरभिधामिति वक्ति ॥३०॥

तालेति । तालश्च पटहश्च करतालश्च सखा च अयश्च ते तालपटहकरतालसखायाः सुरपतिश्च नन्दश्च तुर्यपर्यायाश्च ते सुरपतिनन्दतुर्यपर्यायाः। तालश्च पटहश्च करतालश्च सखा च आयश्च ते इति केचित् ॥ अन्ये तु तालपटहकरतालसखायस्वःपतिनन्दतुर्यपर्यायाः इति समस्तम्पदम् वाञ्छन्ति तथा सुरपतीत्यत्र स्वःपतीति पाठमङ्गीकुर्वन्ति ॥ इतरे तु सुरपतिश्च नन्दतुर्ययोः पर्यायाश्च ते इति समासमिच्छन्ति ॥ तालः पटहः करतालः सखा अयः आयः इति वा सुरपतिः स्वःपतिः वा नन्दः तुर्यपर्यायाः वेदश्रुतिप्रभृतयः । यद्वा । नन्दपर्यायाः अङ्कादयः तुर्यपर्यायाश्च निर्वाणः समुद्रः सद्व्यक्तिः इति त्रिकलादिगुरोः (ऽ।) अभिधाम् वक्ति शेषः इति शेषः ॥ ३० ॥

चिरचिरालयतोमरतुम्बुराः पवनचिह्नपटच्छदनध्वजाः ।
स्रगिह चूतभवाफणिपोऽभिधा निगदति त्रिकलान्त्यगुरोरिति ॥३१॥

चिरेति । इह चिरम् चिरालयः तोमरः तुम्बुरः पवनचिह्नम् । पवनः चिह्नम् इति पृथगपि केचिदिच्छन्ति, तन्न, फणिपानुक्तत्वात् सर्वत्र पवनशब्देन मध्यगुरुचतुष्कलगणस्यैव ग्रहणात् च । पटः छदनम् ध्वजः ॥

चूतभवा स्रक् आम्रमाला इति यावत् इति त्रिकलान्त्यगुरोः (।ऽ) अभिधाः फणिपः निगदति ॥ ३१ ॥

रसनारीकुलभाविनीभावताण्डवाख्यानि ।
पिङ्गलनागो निगदति त्रिलघोरिति नामानि ॥ ३२ ॥

रसेति । रसः नारी कुलभाविनी भावः ताण्डवः इति त्रिलघोः (॥।) नामानि पिङ्गलनागः निगदति ॥ ३२ ॥

ताटङ्कहाररसनाङ्गदनूपुराख्य-
मञ्जीरकङ्कणसुचामरकुण्डलानि ।
पर्याय एव वलयस्य फणीश एष
शेषश्च केवलगुरोरिति वक्ति संज्ञाम् ॥ ३३ ॥

ताटङ्केति । ताटङ्कः । हारः । रसना । अङ्गदम् । नूपुरः । मञ्जीरः । कङ्कणम् । सुचामरम् । कुण्डलम् । वलयस्य पर्यायः कटकादिः । इति केवलगुरोः(ऽ) संज्ञाम् एषः फणीशः शेषः वक्ति ॥ सुचामरमित्यत्र सु इति वृथा दत्तम् चामरमित्येव नामेति केचित् । अन्ये तु सुशोभनम् चामरम् यस्येति समासमिच्छन्ति । इतरे तु शोभनञ्च तच्चामरमिति समासं स्वीकुर्वन्ति ॥ ३३ ॥

कुसुमकनकशङ्खप्रख्यदण्डाख्यमेरु-
शररसरवरूपस्पर्शगन्धाह्वयानि ।
अहिपतिरिति मात्रामात्रनामान्यमूनि
कथयति विनतायाः सूनवे पिङ्गलस्स्म ॥ ३४ ॥

कुसुमेति । कुसुमम् कनकम् शङ्खः दण्डः मेरुः शरः रसः रवः रूपम् स्पर्शः गन्धः अमूनि मात्रा (।)मात्रनामानि सन्ति ॥ अहिपतिः पिङ्गलः विनतायाः सूनवे गरुडाय इति कथयति स्म ॥ ३४ ॥

॥ इति मात्राप्रस्तारः ॥

अथ वर्णप्रस्तारः ।

अथ वर्णप्रस्तारप्रकारमाह—

वर्णप्रस्तार इह तु गुरोरादिमस्याऽधरस्मिन् ।
धीमन्दत्त्वा लघुपरतरा ऊर्ध्ववत्स्थापनीयाः ॥
ऊने दद्या बुधवर गुरूनेव यावद्भवेयु-
स्तावल्लेख्या निखिललघवः पिङ्गलप्रोक्तरीतौ ॥ १ ॥

वर्णेति। हे धीमन्! हे बुधवर! त्वम् इह वर्णप्रस्तारे तु आदिमस्य गुरोः अधरस्मिन् अधःस्थाने लघु दत्त्वा परतराः वर्णा इति यावत् ऊर्ध्ववत् स्थापनीयाः तथा ऊने गुरूनेव दद्याः लिख। यावत् निखिललघवः भवेयुः। तावत् पिङ्गलप्रोक्तरीतौ लेख्याः लघवो गुरवश्चेति यावत् ॥ १ ॥

वर्णप्रस्तारः ॥

१

S	१
I	२

२

SS	१
IS	२
SI	३
II	४

३

SSS	१
ISS	२
SIS	३
IIS	४
SSI	५
ISI	६
SII	७
III	८

४

SSSS	१
ISSS	२
SISS	३
IISS	४
SSIS	५
SIS	६
SIIS	७
IIIS	८
SSSI	९
ISSI	१०
SISI	११
IISI	१२
SSII	१३
ISII	१४
SIII	१५
IIIS	१६

५	
ऽऽऽऽऽ	१
।ऽऽऽऽ	२
ऽ।ऽऽऽ	३
।।ऽऽऽ	४
ऽऽ।ऽऽ	५
।ऽ।ऽऽ	६
ऽ।।ऽऽ	७
।।।ऽऽ	८
ऽऽऽ।ऽ	९
।ऽऽ।ऽ	१०
ऽ।ऽ।ऽ	११
।।ऽ।ऽ	१२
ऽऽ।।ऽ	१३
।ऽ।।ऽ	१४
ऽ।।।ऽ	१५
।।।।ऽ	१६
ऽऽऽऽ।	१७
।ऽऽऽ।	१८
ऽ।ऽऽ।	१९
।।ऽऽ।	२०
ऽऽ।ऽ।	२१
।ऽ।ऽ।	२२
ऽ।।ऽ।	२३
।।।ऽ।	२४
ऽऽऽ।।	२५
।ऽऽ।।	२६
ऽ।ऽ।।	२७
।।ऽ।।	२८
ऽऽ।।।	२९
।ऽ।।।	३०
ऽ।।।।	३१
।।।।।	३२

६			
ऽऽऽऽऽऽ	१	ऽऽऽऽऽ।	३३
।ऽऽऽऽऽ	२	।ऽऽऽऽ।	३४
ऽ।ऽऽऽऽ	३	ऽ।ऽऽऽ।	३५
।।ऽऽऽऽ	४	।।ऽऽऽ।	३६
ऽऽ।ऽऽऽ	५	ऽऽ।ऽऽ।	३७
।ऽ।ऽऽऽ	६	।ऽ।ऽऽ।	३८
ऽ।।ऽऽऽ	७	ऽ।।ऽऽ।	३९
।।।ऽऽऽ	८	।।।ऽऽ।	४०
ऽऽऽ।ऽऽ	९	ऽऽऽ।ऽ।	४१
।ऽऽ।ऽऽ	१०	।ऽऽ।ऽ।	४२
ऽ।ऽ।ऽऽ	११	ऽ।ऽ।ऽ।	४३
।।ऽ।ऽऽ	१२	।।ऽ।ऽ।	४४
ऽऽ।।ऽऽ	१३	ऽऽ।।ऽ।	४५
।ऽ।।ऽऽ	१४	।ऽ।।ऽ।	४६
ऽ।।।ऽऽ	१५	ऽ।।।ऽ।	४७
।।।।ऽऽ	१६	।।।।ऽ।	४८
ऽऽऽऽ।ऽ	१७	ऽऽऽऽ।।	४९
।ऽऽऽ।ऽ	१८	।ऽऽऽ।।	५०
ऽ।ऽऽ।ऽ	१९	ऽ।ऽऽ।।	५१
।।ऽऽ।ऽ	२०	।।ऽऽ।।	५२
ऽऽ।ऽ।ऽ	२१	ऽऽ।ऽ।।	५३
।ऽ।ऽ।ऽ	२२	।ऽ।ऽ।।	५४
ऽ।।ऽ।ऽ	२३	ऽ।।ऽ।।	५५
।।।ऽ।ऽ	२४	।।।ऽ।।	५६
ऽऽऽ।।ऽ	२५	ऽऽऽ।।।	५७
।ऽऽ।।ऽ	२६	।ऽऽ।।।	५८
ऽ।ऽ।।ऽ	२७	ऽ।ऽ।।।	५९
।।ऽ।।ऽ	२८	।।ऽ।।।	६०
ऽऽ।।।ऽ	२९	ऽऽ।।।।	६१
।ऽ।।।ऽ	३०	।ऽ।।।।	६२
ऽ।।।।ऽ	३१	ऽ।।।।।	६३
।।।।।ऽ	३२	।।।।।।	६४

वर्णोद्दिष्टप्रकारमाह—

उद्दिष्टे वर्णोपरि द्विगुणाङ्कम्प्रविधेहि। दत्त्वैकं लघ्वङ्कके ऽथोद्दिष्टं समवेहि २।

उद्दिष्ट इति । त्वम् उद्दिष्टे वर्णोपरि द्विगुणाङ्कम् प्रविधेहि । अथ लघ्वङ्के लघुशिरस्थितेषु अङ्केषु एकम् दत्त्वा संयोज्य उद्दिष्टम् समवेहि ॥२॥

द्विगुणाङ्कम्	उद्दिष्टाङ्कम् वा
१	१
२	२
४	३
८	४
१६	५
३२	६
६४	७
१२८	८
२५६	९
५१२	१०
१०२४	११
२०४८	१२
४०९६	१३
८१९२	१४
१६३८४	१५
३२७६८	१६
६५५३६	१७
१३१०७२	१८

। ऽ । ऽ इदं रूपं कियत्संख्यकम् इति प्रश्ने—

१ २ ४ ८

। ऽ । ऽ

संकलिताः लघुशिरस्थाङ्काः ५

तत्र एकं दत्तम् १

ततः संख्याङ्कम् ६

ऽ ।। ऽ ।। इदं रूपं कियत्संख्यकमिति प्रश्ने—

१ २ ४ ८ १६ ३२

ऽ । । ऽ । ।

संकलिताः लघुशिरोगताङ्काः ५४

तत्र एकं दत्तम् १

ततः संख्याङ्कम् ५५

वर्णनष्टप्रकारमाह—

नष्टे भागं कल्पयेस्समे लघुं समवेहि ।
दत्त्वैकं विषमे पुनस्तत्र च गुरुमभिधेहि ॥ ३ ॥

नष्ट इति । त्वम् नष्टे भागम् अर्द्धम् कल्पयेः कुर्याः समे अङ्कं लघुम् समवेहि । पुनः विषमे अङ्केएकं दत्त्वा तत्र गुरुम् अभिधेहि । एवम्पुनः पुनः करणान्नष्टरूपसिद्धिः ॥ ३ ॥

चतुर्वर्णप्रस्तारे षष्ठं रूपं कीदृशम् इति प्रश्ने सति यथा समम् प्रश्नाङ्कम् ६ लघुप्राप्तिः ।

अर्द्धे सति ३ विषमम् अङ्कम् तत्र एकदत्तम् ४ गुरुप्राप्तिः ।
पुनः अर्द्धे सति २ समम् अङ्कम् लघुप्राप्तिः ।
पुनः अर्द्धे कृते १ विषममङ्कम् तत्र एकं दत्तम् २ गुरुप्राप्तिः ।

। ऽ । ऽ इदं रूपं निष्पन्नम् ।

षड्वर्णप्रस्तारे पञ्चपञ्चाशत्तमं रूपम् कीदृशम् इति प्रश्ने। विषमम्प्रश्नाङ्कम् ५५

तत्रैकं दत्तम् ५६ गुरुप्राप्तिः ।
अर्द्ध कृते २८ सममङ्कम् लघुप्राप्तिः ।

पुनः अर्द्धे कृते १४ सममङ्कम् लघुप्राप्तिः पुनरर्द्धे सति ७ विषममङ्कम् तत्रैकं दत्तम् ८ गुरुप्राप्तिः ।

पुनरर्द्धे सति ४ सममङ्कम् लघुप्राप्तिः पुनरर्द्धे कृते २ सममङ्कम् लघुप्राप्तिः ।

ऽ ।। ऽ ।। इदं रूपं निष्पन्नम् ।

वर्णमेरुप्रकारमाह—

कोष्ठं वर्णसमं विधाय च ततोऽन्त्याद्योस्तदेकाङ्कितम्
कुर्याः कोणगशीर्षकोष्ठयुगलाङ्कैः पूरये रिक्तकान् ॥
एकद्व्यादिगुरुप्रदर्शकतरः प्राज्ञप्रियः प्रायशो
भोगीन्द्रेण स वर्णमेरुरुदितः सम्यक्तया बुध्यताम् ॥ ४ ॥

कोष्ठमिति । त्वम् वर्णसमम् कोष्ठम् विधाय ततः अन्त्याद्योः प्रथमचरमयोः इति भावः तत् कोष्ठम् एकाङ्कितम् एकाङ्कयुक्तम् कुर्याः । तथा रिक्तकान् शून्यान् कोष्ठानिति यावत् कोणगशीर्षकोष्ठयुगलाङ्कैः कोणगतशीर्षगतकोष्ठद्वयाङ्कैः इति यावत् पूरयेः । ततः एकद्व्यादिगुरुप्रदर्शकतरः एकद्वित्रिचतुःप्रभृतिगुरुज्ञानहेतुरिति यावत् प्रायशः प्राज्ञप्रियः विद्वत्प्रियः भोगीन्द्रेण उदितः उक्तः स प्रसिद्धः वर्णमेरुः सम्यक्तया बुध्यताम् ज्ञायताम् त्वयेति शेषः ॥

वर्णमेरुः ।

मेरुः											
१	१	१									
१	२	१	२								
१	३	३	१	३							
१	४	६	४	१	४						
१	५	१०	१०	५	१	५					
१	६	१५	२०	१५	६	१	६				
१	७	२१	३५	३५	२१	७	१	७			
१	८	२८	५६	७०	५६	२८	८	१	८		
१	९	३६	८४	१२६	१२६	८४	३६	९	१	९	
१	१०	४५	१२०	२१०	२५२	२१०	१२०	४५	१०	१	१०

वर्णपताकाप्रकारमाह—

पताकापूर्ववज्ज्ञेया तूद्दिष्टाङ्कोऽत्र भेदकः ।
अङ्कक्षेपादिकं कर्म कार्यमार्यजनैस्तथा ॥ ५ ॥

पताकेति । पताका पूर्ववत् मात्रापताकावत् ज्ञेया ॥ अत्र तु उद्दिष्टाङ्कः भेदकः अस्ति ॥ अङ्कक्षेपादिकम् कर्म आर्यजनैः तथा पूर्ववदेव कार्यम् ॥ इति ॥ ५ ॥

पञ्चवर्णपताका

	३२ सर्वलघुरयम्										
१	३१	३०	२८	२४	१६	एकगुरवः ।					
४	२९	२७	२३	१५	२६	२२	१४	२०	१८	८	द्विगुरवः ।
८	२५	२१	१३	१८	१०	१९	११	७	६	४	त्रिगुरवः ।
१६	१७	९	५	३	२	चतुर्गुरवः ।					
२	१	पञ्चगुरुरयम् ।									

चतुर्वर्णपताका

	१६ सर्वलघुरयम्						
१	१५	१४	१२	८	एकगुरवः ।		
२	१३	११	७	१०	६	४	द्विगुरवः ।
४	९	५	२	त्रिगुरवः			
८	१	चतुर्गुरुरयम्					
१६							

वर्णलघुमर्कटीमाह—

ऊर्ध्वाधः कुरु कोष्ठषट्करचितं यादृच्छिकं विस्तृतं
चक्रं तत्प्रथमावलौ च गणनां न्यस्य द्वितीयावलौ ।
द्वैगुण्यं द्वितयाद् द्वयोश्च गुणनं तुर्यावलौ विन्यसेत्
पञ्चम्यां च चतुर्थपङ्क्तिशकलं षष्ठ्यां तदेव न्यसेत् ॥ ६ ॥
अङ्कान्पञ्चमपङ्क्तितुर्यसरणिस्थान्मेलयित्वा लिखे-
स्तार्त्तीयीकतया समानसरणौ जानीहि सम्यक् सुखम् ।
वृत्तिम्भेदमथो ततश्च सकला मात्राश्च वर्णान् क्रमात्
छन्दोविज्ञ गुरुं लघुंश्च नियतैतज्ज्ञप्तिकृन्मर्कटी ॥ ७ ॥

युग्ममिदम् ।

ऊर्ध्वाध इति । त्वम् ऊर्ध्वाधः कोष्ठषट्करचितं यादृच्छिकं विस्तृतं चक्रं कुरु । तत्प्रथमावलौ गणनां न्यस्य द्वितीयावलौ द्वितयात् द्वैगुण्यं न्यस्य द्वयोः प्रथमद्वितीयपङ्क्तिस्थयोरङ्कयोरिति यावत् । गुणनं तुर्यावलौ चतुर्थपङ्क्तौ विन्यसेः । च पुनः चतुर्थपङ्क्तिशकलं पञ्चम्यां विन्यसेः । तदेव षष्ठ्यां न्यसेः । अथ पञ्चमपङ्क्तितुर्यसरणिस्थान् अङ्कान् मेलयित्वा तार्त्तीयीकतया समानसरणौ तृतीयपङ्क्तौ लिखेः । ततः हेछन्दोविज्ञ ! त्वं वृत्तिम् अथो भेदम् च पुनः सकला मात्राः च पुनः वर्णान् गुरुं लघुं च क्रमात् सुखं यथा तथा सम्यक् जानीहि । इयं मर्कटी एतज्ज्ञप्तिकृत् एतेषां वृत्तिभेदादीनां ज्ञानहेतुः नियता अस्ति इति ॥ ६ ॥ ७ ॥

वर्णलघुमर्कटी

वृ.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
भे.	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	५१२	१०२४
मा.	३	१२	३६	९६	२४०	५७६	१३४४	३०७२	६९१२	१५३६०
व.	२	८	२४	६४	१६०	३८४	८९६	२०४८	४६०८	१०२४०
गु.	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	५१२०
ल.	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	५१२०

बृहतीम्वर्णमर्कटीमाह—

अथादावावल्यां चतुर गणनाङ्कं परिलिख

द्वितीयस्याम्पङ्क्तौ द्विगुणिततदङ्कं द्वितयतः ।

तृतीयस्यामेकं प्रथममवधायोपरितनाद्

गृहात्प्राक्कोष्ठाङ्कं बुधवर पुरःस्थापय ततः ॥८॥

तदङ्कं तुर्यालौ द्वितयमुखपङ्क्त्योश्च गुणनम्

नवम्यामेवैतच्छकलमधिषष्ठावलि तथा ।

तदङ्कं पञ्चम्यामपि तदनु षष्ठालिनवमा-

लिगाङ्कं सप्तम्यामुभयमधिसंयोज्य तदनु ॥ ९ ॥

लिखाष्टम्यामेतच्छकलामिह पङ्क्तौ शुभमते

ततो वृत्तिम्भेदं क्रमगतलगान्तौ लघुगुरू ।

कलाः पिण्डं वर्णान् बुधवर विजानीहि सकला-

नमुष्याम्मर्कट्यामहिपविवृतायां सरलवाक् ॥ १० ॥

विशेषकमिदम् ॥

अथेति ॥ हे चतुर, हे बुधवर ! त्वम् आदौ आवल्याम् गणनाङ्कम् परिलिख । द्वितीयस्याम् पङ्क्तौ द्वितयतः द्विगुणिततदङ्कम् द्विगुणितञ्च तच्च तत् अङ्कम् परिलिख । तृतीयस्याम् पङ्क्तौ प्रथमम् एकम् अवधाय उपरितनात् गृहात् प्राक्कोष्ठाङ्कम् पुरः स्थापय । ततः तदङ्कम् तुर्यालौ स्थापय। द्वितयमुखपङ्क्त्योः गुणनम् नवम्याम् पङ्क्तौ स्थापय। एतच्छकलम् अधिषष्ठावलि षष्ठ्याम्पङ्क्तौ स्थापय । तथा तदङ्कम् पञ्चम्याम् पङ्क्तौ अपि स्थापय । तदनु षष्ठालिनवमालिगाङ्कम् उभयम् अधिसंयोज्य सप्तम्याम् पङ्क्तौ स्थापय । तदनु । एतच्छकलम् एतदर्धम् अष्टम्याम् पङ्क्तौ लिख । ततः हे शुभमते हे बुधवर हे सरलवाक् ! सरला वाक् यस्य तत्सम्बुद्धौ । त्वम् अहिपविवृतायाम् शेषनिगदितायाम् अमुष्याम् मर्कट्याम् वृत्तिम् भेदम् क्रमगतलगान्तौ क्रमगतम् लान्तम् गान्तम् लादिम् गादिम् अपि लघुम् गुरुम् च कलाः पिण्डम् वर्णान् विजानीहि इति ॥ सरलतः इति पाठे तु सरलतः जानीहि इति सम्बन्धः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

बृहती वर्णमर्कटी ।

वृ.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
भ	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	५१२	१०२४	२०४८	४०९६
लादिला०	१	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	५१२	१०२४	२०४८
गादिगा०	१	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	५१२	१०२४	२०४८
लघु	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	५१२०	११२६४	२४५७६
गुरु	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	५१२०	११२६४	२४५७६
मात्रा	३	१२	३६	९६	२४०	५७६	१३४४	३०७२	६९१२	१५३६०	३३७९२	७३७२८
पिण्ड	१॥	६	१८	४८	१२	२८८	६७२	१५३६	३४५६	७६८०	१६८९६	३६८६४
वर्ण	२	८	२४	६४	१६०	३८४	८९६	२०४८	४६०८	१०२४०	२२५२८	४९१२५

वर्णमेरुखण्डमाह--

चक्रं त्रिपाङ्क्ति विलिखेद्यथेच्छं विततं ततः ।
अनुलोमविलोमाभ्यां संख्याङ्कैः पूरयेत्क्रमात् ॥ ११ ॥
अन्त्यमध्ये उभे पङ्क्ती विहायादिमकोष्ठके ।
अथ प्रथममाद्यालौ दत्त्वैकं तदनन्तरम् ॥ १२ ॥
अधस्स्थाङ्केन तद्धन्यात्तदधस्स्थेन भाजयेत् ।
लब्धाङ्कं विन्यसेदग्र एवमग्रे पुनः पुनः ॥ १३ ॥
कृत्वा तत्र विजानीयादेकद्विप्रभृतीन्गुरून् ।
मेरुखण्डमिति ज्ञेयं कविभिः पिङ्गलोदितम् ॥ १४ ॥

कलापकमिदम् ॥

चक्रमिति । यथेच्छम् विततम् त्रिपङ्क्ति चक्रम् विलिखेत् । विद्वानिति शेषः । ततः आदिमकोष्ठके अन्त्यमध्ये उभे पङ्क्ती विहाय अनुलोमविलोमाभ्याम् संख्याङ्कैः क्रमात् पूरयेत् ॥ अथ प्रथमम् आद्यालौ एकम् दत्वा तदनन्तरम् अधस्स्थाङ्केन तत् अङ्कम् हन्यात् ततः तदग्रस्स्थेन अङ्केन तत् अङ्कम् भाजयेत् ॥ लब्धाङ्कम् अग्रे विन्यसेत् एवम् अग्रे पुनः पुनः कृत्वा तत्र एकद्विप्रभृतीन् गुरून् विजानीयात् ॥ इति पिङ्गलोदितम् मेरुखण्डम् कविभिः ज्ञेयम् ॥ चतुर्भिः कलापकमिदम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

मेरुखण्डम्

१	११	५५	१६५	३३०	४६२	४६२	३३०	१६५	५५	११	१
	११	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११

वृत्तिभेदादिज्ञानार्थम्प्रकारान्तरमाह—

ज्ञायते वर्णमर्कट्या यद्यत्तन्मर्कटीम्विना ।
येनोपायेन जानीयात्तमुपायं प्रचक्ष्महे ॥ १५ ॥

ज्ञायते इति । वर्णमर्कट्या यत् यत् ज्ञायते तत् मर्कटीम्विना येन उपायेन जानीयात् विद्वानिति भावः । तम् उपायम् प्रचक्ष्महे वयमिति शेषः ॥ १५ ॥

वर्णोद्दिष्टाङ्कमाधाय वर्णादेकाधिकं ततः ।
ज्ञेया लघ्वन्तगुर्वन्ता अन्त्यवर्णाङ्कसम्मिताः ॥ १६ ॥

वर्णेति । वर्णात् एकाधिकम् वर्णोद्दिष्टाङ्कम् आधाय लिखित्वेति यावत् । ततः अन्त्यवर्णाङ्कसम्मिताः लघ्वन्तगुर्वन्ताः ज्ञेयाः ॥ १६ ॥

गुर्वादिकाश्च तावन्तो वर्णा लघ्वादिका अपि ।
गुर्वादिकाश्च विषमे समे लघ्वादिकाः स्मृताः ॥ १७ ॥

गुर्वादिका इति । तावन्तः अन्त्यवर्णाङ्कसम्मिताः इत्यर्थः । गुर्वादिकाः वर्णाः स्मृताः च पुनः तावन्त एव लघ्वादिकाः अपि वर्णाः स्मृताः ॥ तथा विषमे गुर्वादिकाः वर्णाः स्मृताः च पुनः समे लघ्वादिकाः वर्णाः स्मृताः ॥ १७ ॥

वर्णसंख्यान्त्यवर्णाङ्कौ गुणयित्वा परस्परम् ।
गुरवो लघवो ज्ञेया गुणनोत्थाङ्कसम्मिताः ॥ १८ ॥

वर्णेति । वर्णसंख्यान्त्यवर्णाङ्कौ वर्णसंख्याङ्कम् अन्त्यवर्णाङ्कम् च परस्परम् गुणयित्वा गुणनोत्थाङ्कसम्मिताः गुरवः लघवश्च ज्ञेयाः ॥१८॥

गुरूणां द्विगुणा ज्ञेया वर्णा इह मनीषिभिः ।
लघूनां त्रिगुणा ज्ञेया मात्रा अपि समासतः ॥ १९ ॥

गुरूणामिति ॥ इह गुरूणाम् द्विगुणाः वर्णाः मनीषिभिः ज्ञेयाः । तथा लघूनाम् त्रिगुणाः मात्राः अपि समासतः संक्षेपतः ज्ञेयाः ॥ १९ ॥

मात्रार्द्धम्पिण्डमाख्यातमधिकाङ्केन सम्मिताः ।
भेदाः प्रस्तारजा ज्ञेयाश्छन्दश्शास्त्रविशारदैः ॥ २० ॥

मात्रेति । मात्रार्द्धम् पिण्डम् आख्यातम् । अथ अधिकाङ्केन अधिकेन एकेन अङ्केन सम्मिताः वर्णोद्दिष्टाङ्काः इति यावत् । प्रस्तारजाः भेदाः छन्दश्शास्त्रविशारदैः ज्ञेयाः ॥ २० ॥

निखिलवृत्तगतगुरुलघुज्ञानप्रकारमाह—

वृत्ताक्षराण्यखिलवृत्तकलासु हित्वा तत्रावगच्छ परिशिष्टमितान् गुरूंश्च ।
सर्वान् लघूनपि गुरुद्विगुणावशेषान्मात्रोद्भवे निखिलवर्णभवे च वृत्ते ॥ २१ ॥

वृत्तेति ॥ त्वम् मात्रोद्भवे वृत्ते च पुनः निखिलवर्णभवे वृत्ते अखिलवृत्तकलासु वृत्ताक्षराणि हित्वा तत्र परिशिष्टमितान् गुरून् अवगच्छ ॥ तथा अखिलवृत्तकलासु गुरुद्विगुणावशेषान् सर्वान् लघून् अपि अवगच्छ ॥ इति ॥ २१ ॥

एकद्व्यादिलगक्रियामाह—

वर्णान् वृत्तभवान् स्थितानथ च सैकानौत्तराधर्यतः
एकादिक्रमतो ह्युपर्युपरि तान् क्षिप्त्वा निवर्त्तेत तत् ।
औपान्त्यादुपरित्यजन्नुपरितस्त्वेकैकमाद्याद्गुरो-
रेकद्व्यादिलगक्रिया कविजनैः कार्याऽहिपप्रोदिता ॥ २२ ॥

वर्णानिति ॥ अथ औत्तराधर्यतः उत्तराधरत्वेन स्थितान् सैकान् एकेन अधिकेनेति यावत् सहितान् वृत्तभवान् तान् वर्णान् एकादिक्रमतः उपरि उपरि क्षिप्त्वा औपान्त्यात् उपान्त्यात् आ अभिव्याप्य उपरि परितः सर्वतः एकैकम् त्यजन् सन् तत् तस्मात् क्षेपणादिति यावत् निवर्त्तेत ॥ इति ॥ आद्यात् गुरोः आदिमम् गुरुम् आरभ्येति यावत् ल्यप् लोपे पञ्चमी एकद्व्यादिलगक्रिया कविजनैः कार्या ॥ कीदृशी एकद्व्यादिलगक्रिया अहिपप्रोदिता पिङ्गलप्रोक्ता ॥ नु इति वितर्के उ इति वा ॥२२॥

पञ्चवर्णलगक्रिया ।

१	१	१	१	१
१	५	५	५	५
१	४	१०	१०	१०
१	३	६	१०	१०
१	२	३	४	५
१	१	१	१	१

षड्वर्णलगक्रिया ।

१	१	१	१	१	१
१	६	६	६	६	६
१	५	१५	१५	१५	१५
१	४	१०	२०	२०	२०
१	३	६	१०	१५	१५
१	२	३	४	५	६
१	१	१	१	१	१

भेदज्ञानार्थमप्रकारान्तरमाह—

भेदो भवेदत्र लगक्रियाङ्कयोगेन तुल्यस्त्वधिवर्णमात्रम् ।

प्रस्तारजो वाऽथ स एव सैकोद्दिष्टाङ्कयोगः कथितोऽहिपेन ॥२३॥

भेद इति । अत्र अधिवर्णमात्रम् वर्णप्रस्तारमात्रे लगक्रियाङ्कयोगेन तुल्यः प्रस्तारजः भेदः भवेत् । अथ वा सैकोद्दिष्टाङ्कयोगः एकेन अधिकेन इति यावत् सहितः उद्दिष्टाङ्कानाम् योग एव सः प्रस्तारजः भेदः अहिपेन कथितः ॥ इति ॥ २३ ॥

विलोमप्रस्तारप्रकारमाह—

आदिलघोरुपरिष्टं देयं गुरु तत्पुरश्च सदृशाऽशेषैः ।

उद्वृत्तं लघु पश्चाल्लेख्यं निखिलं भवेच्च गुरु यावत् ॥ २४ ॥

आदीति । आदिलघोः उपरिष्टम् गुरु देयम् ॥ तत्पुरः तस्याग्रे शेषैः सदृशाः देयाः इति यावत् ॥ पश्चात् उद्वृत्तम् लघु लेख्यम् ॥ यावत् निखिलम् गुरु भवेत् तावदयम्विधिरिति भावः ॥ २४ ॥

पताकाप्रस्तारप्रकारमाह—

प्रस्तारे लघवो वर्णा यावन्तोऽत्र स्युरादिगाः ।

अन्त्यगा यदि तावन्तस्तावत्प्रस्तारमाचरेत् ॥ २५ ॥

गुरुं त्यक्त्वाऽदिमं तत्र कर्त्तव्या पूर्ववत् क्रिया ।

यावन्तो गुरवो मूर्ध्नि लिखेत्सर्वत्र तावतः ॥ २६ ॥

द्विगुरुप्रभृतींस्तत्र जानीयात्तदनन्तरम् ।

प्रस्तारोयम्पताकाख्या ज्ञेयं कविजनैरिति ॥ २७ ॥

विशेषकम् ॥

प्रस्तार इति ॥ अत्र प्रस्तारे यावन्तः लघवः वर्णाः आदिगाः स्युः तावन्तः लघवः वर्णाः यदि यावदित्यर्थः अन्त्यगाः स्युः तावत् प्रस्ता-

रम् आचरेत् विद्वान् इति शेषः ॥ तत्र आदिमम् गुरुम् त्यक्त्वा पूर्ववत् क्रिया कर्त्तव्या ॥ यावन्तः गुरवः मूर्ध्नि स्युः तावतः गुरून् सर्वत्र लिखेत्॥ तदनन्तरम् तत्र द्विगुरुप्रभृतीन् वर्णान् इति यावत् जानीयात् । अयं पताकायाः प्रस्तारः भवति, कविजनैः इति ज्ञेयम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पताकाप्रस्तारः

I I I S	१
I I S I	२
I S I I	३
S I I I	४

पताकाप्रस्तारः

I I S S	१
I S I S	२
S I I S	३
I S S I	४
S I S I	५
S S I I	६

पताकाप्रस्तारः

I S S S	१
S I S S	२
S S I S	३
S S S I	४

विलोममुद्दिष्टप्रकारमाह—

यावन्तस्स्युर्लगाद्या लघुगुरुचरमास्तत्र तावन्त एव
वर्णप्रस्तारमध्ये पटुतरकवितर्मात्रिकप्रस्तृतौ च ।
ज्ञेयास्तद्रूपसंख्यागुरुशिरसि गताङ्कैर्विलोमेन सैकै-
स्तुल्या एवोभयत्र द्रुततरमतिमन् कुम्भजर्षेर्मतेन ॥ २८ ॥

यावन्त इति । हे पटुतर हे कवितः हे कवे इति भावः वर्णप्रस्तारमध्ये च पुनः मात्रिकप्रस्तृतौ मात्राप्रस्तारे यत्र यावन्तः लगाद्याः स्युः तत्र तावन्तः एव लघुगुरुचरमाः ज्ञेयाः ॥ तथा हे द्रुततरमतिमन्! कुम्भजर्षेः अगस्त्यस्य ऋषेः मतेन सैकैः एकेन सहितैः गुरुशिरसि गताङ्कैः तुल्याः तद्रूपसंख्याः उभयत्र वर्णप्रस्तारे मात्राप्रस्तारे च विलोमेन ज्ञेयाः । एवेति निश्चये । कवितः इत्यत्र कवृ वर्णे इत्यतः धातोः कर्तरि तृच् ॥२८॥

॥ इति वर्णप्रस्तारः ॥

प्रस्तारप्रकरणं सम्पूर्णम् ।

इति शम् ।

अथ गणाः ।

अथ वर्णगणनामरूपाण्याह—

मनौ सर्वगलौ स्यातां गणावादिगलौ भयौ ।
जरौ मध्यगलौ प्रोक्तावुभावन्तगलौ सतौ ॥ २९ ॥

मनाविति ॥ गाश्च लाश्च ते गलाः गुरुलघवः इति यावत् । सर्वे गलाः ययोः तौ सर्वगलौ उभौ मनौ गणौ स्याताम् । सर्वगुरुः मगणः सर्वलघुः नगणः इति भावः । तथा आदौ गलौ ययोः तौ आदिगलौ उभौ भयौ गणौ स्याताम् ॥ आदिगुरुः भगणः आदिलघुः यगणः इति भावः ॥ तथा मध्ये गलौ ययोः तौ मध्यगलौ उभौ जरौ गणौ प्रोक्तौ ॥ मध्यगुरुः जगणः मध्यलघुः रगणः इति भावः ॥ तथा अन्ते गलौ ययोस्तौ अन्तगलौ उभौ सतौ गणौ प्रोक्तौ । अन्तगुरुः सगणः अन्तलघुः तगणः इति भावः ॥ २९ ॥

गणाधिष्ठातृदेवानाह—

सकलगुरुलघू भूनागदेवौ मनौ तौ
प्रथमगुरुलघू चन्द्राऽमृतेशौ भयौ स्तः ।
इह गुरुलघुमध्यौ ज्रौ च सूर्यानलेशौ
गुरुलघुचरमौ स्तो वायुदेवालयेशौ ॥ ३० ॥

सकलेति ॥ इह सकलगुरुलघू तौ प्रसिद्धौ पूर्वोक्तौ वा मनौ मगणनगणौ भूनागदेवौ स्तः । सर्वगुरोर्मगणस्याऽधिष्ठातृदेवी भूः पृथ्वी, तथा सर्वलघोर्नगणस्याऽधिष्ठातृदेवो नागः शेषः इति भावः ॥ तथा प्रथमगुरुलघू तौ भयौ भगणयगणौ चन्द्रामृतेशौ स्तः ॥ आदिगुरोर्भगणस्याऽधिष्ठातृदेवश्चन्द्रः, तथा आदिलघोर्यगणस्याऽधिष्ठातृदैवतममृतम् जलम् इति भावः ॥ तथा गुरुलघुमध्यौ तौ ज्रौ जगणरगणौ सूर्यानलेशौ स्तः । मध्यगुरोर्जगणस्याऽधिष्ठातृदेवः सूर्यः, मध्यलघो रगणस्याऽधिष्ठातृदेवोऽनलः अग्निः इति भावः ॥ तथा गुरुलघुचरमौ तौ स्तौ सगणतगणौ वायुदेवालयेशौ स्तः । अन्तगुरोस्सगणस्याऽधिष्ठातृदेवो वायुः, अन्तलघोस्तगणस्याऽधिष्ठातृदेवो देवालयः आकाशः इति भावः ॥ ३० ॥

गणानां शुभाशुभफलमाह—

दत्तो मनौ श्रीयशसी भयौ तौ श्रेयोजयौ ज्रौ प्रविवासमृत्यू ॥
राष्ट्रार्थनाशौ कुरुतस्सतौ चेत्युक्तं फणीशेन फलं गणानाम्॥३१॥

दत्त इति । तौ मनौ मगणनगणौ श्रीश्च यशश्च ते श्रीयशसी दत्तः ।

मगणः पद्यमुखस्थः श्रियम् ददाति । नगणः पद्यमुखस्थः यशो ददाति इति भावः । तथा तौ भयौ भगणयगणौ श्रेयश्च जयश्च तौ श्रेयोजयौ दत्तः । भगणः पद्यमुखस्थः श्रेयः ददाति । यगणः पद्यमुखस्थः जयम् ददाति इति भावः । तथा तौ जरौ जगणरगणौ प्रविवासश्च मृत्युश्च तौ प्रविवासमृत्यू दत्तः । जगणः पद्यमुखस्थः प्रविवासम् ददाति । रगणः पद्यमुखस्थः मृत्युम् ददाति इति भावः । तथा तौ सतौ सगणतगणौ राष्ट्रश्च अर्थश्च तौ राष्ट्रार्थौ तयोः नाशश्च नाशश्च तौ राष्ट्रार्थनाशौ कुरुतः । सगणः पद्यमुखस्थः राष्ट्रनाशम् करोति । तगणः पद्यमुखस्थः अर्थनाशम् करोति इति भावः । इति गणानाम् फलम् फणीशेन शेषेण उक्तम् ॥ इति ।

गणानां मित्रत्वाद्याह—

मगणनगणयोस्स्यान्मित्रता भृत्यता च
भगणयगणयोरेषामुदासीनभावः ।
जगणतगणयोस्स्रोश्शत्रुभावो गणाना-
महिगणपतिनेति प्रोदितं पिङ्गलेन ॥ ३२ ॥

मगणेति । मगणनगणयोः मित्रता स्यात् । मगणनगणौ मित्रे इति भावः । भगणयगणयोः भृत्यता स्यात् । भगणयगणौ भृत्यौ इति भावः । जगणतगणयोः उदासीनभावः स्यात् । जगणतगणौ उदासीनौ इति भावः । स्रोः सगणरगणयोः शत्रुभावः स्यात् । सगणरगणौ शत्रू इति भावः । इति एषाम् गणानाम् मित्रभृत्योदासीनशत्रुत्वम् अहिगण-पतिना पिङ्गलेन प्रोदितम् प्रोक्तम् इति ॥ ३२ ॥

॥ वर्णगणाः ॥

नाम	गणाः	देवता	मित्रत्वादि	फलम्
मगणः	SSS	भूमिः	मित्रम्	शुभम्
यगणः	ISS	जलम्	भृत्यः	शुभम्
रगणः	SIS	अग्निः	शत्रुः	अशुभम्
सगणः	IIS	वायुः	शत्रुः	अशुभम्
तगणः	SSI	आकाशः	उदासीनः	अशुभम्
जगणः	ISI	सूर्यः	उदासीनः	अशुभम्
भगणः	SII	चन्द्रः	भृत्यः	शुभम्
नगणः	III	नागः	मित्रम्	शुभम्

सर्हस्थतस्य गणद्वयस्य शुभाशुभफलान्याह—

सुसिद्धिरत्र मित्रयोर्जयश्च मित्रभृत्ययोः ॥
उदास्तमित्रयोश्शुभं व्यथा वयस्यवैरिणोः ॥ ३३ ॥

सुसिद्धिरिति । अत्र मित्रयोः पद्यादिस्थयोः इति भावः सुसिद्धिः भवति इति शेषः । मित्रभृत्ययोः जयश्च भवति । पद्यादौ पूर्वस्मिन्मित्रे सति पश्चाद्भृत्ये सति जयो भवतीति भावः । उदास्तमित्रयोः शुभम्भवति । पद्यादौ पूर्वमुदासीने पश्चान्मित्रे सति शुभम्भवतीति भावः । वयस्यवैरिणोः व्यथा भवति । पद्यादौ पूर्वस्मिन्मित्रे पश्चाद्वैरिणि सति व्यथा भवतीति भावः । एवमेवाऽग्रेऽपि सर्वत्र बोध्यम् ॥ ३३ ॥

नश्रीर्मित्रोदास्तयोर्भृत्यमित्रे सौख्यं भृत्योदास्तयोर्हानिरेव ।
न श्रीश्शत्रूदास्तयोर्नायकस्य नाशश्शत्रुभ्याम्पराभ्याम्प्रकाशम् ॥३४॥

नेति । मित्रोदास्तयोः श्रीः न भवति । भृत्यमित्रे सौख्यम् दत्तः इति शेषः । भृत्योदास्तयोः हानिः भवति । शत्रूदास्तयोः श्रीः न भवति । शत्रुभ्याम् नायकस्य नाशः भवति । पराभ्याम् उदासीनशत्रुभ्याम् इति यावत् प्रकाशम् यथा तथा नाशः भवति ॥ ३४ ॥

स्त्रीनाशश्शत्रूभृत्याभ्यां खम्फलं शत्रुमित्रयोः ॥
हाकारो भृत्यशत्रुभ्यां फलाभाव उदास्तयोः ॥ ३५ ॥

स्त्रीति । शत्रुभृत्याभ्याम् स्त्रीनाशः भवति । शत्रुमित्रयोः खम् शून्यम् फलम् भवति । भृत्यशत्रुभ्याम् हाकारः हाहाकारः भवति । उदास्तयोः फलाभावः भवति ॥ ३५ ॥

भृत्ययोश्शुभसम्पत्तिर्दौस्थ्यं चोदास्तभृत्ययोः ॥
एवमेषां फलं ज्ञेयं कविभिः पिङ्गलोदितम् ॥ ३६ ॥

भृत्ययोरिति । भृत्ययोः शुभसम्पत्तिः भवति । उदासीनभृत्ययोः दौस्थ्यम् भवति । एवम् पिङ्गलोदितम् एषाम् गणानाम् फलम् कविभिः ज्ञेयम् ॥ ३६ ॥

सम्प्रत्यशुभवर्णानाह—

झषहणरथटठढञङलवदधपवर्गमित्येव ॥
अक्षरविंशतिरादिगा न हिता काव्येष्वेव ॥ ३७ ॥

झषेति । झ १ ष २ ह ३ ण ४ र ५ थ ६ ट ७ ठ ८ ढ ९ ञ १० ङ ११ ल १२ व १३ द १४ ध १५ प १६ फ १७ ब १८ भ १९ म २० इति एव अक्षराणाम् विंशतिः काव्येषु एव आदिगा सती हिता नैव भवति ॥३७॥

अक्षराणाम् शुभाशुभफलान्याह—

अण् सौख्यं विदधाति खलु ऋगसौख्यं प्रमुखे च ॥
एचः शुभमशुभं सदा न विधेयं पठने च ॥ ३८ ॥

अणिति । अण् अ इ उ इति वर्णत्रयम् प्रमुखे काव्यादौ सौख्यम् विदधाति । ऋक् ऋ लृ इति वर्णद्वयम् प्रमुखे असौख्यम् विदधाति । एचः ए ऐ ओ औ इति वर्णचतुष्टयम् प्रमुखे सदा शुभम् अशुभम् च विदधति अतः पठने एतत् न विधेयम् ॥ ३८ ॥

श्रियमथ ददते कखगघा वितरति ङो वियशश्च ॥
सुखं चकारश्छः प्रियं मित्रलाभमिह जश्च ॥ ३९ ॥

श्रियमिति । अथ इह काव्यादौ कखगघाः क ख ग घ इति वर्णाः श्रियम् ददते । ङः वियशः अयशः वितरति । च पुनः चकारः सुखम् वितरति । छः प्रियम् वितरति । जः मित्रलाभम् वितरति ॥ ३९ ॥

झञौ ददाते भयमृती टठौ खेददुःखे च ।
डः शोभां ढो विपदमथ णो भ्रमणं प्रमुखे च ॥४०॥

झञाविति । अथ प्रमुखे काव्यादौ झञौ झ ञ इति वर्णौ भयमृती ददाते । झकारो भयं ददाति ञकारो मृतिं ददाति इति भावः । टठौ खेददुःखे ददाते । टकारः खेदं ददाति ठकारो दुःखं ददाति इति भावः । डः शोभाम् ददाति । ढः विपदम् विपत्तिम् ददाति । णः भ्रमणम् ददाति ॥ ४० ॥

तथौ शून्ययुद्धे दधावसुखन्नो मुदमत्र ॥
दिशति पवर्गोऽशुभफलं श्रियं यकारस्तत्र ॥ ४१ ॥

तथाविति । अत्र काव्यादौ तथौ शून्ययुद्धे ददाते । तकारः शून्यं फलं ददाति थकारो युद्धं ददाति इति भावः । दधौ असुखं ददाते । नः मुदं दिशति । पवर्गः प फ ब भ म इति वर्णपञ्चकम् अशुभफलं दिशति । तत्र तेषु वर्णेषु मध्ये काव्यादौ वा यकारः श्रियं दिशति ॥ ४१ ॥

रलौ दाहविलयौ व्यसनमपि वः शः सुखदश्च ॥
षः खेदं सः सौख्यमथ दुःखं वितरति हश्च ॥ ४२ ॥

रलाविति । अथ रलौ दाहविलयौ वितरतः । रेफः दाहं वितरति लकारः विलयं नाशम् वितरति इति भावः । वः व्यसनम् वितरति । शः सुखदः भवति । षः खेदम् वितरति । सः सौख्यम् वितरति । हः दुःखं वितरति ॥ ४२ ॥

वर्ण्यते नायको यत्र फलं तस्य समादिशेत् ।
अन्यथा तु कृते काव्ये कवेर्दोषावहम्फलम् ॥ ४३ ॥

वर्ण्यत इति । यत्र काव्ये नायकः वर्ण्यते । तत्र तस्य नायकस्य फलम् शुभमशुभम्वेति यावत् समादिशेत् । अन्यथा तु यत्र नायकवर्णनं नास्ति, तत्र काव्ये कृते सति कवेः एव दोषावहम् फलम् भवति । दोषावहमित्युपलक्षणम् शुभावहमपि फलं तस्यैव भवतीति भावः ॥ ४३ ॥

देवतावाचकाश्शब्दा ये च भद्रार्थवाचकाः ।
ते सर्वे नैव निन्द्याः स्युर्लिपितो गणतोऽपि वा ॥ ४४ ॥

देवता इति । ये शब्दाः देवतावाचकाः सन्ति । यथा श्रीलक्ष्मीप्रभृतयः, च पुनः ये शब्दाः भद्रार्थवाचकाः सन्ति । यथा मङ्गलकल्याणप्रभृतयः, ते सर्वे शब्दाः लिपितः अक्षरतः गणतः वा निन्द्याः नैव स्युः ॥४४॥

सम्प्रति विरतिविचारमाह—

मात्रावृत्ते विशेषाद्विरतिरभिहिता वर्णवृत्ते विभाषा ।
दत्तेऽसावत्र शोभां हरति च नियतं भङ्गमाप्ता पुनः सा ॥
चेत्स्यात्सञ्जातसन्धिस्स्वरविहिततनुर्नैव दुष्टत्वमत्र ।
संज्ञाशब्दान्तरस्याः प्रभवति महती दुष्टताऽल्पा समासे॥४५॥

मात्रेति ॥ मात्रावृत्ते विरतिः यतिः विशेषात् अभिहिता उक्ता । वर्णवृत्ते विभाषा विकल्पेन अभिहिता । असौ विरतिः अत्र मात्रावर्णवृत्ते शोभाम् दत्ते, पुनः सा विरतिः भङ्गम् आप्ता प्राप्ता सती नियतम् यथा तथा शोभाम् हरति । चेत् यदि सा विरतिः सञ्जातसन्धिः सञ्जातः सन्धिः यस्याम् एवम्भूता स्यात् । अथवा सा विरतिः स्वरविहिततनुः स्वरेण विहिता तनुः यस्याः एवम्भूता स्यात् । तर्हि अत्र अस्याम् विरतौ दुष्टत्वम् नव भवति । सञ्ज्ञाशब्दान्तःसंज्ञावाचकशब्दमध्ये अस्याः विरतेः महती दुष्टता भवति । समासे तु अल्पा दुष्टता भवति । तत्र संजातसन्धिविरतिर्यथा—स जगति विलसत्यानन्दसन्दोहशाली इति । स्वरविहिततनुर्विरतिर्यथा—आलस्यमस्य पतितोद्धरणे यतस्त्वोपेक्षां त्वमुत्क्षिप गवेषय नेशदोषम् इति । संज्ञाशब्दान्तरस्था विरतिर्यथा—दुःखभञ्जनकवीन्द्रसुतो देवीप्रसादसुकविर्जयतीह । इति । समासे विरतिर्यथा—राजज्जटानिवहमध्यगतातिदीव्यद्देवापगासलिलशीतलमञ्जुमौले । इति ॥ ४५ ॥

बन्धे शब्दाऽर्थचित्रे विनिमयनियमे नैव दोषाय साऽपि

काम्या कामाऽनुरोधे कथमपि करुणौद्धत्यतोऽन्यत्र हेया ॥
वर्णप्रस्तारमात्रे मुनय उद्‌लकश्वेतमाण्डव्यमुख्या
नैतामिच्छन्ति किन्तुन्यभिलषतितरां कुम्भजन्मोभयत्र॥४६॥

बन्ध इति । सा दुष्टा अपि विरतिः बन्धे पद्मचक्रखड्गादिबन्धे शब्दार्थचित्रे शब्दचित्रे अर्थचित्रे च विनिमयनियमे विलोमानुलोमे काव्ये दोषाय नैव भवति । सा विरतिः करुणौद्धत्यतः उद्धतकरुणरसत्वात् शृङ्गाराद्युपलक्षणमेतत् कामानुरोधे इच्छानुरोधे सति कथमपि काम्या अन्यत्र रौद्रवीररसादौ तु हेया त्याज्या ॥ उद्‌लकश्वेतमाण्डव्यमुख्याः मुनयः वर्णप्रस्तारमात्रे एतांम्विरतिम् न इच्छन्ति । किन्तु कुम्भजन्मा अगस्त्यः उभयत्र मात्राप्रस्तारे वर्णप्रस्तारे च न्यभिलषतितराम् । तत्र बन्धे विरतिर्यथा—

सा या प्रज्ञाऽनवद्या जननिकदनमिन्द्रारिदस्वादरासा
सारादस्वादरिद्रादुरितविमलिनस्याकनद्धोरुदासा ।
सादारुद्धोनकस्याऽमलगुणनिवहाऽक्षारभिद्याविवासा
सावाविद्याऽभिरक्षा हर मम विबुधा द्यावनज्ञाप्रयासा ॥ १ ॥

इति पद्मबन्धोऽयम् ॥ शब्दचित्रे विरतिर्यथा—

नानाज्ञानादिदानाऽमलवहलयशस्तोमतुच्छीकृतेन्दुम् ।
सन्दोहं दोरुचन्दोषितपतितजनाऽऽतापहारिप्रतापाम् ॥
भानां भानां सभानां दशनसुषुमयातारहारां जयन्तीम् ।
बन्देऽहं देवि मन्देतरतरतरणिव्रातजित्तेजसन्त्वाम् ॥ २ ॥

अर्थचित्रे विरतिः यथा नैषधीयचरिते—

प्रसारितापशुचिभानुनास्तुमरुस्समुद्रत्वमपि प्रपद्य ।
भवन्मनस्कारलवोद्गमेन क्रमेलकानां निलयः पुरेव ॥ ३ ॥

विनिमयनियमे विरतिर्यथा अस्मत्पितृचरणनिर्मिते विलोमकाव्ये—

मायायथातत्रमुदासमायानेमेनयादर्चनमात्रगान ।
सभासदामप्रतिवेधसादुःखभञ्जनोमस्यसदानतोऽस्मि ॥ ४ ॥

श्लोकोयं विलोमेनाऽन्यंश्लोकं जनयति इति ॥ ४६ ॥

वृत्तावश्यकताविधौ खलगणादावुक्तवर्णान् न्यसेत् ।
भद्रार्थप्रभृतिं च शब्दमखिलं सद्देवतावाचकम् ॥
पद्यादौ प्रथितं विमृश्य च सुहृद्भृत्यायुदासात्मकं
जातक्षेमफलं गणं सुगणयेदिष्टार्थसम्पत्तये ॥ ४७ ॥

वृत्तेति । वृत्तावश्यकताविधौ वृत्तानाम् आवश्यकतायाः विधौ खलगणादौ सति उक्तवर्णान् शुभफलप्रदान् पूर्वोक्तान् वर्णान् न्यसेत् । तथा भद्रार्थप्रभृतिम् शब्दम् न्यसेत् । च पुनः अखिलम् सद्देवतावाचकम् शब्दम् न्यसेत् ॥ तथा पद्यादौ प्रथितम् प्रसिद्धम् सुहृद्भृत्यार्युदासात्मकम् सुहृच्च भृत्यश्च अरिश्च उदासश्च ते सुहृद्भृत्यार्युदासाः तदात्मकम् गणम् विमृष्य विचार्य जातक्षेमफलम् गणम् इष्टार्थसम्पत्तये सुगणयेत् । विद्वानिति शेषः । छन्दोवश्यकताविधौ इति पाठे तु वशं गतः वश्यः वश्य एव वश्यकः तस्य भावः वश्यकता छन्दसाम् या वश्यकता तस्याः विधौ छन्दोवशीकरणविधौ इत्यर्थः ॥ ४७ ॥

वृत्तविभागमाह—

वृत्तञ्चार्धसमं समञ्च विषमं त्रेधाऽहिराजोदितम्
मात्रावर्णसमुद्भवं नियमतः पद्यं गणानाम्भवेत् ।
तेनैकेन च मुक्तकं निगदितं ताभ्यां तथा युग्मकम्
तैस्सन्दानितकं कलापकमिति प्रायश्चतुर्भिर्मतम् ॥ ४८ ॥

वृत्तमिति । मात्रावर्णसमुद्भवम् वृत्तम् समम् तथा अर्द्धसमम् तथा विषमम् इति त्रेधा अहिराजोदितम् शेषेणप्रोक्तम् । तथाहि यत्र चत्वारि चरणानि समलक्षणानि, तत्समम्वृत्तम् । यत्र प्रथमतृतीयौ द्वितीयतुर्यौ च चरणौ समलक्षणौ, तदर्धसमम्वृतम् । यत्र चत्वारि पदानि भिन्नलक्षणानि, तद्विषमम्वृत्तम्* । अथ गणानाम् नियमतः नियमात् पद्यम् भवेत् , एकेन तेन पद्येन अन्वये समाप्ते सति इति यावत् मुक्तकम् निगदितम् । तथा द्वाभ्याम् ताभ्यां पद्याभ्याम् अन्वये समाप्ते सति युग्मकम् निगदितम् । त्रिभिः तैः पद्यैः अन्वयसमाप्तौ सन्दानितकम् निगदितम् । विशेषकम् इत्यपि नामाऽस्य ज्ञेयम् । पद्यत्रयस्यैव विशेषकं सन्दानितकञ्चेति नामद्वयं ज्ञेयम् । अन्येषान्तु एकमेकमेव नामेति । विशेषकशब्दस्य पर्यायः वैशेषिकं क्वापि दृश्यते । प्रायः चतुर्भिः तैः पद्यैः कलापकम् मतम् ॥ ४८ ॥

---

* तथा चोक्तं वृत्तरत्नाकरे--

अङ्घ्रयो यस्य चत्वारस्तुल्यलक्षणलक्षिताः ।
तच्छन्दश्शास्त्रतत्त्वज्ञास्समम्वृत्तम्प्रचक्षते ॥ १ ॥
प्रथमाङ्घ्रिसमो यस्य तृतीयश्चरणो भवेत् ।
द्वितीयस्तुर्य्यवद्वृत्तन्तदर्धसममुच्यते ॥ २ ॥
यस्य पादचतुष्केपि लक्ष्म भिन्नं परस्परम् ।
तदाहुर्विषमं वृत्तं छन्दश्शास्त्रविशारदाः ॥ ३॥

गद्यलक्षणभेदनामान्याह—

उक्तं तत्कुलकञ्च पञ्चभिरथोर्ध्वं महापूर्वकं
यावद्धिष्ण्यमितं भवेदनियमाद् गद्यं गणानामथो ।
प्रोक्तं तच्च चतुर्विधं भगवता चक्षुःश्रवस्स्वामिना
मुक्तं चूर्णकवृत्तगन्धि कलिकाप्रायं यथा लक्षणम् ॥४९॥

उक्तमिति । पञ्चभिः पद्यैः तत् प्रसिद्धं कुलकम् उक्तम् । ऊर्ध्वम् पञ्चसंख्यातः उपरि यावद्धिष्ण्यमितम् यावत् धिष्ण्यानां नक्षत्राणाम् मानम् सप्तविंशतिरिति यावत् तावत् महापूर्वकम् अदः कुलकम् महाकुलकम् उक्तम् । एकवाक्ये एवाऽयं नियमः, वाक्यभेदे तु ऊर्ध्वमपि दृश्यते । अथो गणानाम् मात्रावर्णानामुपलक्षणमिदम् अनियमात् गद्यम् भवेत् । तत् गद्यम् भगवता चक्षुश्श्रवस्स्वामिना सर्पेशेन पिङ्गलेन चतुर्विधम् प्रोक्तम् । मुक्तम् तथा चूर्णकम् तथा वृत्तगन्धि तथा कलिकाप्रायम् इति यथालक्षणम् चतुर्विधम् तत् ज्ञेयम् । उत्कलिकाप्रायम् 'उत्कलिका कलिका इति पर्यायत्रयम् कलिकाप्रायस्य बोध्यम् ॥ ४९ ॥

मुक्तकमसमासं स्यादल्पसमासं च चूर्णकं कथितम् ।
उत्कलिकाप्रायं बहुसमासमन्यच्च वृत्तभागयुतम् ॥ ५० ॥

मुक्तकमिति । असमासम् समासरहितम् गद्यम् मुक्तकम् कथितम् । अल्पसमासम् किञ्चित्समासयुक्तम् गद्यम् चूर्णकम् कथितम् । बहुसमासम् समासातिशययुक्तम् गद्यम् उत्कलिकाप्रायम् कथितम् । वृत्तभागयुतम् पद्यचरणयुक्तम् गद्यम् अन्यत् वृत्तगन्धि कथितम् ॥ ५० ॥

सम्प्रत्युपसंहरति--

उक्त्वा प्रस्तारविस्तारं सारं वृत्तमिहोच्यते ।
मात्रावर्णसमुद्भूतं यथालक्षणलक्षितम् ॥ ५१ ॥

इति प्रस्तारप्रकरणम् ।

उक्त्वेति । इह प्रस्तारविस्तारम् उक्त्वा मात्रावर्णसमुद्भूतम् यथालक्षणलक्षितम् सारम् श्रेष्ठम् वृत्तम् मयेति शेषः उच्यते ॥ ५१ ॥

इति प्रस्तारप्रकरणम् ।

अथार्धसमविषमवृत्तानां संख्यानयनप्रकारः । समवृत्तसंख्या समवृत्त-संख्यया गुणिता सती अर्धसमवृत्तसंख्या संपद्यते, तथा अर्धसमवृत्तसंख्या-ऽर्धसमवृत्तसंख्यया गुणिता सती विषमवृत्तसंख्या संपद्यते । मूलराशिः समुदायादपनेतव्यः । तथा च पिङ्गलसूत्राणि "समं तावत्कृत्वः कृतमर्धसमम्" "विषमं च" "राश्यूनम्" इति । यथा वर्णप्रस्तारे षडक्षरसमवृत्तसंख्या चतुष्षष्टिः ६४ सा च तथैव गुणिता सती षण्णवत्युत्तरचतुस्सहस्ररूपा ४०९६ भवति, सा च षडक्षरार्धसमवृत्तसंख्या भवति, तथा षण्णवत्युत्त-रचतुःसहस्रसंख्यायां तथैव गुणितायाम् या संख्या निष्पद्यते, सा च एका कोटिः सप्तषष्टिः लक्षाणि सप्तसप्ततिः सहस्राणि द्वे शते षोडश च १६७७७२१६ सा च षडक्षरविषमवृत्तसंख्या बोध्या । मूलराशिः षण्णवत्युत्तरचतु-स्सहस्रसंख्या, तस्याः समुदायादपनयने कृते सति अवशिष्टा संख्या एका-कोटिः सप्तषष्टिः लक्षाणि त्रिसप्ततिः सहस्राणि एकं शतं विंशतिश्चेति १६७७३१२० सा च शुद्धषडक्षरविषमवृत्तसंख्या ज्ञेया । एवं षण्ण-वत्युत्तरचतुःसहस्रसंख्यातः चतुष्षष्टिरूपमूलराश्यपनयने कृतेऽव-वशिष्टा संख्या द्वात्रिंशदुत्तरचतुस्सहस्रसंख्या, सा च शुद्धषडक्षरार्धसम-वृत्तसंख्या बोध्या ।

॥ अथ मात्रावृत्तानि ॥

तत्रादौ आर्याप्रकरणम् ।

आर्या । मात्रा द्वादशविषमे पादेऽष्टादश यदा द्वितीये स्युः ॥
चेत्पञ्चदशचतुर्थे सा गाथा पिङ्गलप्रोक्ता ॥ १ ॥

मात्रेति । यदा विषमे पादे प्रथमतृतीयपादयोरिति यावत् द्वादश मात्राःस्युः, तथा द्वितीये पादेऽष्टादशमात्राःस्युः, चेत् चतुर्थे पादे पञ्च-दश मात्राःस्युः, तर्हि पिङ्गलप्रोक्ता सा गाथा भवति ।

अस्मिन्ग्रन्थे तत्तद्वृत्तलक्षणानि तत्तल्लक्ष्यवृत्तघटितान्यतोऽलम्पिष्ट-पेषणेनेत्युदाहरणान्तराणि न लिख्यन्त इति शम् ॥ १ ॥

डगणाः सप्त सगुरवो द्विज इह षष्ठः पयोधरो वाऽपि ॥
षष्ठं लघुचरमदले विषमे न पयोधरः सार्या ॥२॥

डगणा इति । इह सगुरवः एकेन अन्त्येन गुरुणा सहिताः सप्त डगणाः

चतुष्कलगणाः चेत् स्युः ॥ तथा षष्ठः डगणः द्विजः लघुचतुष्टयात्मकः स्यात्, वा अथ वा पयोधरः मध्यगुरुचतुष्कलगणस्स्यात् । तथा चरमदले उत्तरार्धे षष्ठं लघु स्यात् षष्ठः गणः एकलघ्वात्मकः स्यात् इत्यर्थः । तथा विषमे गणे प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमगणेषु पयोधरः न स्यात् । सा आर्या भवेत्, गाथायां समुदिताः सप्तपञ्चाशन्मात्रा एव गणानान्त्वनियमः, अत्र तु डगणा नियताः, इत्युभयोर्भेदः । अत्र द्वितीयचरणान्त्यस्य वर्णस्य गुरुत्वम् ॥ २ ॥

शशिनायका कुलीना द्विनायका सा भवेच्च संगृहिणी ॥
बहुनायका तु वेश्या नायकहीना च सा रण्डा ॥ ३ ॥

शशिनायकेति । शशिनायका एकेन नायकेन मध्यगुरुचतुष्कलगणेन युक्ता आर्या कुलीना भवेत् । द्विनायका नायकद्वयवती आर्या संगृहिणी भवेत् । बहुनायका बहुभिः नायकैः विशिष्टा आर्या वेश्या भवेत् । नायकहीना नायकाभाववती आर्या रण्डा भवेत् ॥ ३ ॥

विषमे नायकयुक्ता गुणहीना दोषसंयुता गाथा ॥
लघुभेदेनैतस्याः सम्प्रति कथयाम्यहं जातिम् ॥ ४ ॥

विषम इति । विषमे प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमेषु स्थानेषु नायकयुक्ता मध्यगुरुचतुष्कलगणवती आर्या गुणहीना दोषसंयुता गाथा प्रोक्ता । सम्प्रति लघुभेदेन स्वल्पभेदेन एतस्याः आर्यायाः जातिम् अहम् कथयामि ॥४॥

अतिरविलघुभिर्विप्रा प्रकृतिमितैः क्षत्रिया भवेल्लघुभिः ।
भोन्मितलघुभिर्वैश्या शेषैश्शूद्रा समाख्याता ॥ ५ ॥

अतिरवीति । अतिरविलघुभिः त्रयोदशलघुभिः विप्रा विप्रवर्णा आर्या भवेत् । च तथा प्रकृतिमितैः एकविंशतिसंख्यैः लघुभिः क्षत्रिया क्षत्रियवर्णा आर्या भवेत् । तथा भोन्मितलघुभिः सप्तविंशतिलघुभिः वश्या वैश्यवर्णा आर्या भवेत् । अथ शेषैः लघुभिः शूद्रा शूद्रवर्णा आर्या भवेत् ॥५॥

पथ्या ।

यत्र गणत्रितयान्ते विरतिर्दलयोश्च सैव पथ्या स्यात् ॥१॥

यत्रेति । यत्र दलयोःपूर्वार्धोत्तरार्धयोः गणत्रितयान्ते द्वादशमात्रान्ते इति यावत् विरतिर्भवेत्, सा आर्या पथ्या स्यात् ॥१॥

विपुला।

यत्र गणत्रयमुल्लङ्घ्य यतिर्दलयोश्च सैव विपुला स्यात् ॥१॥

यत्र दलयोः पूर्वार्धोत्तरार्धयोः गणत्रयम् द्वादश मात्राः उलङ्घ्य अतिक्रम्य यत्रकुत्राऽपि विरतिर्भवेत्। गणत्रयान्ते विरतिर्न स्यात् इति भावः। एवमग्रेऽपि बोध्यम्। सा आर्या विपुला स्यात् ॥ १ ॥

मुखविपुला।

आदिगणत्रयमुल्लङ्घ्य पूर्वदल एव सा च मुखविपुला ॥१॥

यत्र पूर्वदले पूर्वार्धे एव आदिगणत्रयम् उलङ्घ्य विरतिः भवेत्। सा आर्या मुखविपुला स्यात् ॥ यत्र गणत्रयमित्यपि पाठः ॥ १ ॥

जघनविपुला।

यत्र गणत्रयमुल्लङ्घ्य परदले सा जघनविपुला ॥१॥

यत्र परदले उत्तरार्धे एव गणत्रयम् उलङ्घ्य विरतिर्भवेत्। सा आर्या जघनविपुला स्यात् ॥ आदिगणेत्यपि पाठः ॥१॥

चपला।

दलयोः पयोधरौ चेद्द्वितीयतुर्यौ च यत्र सा चपला ॥१॥

यत्र दलयोः पूर्वार्धोत्तरार्धयोः द्वितीयतुर्यौ गणौ पयोधरौ मध्यगुरुचतुष्कलगणौ चेत् स्याताम्। तर्हि सा आर्या चपला स्यात् ॥१॥

मुखचपला।

आद्यदलं चपलाया विपुलाया उत्तरं च मुखचपला ॥ १ ॥

यत्र चपलायाः आद्यदलम् पूर्वार्धः स्यात्। विपुलायाः उत्तरम् दलम् उत्तरार्धः स्यात्। विपुलाया इत्युपलक्षणम्। तेन पथ्याया अपि संग्रहः। सा आर्या मुखचपला स्यात् ॥ १ ॥

जघनचपला।

प्रथमदलं विपुलायाश्चपलाया उत्तरं जघनचपला ॥१॥

यत्र विपुलायाः प्रथमदलं स्यात्। चपलायाःउत्तरं दलम् स्यात्। अत्राऽपि विपुलाया इत्युपलक्षणम्। सा आर्या जघनचपला भवेत् ॥१॥

गीतिः उद्गाथा च ॥

आर्याया मुखदलवद्दलं द्वितीयं च यत्र सा गीतिः ॥१॥

यत्र आर्यायाः मुखदलवत् पूर्वार्द्धवत् द्वितीयम् दलम् उत्तरार्धम् स्यात् सा गीतिः भवेत् ॥१॥

उपगीतिः ।

यत्राऽऽर्यान्तिमदलवत्प्रथमदलं सैवमुपगीतिः ॥१॥

एवम्पूर्वोक्तरीत्या यत्र आर्यान्तिमदलवत् आर्यायाः उत्तरार्धवत् प्रथमदलं पूर्वार्धम् स्यात् । सा उपगीतिर्भवेत् ॥ १ ॥

उद्गीतिः विगाथा च ॥

आर्यादलद्वयं चेद्विपरीतं यत्र सोद्गीतिः ॥१॥

यत्र आर्यादलद्वयम् विपरीतम् पूर्वार्द्धवत् उत्तरार्धः उत्तरार्धवत्पूर्वार्धः चेत्स्यात् । तर्हि सा उद्गीतिः भवेत् ॥१॥

गाथिनी ।

आर्याचरमपदं चेद्विंशतिमात्रं च गाथिनी सा भवति ॥१॥

यत्र आर्याचरमपदम् आर्यायाः चतुर्थचरणम् विंशतिमात्रं चेत् स्यात् ॥ प्रथमद्वितीयतृतीयचरणानि पूर्ववत् स्युः । सा गाथिनी भवति । अत्र द्वितीयपादान्त्यवर्णस्य गुरुत्वम् ॥ १ ॥

सिंहिनी ।

आर्याद्वितीयचरणं विंशतिमात्रं च सिंहिनीवृत्तं तत् ॥१॥

यत्र आर्याद्वितीयचरणम् विंशतिमात्रं स्यात्, प्रथमतृतीयचतुर्थचरणानि पूर्ववत् स्युः । तत् सिंहिनीनाम वृत्तम् भवति ॥१॥

आर्यागीतिः ।

आर्याद्वितीयतुर्यौ विंशतिमात्रौ पदौ च सार्यागीतिः ॥१॥

यत्र आर्याद्वितीयतुर्यौ आर्यायाः द्वितीयचतुर्थौ चरणौ विंशतिमात्रौ स्याताम् । प्रथमतृतीयचरणौ तु पूर्ववदेव भवेताम् । सा आर्यागीतिः भवति ॥१॥

अथैतस्या भेदानाह—

तत्र त्रिंशदक्षरतस्त्रिलघून्सप्तविंशतिगुरूनारभ्यैकैकगुरुह्रासेनैकैकान्तरितलघुवृद्ध्या नामानि ॥

भेदाः	नामानि ।	लघवः	गुरवः	वर्णाः
१	लक्ष्मीः	३	२७	३०
२	ऋद्धिः	५	२६	३१
३	बुद्धिः	७	२५	३२
४	लज्जा	९	२४	३३
५	विद्या	११	२३	३४
६	क्षमा	१३	२२	३५
७	देही	१५	२१	३६
८	गौरी	१७	२०	३७
९	धात्री । रात्री च	१९	१९	३८
१०	चूर्णा	२१	१८	३९
११	छाया	२३	१७	४०
१२	कान्तिः	२५	१६	४१
१३	महामाया	२७	१५	४२
१४	कीर्त्तिः	२९	१४	४३
१५	सिद्धा	३१	१३	४४
१६	मानिनी । मनोरमा च	३३	१२	४५
१७	रामा	३५	११	४६
१८	गाहिनी	३७	१०	४७
१९	विश्वा	३९	९	४८
२०	वासिता	४१	८	४९
२१	शोभा	४३	७	५०
२२	हरिणी	४५	६	५१
२३	चक्री	४७	५	५२
२४	सुरसी	४९	४	५३
२५	कुररी	५१	३	५४
२६	सिंही	५३	२	५५
२७	हंसी । हंसपदविः	५५	१	५६

लक्ष्मीः ।

यत्रार्यायाम्वर्णास्त्रिंशत्संख्या लघुत्रयं तत्र ॥
दीर्घास्तारातुल्याश्चेत्स्युः प्रोक्ता तदा लक्ष्मीः ॥ १ ॥

यत्रेति । यत्र आर्यायाम् त्रिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः, तत्र तेषु वर्णेषु लघुत्रयम् स्यात्, तथा तारातुल्याः दीर्घाः सप्तविंशति-दीर्घाः चेत् स्युः । तदा सा आर्या लक्ष्मीः प्रोक्ता । अत्र द्वितीयपादान्त्य-वर्णस्य गुरुत्वम् ॥ १ ॥

ऋद्धिः ।

यत्रार्यायाम्वर्णा एकत्रिंशन्मिता यदा पञ्च ॥
लघवः षड्विंशत्या दीर्घा ऋद्धिः समा नाम्ना ॥ २ ॥

यत्रेति । यत्र आर्यायाम् एकत्रिंशन्मिताः वर्णाः स्युः । तेषु यदा पञ्च लघवः स्युः । तथा षड्विंशत्या समाः दीर्घाः स्युः । सा आर्या नाम्ना ऋद्धिः प्रोक्ता । अत्र द्वितीयपादान्त्यवर्णस्य गुरुत्वम् ॥ २ ॥

बुद्धिः ।

यत्रार्यायाम्वर्णा दन्तैस्तुल्या भवन्ति चेद्दीर्घाः ॥
तत्त्वैस्सप्तलघूनां नाम्ना बुद्धिस्तदा भवति ॥ ३ ॥

यत्रेति । यत्र आर्यायाम् दन्तैः तुल्याः द्वात्रिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः । तेषु तत्त्वैः तुल्याः पञ्चविंशतिसंख्याः दीर्घाः स्युः । तथा सप्त लघूनाम् संख्याः चेत् स्युः । तदा सा आर्या नाम्ना बुद्धिः भवति ॥३॥

लज्जा ।

यत्रार्यायाम्वर्णा देवैस्तुल्या जिनोन्मिता गुरवः ॥
नव लघवश्चेत्तत्र प्रोक्ता नाम्ना तदा लज्जा ॥ ४ ॥

यत्रेति । यत्र आर्यायाम् देवैः तुल्याः त्रयस्त्रिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः । तत्र तेषु जिनोन्मिताः चतुर्विंशतिसंख्याः गुरवः स्युः । तथा नव लघवः चेत् स्युः । तदा सा आर्या नाम्ना लज्जा भवति ॥४॥

विद्या ।

वर्णा वेदाग्निमिता गुरवो रामाश्विभिर्मिता यत्र ।
रुद्रमिता लघवश्चेन्नाम्ना विद्या तदा सार्या ॥ ५ ॥

वर्णा इति । यत्र वेदाग्निमिताः चतुस्त्रिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः । तेषु रामाश्विभिः मिताः त्रयोविंशतिसंख्याः गुरवः स्युः । तथा रुद्र-

मिताः एकादश लघवः चेत्स्युः । तदा सा आर्या नाम्ना विद्या भवति अत्र द्वितीयचरणान्त्यवर्णस्य गुरुत्वम् ॥५॥

क्षमा ।

वाणाग्निमिता वर्णा आकृतितुल्यास्तु यत्र गुरवस्स्युः ॥
ह्रस्वा विश्वनियामिता प्रोक्ता नाम्ना क्षमा सार्या ॥६॥

वाण इति । यत्रार्यायाम् वाणाग्निमिताः पञ्चत्रिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः । तेषु आकृतितुल्याः द्वाविंशतिसंख्याः गुरवः स्युः । तथा विश्वनियमिताः त्रयोदश ह्रस्वाः स्युः । सा आर्या नाम्ना क्षमा प्रोक्ता । इयमेव विप्रा विप्रवर्णा ॥ ६ ॥

दैही ।

षट्त्रिंशन्मितवर्णाः प्रकृतिमिताः संभवन्ति चेद्दीर्घाः ॥
वाणेन्दुमिता लघवः कथिता सार्या तदा दैही ॥ ७ ॥

षडिति ॥ यत्र षट्त्रिंशन्मितवर्णाः सम्भवन्ति ॥ तेषु प्रकृतिमिताः एकविंशतिमिताः दीर्घाः सम्भवन्ति । तथा वाणेन्दुमिताः । पञ्चदश लघवः चेत् सम्भवन्ति । तदा सा आर्या दैही कथिता ॥७॥

गौरी ।

सप्ताग्निमिता वर्णा नखमितगुरवो घनोन्मिता लघवः ॥
यत्र स्युः किल सार्या तर्हि भवेन्नामतो गौरी ॥ ८ ॥

सप्तेति ॥ यत्र सप्ताग्निमिताः सप्तत्रिंशन्मिताः वर्णाः स्युः । तत्र नखमितगुरवः विंशतिसंख्या दीर्घाः स्युः । तथा घनोन्मिताः सप्तदश लघवः चेत्स्युः । तर्हि सा आर्या नामतः नाम्ना गौरी भवेत् ॥ ८ ॥

धात्री रात्री च ॥

वसुगुणतुल्या वर्णा गुरवो लघवो यदातिधृतितुल्याः ॥
फणिपप्रोक्ता सार्या भवति तदा नामतो धात्री ॥ ९ ॥

वसुगुणेति । यत्र वसुगुणतुल्याः अष्टत्रिंशन्मिताः वर्णाः स्युः । तेषु अतिधृतितुल्याः एकोनविंशतिमिताः गुरवः स्युः । तथा तावन्तः एव लघवो यदा स्युः । तदा सा आर्या नामतो नाम्ना धात्री भवति । कीदृशी सा आर्या, फणिपप्रोक्ता शेषोक्ता । रात्रीतिनामान्तरमस्या बोध्यम् ॥९॥

चूर्णा ।

नवगुणपरिमितवर्णा धृतिमितदीर्घा भवन्ति चेद्ध्रस्वाः ।
प्रकृतिमिता यदि सार्या प्रोक्ता नाम्ना तदा चूर्णा ॥१०॥

नवेति । यत्र नवगुणपरिमितवर्णाः एकोनचत्वारिंशन्मितवर्णाः भवन्ति ॥ तेषु धृतिमितदीर्घाः अष्टादश गुरवः चेद्भवन्ति । तथा प्रकृतिमिताः एकविंशतिमिताः ह्रस्वाः भवन्ति । तदा सा आर्या नाम्ना चूर्णा प्रोक्ता । इयमेव क्षत्रिया क्षत्रियवर्णा ॥१०॥

छाया ।

द्विगुणितनखमितवर्णा घनमितदीर्घा भवन्ति चेद्ध्रस्वाः ॥
विकृतिमिता यदि सार्या कथिता नाम्ना तदा छाया ॥११॥

द्विगुणितेति ॥ यत्र द्विगुणितनखमितवर्णाः चत्वारिंशन्मितवर्णाः भवन्ति ॥ तेषु घनमितदीर्घाः सप्तदश गुरवः भवन्ति । तथा विकृतिमिताः त्रयोविंशतिमिताः ह्रस्वाः यदि भवन्ति । तदा सा आर्या नाम्ना छाया कथिता ॥११॥

कान्तिः ।

शशियुगपरिमितवर्णा अष्टिप्रमिता भवन्ति चेद्गुरवः ॥
शरकृतिपरिमितलघवो नाम्ना सार्या भवेत्कान्तिः ॥१२॥

शशीति । यत्र शशियुगपरिमितवर्णाः एकचत्वारिंशत्संख्याः वर्णाः भवन्ति । तेषु अष्टिप्रमिताः षोडश गुरवः भवन्ति ॥ तथा शरकृतिपरिमितलघवः पञ्चविंशतिसंख्याः ह्रस्वाः चेत् भवन्ति ॥ तर्हि सा आर्या नाम्ना कान्तिः भवेत् ॥ १२ ॥

महामाया ।

यमयुगपरिमितवर्णास्तिथिमितगुरवश्च भोन्मिता लघवः ॥
सार्या भवति तदानीम्फणिना कथिता महामाया ॥१३॥

यमेति । यत्र यमयुगपरिमितवर्णाः द्वाचत्वारिंशत्संख्याः वर्णाः स्युः । तेषु तिथिमितगुरवः पञ्चदश दीर्घाः स्युः । तथा भोन्मिताः सप्तविंशतिसंख्याः लघवः स्युः । तदानीम् सा आर्या महामाया भवति । कीदृशी सा आर्या, फणिना शेषेण कथिता । इयमेव वैश्या वैश्यवर्णा, इतरास्सर्वाश्शूद्राः शूद्रवर्णाः ॥ १३ ॥

कीर्त्तिः ।

गुणयुगपरिमितवर्णा मनुमितगुरवो नवाश्विमितलघवः ।
स्युर्यदि यत्र च सार्या फणिना कथिता तदा कीर्त्तिः ॥१४॥

गुणेति । यत्र गुणयुगपरिमितवर्णाः त्रिचत्वारिंशत्संख्या वर्णाः स्युः । तेषु मनुमितगुरवः चतुर्दश दीर्घाः स्युः । तथा नवाश्विमितलघवः

एकोनत्रिंशन्मिता ह्रस्वा यदि स्युः। तदा सा आर्या कीर्तिः इति फणिना कथिता ॥ १४ ॥

सिद्धा ।

श्रुतियुगपरिमितवर्णा अतिरवितुल्या भवन्ति चेद्गुरवः ॥
शशधरगुणमितलघवः प्रभवति सा नामतास्सिद्धा ॥ १५ ॥

श्रुतीति । यत्र श्रुतियुगपरिमितवर्णाः चतुश्चत्वारिंशत्संख्या वर्णाः भवन्ति ॥ तेषु अतिरवितुल्याः त्रयोदश गुरवः भवन्ति । तथा शशधरगुणमितलघवः एकत्रिंशन्मिता ह्रस्वाः चेत्स्युः । तर्हि सा आर्या नामतः सिद्धा भवति ॥ १५ ॥

मानिनी मनोरमा च ।

शरयुगपरिमितवर्णा रविमितगुरवश्च देवमितलघवः ॥
यदि फणिगणपतिभणिता सार्या खलु मानिनी ज्ञेया ॥१६॥

शरेति ॥ यत्र शरयुगपरिमितवर्णाः पञ्चचत्वारिंशन्मिता वर्णाः स्युः । तेषु रविमितगुरवः द्वादश दीर्घाः स्युः । तथा देवमितलघवः त्रयस्त्रिंशन्मिताः ह्रस्वाः यदि स्युः । तर्हि सा आर्या मानिनी ज्ञेया ॥ कीदृशी सा आर्या । फणिगणपतिभणिता शेषोक्ता । खलु निश्चये । मनोरमेतिनामान्तरमस्या ज्ञेयम् ॥१६॥

रामा ।

रसयुगपरिमितवर्णाः शिवमितगुरवो भवन्ति यदि नियतम् ॥
शरगुणपरिमितलघवो यत्र भवति सोदिता रामा ॥ १७ ॥

रसेति । यत्र रसयुगपरिमितवर्णाः षट्चत्वारिंशत्संख्याः वर्णाः भवन्ति । तेषु शिवमितगुरवः एकादश दीर्घाः भवन्ति । तथा शरगुणपरिमितलघवः पञ्चत्रिंशन्मिताः ह्रस्वाः यदि नियतम् यथा तथा भवन्ति । तर्हि सा आर्या रामा भवति । कीदृशी सा आर्या । उदिता उक्ता शेषेणेति शेषः ॥ १७ ॥

गाहिनी ।

नगयुगपरिमितवर्णा यदि दश गुरवो भवन्ति नियतं चेत् ॥
नगगुणपरिमितलघवस्तदनु भवति गाहिनी किल सा ॥१८॥

नगेति । यत्र नगयुगपरिमितवर्णाः सप्तचत्वारिंशन्मिताः वर्णाः भवन्ति ॥ तेषु दश गुरवः यदि भवन्ति । तदनु नगगुणपरिमितलघवः सप्तत्रिंशन्मिताः ह्रस्वाः चेत् नियतम् यथातथा भवन्ति । तर्हि सा आर्या गाहिनी भवति । किलेति निश्चये ॥ १८ ॥

विरला ।

वसुयुगपरिमितवर्णा यदि नव गुरवो भवन्ति लघवश्चेत् ॥

इह नवहुतभुगभिमिताः प्रभवति फणिपतिभणितविश्वा ॥१९॥

वस्विति । इह अस्याम् आर्यायाम् वसुयुगपरिमितवर्णाः अष्टच-त्वारिंशत्संख्याः वर्णाः यदि भवन्ति । तेषु नव गुरवः चेत् भवन्ति ॥ तथा नवहुतभुगभिमिताः एकोनचत्वारिंशन्मिताः लघवः चेत् भवन्ति । तर्हि असौ आर्या फणिपतिभणितविश्वा फणिपतिना भणिता चासौ विश्वा नाम प्रभवति ॥ १९ ॥

वासिता ।

नवयुगपरिमितवर्णा यदि वसुगुरवः शशियुगमितलघवः ॥

फणिगणपतिपरिभणिता भवति तदनु वासिता किल सा ॥२०॥

नवेति । यत्र नवयुगपरिमितवर्णाः एकोनपञ्चाशत्प्रमिताः वर्णाः स्युः । तेषु वसुगुरवः अष्टदीर्घाः स्युः । तथा शशियुगमितलघवः एकचत्वारिंशत्संख्याः ह्रस्वाः यदि स्युः । तदनु सा आर्या वा-सिता भवति । कीदृशी सा । फणिगणपतिपरिभणिता शेषोक्ता । किलेति निश्चये ॥ २० ॥

शोभा ।

इह यदि मुनिमितगुरवो हुतभुग्जलनिधिमितास्तथा लघवः ।

फणिगणपतिरिति निगदति भवति सनियममियमिति शोभा २१॥

इहेति । इह अस्याम् आर्यायाम् यदि मुनिमितगुरवः सप्त दीर्घाः स्युः । तथा हुतभुग्जलनिधिमिताः त्रिचत्वारिंशत्संख्याः लघवः स्युः । तर्हि इयम् आर्या शोभा इति भवति । इति फणिगणपतिः सनियमम् यथा तथा निगदति । अत्र समुदिताः पञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः अत्र तृतीयपादान्त्यवर्णस्य लघुत्वम् ॥ २१ ॥

हरिणी ।

यदिरसपरिमितगुरवश्शरयुगपरिमितलघव इह तदनु चेत् ।

फणिपतिपरिभणिततनुः प्रभवति नियतं तदा हरिणी ॥२२॥

यदीति । इह अस्याम् आर्यायाम् रसपरिमितगुरवः षड् दीर्घाः यदि स्युः । तदनु शरयुगपरिमितलघवः पञ्चचत्वारिंशत्संख्याः ह्रस्वाः चेत् स्युः । तदा इयम् आर्या हरिणी नियतम् यथातथा प्रभवति । कीदृशी इयम् । फणिपतिपरिभणिततनुः फणिपतिना शेषेण परिभ-णिता तनुः यस्याः सा । अत्र समुदिताः एकपञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः ॥ २२ ॥

चक्री ।

नगयुगमितलघुगण इह शरमितगुरवो भवन्ति यदि नियतम् ।

फणिगणपतिरिति निगदति भवति ननु सनियममिह चक्री ॥२३॥

नगेति । इह अस्याम् आर्यायाम् नगयुगमितलघुगणः सप्तचत्वारिंशन्मितः ह्रस्वसमुदायः यदि स्यात् । तथा शरमितगुरवः पञ्च दीर्घाः यदि नियतम् यथा तथा भवति । तर्हि असौ आर्या इह जगति चक्री भवति । ननु इति निश्चये । इति फणिगणपतिः सनियमम् यथातथा निगदति । अत्र समुदिताः द्विपञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोर्लघुत्वम् ॥ २३ ॥

सरसी ।

जलनिधिपरिमितगुरवो यदि नवजलधिपरिमितलघव इह चेत् ॥
भुजगाधिप इति कथयति भवति नियतविहिततनु सरसी ॥ २४ ॥

जलेति । इह अस्याम् आर्यायाम् यदि जलनिधिपरिमितगुरवः चत्वारः दीर्घाः स्युः । तथा चेत् नवजलधिपरिमितलघवः एकोनपञ्चाशन्मिताः ह्रस्वाः स्युः । तर्हि इयम् आर्या नियतविहिततनु नियतं विहिता तनुः यस्मिन् कर्मणि तत् यथा तथा सरसी भवति । इति भुजगाधिपः कथयति । अत्र समुदिताः त्रिपञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः । अत्र तृतीयपादान्त्यवर्णस्य लघुत्वम् ॥२४॥

कुररी ।

स्युरथ गुणमितगुरव इह यदि शशधरशरपरिमितलघव इति च ।
फणिगणपतिरिति निगदति भवति लसद्यतिरियं कुररी ॥ २५ ॥

स्युरिति । इह अस्याम् आर्यायाम् यदि गुणमितगुरवः त्रयः दीर्घाः स्युः । अथ शशधरशरपरिमितलघवः एकपञ्चाशत्परिमिताः ह्रस्वाः स्युः । तर्हि इयम् आर्या कुररी इति भवति । इति फणिगणपतिः निगदति । कीदृशी इयम् । लसद्यतिः लसन्ती यतिः यस्याम् सा । अत्र समुदिताः चतुःपञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः । अत्र प्रथमद्वितीयतृतीयपादान्त्यवर्णानां लघुत्वम् ॥ २५ ॥

सिंही ।

द्विकगुरुगुणशरपरिमितलघुविरचिततनुरिह यदि च भवति किल ॥
अहिगणपतिरिति कथयति नियतजनितविरतिरथ सिंही ॥ २६ ॥

द्विकेति । अथ इह अस्याम् आर्यायाम् यदि द्विकगुरुगुणशरपरिमितलघुविरचिततनुः द्वाभ्याम् गुरुभ्याम् च त्रिपञ्चाशल्लघुभिश्च विरचिता चासौ तनुः भवति । तर्हि इयम् आर्या सिंही भवति । इति अहिगणपतिः कथयति ॥ कीदृशी इयम् । नियतजनितविरतिः नियतम् जनिता विरतिः यस्याः यस्याम्वा सा । किलेति निश्चये । अत्र समुदिताः पञ्चपञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः । अत्र प्रथमद्वितीय तृतीयपादान्त्यवर्णानां लघुत्वम् ॥२६॥

हंसी ।

शशिमितगुरुशरशरमितलघुविरचिततनुरियमिह यदि विलसति ॥

फणिगणपतिभणितविरतिहंसपदाविरथ नियतकृतयति ॥ २७ ॥

शशीति । अथ इह अस्याम् आर्यायाम् यदि शशिगुरुशरशरमितलघुविरचिततनुः एकेन गुरुणा च पञ्चपञ्चाशल्लघुभिश्च विरचिता चासौ तनुः विलसति ॥ तर्हि इयम् आर्या फणिगणपतिभणितविरति फणिगणपतिना भणिता विरतिः यस्मिन्कर्मणि तत् यथा तथा नियतकृतयति नियतं कृता यतिः यस्मिन्कर्मणि तत् यथातथा हंसपदविः हंसीति यावत् भवति । अत्र समुदिताः षट्पञ्चाशद्वर्णाः ज्ञेयाः । अत्र पादान्तगानाम्वर्णानां लघुत्वमेव ॥ २७ ॥

अथ आर्यायाः स्थूलभेदाः षोडश यथा—

एका पथ्या तिस्रो विपुलाश्चतस्रो वैतालिकाश्चपलाभेदैस्त्रिभिर्भिन्ना इति षोडश ॥ तासां नामानि यथा—१ पथ्या ॥ २ चपला पथ्या ॥ ३ पथ्यामुखचपला ॥ ४ पथ्याजघनचपला ॥ ५ विपुला ॥ ६ विपुलाचपला ॥ ७ विपुलामुखचपला ॥ ८ विपुलाजघनचपला ॥ ९ मुखविपुला ॥ १० मुखविपुलाचपला ॥ ११ मुखविपुलामुखचपला १२ मुखविपुलाजघनचपला ॥ १३ जघनविपुला ॥ १४ जघनाविपुलाचपला ॥ १५ जघनाविपुलामुखचपला ॥ १६ जघनाविपुलाजघनचपला ॥ इति षोडश भेदाः ॥

॥ आसामुदाहरणानि समूह्यानि । एवम्भूयांसो भेदास्सन्ति । विस्तरभियाऽत्र न लिखिताः ॥

एवमिति । एवम् गीत्युपगीत्युद्गीतिसिंहिनीगाथिन्यार्यागीतीनामपि प्रत्येकं षोडश भेदाः ज्ञेयाः । ततश्च समुदिताः आर्याभेदाः द्वादशोत्तरशतसंख्याः ज्ञातव्याः ॥ इत्यलम्पल्लवितेन ॥

॥ अथार्याप्रस्तारः प्रदर्श्यते ॥

अत्रार्यायाः विषमेषु जगणनिषेधात् प्रत्येकं चत्वारो विकल्पाः । यथा ऽऽ—॥ऽ—ऽ॥—।।।। समेषु जगणस्याऽनिषेधात्पञ्च भेदाः । यथा ऽऽ—॥ऽ—।ऽ।—ऽ॥—।।।। ततश्च पूर्वार्धे प्रथमे गणे चत्वारो भेदाः, द्वितीये पञ्च भेदाः, तृतीये चत्वारो भेदाः, चतुर्थे पञ्च भेदाः, पञ्चमे चत्वारो भेदाः, षष्ठे द्वौ भेदौ जन्लयोरेव विकल्पात्, सप्तमे चत्वारो भेदाः, अष्टमे गुरुरेकः, एतेषामन्योन्यगुणने द्वादशसहस्राणि अष्टौ शतानि भवन्ति । अयं पूर्वार्धभेदः। उत्तरार्धे तु षष्ठे लघुनियमनात्तदतिरिक्तं सर्वं पूर्ववदेव । तथा चान्योन्यगुणने षट्सहस्राणि चत्वारि शतानि भवन्ति । अयं चोत्तरार्ध-

भेदः । उभयविकल्पानां परस्परगुणनेऽष्टौ कोटयः एकोनविंशतिर्लक्षाणि विंशतिः सहस्राणि भवन्ति ।

अङ्कतः ८१९२०००० इयमार्याणां भेदसंख्या बोध्या । तदुक्तम्—

जगणविहीना विषमे चत्वारः पञ्च युजि जगणनलौ ।
षष्ठे द्वाविति च गणास्तथान्तगः प्रथमदलसंख्या ॥१॥
एवं परार्धसंख्या षष्ठे स्याल्लघुनि चैकस्मिन् ।
आर्यासंख्योभयदलसंघाताः किल विनिर्दिष्टाः ॥ २ ॥

इति ।

॥ अथार्यासु उद्दिष्टप्रकारः प्रदर्श्यते ॥

श्रीदुःखभञ्जनाख्यं तातं विख्यातभूरितरकीर्त्तिम् ।
प्रणमामि सद्गुणगणं विद्वद्वन्द्यं कविं नित्यम् ॥१॥

यदा कश्चिज्जिज्ञासेत इयमार्या किंसंख्याकेति । तदाऽस्या गणान्स्थापयेत् गुरुगणाधश्चतुःपञ्चादिकं संख्याविकल्पं यथासंख्यं स्थापयेत् । तत उपान्त्यमन्त्येन हत्वेष्टाद्विकल्पाधस्तनाच्छेषान्विकल्पसंख्यापूरकान्विकल्पानपनीय शेषया संख्यया तदाद्यगुणकविकल्पाङ्कं हत्वेष्टविकल्पाधस्तनविकल्पान् राशेरपनीय शेषाङ्कं पूर्वपूर्वेण गुणयित्वेष्टविकल्पाधस्तनविकल्पाङ्कं पातयेत् । एवं यावदर्धं गुणं कुर्यात् । शेषसंख्यया आर्यासंख्यां जानीयात् । अत्र सर्वान्तगुरुमध्यगुर्वादिगुरुसर्वलघुक्रमेणाऽवस्थाने अधस्तनत्वं ज्ञेयम् । अत्र न्यासः ॥

SS	|S|	SS	SS	SS	|S|	||S	S
४	५	४	५	४	२	४	१
||S	|S|	||S	SS	SS	|	SS	S
४	५	४	५	४	१	४	१

अत्रान्ते न्यस्तस्यार्धगणस्य विकल्पाभावादधस्तनैकाङ्कस्य द्वितीयेऽर्धे समाप्तेऽधस्तनैश्चतुर्भिर्गुणने जाताश्चत्वारः । सप्तमस्येष्टस्य सर्वगुरुत्वात्तस्याधस्तना जगणव्यतिरिक्तानन्तगुर्वादिगुरुसर्वलघूस्त्रीन् चतुर्षु पातयेत् । शेष एकः । षष्ठस्य लघुमात्ररूपत्वाद्विकल्पाभावः । पञ्चमाधःस्थचतुर्भिरेकगुणनं कृत्वापि पूर्ववत्त्रयाणां त्यागे शेषस्यैकस्य चतुर्थाधःस्थपञ्चमहतौ चतुर्षु त्यक्तेषु शेषस्यैकस्य तृतीयाधःस्थैश्चतुर्भिर्हतौ शेषयोर्द्वयोस्त्यागे शेषद्वयस्य द्वितीयस्थैः पञ्चभिर्गुणने द्वये त्यक्ते शेषाः अष्टौ । तेषां प्रथमस्थैश्चतुर्भिर्गुणने द्वये त्यक्ते त्रिंशत् । एवमुत्तरार्धम् । पूर्वार्धान्त्यगणार्धन्त्वविकल्पम् । ततः सप्तमस्थैश्चतुर्भिस्त्रिंशतो गुणने द्वये त्यक्ते अष्टादशाधिकं शतम् । तस्य षष्ठाधस्तनाभ्यां द्वाभ्यां हतौ एकस्य त्यागे पञ्चत्रिंशदधिकं शतद्वयं शिष्टम् । तस्य पञ्चमस्थैश्चतुर्भिर्हतौ

त्रिषु त्यक्तेषु शिष्टा सप्तत्रिंशदधिका नवशती । तस्याश्चतुर्थस्थैः पञ्चभिः गुणने चतुर्णां त्यागे एकाशीत्यधिकानि षट्चत्वारिंशच्छतानि । तेषु तृतीयस्थैश्चतुर्भिर्हतेषु त्रिषु त्यक्तेषु अष्टादश सहस्राणि एकविंशत्यधिकानि सप्तशतानि च । तेषु द्वितीयस्थैः पञ्चभिः गुणितेषु द्वये त्यक्ते सहस्राणां त्रिनवतिः ऽयाधिका षट्शती च । तस्यां च प्रथमस्थैश्चतुर्भिर्गुणितायां त्रये त्यक्ते सिद्धोऽङ्कः लक्षत्रयं चतुःसप्ततिसहस्राणि नवाधिकानि चत्वारि शतानि । अङ्कतोऽपि ३७४४०९ एतावत्संख्याकेयमार्या पूर्वोक्ता ज्ञेया । तदुक्तम्—

गणानुद्दिष्टगाथायाः संस्थाप्य तदधो लिखेत् ।
चतुःपञ्चादिकां संख्यां स्थानस्थानोचितां ततः ॥ १ ॥
हत्वा हत्वाद्यमन्त्येन चोपरिस्थाद्गणादधः ।
पृथग्घातगणेभ्योऽथ गणसंख्यां विकल्पयेत् ॥ २ ॥
हताद्धार्योचिता तावद् यावदाद्याङ्कसंभवः ।
तत्संख्यामुद्दिशेद्गाथामुद्दिष्टप्रत्यये बुधः ॥ ३ ॥

इत्यार्योद्दिष्टप्रकारः ।

॥ अथार्यानष्टप्रकारः ॥

अथ यदि कश्चित् "यदा नष्टं लक्षत्रयं चतुःसप्ततिसहस्राणि चत्वारि शतानि नव चेति' तदैतत्संख्याकाऽऽर्या किंस्वरूपेति" जिज्ञासेत । तर्हि नष्टाङ्कान् विलिख्यादिभूतगणविकल्पैर्भागं हरेत् । भागे हृते योऽङ्कः शिष्टः तत्संमितं तद्गणविकल्पेषु गणं लिखेत् । भागहारे यल्लब्धं तत्सैककं कृत्वा पुनः पुनरुत्तरगणविकल्पैर्भागे हृते भाज्यशेषसंख्याङ्को गणस्तत्तद्गणविकल्पेषु पूर्वस्थापितगणानन्तरं स्थाप्यः । इत्येवं यावत्पूर्त्ति कार्यम् । यत्र तु गणविकल्प एवेष्टः तत्र तत्संख्य एव गणो ग्राह्यः । परं तु लब्धं सैकन्न कार्यम् । शिष्टं पूर्ववत् । तथा हि प्रथमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिःपूर्वोक्ते नष्टाङ्के भाजिते लब्धं त्रिनवतिसहस्राणि द्व्यधिकानि षट्शतानि । शेष एकोऽङ्कः । प्रथमगणविकल्पेषु प्रथमः सर्वगुरुः स्थापनीयः । लब्धे सैके कृते द्वितीयगणस्य पञ्चविकल्पत्वात्पञ्चभिर्भक्ते लब्धं सहस्राण्यष्टादशविंशत्यधिकसप्तशती च । शेषास्त्रयः । तद्विकल्पेषु तृतीयो मध्यगुरुः स्थापनीयः । लब्धे सैके तृतीयस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्भक्ते लब्धमशीत्यधिकषट्चत्वारिंशच्छती । शेष एकः । तद्विकल्पेषु आद्यः सर्वगुरुः स्थाप्यः । लब्धे सैके चतुर्थस्य पञ्चविकल्पत्वात्पञ्चभिर्भागे दत्ते लब्धं षट्त्रिंशदधिका नवशती । शेषः एकः । तद्विकल्पेष्वाद्यः सर्वगुरुः स्था-

पनीयः । लब्धे सैके 'पञ्चमस्य चत्वारो विकल्पाः सन्ति' इति पञ्चभि-र्भक्ते लब्धं चतुस्त्रिंशदधिकं शतद्वयम् । शेष एकः । तद्विकल्पेषु सर्वगुरुः प्रथमगणः स्थापनीयः । लब्धे सैके षष्ठस्य द्विविकल्पत्वाद् द्वाभ्यां भागे कृते लब्धं सप्तदशाधिकं शतम् । शेषः एकः । तद्विकल्पयोराद्यो मध्यगुरु-गणः स्थाप्यः । लब्धे सैके सप्तमस्य चतुर्विकल्पत्वात्तैर्भागे दत्ते लब्धम् एकोनत्रिंशत् । शेषं द्वयम् । तद्विकल्पेषु द्वितीयो गणोऽन्तगुरुः स्थाप्यः । ततः सर्वार्यानियतं गुरुमन्ते न्यसेत् । एवं पूर्वार्धं सिद्धम् । ततो लब्धे सैके आर्योत्तरार्धगणस्य चतुर्विकल्पत्वात्तैर्भागे दत्ते लब्धं सप्त । शेषौ द्वौ । तद्विकल्पेषु द्वितीयोऽन्तगुरुः स्थाप्यः । लब्धे सैके द्वितीयस्य पञ्च-विकल्पत्वात्पञ्चभिर्भक्ते लब्धमेकम् । शेषं त्रयम् । तद्विकल्पेषु तृतीयो मध्यगुरुः स्थाप्यः । लब्धे सैके तृतीयस्य चतुर्विकल्पत्वात्तैर्भागे दत्ते लब्धम् शून्यम् । शेषं द्वयम् । तद्विकल्पेषु द्वितीयोऽन्तगुरुः स्थाप्यः । लब्धे शून्ये सैके चतुर्थस्य पञ्चविकल्पतया पञ्चभिर्भक्ते लब्धं शून्यम् । शेषः एकः । तद्विकल्पेषु प्रथमः सर्वगुरुः स्थाप्यः । लब्धे शून्ये सैके पञ्चमस्य चतुर्वि-कल्पतया तैर्भक्ते लब्धं शून्यम् । शेषः एकः । तद्विकल्पेषु प्रथमः सर्वगुरुः स्थाप्यः । षष्ठे लघुरेव नियतत्वात्स्थापनीयः । लब्धे शून्ये सैके सप्तमस्य चतुर्विकल्पत्वात्तैर्भक्ते लब्धं शून्यम् । शेषः एकः । तद्विकल्पेषु प्रथमः सर्वगुरुः स्थाप्यः अन्ते त्वेको गुरुर्नियतत्वात्स्थाप्यः । एवं सति ईदृक्स्व-रूपामेतामार्यां वदेत् । तदुक्तम्—

नष्टाङ्के प्रथमं भक्ते गणाङ्कैश्चतुरादिभिः ।
शेषसंख्यो गणो ज्ञेयो लब्धं कुर्यात्सरूपकम् ॥१॥
पुनर्भजेत्पुनर्लब्धं सरूपं शेषसंख्यया ।
गणान्दद्याद्गणे शेषे गाथाऽथ प्राग्गणक्रमः ॥२॥ इति ।

इत्यार्यानष्टप्रकारः ॥

॥ अथो आर्यागीतेर्भेदाः ॥

स्कन्धकम् ।

डगणाष्टकपरिरचितं पूर्वार्धं तादृशं परार्धं यदि चेत् ॥
वृत्तं फणिगणपतिरिति निगदति तत्स्कन्धकं तदा नाम्ना स्यात् ॥१॥

डगणेति । यदि पूर्वार्धम् डगणाष्टकपरिरचितम् अष्टचतुष्कल-गणनिर्मितम् भवेत् । चेत् परार्धम् अपि तादृशम् अष्टचतुष्कलगण-निर्मितम् भवेत् । तदा तत् वृत्तम् नाम्ना स्कन्धकम् स्यात् । इति फ-णिगणपतिः निगदति । आर्यागीतौ चतुःषष्टिः मात्रा एव, गणानां त्वनि-यमः । अत्र तु डगणाः नियताः इत्यनयोर्भेदः ॥ १ ॥

भेदाः	नामानि ।	गुरवः	लघवः	वर्णाः
१	नन्दः	२८	८	३६
२	भद्रः	२७	१०	३७
३	शेषः	२६	१२	३८
४	सारङ्गः	२५	१४	३९
५	शिवः	२४	१६	४०
६	ब्रह्मा	२३	१८	४१
७	वारणः	२२	२०	४२
८	वरुणः	२१	२२	४३
९	नीलः	२०	२४	४४
१०	निशङ्कः	१९	२६	४५
११	मदनः	१८	२८	४६
१२	तालः	१७	३०	४७
१३	शेखरः	१६	३२	४८
१४	शरः	१५	३४	४९
१५	गगनम्	१४	३६	५०
१६	सरभः	१३	३८	५१
१७	विमतिः	१२	४०	५२
१८	क्षीरम्	११	४२	५३
१९	नग्नम्	१०	४४	५४
२०	नरः	९	४६	५५
२१	स्निग्धम्	८	४८	५६
२२	स्नेहः	७	५०	५७
२३	मदकलः	६	५२	५८
२४	भूपालः	५	५४	५९
२५	शुद्धः	४	५६	६०
२६	सरित्	३	५८	६१
२७	कुम्भः	२	६०	६२
२८	शशी ।	१	६२	६३

(*अथैतस्याऽष्टाविंशतिगुरूनष्टलघूनारभ्यैकैकगुरुह्रासेनैकैकान्तरितलघुवृद्धया भेदानाह ।)

इत्यार्य्यागीतेर्भेदाः २८ एतेषामुदाहरणान्यूह्यानि ॥ इत्यार्याप्रकरणम् ॥६८॥

॥ इति शम् ॥

॥ अथ मात्रासमवृत्तानि ॥

पादाकुलकम् ।

अनियतगुरुलघुरहितविषादं षोडशकला यदा प्रतिपादम् ।
फणिपतिपिङ्गलभणितविभेदम् पादाकुलकवृत्तमत्रेदम् ॥ १ ॥

अनियतेति । यदा प्रतिपादम् चतुर्षु चरणेषु प्रत्येकम् षोडश कलाः मात्राः स्युः । तदा अत्र इदम् पादाकुलकवृत्तम् भवति । कीदृशम् पादाकुलकवृत्तम् । अनियतगुरुलघु, न नियताः गुरवः लघवश्च यत्र तत् । पुनः कीदृशम् । रहितविषादम्, त्यक्तखेदम् । पुनः की०। फणिपतिपिङ्गलभणितविभेदम् । फणिपतिना पिङ्गलेन भणितः विशिष्टः भेदः यस्य तत् । इदम्वृत्तं लोके "चौपाई" इति नाम्ना प्रसिद्धम्॥१॥

पद्धतिका ।

पादाकुलके चेदलघुर्नवमे । अष्टादश मात्रा गुरुरथ चरमे ॥
पवनविरहिता स्याद्यदि भवति तदा।पद्धतिका फणिप्रोक्ता ललितपदा२

पादाकुलक इति । अथ चेत् प्रतिपादम् पादाकुलके वृत्ते नवमे नवममात्रास्थाने दशमीम्मात्रामाश्रित्येति यावत् अलघुः गुरुः स्यात् । यदि प्रतिपादम् अष्टादश मात्राः स्युः । चरमे अन्ते प्रतिपादमिति यावत् गुरुः स्यात् । तदा सा पद्धतिका भवति । कीदृशी सा । पवनविरहिता, मध्यगुरुचतुष्कलगणशून्या । पुनः की० । फणिप्रोक्ता । पुनः की० । ललितपदा, ललितानि पदानि यस्यां सा ॥ २ ॥

पज्झटिका ।

फणिपतिशेषेणोपनिगदिता । सुकविकुलमृदुलमानसमहिता ॥
भवति सुविरचितषोडशकलिका । नवमे च गुरुरजा पज्झटिका ॥३॥

फणीति । यत्र प्रतिपादम् नवमे नवममात्रास्थाने दशमीम्मात्रामाश्रित्येति यावत् गुरुः भवति । सा पज्झटिका फणिपतिशेषेण उपनिगदिता उक्ता । कीदृशी सा । सुविरचितषोडशकलिका, सुविरचिताः प्रतिपादमिति यावत् षोडश कलिकाः मात्राः यस्यां सा । पुनः कीदृशी । सुकविकुलमृदुलमानसमहिता, सुकविकुलस्य मृदुल-

---

* ५६ पृष्ठस्थकोष्ठकस्योपरितनः प्रतीकोऽयं भ्रमवशादत्रायातः । तच्छोधनीयः पाठकैः ।

मानसेन महिता पूजिता । पुनः की०। अजा, जलदहीना अर्थात् मध्यगुरुचतुष्कलगणरहिता । इमां केचिज्जलदान्तां केचिल्लघ्वन्तामिच्छन्ति तन्मन्दम् फणिपानुक्तत्वात् ।। ३ ।।

रोला ।

अर्कच्छाया त्रिपदा इयमेव काव्यपदभाक् ॥
वसुभीरामैर्यत्र वसुभिर्बाणैस्सर्वदा ।
प्रभवति विरतिश्चेति चतुर्विंशतिकलं यदा ॥
निगदति फणिपतिरेष पिङ्गलनागः खलु तदा ।
रोलानामकवृत्तमिदं हृष्टमतिरतिमुदा ॥ ४ ॥

वसुभिरिति । यदा यत्र वसुभिः अष्टभिः मात्राभिः इति यावत् तथा रामैः तिसृभिः तथा वसुभिः अष्टाभिः तथा बाणैः पञ्चभिः सर्वदा विरतिः प्रभवति । तदा तत् इदं रोलानामकवृत्तम् भवति । इति एषः हृष्टमतिः फणिपतिः पिङ्गलनागः अतिमुदा निगदति ॥ कीदृशम् इदम् वृत्तम् । चतुर्विंशतिकलम्, चतुर्विंशतिः प्रतिपादमिति यावत् कलाः मात्रा यत्र तत् । खलु निश्चये ॥ ४ ॥

अथकाव्यपदभाग्भेदानाह । तत्र ११ गुरूनारभ्यैकैकगुरुह्रासेन नामानि ।

गु.	भे.	नामानि ।
११	१	कुन्दः
१०	२	कर्णासलः
९	३	मेघः
८	४	तालाङ्कः
७	५	कालरुद्रः
६	६	कोकिलः
५	७	कमलः
४	८	चन्द्रः
३	९	शम्भुः
२	१०	चामरः
१	११	गणेश्वरः

अथेति। अयमभिप्रायः। यत्र प्रथमपादे एकादश गुरवः स्युः द्वौ लघू च स्याताम् द्वितीयतृतीयचतुर्थचरणानि तु यथेच्छम् गुरुलघुनिर्मितानि प्रत्येकं चतुर्विंशतिमात्रात्मकानि स्युः। सा काव्यपदभाक् कुन्दः। एवम् यत्र प्रथमपादे दश गुरवः स्युः चत्वारः लघवः स्युः द्वितीयतृतीयचतुर्थचरणानि तु पूर्ववत् स्युः। सा काव्यपदभाक् कर्णासलः। एवमेवाऽग्रेऽपि बोध्यम् ।।

अथाऽर्कच्छायाभेदानाह । तत्र चतुर्गुरुवृद्ध्याऽष्टलघुह्रासेन नामानि। तत्र षट्षष्टिलघूनेकादशगुरूनारभ्य । तद्यथा । एकादश गुरून् द्वौ लघू धृत्वा प्रथमं पादं समाप्य यत्र षट्षष्टिलघवस्स्युः। सा लोहाङ्गी । एव-

ऽप्रथमं पादं समाप्य अष्टपञ्चाशल्लघवः चत्वारः । गुरवस्स्युः सा हंसिनी । एवं चक्रस्था बोध्याः । शेषाऽर्कच्छाया काव्यपदभाक् ॥

भेद	१	२	३	४	५	६	७	८
नाम	लोहाङ्गी	हंसिनी	रेखा	ताला ङ्की	कम्पी	गम्भीरा	काला	काल रुद्राणी
ल०	६६	५८	५०	४२	३४	२६	१८	१०
गुः	०	४	८	१२	१६	२०	२४	२८

अथेति । अयमभिप्रायः । यत्र प्रथमे पादे एकादश गुरवः स्युः द्वौ लघू स्याताम् द्वितीयतृतीयचतुर्थचरणेषु प्रत्येकमन्त्ये एकः गुरुःस्यात् षट्षष्टिलघवः स्युः । सा अर्कच्छाया लोहाङ्गी । एवम् प्रथमपादे एकादश गुरवः द्वौ लघू तथा द्वितीयतृतीयचतुर्थचरणेषु प्रत्येकमन्त्ये एकः गुरुःस्यात् तथा अष्टपञ्चाशल्लघवः चत्वारः गुरवश्च स्युः । सा अर्कच्छाया हंसिनी ज्ञेया । एवमेवाऽग्रेपि बोध्यम् ॥

त्रिभङ्गी ।

द्वात्रिंशन्मात्राविरचितगात्राऽमितरसपात्राकृतिललितम् ।
दशवसुवसुविरतिर्भवति रसयतिर्यत्र सनियतिर्धृतिकलितम् ॥
अपि जलदविरहितं लघुगुरुसहितं नियमविरहितं संवलितम् ।
फणिगणपतिसङ्गीतं शुभभङ्गीमिह त्रिभङ्गीवृत्तमितम् ॥ ५ ॥

द्वात्रिंशदिति । इह यत्र सनियतिः सनियमा दशवसुवसुविरतिः दशभिः मात्राभिरिति यावत् तथा वसुभिः अष्टभिः पुनः वसुभिः अष्टभिः विरतिः स्यात्, तथा रसयतिः, रसैः षड्भिः यतिः स्यात् । तत् त्रिभङ्गीवृत्तम् भवति । कीदृशम् । द्वात्रिंशन्मात्राविरचितगात्राऽमितरसपात्राकृतिललितम् । द्वात्रिंशन्मात्राभिः प्रतिपादमिति यावत् विरचितं यत् गात्रम् तेन अमितरसस्य पात्रभूता या आकृतिः तया ललितम् रम्यम् । पुनः की० । धृतिकलितम् । पुनः कीदृशम् । जलदविरहितम् । मध्यगुरुचतुष्कलगणशून्यम् । पुनः की० । नियमविरहितं यथातथा सम्वलितम्मिलितम् यथातथा लघुगुरुसहितम्, न केवलैर्लघुभिर्गुरुभिर्वा युतमितिभावः । पुनः की० । फणिगणपतिसंगीतम् । पुनः की० । शुभभङ्गीम् शुभा चासौ भङ्गी रचनाताम् इतम् प्राप्तम् ॥ ५ ॥

आन्दोलिता ।

यत्र दशदशकला अनुविरतिरुज्ज्वला तदनु मुनिमितकला यर्हि जाता।
सप्तगुणसम्मिताः पादमात्राः स्थिता ललितपदराजिता याऽवदाता ॥
रसिकजनमानिता सपदि मुदमाहिता वितरति विगाहितालोकजाता
भुजगपतिनोदिता कविकुलविनोदिता छन्द आन्दोलिताऽयातपाता॥६

यत्रेति । यत्र सप्तगुणसम्मिताः सप्तत्रिंशत्संख्याः पादमात्राः स्थिताः स्युः, तथा च यर्हि दशदशदश कलाः अनु लक्षीकृत्य उज्ज्वला स्पष्टा विरतिः जाता, दशभिः मात्राभिः पुनः दशभिः पुनः दशभिः विरतिः स्यात् इति भावः । तदनु मुनिमितकलाः अनुविरतिः जाता, अर्थात् तदनन्तरम् सप्तभिः विरतिः स्यात् । तर्हि सा आन्दोलिता नाम छन्दः भवति । कीदृशी आन्दोलिता । ललितपदराजिता । पुनः की० । अवदाता शुद्धा । पुनः की० । रसिकजनमानिता । पुनः की० । भुजगपतिना शेषेण उदिता उक्ता । पुनः की० कविकुलविनोदिता, कवीनाम् कुलैः विनोदिता । पुनः की० । अयातपाता न यातः पातो यस्याः सा । सा का । या आन्दोलिता आहिता सती सपदि मुदम् वितरति । कीदृशी या । विगाहितालोकजाता, विगाहितम् आलोकजातम् प्रकाशसमूहः यया सा ॥ ६ ॥

अरिल्लम् ॥

पादाकुलकम्भवति जलदेन । युक्तं चरमे यदि च नियमेन ॥
अरिल्लनामकवृत्तमिदमेष । पिङ्गलनामा फणिपतिरियेष ॥ ७ ॥

पादाकुलकमिति । यदि च पादाकुलम् वृत्तम् चरमे अन्ते प्रतिपादमिति यावत् नियमेन कृत्वा जलदेन मध्यगुरुचतुष्कलगणेन युक्तम् भवति । तर्हि एषः पिङ्गलनामा फणिपतिः इदम् अरिल्लनामकवृत्तम् इयेष इच्छतिस्म । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ७ ॥

चतुष्पदी जयकरी च ॥

फणिपतिना सपदि पिङ्गलेन । परिभाणिताऽगुरुलघुनियमेन ॥
चरमे यदि भवति लघुमती च । तिथिकलतनुरिह चतुष्पदी च ॥८॥

फणिपतिनेति । इह या छन्दोजातिः तिथिकलतनुः तिथयः पञ्चदश कलाः प्रतिपादम् इति यावत् यस्याम् एवंभूता तनुः यस्याः सा तथाभूता भवति, तथा च चरमे अन्ते प्रतिपादम् यदि लघुमती भवति । तर्हि सा चतुष्पदी फणिपतिना पिङ्गलेन सपदि परिभणिता । कीदृशी । अगुरुलघुनियमेन गुरुलघुनियमाभावेन उपलक्षिता । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ८ ॥

किञ्जल्कम् ॥

अथ गुरुलघुनियमविरहितम् । शेषनागपिङ्गलभणितम् ॥
किञ्जल्कं स्यान्मनुकलकम् । वरकविकुलहस्तामलकम् ॥ ९ ॥

अथेति । अथ गुरुलघुनियमविरहितम् शेषनागपिङ्गलभणितम् मनुकलकम् मनवः चतुर्दश कलाः प्रतिपादम् यत्र तत् किञ्जल्कम् वृत्तम् स्यात् । कीदृशम् । वरकविकुलहस्तामलकम्, वरस्य कविकुलस्य हस्तामलकम् हस्तस्थितामलकसदृशम् इति यावत् ॥ ९ ॥

हाकलिः ।

इदमन्त्यलघुहाकलिनाम । भवति रसिककविकुलललाम ॥
भणितं फणिपतिना विशिष्य । वृत्तानि विविधानि विमृश्य ॥१०॥

इदमिति । इदम् पूर्वोक्तम् किञ्जल्कनामकम् वृत्तम् यदि अन्त्यलघु अन्त्यः प्रतिपादम् अन्तगतवर्ण इति यावत् लघुर्यत्र तत् एवम्भूतम् स्यात् । तर्हि हाकलिनाम भवति । कीदृशम् इदम् । रसिककविकुलललाम, रसिकस्य कविकुलस्य ललाम रत्नभूतम् । पुनः की० । फणिपतिना विविधानि वृत्तानि विमृश्य विचार्य विशिष्य विशिष्टतयेति यावत् भणितम् । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ज्ञेयम् ॥ १० ॥

निश्रेणी ।

त्रयोविंशतिकलात्मकं यत्र चरणं भाति ।
भुजगराजपिङ्गल इदं स्म सरसं निर्माति ॥
कविकुलकलितशरीरमतिभुवनविदितवृत्तम् ।
विश्वैर्दशभिर्विरतिमन्निश्रेणीवृत्तम् ॥ ११ ॥

त्रय इति । यत्र त्रयोविंशतिकलात्मकम् चरणम् भाति । तत् इदम् निश्रेणीवृत्तम् भुजगराजपिङ्गलः निर्मातिस्म । कीदृशम् । विश्वैः त्रयोदशभिः तथा दशभिः मात्राभिः प्रतिपादम् विरतिमत् विश्रामयुतम् । पुनः कीदृशम् । सरसम् । पुनःकी० । कविकुलकलितशरीरम् । कवीनाम् कुलैः कलितम् ज्ञातम् शरीरम् यस्य तत् । पुनः की अतिभुवनविदितवृत्तम् अतिशयेन भुवनेषु विदितम् वृत्तम् चरितम् यस्य तत् । अत्र प्रथमद्वितीयपादान्त्ययोर्वर्णयोः लघुत्वम्, अन्यथा चतुर्विंशतिकलाः स्युः, ततश्छन्दोभङ्गापत्तिः ॥ ११ ॥

गगनाङ्गनम् ।

पञ्चाधिकविंशतिकलचरणं यत्र विनिर्मितम् ।

द्वादशके यदि विरतिश्चरमे गरुडविभूषितम् ॥
अलघुगुरुवर्णनियमं सज्जनमानसरञ्जनम् ।
फणिपतिपिङ्गलभणितं वृत्तमिदं गगनाङ्गनम् ॥ १२ ॥

पञ्चेति । यत्र पञ्चाधिकविंशतिकलचरणम् पञ्चविंशतिमात्रात्मकम् चरणम् विनिर्मितम्, तथा द्वादशमात्रान्ते प्रतिपादम् विरतिः यदि स्यात्, तथा चरमे अन्ते प्रतिपादम् गरुडविभूषितम् मध्यलघुपञ्चकलगणयुक्तम् स्यात् । तर्हि इदम् वृत्तम् गगनाङ्गनम् नाम भवति । कीदृशम् । फणिपतिपिङ्गलभणितम् । पु० कीदृशम् । अलघुगुरुवर्णनियमम्, लघुगुरुवर्णनियमरहितम् । पुनः कीदृशम् । सज्जनमानसरञ्जनम् ॥ १२ ॥

आभीरम् ।

रुद्रकलाकलितेन । पादचतुष्टयकेन ॥
आभीरं जलदेन । युक्तं चरमगतेन ॥ १३ ॥

रुद्रेति । रुद्रकलाकलितेन एकादशमात्रात्मकेन पादचतुष्टयकेन तथा चरमगतेन अन्त्येन जलदेन मध्यगुरुचतुष्कलगणेन युक्तम् आभीरम् नाम छन्दः भवति । यत्र प्रतिपादमेकादश मात्राः तथा प्रतिपादमन्ते मध्यगुरुचतुष्कलगणः, तत् आभीरम् इति भावः । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ १३ ॥

दीपकम् ।

राजति दशकलेन । वृत्तमिदम्पदेन ॥
श्रुतिशरशशियतेन । दीपकमिह कृतेन ॥ १४ ॥

राजतीति । इह दशकलेन श्रुतिशरशशियतेन कृतेन पदेन चरणेन इदम् दीपकम् नाम वृत्तम् राजति । यत्र प्रतिपादम् दशमात्राः तथा प्रतिपादम् चतसृभिर्मात्राभिः पञ्चभिः मात्राभिः एकमात्रान्ते च विरतिः, तत् दीपकम् वृत्तम् इति भावः । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ १४ ॥

सिंहविलोकितम् ।

फणिना भणितं रचितं च यदा । किल वेदचतुष्कलकलितपदा ॥
राजति परमाधिवरविबुधसदः । इति सिंहविलोकितवृत्तमदः ॥ १५ ॥

फणिनेति । यदा यत् वृत्तम् वेदचतुष्कलकलितपदा वेदैः चतुर्भिः चतुष्कलैः गणैरिति यावत् कलितेन नियमितेन पदा चरणेन रचितम् । तदा तत् अदः इदम् सिंहविलोकितवृत्तम् अधिवरविबुधसदः वरविबुधसदसि राजति । इति फणिना भणितम् । कीदृशम् । परम्

उत्कृष्टम् । पादाकुलके प्रतिपादम् षोडशमात्रा एव, गणनियमस्तु न । अत्र नियताः चत्वारश्चतुष्कलगणाः प्रतिपादमित्यनयोर्भेदः॥ १५॥

प्लवङ्गमः ।

इहैकविंशतिकलाकलापविनिर्मितम् ।
रसपञ्चचतूरसकलाविरतिशोभितम् ॥
फणिगणपतिना यदि चरमगुरुनियोजितम् ।
भवति पदं प्लवङ्गमवृत्तमिदमीरितम्॥ १६ ॥

इहेति । इह यदि एकविंशतिकलाकलापविनिर्मितम् रसपञ्चचतूरसकलाविरतिशोभितम् चरमगुरुनियोजितम् पदम् भवति । तर्हि इदम् प्लवङ्गमवृत्तम् फणिगणपतिना ईरितम् । यत्र प्रतिपादम् एकविंशतिमात्राः, तथा प्रतिपादम् षड्भिः पञ्चभिः चतसृभिः षड्भिः मात्राभिः विरतिश्च, प्रतिपादमन्त्यो वर्णः गुरुश्च भवति । तत् प्लवङ्गमनामकम्वृत्तमिति भावः ॥ १६ ॥

हरिगीतकम् ।

अष्टाधिका किल विंशतिश्च कला भवेयुरथो पदे ।
इषुषट्शराशुगपञ्चमात्रिकनिर्मितायतयातिपदे ॥
चरमोपगेन तथा भवेद् गुरुणैककेन नियोजिते ।
हरिगीतवृत्तमिदम्फणीश इति प्रवक्ति विशेषिते ॥ १७ ॥

अष्टेति । अथो यदि पदे चरणे अष्टाधिका विंशतिः कलाः भवेयुः । तर्हि इदम् हरिगीतवृत्तम् भवेत् । इति फणीशः प्रवक्ति । कीदृशे पदे । इषुषट्शराशुगपञ्चमात्रिकनिर्मितायतयतिपदे, इषुभिः षड्भिः शरैः आशुगैः पञ्चभिः मात्रिकैः निर्मिता आयता यतिः यत्र एवम्भूतानि पदानि सुसिङन्तरूपाणि इति यावत् यस्मिन् तस्मिन् । पुनः कीदृशे । तथा चरमोपगेन अन्त्येन एककेन गुरुणा नियोजिते । पुनः कीदृशे । विशेषिते सञ्जातविशेषे । यत्र प्रतिपादमष्टाविंशतिकलाः, प्रतिपादम् पञ्चभिः षड्भिः पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्च विरतिः, प्रतिपादमन्त्यो वर्णो गुरुरेव । तद्धरिगीतकम् वृत्तम् इति भावः ॥ १७ ॥

दुर्मिला ।

डगणाष्टकराचितं रसिकपरिचितं फणिगणपतिना परिभणितम् ।
अनुदिग्वसुमनुकलमिह विरतिरमलमविरलकविकुलपरिगणितम् ॥

विलसति यच्चरणं शुभमतिवरणं सहृदयहृदयाह्लादकरम् ।
वसुरविमितमात्रं किल यद्गात्रं वृत्तदुर्मिलानाम वरम् ॥ १८ ॥

डगणेति। इह यच्चरणम् यस्य वृत्तस्य चरणम् डगणाष्टकरचितम् विलसति, तथा यत्र अनुदिग्वसुमनुकलम् दशकलाः तथा अष्टकलाः तथा चतुर्दशकलाः अनु लक्षीकृत्य प्रतिपादमिति यावत् विरतिः विलसति, तथा यद्गात्रम् यस्य गात्रम् वसुरविमितमात्रम् वसुरविमिताः अष्टाविंशत्यधिकशतसंख्याः मात्राः समुदिताश्चरणचतुष्टयगताः इति यावत् यत्र तत् एवम्भूतम्विलसति। तत् वृत्तदुर्मिलानाम वृत्तञ्च तत् दुर्मिलानाम उद्देश्यतया वृत्तशब्दस्य पूर्वनिपातः विधेयतया दुर्मिलानामशब्दस्य परनिपातश्च वृत्तेषु दुर्मिलानामेति सप्तमीतत्पुरुषसमासो वा दुर्मिलानाम वृत्तम् इति यावत् फणिगणपतिना परिभणितम्। कीदृशम् वृत्तम्। रसिकपरिचितम्। पुनः कीदृशम्। अमलम्। पुनः की०। अविरलकविकुलपरिगणितम्। पुनः की०। शुभमतिवरणम्। शुभायाः मत्याः वरणम्। यद्वा शुभा मतिर्यस्य तस्य वरणम्। यद्वा शुभम् तथा अतिवरणम्। पुनः की०। सहृदयहृदयाह्लादकरम्। पुनः की०। वरम् श्रेष्ठम्। किलेति निश्चये। त्रिभङ्गीवृत्ते प्रतिपादम् द्वात्रिंशन्मात्रा एव, गणानान्त्वनियमः, दशवसुवसुरस विरतिश्च, मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावश्च। अत्र तु प्रतिपादम् नियमतोऽष्टडगणाः, तथा अनुदिग्वसुमनुकलम् विरति, मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावस्तु न नियतः। इत्यनयोर्भेदः ॥१८॥

मदनगृहम्।

इह चत्वारिंशत्कलसकलचरणकलितमखिलपदललिततरं कविकदनहरम्
दशवसुमनुविरतिर्वसुभिश्च यतिर्भवति निखिलजनमोदकरं रसरभसधरम्
फणिपतिपरिभणितं जलदविरहितं प्रतिपदमन्ते गुरुसहितं भुवने महितम्
अगुरुलघुनियमितं यमकविलसितं मदनगृहं वृत्तम्प्रस्तुतवररसिकहितम्

इहेति। चत्वारिंशत् कलाः प्रत्येकमिति यावत् येषु एवम्भूतानि यानि सकलानि चत्वारि चरणानि तैः कलितम् युक्तम् मदनगृहम् वृत्तम् भवति। कीदृशम्। अखिलपदललिततरम्। पुनः कीदृशम्। कविकदनहरम्। पुनः की०। निखिलजनमोदकरम्। पुनः की०। रसरभसधरम्। पुनः की०। फणिपतिपरिभणितम्। पुनः की०। जलदविरहितम्। मध्यगुरुचतुष्कलगणशून्यम्। पुनः की०। प्रतिपदम् प्रतिपादम् अन्ते गुरुसहितम्। पुनः की०। भुवने महितम्। पुनः की०। अगुरुलघुनियमितम्, गुरुलघुनियमहीनम्। पुनः की०। यमकविलसितम्। पुनः की०। प्रस्तुतवररसिकहितम्।

तथा इह अस्मिन्वृत्ते दशवसुमनुविरतिः दशभिः अष्टभिः चतुर्दशभिः मात्राभिरिति यावत् विरतिः पुनः अष्टभिः यतिः भवति ॥ १९ ॥

मरहट्ठा ।

ऊनत्रिंशन्मितमात्रानियमितचरमगलघुचरणेन ।
दशवसुरुद्रविरतिसहितेन भवति ललितपदाचरणेन ॥
फणिनरपतिभणितं किल परिगणितं कविवररसिकमतेन ।
मरहट्ठावृत्तं सुगणविवृत्तं विलसितमतिललितेन ॥ २० ॥

ऊनेति । ऊनत्रिंशन्मितमात्रानियमितचरमगलघुचरणेन उपलक्षितम् फणिनरपतिभणितम् परिगणितम् सुगणविवृत्तम् मरहट्ठावृत्तम् भवति । कीदृशेन चरणेन । दशवसुरुद्रविरतिसहितेन । पुनः की० । ललितपदाचरणेन ललितम् पदानाम् सुप्तिङन्तानाम् आचरणम् यत्र तेन । पुनः कीदृशेन । कविवररसिकमतेन । विलसितमतिललितेन विलसिता चासौ मतिः तया ललितेन । यद्वा । विलसिता मतिर्यस्य तेन ललितेन । यद्वा । विलसितम् इति वृत्तविशेषणम् तथा अतिललितेन इति चरणविशेषणम् । किलेति निश्चये । यत्र प्रतिपादम् ऊनत्रिंशन्मात्राः, तथा प्रतिपादम् दशभिः अष्टभिः एकादशभिः मात्राभिः विरतिः, तथा प्रतिपादम् अन्त्यो वर्णो लघुः । तन्मरहट्ठा वृत्तम् इति भावः । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ २० ॥

हीरकः ॥

टगणत्रयगरुडाभ्यां चरणमत्र कल्पितम् ।
त्रयोविंशतिकलाभिर्भवति यद्यनल्पितम् ॥
गद्यलसितपद्यरसिककविवरमतितल्पितम् ।
भुजगाधिपपिङ्गलेन हीरक इति जल्पितम् ॥ २१ ॥

टगणेति । अत्र यदि टगणत्रयगरुडाभ्याम् षट्कलगणत्रितयेन मध्यलघुपञ्चकलगणेन च इति यावत् कल्पितम्, तथा च अतएव त्रयोविंशतिकलाभिः अनल्पितम् समुचितमिति यावत्, चरणम् भवति । तर्हि इदम् वृत्तम् भुजगाधिपपिङ्गलेन हीरकः इति कल्पितम् । कीदृशम् वृत्तम् । गद्यलसितपद्यरसिककविवरमतितल्पितम् गद्यैः गद्येषु वा लसिताः पद्येषु रसिकाश्च ये कविवराः तेषाम्मतिरेव तल्पम् तत्सञ्जातमस्य तत् ॥ तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतच् इति । यद्वा । तेषाम्मत्या तल्पितम् सञ्जाततल्पम् ॥ २१ ॥

लीलावतिका ।

अष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदमिह लघुगुरुवर्णनियमरहितम् ।
द्वात्रिंशत्कललितं कविकुलकलितामोदभरं भुवि विदितम् ॥
दर्वीकरनरपतिपिङ्गलपरिलपितं सुललितपदततिकलितम् ।
लीलावतिकानामकवृत्तं हृतजनचित्तं विभ्रमसहितम् ॥ २२ ॥

अष्टेति । इह अष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदम् अष्टभिः चतुष्कलैः गणैः प्रत्येकमिति यावत् निर्मितानि पदानि यत्र तत् लीलावतिकानामकवृत्तम् भवति । कीदृशम् वृत्तम् । द्वात्रिंशत्कलललितम् द्वात्रिंशत् कलाः प्रतिपादम् इति यावत् यस्मिन् तच्च तत् ललितम् । पुनः कीदृशम् । लघुगुरुवर्णनियमरहितम् । पुनः कीदृशम् । कविकुलकलितामोदभरम् कविकुलैः कलितः आमोदभरः हर्षातिशयः यत्र तत् । पुनः कीदृशम् । भुवि विदितम् । पुनः की० । दर्वीकरनरपतिपिङ्गलपरिलपितम् । दर्वीकराः सर्पाः तेषाम् नरपतिः अधीशः स चासौ पिङ्गलः शेषापरपर्य्यायः तेन परिलपितम् उक्तम् । पुनः की० । सुललितपदततिकलितम् । पुनः की० । हृतजनचित्तम् मनोहरम् । पुनः की० । विभ्रमसहितम् सविलासम् लोकभ्रान्त्युपयोगि वा इति । त्रिभङ्गीवृत्ते गणानान्नियमो नास्ति, मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावस्तु नियतः, प्रतिपादम् दशवसुवसुरसैः विरतिश्च । अत्र तु न तथा, इत्यनयोर्भेदः । दुर्मिलावृत्ते तु दशभिः अष्टभिः चतुर्दशभिः विरतिः नियता । अत्र तु विरतिविचार एव नास्ति, इत्युभयोर्भेदः ॥ २२ ॥

चौपैया ।

इह सप्तचतुष्कलकगणानादावेकं गुरु कुरु चरमे ।
त्रिंशत्कलचरणं हृदयावरणं यमकसहितमिति चकमे ॥
यद् दशवसुरविभिः किल वरकविभिर्विहितविरति भवति यदा ।
चौपैयावृत्तं फणिपावित्तं तदिदं सत् सपदि तदा ॥ २३ ॥

इहेति । इह आदौ प्रतिपादमिति यावत् सप्त चतुष्कलकगणान् कुरु, तथा चरमे एकं गुरु कुरु, एवम् यदा यत् वृत्तम् त्रिंशत्कलचरणम् त्रिंशत् कलाः प्रत्येकम् येषु एवम्भूतानि चरणानि यत्र एवम्भूतम् भवति । तदा तत् इदम् चौपैयावृत्तम् भवति । इति वरकविभिः चकमे । कीदृशम् वृत्तम् । दशवसुरविभिः विहितविरति दशभिः अष्टभिः द्वादशभिः मात्राभिरति यावत् प्रतिपादम् विहिता विरतिः यत्र तत् । पुनः कीदृशम् ।

सपदि हृदयावरणम्। पुनः की०। यमकसहितम्। पुनः की०। फणिपविवृत्तम्। पुनः की०। सत् समीचीनम्। चकमे इत्यत्र कमुकान्तावित्यतः कर्मणि लिट्, किलेति निश्चये॥ २३॥

मत्तचञ्चरीकम्।

षट्चत्वारिंशन्मितमात्राविलसन्निश्चितमतिसरसं नूतनरसविवशं ननु चरणम्॥दशदशदशदशभिर्भवति च यदि षड्भिर्विरतिश्च महद्भिर्यत्र विबुधसद्भिर्धृतवरणम्॥ कविकण्ठाभरणं रसिकमनोहरणं जनहृदयावरणं चेतोमदकरणं सुविहृतिदम्। फणिनायकपिङ्गलनिगदितमतिमङ्गलमवहृतसमलीकं मत्तचञ्चरीकम्वृत्तमिदम्॥ २४॥

षडिति। यत्र षट्चत्वारिंशन्मात्राविलसत् षट्चत्वारिंशन्मात्राभिः विलसतीति विलसत् तथा निश्चितम् तथा अतिसरसम् तथा नूतनरसविवशम् चरणम् भवति। तथा यदि दशदशदशदशभिः तथा षड्भिः मात्राभिः प्रतिपादम् विरतिः भवति। तर्हि इदम् वृत्तम् मत्तचञ्चरीकम् नाम भवति। कीदृशम् वृत्तम्। महद्भिः विबुधसद्भिः धृतवरणम्। पुनः की०। कविकण्ठाभरणम्। पुनः की०। रसिकमनोहरणम्। पुनः की०। जनहृदयावरणम्। पुनः की०। चेतोमदकरणम्। पुनः की०। सुविहृतिदम् शोभनविहारप्रदम्। पुनः की०। फणिनायकपिङ्गलनिगदितम्। पुनः की०। अतिमङ्गलम्। पुनः की०। अवहृतसमलीकम् अवहृतम् सम्यक् अलीकम् येन तत् इति॥ २४॥

रविरुचि।

एकत्रिंशत्कलको यत्र च नियमकृतयमकपरिचितो यदि।
षोडशतिथिमात्राभिर्विरचितविरतिः पादो विलसति सपदि॥
प्रतिपदमेतल्ललितपदवितति रसिकविरातिकृत्सुगणवृत्तम्।
भुजगपतिपिङ्गल इति प्रवदति भवति रविरुचिनामकवृत्तम्॥२५॥

एकेति। यत्र एकत्रिंशत्कलकः एकत्रिंशत् कलाः यत्र सः तथा नियमकृतयमकपरिचितः नियमेन कृतैः यमकैः परिचितः युक्तः तथा षोडशतिथिमात्राभिः षोडशभिः पञ्चदशभिः च मात्राभिः विरचिता विरतिः यत्र सः पादः यदि विलसति। तर्हि एतत् रविरुचिनामकवृत्तम् भवति। इति भुजगपतिपिङ्गलः प्रवदति। कीदृशम् वृत्तम्। प्रतिपदम्प्रतिचरणम् ललिता पदानाम् सुप्तिङन्तानाम् विततिः यत्र तत्। पुनः की०

दृशम् । रसिकविरतिकृत् । पुनः की० । सुगणवृत्तम् शोभनगणनिर्मितम् अत्र प्रथमद्वितीयपादान्त्यवर्णयोर्लघुत्वम् ।। २५ ।।

जलहरणम् ।

दशवसुभुवनयतिः सयमकनियतिः किल रदमितकलपदविततिः ।
सततं यत्र भवति परमिति निगदति पिङ्गलनामा भुजगपतिः ॥
वसुरविमितमात्रं स्याद्यद्गात्रं वरकविकुलचेतोहरणम् ।
वृत्तं जलहरणं हृदि मदकरणं प्रभवति मृदुलपदाचरणम् ।। २६ ।।

दशेति । यत्र दशवसुभुवनयतिः दशभिः चतुर्दशभिश्च मात्राभिः यतिः प्रतिपादामति यावत् भवति । तथा सयमकनियतिः यमकनियमसहिता रदमितकलपदविततिः रदमिताः द्वात्रिंशत् संख्याः कलाः यत्र एवम्भूता पदानाम् चरणानाम् विततिः सततम् भवति । तथा यद्गात्रम् वसुरविमितमात्रम् अष्टाविंशत्युत्तरशतमात्रात्मकम् स्यात् । तत् वृत्तम् जलहरणम् नाम प्रभवति। इति पिङ्गलनामा भुजगपतिः परम् निगदति। कीदृशम् वृत्तम् । वरकविकुलचेतोहरणम् । पुनः की०। हृदि मदकरणम् । पुनः की० । मृदुलपदाचरणम् मृदुलानाम् पदानाम् सुप्तिङन्तानाम् आचरणम् यत्र तत् । त्रिभङ्गीवृत्ते दशभिः वसुभिः वसुभिः रसैश्च विरतिः, मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावश्च । अत्र तु दशभिः वसुभिः चतुर्दशभिश्च यतिः, मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावस्तु न विवक्षित, इत्यनयोर्भेदः । दुर्मिलावृत्ते तु अष्ट डगणाः प्रतिपादम् नियताः। अत्र तु गणनियमो नास्तीत्युभयोर्भेदः। लीलावतिकावृत्ते तु विरतिविचारो नास्ति, अष्टौ डगणाः प्रतिपादम् नियताश्च । अत्र तु नियमतो विरतिः गणनियमाभावश्चेति द्वयोर्भेदः ॥ २६ ॥

श्रीमती ।

रसैः रसैश्शरैश्शरैर्यदि विरतिरिह भवति ।
द्वाविंशतिमात्रावति पदे सति परिलसति ॥
फणिनरपतिरिति निगदति यमकवति सुपदतति ।
श्रीमतीयमर्थनीयतनुररातिहृद्द्रवति ।। २७ ।।

रसैरिति । इह यदि द्वाविंशतिमात्रावति द्वाविंशतिमात्रात्मके पदे चरणे सति रसैः षड्भिः रसैः षड्भिः शरैः पञ्चभिः शरैः पञ्चभिश्च विरतिः भवति । तर्हि इयम् श्रीमती नाम सुपदतति यथा तथा भवति । इति फणिनरपतिः निगदति । कीदृशे पदे । परिलसति शोभमाने । पुनः

कीदृशे । यमकवति यमकयुक्ते । कीदृशी इयम् । अर्थनीयतनुः अर्थनीया तनुः यस्याः सा । पुनः कीदृशी । अरतिहृत् । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वम् ॥२७॥

सपादी ।

मात्राश्शशिरामामिताश्चेत्प्रतिचरणं यस्याः किल विलसन्ति ।
षोडशतिथिमितकलाभिर्यदा विरतिश्चेति बुधा निगदन्ति ॥
ललितपदा भवतीह यथागणविरचिततनुरियं च सपादी ।
फणिनायकसंलपिता रसिको यां श्रुत्वा भवेदविषादी ॥ २८ ॥

मात्रा इति । इह यस्याः प्रतिचरणम् शशिराममिताः एकत्रिंशत्संख्याः मात्राः चेत् विलसन्ति, तथा प्रतिचरणम् षोडशतिथिमितकलाभिः षोडशभिः पञ्चदशभिः मात्राभिः विरतिः यदा भवति । तर्हि इयम् सपादी नाम भवति । इति बुधाः निगदन्ति । कीदृशी इयम् । ललितपदा । पुनः की० । यथा गणविरचिततनुः । पुनः की० । फणिनायकसंलपिता । इयम् का । रसिको यां श्रुत्वा अविषादी भवेत् । रविरुचिवृत्ते सुगणवृत्तत्वम् नियमकृतयमकपरिचितत्वंच । अत्र तु न तथा । इत्यनयोर्भेदः । वस्तुतस्तु नानयोः कश्चिद्भेदः प्रतीयते । प्राचीनानुरोधादेव केवलम्पृथङ्निर्देशः । अत्र प्रथमद्वितीयपादान्त्ययोर्वर्णयोर्लघुत्वम् । किलेति निश्चये ॥ २८ ॥

अपरासपादी ।

पादे यदीये भवेयुः कलाः किल यत्र चेदब्धिगुणप्रमिताः ।
द्वाविंशतिश्चैव वर्णास्तथा नगणानाम्विवेक इह प्रथिता ॥
पिङ्गलेनाहिराजेन सा स्यादियं रसविश्वकलात्मशरीरा ।
सपादीति नाम्नाऽपरा गदिताऽनलपितभावैरसैरनधीरा ॥२९॥

पाद इति । यदीये पादे अब्धिगुणप्रमिताः चतुस्त्रिंशत्संख्याः कलाः भवेयुः । तथा यत्र च द्वाविंशतिः एव वर्णाः प्रतिपादं चेत् भवेयुः । तथा इह मात्रावर्णेषु गणानाम विवेकः न स्यात् । तर्हि सा इयम् अपरासपादी इति नाम्ना अहिराजेन पिङ्गलेन गदिता उक्ता । कीदृशी इयम् । प्रथिता प्रसिद्धा । पुनः की० । रसविश्वकलात्मशरीरा षट्त्रिंशदुत्तरशतमात्रामयतनुः । पुनः की० । अनलपितभावैः रसैः अनधीरा धीरविशिष्टेति यावत् । किलेति निश्चये ॥ २९ ॥

मत्ता ।

अपयोधरशरपरिमितडगणै रचितम् ।
चरणं भवति यदा चरमे हारचितम् ॥
मत्तानामकवृत्तं निखिलरसहितम् ।
वदति फणाभृदधीशो यमकैस्सहितम् ॥ ३० ॥

अपयोधरेति । यदा अपयोधरशरपरिमितडगणैः मध्यगुरुचतुष्कलगणेतरैः पञ्चभिः चतुष्कलगणैः रचितम् तथा चरमे अन्ते हारचितम् हारेण गुरुणा वर्णेनेति यावत् चितम् युक्तम् चरणम् भवति । तदा फणाभृदधीशः शेषः मत्तानामकवृत्तं वदति । कीदृशम् । निखिलरसहितम् । पु० की० । यमकैः सहितम् । चरमे हारो नाभिलषितः क्वापि ॥३०॥

एला ।

भवति टकारष्ठश्च पुनरपि तौ चेद्यदा ।
विरतिस्ताभ्यामेव यदि जायेत च तदा ॥
फणिनायक इति निखिलरसिकसुहृत्तमेला ।
पिङ्गल एष निगदति तत्स्याद्वृत्तमेला ॥३१॥

भवतीति। चेत् प्रतिपादम् पूर्वम् टकारः टगणः षट्कलगणः इति यावत् भवति। ततः ठः ठगणः पञ्चकलगणः इति यावत् भवति। यदा पुनरपि तौ टगणठगणौ भवतः। यदि ताभ्याम् टगणठगणाभ्याम् एव विरतिः जायेत। तदा तत् एला नाम वृत्तम् स्यात्। इति एषः फणिनायकः पिङ्गलः निगदति। कीदृशी एला। निखिलरसिकसुहृत्तमा। पुनः की०। ईला ईः लक्ष्मीः ताम् लाति इति। ला आदाने आतोऽनुपसर्गे कः ॥ ३१ ॥

दण्डी ।

कर्णद्विजवरकर्णद्विजवरकर्णा इह यदि ।
सन्ति द्विजवर इत्थं प्रतिचरणं यत्र सपदि ॥
वृत्तं कृतरतिनाम्ना प्रविरति दण्डी प्रभवति ।
सर्पाधिप इति शेषो निजमतिपूर्वं निगदति ॥ ३२ ॥

कर्णेति। इह यदि कर्णद्विजवरकर्णद्विजवरकर्णाः सन्ति। ततो द्विजवरः भवति। अर्थात् पूर्वम् गुरुद्वयम् ततो लघुचतुष्टयम् पुनः गुरुद्वयम् ततः लघुचतुष्टयम् पुनः गुरुद्वयम् ततः लघुचतुष्टयम् स्यात्। इत्थम् यत्र प्रतिचरणम् नियमः स्यात् इति शेषः। तर्हि इदम् वृत्तम् नाम्ना

दण्डी प्रभवति । इति सर्पाधिपः शेषः निजमतिपूर्वम् यथातथा निगदति । कीदृशम् वृत्तम् । कृतरति कृता रतिः विदुषामिति यावत् येन तत् । पुनः की० प्रविरति । प्रकृष्टा विरतिः यतिः यत्र तत् । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव । नियतकर्णादिनियमादिदं वृत्तम्वर्णप्रस्तावे लेख्यम् । परन्तु मात्रावृत्तोपयोगित्वादत्र फणिना धृतम् । एतद्वृत्तम् वर्णप्रस्तावे सगणान्तम्भवति, तत्र दण्डिशब्दः पुल्लिङ्गः । अत्र तु दण्डीशब्दः स्त्रीलिङ्गः । दण्डानां समाहारोऽस्यामिति व्युत्पत्तिः इति ॥ ३२ ॥

शुद्धध्वनिः ।

आदौ षण्मात्रा यदि चरमेऽत्राऽलघुरिति मध्ये वदतितराम् ।
दण्डी कृतमोहा रचितजनोहा रसिकमनोहारि च नितराम् ॥
भुजगाधिपशेषो विहितविशेषो नियतमशेषोपहृतमदः ।
शुद्धध्वनिवृत्तं सुकविविवृत्तं हृतजनचित्तं सततमदः ॥ ३३ ॥

आदाविति । अत्र यदि प्रतिपादम् आदौ षट् मात्राः स्युः । तथा मध्ये दण्डी दण्डीवृत्तचरणम् इति यावत् स्यात् । तथा चरमे अन्ते अलघुः एकः गुरुः स्यात् । तर्हि अदः इदम् शुद्धध्वनिवृत्तम् नियतम् भवति । इति भुजगाधिपशेषः वदतितराम् । कीदृशी दण्डी । कृतमोहा । पुनः की० । रचितजनोहा रचितः जनानाम् ऊहः यया सा । कीदृशम् वृत्तम् । नितराम् रसिकमनोहारि । पुनः की० । सुकविविवृत्तम् । पुनः की० । सततम् हृतजनचित्तम् । कीदृशः भुजगाधिपशेषः । विहितविशेषः । पुनः की० । अशेषोपहृतमदः अशेषः अशेषम् यथातथा वा उपहृतःमदः येन सः । यद्वा, अशेषाणाम् उपहृतः मदः येन सः । अस्मिन् वृत्ते षण्मात्रानन्तरं दण्डीचरणान्ततश्चैको गुरुरिति प्रतिपादं नियमः । त्रिभङ्गीदुर्मिलालीलावतिकाजलहरणवक्ष्यमाणपद्मावतिकावृत्तेषु तु नायं नियम इति भेदः ॥ ३३ ॥

पद्मावतिका ।

दशवसुमनुयतिका रदमितकलिका प्रतिपदमन्ते करतलिता ।
वसुरविमितमात्राविरचितगात्रा प्रतियतियमकितसुगणचिता ॥
हर्षितकविमतिका पद्मावतिका ललितपदविततिरिति नितराम् ।
सन्ततमपनायकमाहिगणनायक उदितरासिकरति वष्टितराम् ॥ ३४ ॥

दशेति । प्रतिपदम् दशवसुमनुयतिका दशभिः वसुभिः अष्टभिरिति

था वत् मनुभिः चतुर्दशभिरिति यावत् मात्राभिः यतिः यस्याम् सा, तथा प्रतिपदम् रदमितकलिका रदमिताः द्वात्रिंशत्संख्याः कलाः मात्राः यस्यां सा, तथा प्रतिपदम् अन्ते करतलिता सञ्जातकरतला अन्त्यगुरुचतुष्कलगणवतीति यावत् , तथा वसुरविमितमात्राविरचितगात्रा अष्टाविंशत्यधिकशतमात्रामयतनुः, तथा प्रतियतियमकितसुगणचिता, यमकयुक्तशोभनगणविशिष्टा, तथा हर्षितकविमतिका, तथा नितराम् ललितपदविततिः,पद्मावतिका नाम वृत्तम्, अपनायकम् अपगतः नायकः मध्यगुरुचतुष्कलगणः यस्मिन् कर्मणि तत् यथा तथा भवतीति शेषः । इति अहिगणपतिः उदितरसिकरति यथातथा सन्ततम् वर्षितराम् इच्छुतितराम् ।
त्रिभङ्गीवृत्ते दशवसुरसैः विरतिः। अत्र दशवसुमनुभिः यतिरित्यनयोर्भेदः। दुर्मिलावृत्ते गणनियमः। अत्र तु नेत्यनयोर्भेदः। लीलावतिकावृत्तेऽपि गणनियमः, विरतिविवेकाभावश्च। अत्र तु न तथेत्यनयोर्भेदः। अत्र प्रतिपदमन्तेऽन्त्यगुरुचतुष्कलगणो भवति। मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावश्च नियतः। जलहरणवृत्ते तु न तथेति द्वयोर्भेदः। शुद्धध्वनिवृत्तादस्य वृत्तस्य भेदस्तु पूर्वमेवोक्तः ॥ ३४ ॥

अलिला ।

श्रुतिमितडगणाः प्रतिचरणं यदि । लघुद्वयं चरमे भवति सपदि ॥
नियतं पिङ्गलनामा फणिपतिरलिलानामकवृत्तमिति गदति ॥ ३५ ॥

श्रुतीति । यदि प्रतिचरणम् श्रुतिमितडगणाः चत्वारश्चतुष्कलगणाः स्युः । तथा प्रतिचरणम् चरमे अन्ते लघुद्वयम् नियतम् स्यात् । तर्हि इदम् अलिलानामकवृत्तम्भवति । इति पिङ्गलनामा फणिपतिः सपदि गदति । अस्मिन्वृत्ते प्रतिचरणमन्ते लघुद्वयं नियतम् । सिंहविलोकितवृत्ते तु नायं नियम इत्युभयोर्भेदः । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ३६ ॥

वसुकला ।

चरमजलदानि । वसुमितकलानि ।
इति वसुकला च । फणिपतिरुवाच ॥ ३६ ॥

चरमेति । यत्र चरमजलदानि चरमे अन्ते जलदः मध्यगुरुचतुष्कलगणः येषां तानि, वसुमिताः अष्टौ कलाः येषु तानि, पदानि स्युरिति शेषः । सा वसुकला नाम भवति । इति फणिपतिः उवाच । अत्र चरमे जलदो नाऽभिलषितः क्वापि । तन्मते यत्र च पदानि इति पाठः । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ३६ ॥

मधुरा ।

रसशरमिताश्चरणे कलाश्चेत्स्युर्यदा सुललितपदा कृतसम्मदा बुद्धा-
श्विभिः परिसम्मितास्सकलाः कलाः ॥ सप्तभिः किल सप्तभिः
किल भवति विरतिर्नगणानियतिर्यमकसहिता भुवनमहिता कौश-
लगमकगतिरविकला ॥ उदितमङ्गल एष पिङ्गल उचितकोमलजल्प-
कोऽमलमृदुलकाया ऽऽरसनिकाया सुरसन्मतिश्रुतसम्मतिः ॥ निगद-
तितरामिति जनितरागरसिकपराऽऽमोदनपरा नाम मधुरा श्रवणम-
धुरा फणिनरपतिः कृतगुरुमतिः ॥ ३७ ॥

रसेति । चेत् यदि चरणे प्रतिचरणम् रसशरमिताः षट्पञ्चाशन्मिताः
कलाः स्युः । तथा च यदा सकलाः चरणचतुष्टयगताः कलाः बुद्धा-
श्विभिः परिसम्मिताः चतुर्विंशत्युत्तरशतद्वयसंख्याः स्युः । तथा च यदा
सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः
सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः सप्तभिः मात्राभिरिति यावत् विरतिः
स्यात् । तथा च यदा गणनियतिः गणानाम् नियमः न स्यात् ।
तर्हि मधुरा नाम छन्दो भवति । इति उदितमङ्गलः उचितकोमलजल्पकः
कृतगुरुमतिः फणिनरपतिः एषः पिङ्गलः निगदतितराम् । कीदृशी मधुरा ।
सुललितपदा । पुनः कीο । कृतसम्मदा उत्पादितहर्षा । पुनः कीο। यमक-
सहिता । पुनः कीο । भुवनमहिता । पुनः कीο । कौशलगमकगतिः, दक्षत्व-
सूचनकारिपरिज्ञानहेतुरिति यावत् । पुनः कीο । अविकला वैकल्यहीना ।
पुनः कीο । अमलमृदुलकाया । पुनः कीο । आरसनिकाया आ साम-
स्त्येन रसनिकायः रससमूहः यस्यां सा । पुनः कीο । सुरसन्मतिश्रुतसं-
मतिः, सुराणाम् सती या मतिः तया श्रुता सम्मतिः यस्यां सा । पुनः कीο।
जनितरागरसिकपरामोदनपरा, जनितः रागः येषान्ते एवम्भूताः ये रसि-
काः तेषाम् परम् यत् आमोदनम् तस्मिन् परा तत्परा । यद्वा तदेव परम्
प्रधानम् यस्यां सा । पुनः कीο । श्रवणमधुरा कर्णप्रिया ॥ ३७ ॥

मात्रासमकम् ।

षोडशकलिकाः प्रतिपदं यदा । नवमीलघुर्गुरुरन्ते तदा ।
शेषेऽनियमो भणति फणिपतिर्मात्रासमकं तथैव विरतिः ॥ ३८ ॥

मात्रेति । यदा प्रतिपदम् षोडश कलिकाः मात्राः स्युः । तथा प्रतिप्र-
दम् नवमी मात्रा लघुः स्यात् । तथा प्रतिपदमन्ते गुरुः स्यात् । तथा
शेषे अनियमः स्यात् । तथैव विरतिः स्यात् । तदा मात्रासमकम् नाम
वृत्तम् भवति । इति फणिपतिः भणति ॥ ३८ ॥

विश्लोकः ।

मात्राचतुष्कतः स्याज्जलदः । प्रतिपदमिहाऽष्टिमात्रिकासदः ।
शेषश्च पूर्ववद् भुवि लोके । नियमोऽयमेव किल विश्लोके ॥३९॥

मात्रेति । इह प्रतिपदम् मात्राचतुष्कतः मात्राचतुष्टयान्तरम् जलदः मध्यगुरुचतुष्कलगणः स्यात् । तथा प्रतिपदम् अष्टिमात्रिकासदः षोडश मात्राः इति यावत् स्यात् । शेषं च पूर्ववत् स्यात । भुवि लोके पृथिव्यामिति यावत् विश्लोके विश्लोकनामके वृत्ते अयम् एव नियमः उक्त इति शेषः । किलेति निश्चये ॥ ३९ ॥

नवासिका ।

वसुमात्रातो भवेत्पयोदः । शेषे पूर्ववदिति प्रमोदः ।
नवासिकानामके च वृत्ते । शेषेणाऽहिपतिना विवृत्ते ॥ ४० ॥

वस्विति । नवासिकानामके वृत्ते वसुमात्रातः अष्टमात्रानन्तरम् प्रतिपादमिति यावत् पयोदः मध्यगुरुचतुष्कलगणः भवेत् । शेषे पूर्ववत् भवेत्, अर्थात् प्रतिपादम् षोडश मात्राः स्युः । इति प्रमोदः प्रकृष्टः हर्षः भवति—इति शेषः कीदृशे वृत्ते । अहिपतिना शेषेण विवृत्ते उक्ते । अतिप्रमोदः इति पाठे तु पयोदस्य विशेषणमेतत् ॥ ४० ॥

चित्रा ।

पञ्चाऽष्टनवसु यदा लकारः । शेषे त्वनियम इति प्रकारः ।
तदा वदति फणिनृपतिश्चित्रानामकमिति शुभगणेन सत्रा ॥४१॥

पञ्चेति । यदा प्रतिपादम् शुभगणेन सत्रा सह पञ्चाष्टनवसु लकारः स्यात् । अर्थात् पञ्चमी अष्टमी नवमी च मात्रा लघुरेव भवेत् । शेषे तु अनियमः स्यात् । प्रतिपादम् षोडशमात्रास्तु पूर्ववत् भवेयुः । इति प्रकारः स्यात् । तदा चित्रानामकम् वृत्तम् भवति । इति फणिनृपतिः वदति ।। ४१ ।।

उपचित्रा ।

नवमे गुरुर्यदा स्यादत्रा—ऽनियमः शेषेऽसावुपचित्रा ।
वृत्तं भवति तदेति विशेषः । कथयति फणिनृपतिः किल शेषः॥४२॥

नवम इति । यदा अत्र प्रतिपादम् नवमे नवममात्रास्थाने दशमीम्मात्रामाश्रित्येति यावत् गुरुः स्यात् । शेषे अनियमः स्यात् । प्रतिपादम् षोडशमात्रास्तु पूर्ववत् स्युः । तदा असौ उपचित्रा नाम वृत्तम् भवति । इति फणिनृपतिः शेषः कथयति । कीदृशः शेषः । विशेषः उत्कृष्टः । यद्वा विशेषम् आचष्टे विशेषयति विशेषयतीति विशेषः । विशेषशब्दात् तत्करोति तदाचष्टे इति णिच् ततः पचाद्यच् । पज्झटिकावृत्ते मध्यगुरुचतुष्कलगणाभावः नियतः । अत्र तु नेत्यनयोर्भेदः ॥ ४२ ॥

परिचरिता ।

डद्वयमादौ ठद्वयं ततो यदि ।
प्रतिपदमन्ते लद्वयं च संसदि ॥
इयमिह कविवरमुखगता विराजति ।
परिचरिता फणिपभणिता यथायति ॥ ४३ ॥

डद्वयमिति । यदि प्रतिपदम् आदौ डद्वयम् चतुष्कलगणद्वयम् भवति । ततः डद्वयानन्तरम् ठद्वयम् पञ्चकलगणद्वयम् भवति । तथा प्रतिपदमन्ते लद्वयम् लघुद्वयम् भवति । तर्हि इह लोके इयम् परिचरिता नाम कविवरमुखगता सती संसदि सभायाम् विराजति । कीदृशी इयम् । यथायति यतिम् अनतिक्रम्य फणिपभणिता । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ४३ ॥

अचला ।

टगणद्वयरचितं यदि । यच्चरणम्भवति सपदि ॥
लद्वयचरमं फणिपति–रचला नाम परिभणति ॥ ४४ ॥

टगणेति । यदि यच्चरणम् टगणद्वयरचितम् षट्कलगणद्वयनिर्मितम् भवति । तद्वृत्तम् अचला नाम फणिपतिः सपदि परिभणति । कीदृशम् चरणम् । लद्वयचरमम् अन्त्यलघुद्वययुक्तम् । अत्र पादान्त्यवर्णानां लघुत्वमेव ॥ ४४ ॥

रतिकरी ।

ठद्वयं चरणेषु । वारिदश्चरमेषु ।
रतिकरी यदि शेष–इति नाम समियेष ॥ ४५ ॥

ठद्वयमिति । यदि यस्य चरणेषु ठद्वयम् पञ्चकलगणद्वयम् भवति । तथा चरमेषु वारिदः मध्यगुरुचतुष्कलगणः भवति । तर्हि तस्य वृत्तस्य रतिकरी इति नाम शेषः समियेष । अत्राऽपि पादान्त्यवर्णानाम् लघुत्वमेव ॥ ४५ ॥

चरणम् ।

टगणयुतढगणम् । चरमगतहरणम् ।
यदि भवति चरणम् । वृत्तमिति चरणम् ॥ ४६ ॥

टगणेति । यदि टगणयुतढगणम् टगणेन षट्कलगणेन युतः ढगणः त्रिकलगणः यत्र तत्, चरमगतहरणम् चरमगतं हरणं हारः गुरुरिति यावत् यत्र तत्, चरणम् भवति । तर्हि चरणम् इति वृत्तम् भवति॥४६॥

चटुलम् ।

डढौ भवतः । पदेषु यतः ॥ चटुलं शेष–इति समियेष ॥ ४७ ॥

डढाविति । यतः यस्य तसेस्सार्वविभक्तिकत्वात् षष्ठ्यर्थे तसिः पदेषु डढौ डगणढगणौ चतुष्कलत्रिकलगणौ इति यावत् भवतः । तद्वृत्तम् चटुलम् नाम भवति । इति शेषः समियेष । अत्र तृतीयचतुर्थपादान्त्यवर्णयोर्लघुत्वम् ॥ ४७ ॥

कलना ।

डत्रयणाभ्यां संसृष्टम् । पिङ्गलनागेनोद्दिष्टम् ॥
भवति समं चेद्यच्चरणम् । कलनावृत्तं रतिकरणम् ॥ ४८ ॥

डत्रयेति । चेत् यच्चरणम् डत्रयणाभ्यां चतुष्कलगणत्रयेण द्विकलगणेन च संसृष्टम् रचितम् भवति । तर्हि कलना नाम वृत्तम् पिङ्गलनागेन उद्दिष्टम् कथितम् । कीदृशम् । समम् । पु० की० । रतिकरणम् प्रीतिजनकम् । किञ्जल्के वृत्ते गणनियमो नास्ति । अत्र तु सोऽस्तीत्यनयोर्भेदः॥४८॥

लीला ।

टगणद्वयसहितं यदि डगणत्रयमिह चरणे ।
तैरपि चेत्स्याद्विरतिर्नियमितसुगणाचरणे ॥
वृत्तं हृतजनचित्तं रसनवमात्रं प्रभवति ।
लीलानामकमेतत् फणिगणपतिरिति निगदति ॥ ४९ ॥

टगणेति । यदि इह चरणे प्रतिचरणम् टगणद्वयसहितम् षट्कलगणद्वययुक्तम् डगणत्रयम् चतुष्कलगणत्रयम् स्यात् । तथा चेत् तैः टगणडगणैः विरतिः अपि स्यात् । तर्हि एतत् लीलानामकम् वृत्तम् प्रभवति । इति फणिगणपतिः निगदति ॥ कीदृशे चरणे । नियमितसुगणाचरणे, नियमितम् सुगणानाम् शोभनगणानाम् आचरणम् यत्र तस्मिन् । कीदृशम् वृत्तम् । हृतजनचित्तम्। पु० की० । रसनवमात्रम् , रसनवसंख्याः षण्णवतिरिति यावत् मात्राः चतुश्चरणगताः इति यावत् यत्र तत् । अत्र तृतीयचतुर्थपादान्त्यवर्णयोर्लघुत्वम् ॥ ४९ ॥

मदकरणम् ।

यदीन्द्रासनद्वन्द्वमथ टद्वयं ततष्ठगणद्वयमनुपदम् ।
विरामो भवेच्चेद्दशभिर्द्वादशभिर्दशभिश्च सुललितपदम् ॥
भुजङ्गाधिनाथोऽसौ ब्रूते नाम्ना तद्वृत्तं मदकरणम् ।
विशिष्य प्रसादात्मसाधुरचनाऽवगूढमिदमिह मदकरणम्॥५०॥

यदीति । इह यदि अनुपदम् प्रतिचरणम् इन्द्रासनद्वन्द्वम् आदिलघुपञ्चकलगणद्वयम् भवेत् । अथ तदनन्तरम् टद्वयम् षट्कलगणद्वयम्

भवेत् । ततः तदनन्तरम् ठगणद्वयम् पञ्चकलगणद्वयम् भवेत् । तथा चेत् अनुपदम् दशभिः द्वादशभिः पुनः दशभिः मात्राभिरिति यावत् विरामः विरतिः भवेत् । तर्हि तत् इदम् वृत्तम् नाम्ना मदकरणम् भवति । इति असौ भुजङ्गाधिनाथः विशिष्य ब्रूते । कीदृशम् वृत्तम् । मदकरणम् हर्षजनकम् । पु० की० । प्रसादात्मसाधुरचनावगूढम् , प्रसादात्मिका या साध्वी रचना तया अवगूढम् । पुनः की० । सुललित-पदम् ॥ ५० ॥

॥ इति मात्रासमवृत्तप्रकरणम् ॥

॥ इति शम् ॥

अथ मात्रार्द्धसमवृत्तानि ।

तत्राऽऽदौ-

द्विपथ्या दोहा च ।

टोऽप्ययोधरडोऽसमे पदेऽनादिगुरुढश्च ।

तावेकं लघु समपदे दोहां वक्त्यहिपश्च ॥ १ ॥

टोऽपीति । यदि असमे विषमे पदे चरणे टः षट्कलगणः स्यात् । ततः अपयोधरडः मध्यगुरुचतुष्कलगणेतरचतुष्कलगणः स्यात् । ततश्च अनादिगुरुढः : आदिगुरुत्रिकलगणेतरत्रिकलगणः स्यात् । तथा समपदे तौ टगणमध्यगुरुडगणेतरडगणौ स्याताम् । ततः एकं लघु स्यात् । तर्हि अहिपः शेषः दोहाम् नाम छन्दः वक्ति। अत्रद्वितीयचतुर्थपादान्त्यवर्णयो-र्लघुत्वमेव । द्विपथ्येतिनामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १ ॥

सौराष्ट्री सौराष्ट्रम् सोरट्ठा च ।

यद्दोहाविपरीत-मिह पिङ्गलनागो यदा ।

तत्सोरट्ठावृत्त-महिपतिरिति निगदति तदा ॥ २ ॥

यदिति । इह यदा यत् वृत्तम् दोहाविपरीतं भवति । तदा तत् सोरट्ठा नाम वृत्तम् भवति । इति अहिपतिः पिङ्गलनागः निगदति । यदि दोहावृत्तस्य समचरणलक्षणं विषमचरणगं स्यात् । विषमचरण-लक्षणं च समचरणगं भवेत् । तर्हि सोरट्ठावृत्तमिति भावः । सौराष्ट्री सौराष्ट्रं चेति नामद्वयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ।

अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोर्लघुत्वमेव ॥ २ ॥

अथ दोहाभेदानाह ॥

तद्यथा त्रयोविंशतिगुरून्द्वौ लघूचाऽरभ्यैकैकगुरुह्रासेन

लघुद्वयवृद्ध्या च नामानि ।

भेदाः	नामानि	गुरवः	लघवः
१	भ्रमरः	२३	२
२	भ्रामरः	२२	४
३	सरभः	२१	६
४	श्येनः	२०	८
५	मण्डूकः	१९	१०
६	मर्कटः	१८	१२
७	करभः	१७	१४
८	नरः	१६	१६
९	मरालः	१५	१८
१०	मद्कलः	१४	२०
११	पयोधरः	१३	२२
१२	चलः	१२	२४
१३	वानरः	११	२६
१४	त्रिकलः	१०	२८
१५	कच्छपः	९	३०
१६	मत्स्यः	८	३२
१७	शार्दूलः	७	३४
१८	अहिवरः	६	३६
१९	व्याघ्रः	५	३८
२०	विडालः	४	४०
२१	श्वा	३	४२
२२	उदुम्बरः उन्दुरुश्च	२	४४
२३	सर्पः	१	४६
२४	शशाग्ररः	०	४८

अथैतेषामुदाहरणानि ।

भ्रमरः ।

यत्र स्युर्दीर्घास्त्रयोविंशत्या तुल्याश्च ।

द्वौ ह्रस्वौ स्यातां यदा पूर्वस्स्यान्नाम्ना च ॥ १ ॥

यत्रेति । यदा यत्र त्रयोविंशत्या तुल्याः दीर्घाः स्युः । तथा द्वौ ह्रस्वौ स्याताम् । सः नाम्ना पूर्वः भ्रमरः इति यावत् स्यात् । अत्र चकारयोः पादान्तगत्वाद्गुरुता, अन्यथा चतुर्लघ्वापत्तिः, द्विलघ्वसम्भवात् । एवञ्चात्र द्वयोः पादान्त्ययोः लघुचकारयोः मात्राद्वयम्मिलित्वा एक एव गुरुर्भवतीत्यनुसन्धेयम् । अन्यथा चतुर्विंशतिगुरवः स्युः, त्रयोविंशतिगुर्वसम्भवात् । ततश्च मात्राद्वयाधिक्यात् छन्दोभङ्गप्रसङ्गः स्यादिति दिक् । वस्तुतस्तु द्वाविंशतिगुरून् चतुर्लघूनेवाऽऽरभ्यैकैकगुरुह्रासेन लघुद्वयवृद्ध्या च भेदाः कल्पनीयाः । ततो न कष्टकल्पनेत्यलम्पल्लवितेनेति शम् ॥१॥

भ्रामरः ।

द्वाविंशत्या सम्मिता दीर्घा ह्रस्वा यत्र ।

चत्वारः स्युर्भ्रामरो नाम्नाऽसौ स्यादत्र ॥ २ ॥

द्वाविंशेति । यत्र द्वाविंशत्या सम्मिताः दीर्घाः स्युः । तथा चत्वारः ह्रस्वाः स्युः । असौ अत्र नाम्ना भ्रामरः स्यात् । अत्र द्वितीयचतुर्थपादान्त्यवर्णयोः लघुत्वमेव । इतः परं सर्वेषु दोहाभेदेषु द्वितीयचतुर्थपादान्त्यवर्णयोः लघुत्वमेवाऽनुसंधेयम् ॥ २ ॥

सरभः ।

चेत्स्युर्भूदस्रोन्मिता दीर्घा ह्रस्वा यर्हि ।

षण्णागेशेनोदितो नाम्ना सरभस्तर्हि ॥ ३ ॥

चेदिति । चेत् भूदस्रोन्मिताः एकविंशतिसंख्याः दीर्घाः स्युः । तथा यर्हि षट् ह्रस्वाः स्युः । तर्हि असौ नाम्ना सरभः नागेशेन शेषेण उदितः उक्तः ॥ ३ ॥

श्येनः ।

दीर्घा विंशत्या मिता अष्टौ लघवो यत्र ।

पिङ्गलनागप्रोदितः श्येनः स्यादित्यत्र ॥ ४ ॥

दीर्घा इति । यत्र विंशत्या मिताः दीर्घाः स्युः । तथा अष्टौ लघवः स्युः । असौ अत्र श्येनः इति स्यात् । कीदृशः । पिङ्गलनागप्रोदितः, शेषप्रोक्तः ॥ ४ ॥

मण्डूकः ।

दीर्घा अतिधृत्युन्मिता ह्रस्वाः स्युर्दश यर्हि ।
ब्रूतेऽनन्तो नामतो मण्डूकं किल तर्हि ॥ ५ ॥

दीर्घा इति । यर्हि, अतिधृत्युन्मिता एकोनविंशतिसंख्याः दीर्घाः स्युः । तथा दश ह्रस्वाः स्युः । तर्हि अनन्तः तम् नामतः मण्डूकं ब्रूते । किलेति निश्चये ॥ ५ ॥

मर्कटः ।

दीर्घाः स्युर्धृतिसंमिता ह्रस्वा द्वादश यत्र ।
पिङ्गलनागेनोदितो मर्कटनामा तत्र ॥ ६ ॥

दीर्घा इति । यत्र धृतिसम्मिताः अष्टादश दीर्घाः स्युः । तथा द्वादश ह्रस्वाः स्युः । तत्र मर्कटनामा दोहाभेदः इति यावत् पिङ्गलनागेन उदितः ॥ ६ ॥

करभः ।

दीर्घाः स्युर्घनसंमिता इन्द्रमिता लघवश्च ।
ब्रूते शेषो यदि तदा नाम्नाऽसौ करभश्च ॥ ७ ॥

दीर्घा इति । यदि घनसम्मिताः सप्तदश दीर्घाः स्युः । च पुनः इन्द्रमिताः चतुर्दश लघवः स्युः । तदा असौ नाम्ना करभः भवति । इति शेषः ब्रूते ॥ ७ ॥

नरः ।

षोडश गुरवः सन्ति चेल्लघवो यत्र किलाऽपि ।
पिङ्गलनागेनाऽसकौ नाम्ना नर आलापि ॥ ८ ॥

षोडशेति । चेत् यत्र षोडश गुरवः सन्ति । तथा लघवः अपि षोडश सन्ति किल । तर्हि असकौ असौ पिङ्गलनागेन नाम्ना नरः आलापि उक्तः । असकावित्यत्राऽव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेरित्यकच् ॥ ८ ॥

मरालः ।

अष्टादश लघवो यदा गुरवः पञ्चदशैव ।
मरालनामेत्यहिपतिः शेषो वक्ति तदैव ॥ ९ ॥

अष्टेति । यदा अष्टादश लघवः स्युः । तथा पञ्चदश एव गुरवः स्युः । तदा मरालनामा दोहाभेदः भवति । इति अहिपतिः शेषः वक्ति एव ॥ ९ ॥

मदकलः।

मनुमितगुरवो विंशतिर्लघवः सन्ति यदा च।

मदकलनामाऽसौ भवेदित्थं शेष उवाच ॥ १० ॥

मनुमितेति। यदा मनुमितगुरवः चतुर्दश दीर्घाः सन्ति च पुनः विंशतिः लघवः सन्तिः ॥ तर्हि असौ मदकलनामा भवेत्। इत्थम् शेषः उवाच ॥ १० ॥

पयोधरः।

नाम पयोधर इति भवेदतिरविगुरवस्सन्ति।

न्यस्ता आकृतिसम्मिता लघवो यत्र भवन्ति ॥ ११ ॥

नामेति। यत्र अतिरविगुरवः त्रयोदश दीर्घाः सन्ति। तथा आकृति-सम्मिताः द्वाविंशतिसंख्याः लघवः न्यस्ताः भवन्ति। तस्य दोहावृत्त-स्य पयोधरः इति नाम भवेत् ॥ ११ ॥

चलः।

लघवश्च चतुर्विंशतिर्गुरवो द्वादश यत्र।

स्युः फणिगणपतिरिति वदति चलनामाऽसावत्र ॥१२॥

लघव इति। यत्र चतुर्विंशतिः लघवः स्युः। तथा द्वादश गुरवः स्युः। अत्र असौ चलनामा भवति। इति फणिगणपतिः वदति। अत्र तृतीयपादान्त्यवर्णस्याऽपि लघुत्वम् ॥ १२ ॥

वानरः।

एकादश गुरवो यदा रसयममितलघवश्च।

नाम्ना वानर इह तदा फणिनायकभणितश्च ॥ १३ ॥

एकादशेति। इह यदा एकादश गुरवः स्युः। च पुनः रसयममित-लघवः षड्विंशतिसंख्याः ह्रस्वाः स्यु। तदा सः नाम्ना वानरः भवति। कीदृशः सः। फणिनायकभणितः, शेषोक्तः ॥ १३ ॥

त्रिकलः।

वसुयममितलघवो यदा दश गुरवश्च भवन्ति।

तदा विशिष्य त्रिकल इति नाम बुधा निगदन्ति ॥१४॥

वस्विति। यदा वसुयममितलघवः अष्टाविंशतिसंख्याः ह्रस्वाः भवन्ति। च पुनः दश गुरवः भवन्ति। तदा बुधा विशिष्य विशेषेणेति यावत् त्रिकलः इति नाम निगदन्ति ॥ अत्र तृतीयपादान्त्यवर्णस्याऽपि लघुत्वम् ॥ १४ ॥

कच्छपः ।

लघवो द्विगुणिततिथिमिता गुरवो नव यदि सन्ति ।
नाम्ना कच्छप इति भवति सुधियो नियतमुशन्ति ॥ १५ ॥

लघव इति । यदि द्विगुणिततिथिमिताः त्रिंशत्संख्याः लघवः सन्ति । तथा नव गुरवः सन्ति । तदा असौ नाम्ना कच्छपः भवति । इति सुधियः नियतम् यथा तथा उशन्ति इच्छन्ति । अत्र तृतीयपादान्त्यवर्णस्याऽपि लघुत्वम् । उशन्तीत्यत्र वशकान्तौ कर्तरि लट्, ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम् ॥१५॥

मत्स्यः ।

रदपरिमितलघवो यदा वसुमितगुरवस्सन्ति ।
भवति मत्स्य इह खलु तदा विबुधा इति कथयन्ति ॥ १६ ॥

रदेति । इह यदा रदपरिमितलघवः द्वात्रिंशत्संख्याः ह्रस्वाः सन्ति । तथा वसुमितगुरवः अष्टौ दीर्घाः सन्ति । तदा मत्स्यः भवति । इति विबुधाः कथयन्ति । खलु निश्चये ॥ १६ ॥

शार्दूलः ।

श्रुतिगणपरिमितलघव इह नगमितगुरवो यत्र ।
फणिगणपतिपरिभणित इति शार्दूलः स्यात्तत्र ॥ १७ ॥

श्रुतीति । इह यत्र श्रुतिगुणपरिमितलघवः चतुस्त्रिंशत्संख्याः ह्रस्वाः स्युः । तथा नगमितगुरवः सप्त दीर्घाः स्युः । तत्र सः शार्दूलः इति स्यात् । कीदृशः । फणिगणपतिभणितः, शेषोक्तः । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोरपि लघुत्वम् ॥ १७ ॥

अहिवरः ।

रसगुणपरिमितलघव इह रसमितगुरवो यर्हि ।
अहिवर इति खलु नामतः फणिपतिभणितस्तर्हि ॥ १८ ॥

रसेति । इह यर्हि रसगुणपरिमितलघवः षट्त्रिंशत्संख्याः ह्रस्वाः स्युः । तथा रसमितगुरवः षट् दीर्घाः स्युः । तर्हि सः नामतः अहिवरः इति फणिपतिभणितः शेषोक्तः । खलु निश्चये । अत्र प्रथमपादान्त्यवर्णस्याऽपि लघुत्वम् ॥ १८ ॥

व्याघ्रः ।

वसुगुणपरिमितलघव इह शरमितगुरवश्चाऽपि ।
व्याघ्रक इति भवति सनियममहिगणपतिनाऽलापि ॥ १९ ॥

वस्विति । इह यदि वसुगुणपरिमितलघवः अष्टत्रिंशत्संख्याः ह्रस्वाः

स्युः । अपि च शरमितगुरवः पञ्च दीर्घाः स्युः। तर्हि सः व्याघ्रकः भवति । इति अहिगणपतिना सनियमम् यथा तथा अत्रापि उक्तम् । अत्र प्रथम-तृतीयपादान्त्यवर्णयोरपि लघुत्वम् ॥ १९ ॥

विडालः ॥

गगनजलधिमितलघव इह जलनिधिमितगुरवश्च ।
प्रभवति यदि फणिपतिभाणित इति नाम विडालश्च ॥ २० ॥

गगनेति । इह यदि गगनजलधिमितलघवः चत्वारिंशत्संख्या ह्रस्वाः स्युः । च पुनः जलनिधिमितगुरवः चत्वारो दीर्घाः स्युः । तर्हि असौ विडालः इति प्रभवति । नामेति प्रसिद्धौ । कीदृशः असौ । फणिपति-भणितः । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोरपि लघुत्वम् ॥ २० ॥

श्वा ।

यदि यमयुगमितलघव इह गुणपरिमितगुरुकाणि ।
श्वा फणिपतिगुरुमतिभिरिति भवति सनियममभाणि ॥२१॥

यदीति । इह यदि यमयुगमितलघवः द्विचत्वारिंशत्संख्याः ह्रस्वाः स्युः । तथा गुणपरिमितगुरुकाणि त्रयो दीर्घाः स्युः। तर्हि असौ श्वा भ-वति । इति फणिपतिगुरुमतिभिः सनियमम् यथा तथा अभाणि । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोरपि लघुत्वम् ॥ २१ ॥

उदुम्बरः उन्दुरुश्च ।

द्विगुरुजलधियुगलघुभिरिह नियमिततनुरनुभवति ।
फणिपतिरिति तत उन्दुरुः सुनियतकृतयति भवति ॥ २२ ॥

द्वीति । इह यदि द्विगुरुजलधियुगलघुभिः द्वाभ्याम् गुरुभ्याम् चतुश्चत्वारिंशल्लघुभिः च नियमिततनुः भवति । ततः स उन्दुरुः सुनि-यतकृतयति सुनियतम् यथा तथा कृता यतिः यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा भवति । इति फणिपतिः अनुभवति । अत्र प्रथमपादान्त्यवर्णस्याऽपि लघुत्वम् ॥ २२ ॥

सर्पः ।

शशिगुरुरसयुगमितलघुभिरथ कृततनुरिह लसति ।
फणिगणपतिराधिकृतविरति सर्प इति समभिलषति ॥ २३ ॥

शशीति । अथ इह यदि शशिगुरुरसयुगमितलघुभिः एकेन गुरुणा षट्चत्वारिंशत्संख्यैः लघुभिश्च कृततनुः लसति । तर्हि असौ सर्पः अधि-कृतविरति अधिकृता विरतिः यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा भवति । इति

फणिगणपतिः समभिलषति । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्यवर्णयोरपि लघुत्वमेव ॥ २३ ॥

शशधरम् ।

वसुजलनिधिपरिमितलघुभिरभिनियमिततनु भवति ।

शशधरमिदमिति नियतयति फणिगणपतिरनुभवति ॥ २४ ॥

वस्विति । वसुजलनिधिपरिमितलघुभिः अष्टचत्वारिंशत्संख्यैः लघुभिः अभिनियमिततनु अभिनियमिता तनुः यस्य तत्, नियतयति नियता यतिः यत्र तत्, इदम् शशधरम् भवति । इति फणिगणपतिः अनुभवति । अत्र प्रथमतृतीयपादान्त्ययो वर्णयोरपि लघुत्वमेव ॥ २४ ॥

॥ इति द्विपथ्याभेदाः ॥

॥ इति शम् ॥

वडवा वरवा नन्दकश्च ।

रविनगयतिरतिधृतिपरिमितमात्रा च ॥

पटहचरमदलवरवेत्यहिप उवाच ॥ १ ॥

रविनगेति । रविनगयतिः रविभिः द्वादशभिः नगैः सप्तभिः मात्राभिरिति यावत् पूर्वार्धोत्तरार्धयोरिति भावः यतिः यत्र सा, अतिधृतिपरिमितमात्रा अतिधृतिपरिमिताः एकोनविंशतिसंख्याः प्रत्यर्धमिति यावत् मात्राः यत्र सा, पटहचरमदलवरवा पटहः आदिगुरुत्रिकलगणः चरमे चरमो वा ययोः ते पटहचरमे एवम्भूते दले पूर्वार्धोत्तरार्धे यत्र सा पटहचरमदला सा चासौ वरवा नाम वृत्तम् भवतीति शेषः । इति अहिपः शेषः उवाच । अत्र पूर्वार्धोत्तरार्धान्त्यवर्णयोर्लघुत्वमेव । वड़वानन्दकश्चेतिनामद्वयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ १ ॥

घत्ता ।

सप्तडगणलघुकत्रयनिर्मितमुभयदलं यदि नियतं सपदि ।

फणिनायकपिङ्गलपरिभणितं किल घत्तावृत्तमिदं द्विपदि ॥२॥

सप्तेति । यदि प्रत्येकम् सप्तडगणलघुकत्रयनिर्मितम् सप्तभिः डगणैः चतुष्कलगणैः लघुकत्रयेण त्रिभिः लघुभिश्च निर्मितम् रचितम् उभयदलम् नियतम् स्यात् । तर्हि इदम् घत्तावृत्तम् भवति । कीदृशम् । सपदि फणिनायकपिङ्गलपरिभणितम् । पुनः की० । द्विपदि द्वे पदे स्तः अस्य तत् । किलेति निश्चये । अत्र पूर्वार्धोत्तरार्धान्त्यवर्णयोर्लघुत्वमेव ॥ २ ॥

घत्तानन्दम्।

एकादशविरतिश्च सप्तयतिश्च ननु चेत्सा घत्ता भवति।
वृत्तं घत्तानन्दमेतदमन्दमतिफणिपतिभणितं भवति ॥ ३ ॥

एकादशेति। चेत् सा घत्ता प्रतिदलम् एकादशविरतिः एकादशभिः मात्राभिरिति यावत् विरतिः यत्र एवम्भूता, च पुनः सप्तयतिः सप्तभिः मात्राभिः यतिः यत्र एवम्भूता भवति। एतत् वृत्तम् घत्तानन्दम् नाम भवति। कीदृशम्। अमन्दमतिफणिपतिभणितम्। ननु निश्चये। अत्राऽपि पूर्वोत्तरदलान्त्यवर्णयोर्लघुत्वमेव। अत्र इयान् विशेषः, यदत्र गणनियमो नाऽस्ति, प्रत्यर्धम् एकत्रिंशन्मात्राः एव ॥ ३ ॥

शिखा।

द्विगुणितमनुपरिमितलघुहिमकिरणपरिमितगुरुविरचितदला।
अधिसहृदयहृदयमिह मुदमियमतिवितरति फणिपभणितशिखा ॥४॥

द्विगुणितेति। प्रत्येकम् द्विगुणितैः मनुमितैः अष्टाविंशतिसंख्यैः इति भावः लघुभिः हिमकिरणपरिमितेन एकेनेति यावत् गुरुणा च विरचिते दलेयस्याः सा इयम् फणिपभणिता चाऽसौ शिखा इह अधिसहृदयम् सहृदयहृदये मुदम् अतिवितरति। केचित्तु अस्या उत्तरार्धे त्रिंशल्लघवः एको गुरुरिति वदन्ति। पिङ्गलसूत्रकारः अस्या विषमपादयोरष्टाविंशति र्लघवः एको गुरुः समपादयोः त्रिंशल्लघवः एको गुरुः इति वदन् पाद-चतुष्टयात्मकत्वमस्या निर्दिशति ॥ ४ ॥

चुलियाला।

दोहादलचरमे भवेदमलं पञ्चकलं सकलं यदि।
फणिगणनरपतिरिति वदति चुलियालावृत्तम्भवति सपदि ॥५॥

दोहेति। यदि दोहादलचरमे दोहावृत्तस्य दलयोः चरमे अन्ते सकलम् अमलम् पञ्चकलम् भवेत् पञ्च मात्राः स्युः। तर्हि इदम् चुलि-यालावृत्तम्भवति। इति फणिगणनरपतिः सपदि वदति। अत्र पूर्वोत्तर-दलान्त्यवर्णयोर्लघुत्वम् ॥ ५ ॥

रुचिरा।

डगणैः सप्तभिरेकेन गुरुणा चरमपरिगतेन दलम्।
रुचिरं यदि रुचिरावृत्तमिदं फणिपतिना भणितं सकलम् ॥ ६ ॥

डगणैरिति। यदि सप्तभिः डगणैः चतुष्कलगणैः एकेन चरमपरि-गतेन अन्त्येन गुरुणा च उपलक्षितम् रुचिरम् दलम् स्यात्। तर्हि इदम् रुचिरावृत्तम् भवति। कीदृशम्। फणिपतिना भणितम्। पुनः की०। सक-

लम् । केचित्तु यत्र उभयार्धयोः सप्तविंशतिर्लघवः एको गुरुश्चान्ते, सा रुचिरेति वदन्ति । पिङ्गलसूत्रकारस्तु अस्याः पूर्वार्धे सप्तविंशतिर्लघवः एको गुरुः उत्तरार्धे एकोनत्रिंशल्लघवः एको गुरुश्चेति वदति, चूलिकेति चास्या नाम निर्दिशति ॥ ६ ॥

गन्धानकम् ।

सप्तदशाक्षरनखमितकलविषमपदम् ।
अष्टादशवर्णं जिनमितकलमत्र समपदम् ॥
भवति ननु चेद्भुजगपतिशेषनिगदितम् ।
गन्धानकवृत्तमिदं वरकविजनमनोहितम् ॥ ७ ॥

सप्तेति । चेत् अत्र सप्तदशाक्षरनखमितकलविषमपदम् सप्तदश अक्षराणि यत्र तत् सप्तदशाक्षरम् तथा नखमिताः विंशतिसंख्याः कलाः मात्राः यत्र तत् नखमितकलम् सप्तदशाक्षरञ्च तन्नखमितकलञ्च तद्विषमञ्च तत्पदम् स्यात् । तथा अष्टादशवर्णम् अष्टादश वर्णाः यत्र तत् तथा जिनमिताः चतुर्विंशतिसंख्याः कलाः यत्र तत् जिनमितकलम् एवम्भूतम् समपदम् स्यात् । तर्हि इदम् गन्धानकवृत्तम् भवति । कीदृशम् । भुजगपतिशेषनिगदितम् । पुनः की० । वरकविजनमनोहितम् । ननु निश्चये ॥ ७ ॥

अतिशिखा ।

द्विगुणिततिथिपरिमितलघुकहिमकिरणपरिमितगुरुकविरचितदला ।
फणिगणनरपतिरिति परिभणति भवति खलु ललितपदततिरतिशिखा॥८॥

द्विगुणितेति । द्विगुणिततिथिपरिमितलघुकहिमकिरणपरिमितगुरुकविरचितदला प्रत्येकम् द्विगुणितैः तिथिपरिमितैः त्रिंशत्संख्यैरिति यावत् लघुकैः तथा हिमकिरणपरिमितेन एकेन गुरुकेण विरचिते दले पूर्वार्धोत्तरार्धे यस्याः सा एवम्भूता अतिशिखा नाम वृत्तम् भवति । इति फणिगणनरपतिः परिभणति । कीदृशी अतिशिखा । ललितपदततिः ललिता पदानाम् सुप्तिङन्तानाम् ततिः यस्याम् सा । खलु निश्चये ॥ ८ ॥

ललितपदम् ।

षोडशकलकं यदि विषमपदम् । रविमितकलं समपदम् ॥
वृत्तम्भवति तदा ललितपदम् । नाम्ना तल्ललितपदम् ॥९॥

षोडशेति । यदि षोडशकलकम् षोडश कलाः यत्र तत् एवम्भूतम् विषमपदं स्यात् । तथा रविमितकलम् रविमिताः द्वादश कलाः यत्र तत्

एवम्भूतम् समपदम् स्यात्। तदा तत् वृत्तम् नाम्ना ललितपदम् भवति। कीदृशम् वृत्तम् । ललितपदम् ललितानि पदानि यस्मिन् तत् ॥ ९ ॥

अनङ्गक्रीडा ।

चेदष्टौ मास्स्युर्यस्याः पूर्वार्धे सा सर्पाधीशेन प्रोक्ता नाम्नाऽनङ्गक्रीडा ॥
अपरदलमपि यदि भवति वसुमितनगणरचितमिह ॥१०॥

चेदिति । इह यदि यस्याः पूर्वाध प्रथमदले अष्टौ माः मगणाः स्युः भवेयुः । अपि च यदि यस्याः अपरदलम् उत्तरार्धम् वसुमितनगणरचितम् अष्टनगणनिर्मितम् स्यात् । अर्थात् यस्याः पूर्वार्धे चतुर्विंशतिगुरवः उत्तराध चतुर्विंशतिलघवश्च स्युः । सा सर्पाधीशेन शेषेण नाम्ना कृत्वा अनङ्गक्रीडा प्रोक्ता । अर्थात् तस्याः अनङ्गक्रीडेति नाम बोध्यम् । एतद्वृत्तम् अष्टचत्वारिंशन्मात्रात्मकपूर्वदलं चतुर्विंशतिमात्रात्मकपरदलम् इति फणिनः आशयः । परन्तु उदलकादिभिराचार्यैः सम्पूर्णगुरुत्वेन पूर्वार्धात्मकं संपूर्णलघुत्वेनोत्तरार्धात्मकमिदमुदाहृतम् । तत्र वर्णवृत्तत्वापत्तिरिति चिन्त्यमेतत् । केचित्तु यस्याः पूर्वार्धे षोडश गुरवः, उत्तरार्धे च द्वात्रिंशल्लघवः, साऽनङ्गक्रीडा भवतीति वदन्ति ॥ १० ॥

चतुष्पथा ।

विषमे विलसन्ति षोडश कलाः । पादे समे मनुमितकलाः ॥
फणिपतिरिति भणति वृत्तं यदा । चतुष्पथानामकं तदा ॥ ११ ॥

विषम इति । यदा विषमे पादे प्रथमतृतीययोश्चरणयोरिति यावत् षोडश कलाः षोडश मात्राः विलसन्ति वर्त्तन्ते । रम्यरीत्येति यावत् ॥ तथा समे पादे द्वितीयचतुर्थयोश्चरणयोरिति यावत् मनुमितकलाः चतुर्दश मात्राः विलसन्ति । तदा फणिपतिः "इदम् वृत्तम् चतुष्पथानामकम्" इति भणति ॥ ११ ॥

उल्लाला ।

डगणत्रयं ढगणश्च टगणडगणावपि धेहि ढगणम् ।
दलयोस्तदनु समवेहि वृत्तमुल्लाला नियमितगणम् ॥ १२ ॥

डगणेति । भोः पिपठिषो त्वम् दलयोः पूर्वार्धोत्तरार्धयोः पूर्वं डगणत्रयम् चतुष्कलगणत्रितयम् धेहि स्थापय । च पुनः ढगणम् एकमिति यावत् धेहि । अपि च टगणडगणौ षट्कलचतुष्कलगणौ धेहि । ततः पुनः ढगणम् धेहि । तदनु उल्लाला उल्लालाख्यं वृत्तं तद्भवतीति समवेहि विद्धि । कीदृशं वृत्तम् । नियमितगणम् नियमिताः गणाः यत्र तत् ॥१२॥

द्विदला ।

प्रथमं किल षट्कलमथ चरमे गुरुमध्ये वाणमिताः ।

डगणा यदि च स्युर्भवति तदा द्विदला फणिपतिभणिता ॥१३॥

प्रथममिति । यदि च प्रथमम् षट्कलम् टगण इति यावत् स्यात् । अथ चरमे दलद्वयान्ते गुरुः स्यात् । मध्ये षट्कलगणाऽन्त्यगुर्वोरन्तरे वाणमिताः पञ्चेति यावत् डगणाः चतुष्कलगणाः स्युः । तदा फणिपतिभणिता द्विदला नाम वृत्तम् भवति ॥ १३ ॥

मोहिनी ।

त्रयोदश कला भवेयुर्यदि चरणे विषमे ।

फणिपतिरिति निगदति भवति मोहिनी दशसमे ॥ १४ ॥

त्रयोदशेति । यदि विषमे चरणे प्रथमतृतीयपादयोरिति यावत् त्रयोदश कलाः त्रयोदश त्रयोदश मात्राः इति यावत् भवेयुः । तथा समे द्वितीयचतुर्थपादयोः दश कलाः दश दश मात्रा इति यावत् भवेयुः । तदा मोहिनी मोहिनीसंज्ञम् वृत्तम् भवति । इति फणिपतिः निगदति ॥ १४ ॥

खञ्जिका ।

द्विजवरवसुकसहितशशिभवनगरुडविर-

चितदलयुगकृततनुरतिरसिकरञ्जिका ।

अधिसहृदयमिह विलसति कृतनियति-

फणिगणनरपतिपरिभणितखञ्जिका ॥ १५ ॥

द्विजेति । इह द्विजवराणाम् लघुचतुष्टयात्मकगणानाम् वसुकेन अष्टकेन अष्टभिः चतुर्लघ्वात्मकगणैरिति यावत् सहिताभ्याम् शशिभवनगरुडाभ्याम् त्रिलघ्वात्मकत्रिकलमध्यलघुपञ्चकलात्मकगणाभ्याम् विरचितेन दलयोः पूर्वार्धोत्तरार्धयोः युगेन कृता तनुः यस्याः सा, अतिशयेन रसिकानाम् जनानामिति यावत् रञ्जिका रागजननी, कृता नियतिः नियमः यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा यद्वा कृतानियतिर्यस्यां सा सा चासौ फणिगणनरपतिपरिभणिता शेषोक्ता सा चासौ खञ्जिका खञ्जिका नामकम् वृत्तमिति यावत् अधिसहृदयहृदयम् रसज्ञहृदयेषु इति भावः विलसति ॥ अयम्भावः यत्र पूर्वार्धोत्तरार्धयोः प्रत्येकम् अष्टौ लघुचतुष्टयात्मका गणाः तदन्ते एकम् भवनम् अर्थात् भावः त्रिकलो लघुत्रयात्मको गण इतियावत् तदन्ते मध्यलघुपञ्चकलात्मको गणश्चेत्, तर्हि तद्वृत्तम् खञ्जिका नाम भवति । केचित्तु यस्यां पूर्वार्धे त्रिंशल्लघवः एको गुरुः इत्ये-

कत्रिंशदक्षराणि स्युः उत्तरार्धे अष्टाविंशतिर्लघवः एको गुरुः इति एकोनत्रिंशदक्षराणि स्युः सा खञ्जा इति वदन्ति । पिङ्गलसूत्रकारस्तु विषमपादयोः पूर्वार्धलक्षणं समपादयोः उत्तरार्धलक्षणं वदन् पादचतुष्टयात्मकत्वमस्या वदति ॥ १५ ॥

नाकि ।

रसमितधरणिसुरशशिजलदरचितमुखदलमभिमतनाकि ।

स्वरमितधरणिसुरशशिजलदरचितपरदलमिति फणिपभणितनाकि ॥

रसेति । रसमितैः षड्भिः धरणिसुरैः लघुचतुष्टयात्मकचतुष्कलगणैः शशिना एकेन जलदेन मध्यगुरुचतुष्कलगणेन च रचितम् मुखदलम् पूर्वार्धं इति यावत् यस्य तत् , स्वरमितैः सप्तभिः धरणिसुरैः पूर्वोक्तगणैः शशिजलदेन एकेन पूर्वोक्तगणेन च रचितम् परदलमुत्तरार्धं इति यावत् यस्य तत् , अभिमताः इष्टाः नाकिनः देवाः यस्य तत् , यस्मिन् कर्मणि वा तद्यथा तथा, यद्वा अभिमता अनुमतियुक्ता इति यावत् नाकिनो यत्र तत्, फणिपभणितं शेषोक्तम् तच्च तत् नाकिसंज्ञकं वृत्तमिति यावत् भवति । अयमभिप्रायः । यत्र पूर्वार्धे षट् लघुचतुष्टयात्मकचतुष्कलगणाः तदन्ते एकः मध्यलघुचतुष्कलगणश्च, उतरार्धे सप्त ते तदन्ते एकस्स च । तद्वृत्तन्नाकिनाम भवतीति फणिनोक्तम् ॥ १६ ॥

हरिपदम् ।

षोडश विषमे विलसन्ति कला-द्वादश समे किल यदा ।

फणिनायकपिङ्गल इह निगदति । हरिपदमिति भवति तदा ॥१७॥

षोडशेति । इह यदा यदि विषमे प्रथमतृतीयपादयोरिति यावत् षोडश कलाः मात्राः विलसन्ति । अथ समे द्वितीयतुर्यपादयोरिति यावत् द्वादश कलाः विलसन्ति । तदा तर्हि हरिपदम् हरिपदसंज्ञकम् वृत्तम् भवति । इति फणिनायकपिङ्गलः निगदति । किलेति निश्चये ॥ १७ ॥

विरया ॥

पञ्चडगणपटहैकविरचितं दलं यदा च ॥

षोडशतुरगविरतिरिति विरया फणिप उवाच ॥ १८ ॥

पञ्चेति ॥ यदा यदि पञ्चभिः डगणैः चतुष्कलगणैः पटहेन आदिगुरुत्रिकलगणेन च एकेनेति यावत् एकम् केवलम् विरचितम् दलम् अर्धम् भवति । षोडशतुरगविरतिश्चस्यात् । तर्हि विरया विरयानामवृत्तम् भवति । इति फणिपः शेषः उवाच । अयम्भावः । यत्रप्रतिदलम् पञ्चचतुष्कलगणास्ततएक आदिगुरुत्रिकलगणः, तथा षोडशमात्रान्ते सप्तमात्रान्ते च विश्रामोभवति । तद्विरयानाम वृत्तम्भवति ॥ १८ ॥

नृगणम्-सुगणं च ।

ठद्वयं ततश्चेद् डगणढगणम् ॥ यत्रदलयोस्तदा भवति नृगणम् ॥१९॥

ठद्वयमिति । चेत् यदि यत्र दलयोः प्रतिदलमिति यावत् ठद्वयम् पञ्चकलगणद्वयं भवति । ततः डगणश्च ढगणश्च अनयोःसमाहारः डगणढगणम् चतुष्कलत्रिकलगणौ इति यावत् भवति । तदा तर्हि तत् इति शेषः नृगणम् नृगणनामकवृत्तं भवति । सुगणमितिनामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १६ ॥

॥ इति मात्रार्द्धसमवृत्तानि ॥

अथ विषममात्रावृत्तानि ।

कुण्डलिका ।

पूर्वं दोहानामकं वृत्तं स्यादथ यत्र ।
रोलाचरणचतुष्टयं भवेदनन्तरमत्र ॥
भवेदनन्तरमत्र पदश्च समाहितयमकम् ।
वसुपदनियमितमूर्त्ति किल कुण्डलिकानामकम् ॥
वसुपदनियमितमूर्त्ति भवति फणिपतिमतिपूर्वम् ॥
पूर्वं रसिकमनोज्ञतयैतद्वृत्तमपूर्वम् ॥ १ ॥

पूर्वमिति । यत्र पूर्वम् पुरः दोहानामकम् वृत्तम् स्यात् । अनन्तरम् तदन्ते रोलाचरणचतुष्टयम् सम्पूर्णं रोलावृत्तम् भवेत् । तदिति शेषः एतत् अत्र छन्दश्शास्त्रे फणिपतिमतिपूर्वम् शेषबुद्धिपूर्वकम् कुण्डलिकानामकम् वृत्तम् भवति । कीदृशम् वृत्तम् । वसुभिः अष्टभिः पदैः पादैः नियमिता बद्धा मूर्त्तिः आकृतिर्यस्य तत् । पुनः कीदृशम् । वसूनाम् धनानाम् देवानाम्वा पदम् आस्पदभूता नियमिता नितराम् यमिता यम इवाऽऽचरिता संजातयमा वा रिपुसंहारोपयोगिनीति यावत् मूर्त्तिः कठिनता यस्य तत् । पुनः कीदृशम् । पूर्वम्, आदिभूतम् सर्ववृत्तेभ्यः श्रेष्ठमिति यावत् । पुनः कीदृशम् । रसिकमनोज्ञतया सहृदयहृदयाह्लादजनकत्वेनेति यावत् अपूर्वम् अनुपमम् । पूर्वमपि सदपूर्वमिति विरोधो व्यज्यते । तत्परिहारस्तु पूर्वोक्तार्थेन ॥ अथ च अत्र अस्मिन्वृत्ते पदम् दोहायाः चतुर्थचरणम् इति यावत् अनन्तरम् अभिन्नम् रोलाप्रथमपादगताद्यैकादशाक्षराभिन्नमिति यावत् भवेत् । यथाऽत्रैव भवेदनन्तरमत्र । भवेदनन्तरमत्र पदञ्चेति ।

च पुनः पदम् सर्वमिति यावत् समाहितम् यमकम् अन्त्यानुप्रासोपल-क्षणमिदम् यत्र तत् एवम्भूतम्भवेत् । यथाऽत्रैव पूर्वम् पूर्वम् अपूर्वम् यमकम् नामकम् यत्र मत्रेत्यादि । किलेति निश्चये ॥ १ ॥

अमृतध्वनिः ।

एकयमकोद्धतवर्णा इयमेवाऽमृतध्वनिः ।

इयं कुण्डलिकैव यदि एकेनव यमकेन विशिष्टोद्धतवर्णशालिनी स्यात् । तर्हि अमृतध्वनिः ज्ञेया । रौद्रादिरसोपयोगि वृत्तमिदममृतध्व-निनामकमित्यवधेयम् ॥

सुललितम् रसिका च ।

निखिललघुशिवमितकल-विरचितचरणमिह किल ।

जनितरसिकरति सपदि। सुकलितललितरसपदि ॥

सुललितमिदमथ भवति । फणिगणपतिरिति भणति ॥ २ ॥

निखिलेति । अथ इह निखिलाः लघवो येषु तानि, शिवमिताः एकादश कला मात्राः येषु तानि च, एवंभूतानि विशिष्टतया रचिता-नि चरणानि यस्य यस्मिन्वा तत् , सपदि शीघ्रम् जनिता रसिकानाम् रतिर्येन तत् , सुकलितः ललितः रसः यैः एवम्भूतानि पदानि स-न्ति अस्य तत्, न कर्मधारयान्मत्वर्थीयो बहुव्रीहिश्चेत्तदर्थप्रतिपत्तिकर इति वचनस्य तु असुव्वत इत्यादिमहाभाष्यकारप्रयोगदर्शनादनित्य-त्वम् , इदम् सुललितम् सुललितनामकम्वृत्तम् भवति । इति फणिग-णपतिश्शेषः भणति । किलेति निश्चये । अयमाशयः । यत्र षट् चरणानि, प्रतिचरणमेकादश मात्रा लघुरूपाश्च भवन्ति । तत्सुललितम्वृत्तम्भवति । रसिकेतिनामान्तरमस्यज्ञेयम् ॥ २ ॥

नवपदम् रड्डा च ।

विषमपदं तिथिमितकलं यदि । भवति समपदं सपदि ॥

शशिशेखरमितमात्रं भवति । प्रतिपदवसुचरमयति ॥

सयमकसुललिततरवर्णतति ।

लघुचरमाणि पदानि खलु यत्र पञ्च विलसन्ति ॥

दोहावृत्तं तदनु चेन्नवपदमिति कथयन्ति ॥ ३ ॥

विषमेति । विषमपदम् प्रथमतृतीयपञ्चमपदानीति यावत् ति-थिमितकलम् पञ्चदशमात्रात्मकमिति यावत् भवति । समपदम् द्वि-तीयतुर्यपादौ इति यावत् शशिशेखरमितमात्रम् एकादशमात्रात्मकम् भवति । कीदृशम् विषमपदम् समपदञ्च । प्रतिपदम् प्रतिचरणम्

वसुमात्रान्ते अष्टमात्रान्ते चरमे च यतिर्विश्रामो यत्र तत्। पुनः कीदृशम्। यमकेन सहिता सुललिततरा वर्णानां ततिर्यत्र तत्। एवम् यदि यत्र लघुः लघुवर्णः चरमे चरमो वा येषु तानि पञ्च पदानि विलसन्ति। चेत् तदनु पञ्चपदान्ते सपदि अव्यवहितोत्तरभागे इति यावत् दोहावृत्तम्भवति। तर्हि तत् नवपदम् वृत्तम् भवति। इति कथयन्ति आचार्य्या इति शेषः। खल्विति निश्चये। रड्डेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥३॥

षट्पदम्।

आदौ रोला भवति दश शरदशगुणविरतिकौ।
पदावनन्तरमथोऽष्टाविंशतिमितमात्रिकौ ॥
यर्हि भवेतां तदनु वृत्तं षट्पदनामकम्।
सुललितयमकितकायमतिमतिहितपरिणामकम् ॥
कलितमृदुपदविततिगणनियतिकृतमिदमधिकृतरति भवति।
पिङ्गलनामा किल धृतनिखिलकुण्डलीशकुल इति भणति ॥४॥

आदाविति। यर्हि आदौ रोलावृत्तम् सम्पूर्णमिति यावत् भवति। तदनु अनन्तरम् अव्यवहितम् यथा तथा दशशरदशगुणविरतिकौ दशमात्रान्ते शरमात्रान्ते पुनः दशमात्रान्ते पुनः मात्रात्रयान्ते विरतिर्ययोः तौ अष्टाविंशतिमितमात्रिकौ अष्टाविंशतिमात्रात्मकौ पदौ चरणौ भवेताम्। तर्हि इदम् षट्पदनामकम् वृत्तम् भवति। कीदृशम् वृत्तम्। सुललितः यमकितः संजातयमकः कायो यस्य तत्। पुनः की०। अतिमतिहितपरिणामकम् अतिशयितः मतिहितः बुद्ध्यनुकूलः परिणामः यस्य तत्। बहुव्रीहौ कप्। यद्वा अतिमतिहितः परिणामः यस्य एवम्भूतम् कम् सुखम् यस्मात्तत्। पुनः कीदृशम्। कलिता मृदुपदानाम् विततिर्येन तत्। पुनः की०। गणनियतिकृतम् सगणनियमम्। यद्वा कलितमृदुपदविततयो ये गणास्तेषाम् नियत्या नियमेन कृतम् इत्येकमेव सर्वम्पदमस्तु। पुनः की०। अधिकृता रतिर्यस्मिन् येन वा तत्। इति धृतनिखिलकुण्डलीशकुलः सर्वसर्पाधिराजकुलपालकः पिङ्गलनामा आचार्यः इति शेषः भणति। इदम्वृत्तं क्वचित् षड्विंशतिमात्रात्मकपदद्वयावसानकरोलाचरणचतुष्टयात्मकमपि भवति ॥ ४ ॥

माला।

निधिपरिमितधरणिसुरहिमकिरणपरिमितगरुडगुरुयुगलविरचित-

प्रथमदला मुखे माला । परदलमार्य्यासदृशं फणिनृपतेर्भाति सा माला ॥ ५ ॥

निधीति । निधिपरिमितैः नवभिः धरणिसुरैः चतुर्लघ्वात्मकचतुष्कलगणैः हिमकिरणपरिमितेन एकेन गरुडेन मध्यलघुपञ्चकलगणेन च गुरुयुगलेन द्वाभ्यां गुरुभ्याम् च विरचितम् प्रथमदलम् पूर्वार्धः यस्याः सा, माम् लक्ष्मीम् शोभामिति यावत् लाति तथाविधा, सा प्रसिद्धा माला मालानामवृत्तम् फणिनृपतेश्शेषस्य मुखे भाति । यदि परदलम् उत्तरार्धः आर्यासदृशम् आर्य्यार्धसमम् स्यात् । अयमाशयः । यस्य पूर्वार्धे नवचतुर्लघ्वात्मकचतुष्कलगणाः तदनु एकः मध्यलघुपञ्चगणः तदनु द्वौ गुरू भवतः, उत्तरार्धस्त्वार्यार्धसमोभवति । तद्वृत्तम् मालानामकम्भवति ॥ ५ ॥

अतुला ॥

चरणचतुष्कं षोडशकलकम् । चरमे चैकं त्रिंशत्कलकम् ।
चरणं चेत्स्यान्नियमितयमकम् । तद्भणतितरामगणनियमकम् ॥
इति पिङ्गलनामा फणिगणपतिरतुलानामकवृत्तमिदम् ॥६॥

चरणेति । चेत् चरणचतुष्कम् पादचतुष्टयम् चत्वारः पादा इति यावत् षोडशकलाः प्रत्येकमिति यावत् येषु तत् षोडशकलकम् स्यात् । च पुनः चरमे चरणचतुष्कान्ते एकं चरणम् त्रिंशत्कलकम् त्रिंशन्मात्रात्मकं स्यात् । तत् तर्हि इदम् अतुलानामकवृत्तम् भवेत् । इति पिङ्गलनामा फणिगणपतिः भणतितराम् । कीदृशम् वृत्तम् । नियमितं यमकम् पादान्ते इति यावत् यस्मिंस्तत् । पुनः कीदृशम् । न गणानाम् नियमो यत्र तत् ॥ ६ ॥

इदमत्राऽवधेयम् । इह येषुछन्दस्सुदलनिर्देशः । तेषुपादव्यवस्थानाऽस्ति । यथावरवादिषु । अपि च एषु सर्वेषु समार्धसमविषममात्रावृत्तेषु पादान्त्ययमकाऽनुप्रासान्यतरमवश्यमेवाऽभ्युपेयमन्यथाऽरोचकत्वापत्तिरिति शम् ॥

॥ इति मात्राविषमवृत्तानि ॥

अथ वैतालीयम् ।

लीयम् ।

षमे यदि षट्कलास्समेऽष्टौ स्युस्ता इह नो निरन्तराः ।

समाऽत्र पराश्रिता कला । वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥१॥

म इति । यदि विषमे प्रथमतृतीयचरणयोरिति यावत् प्रत्येकमिति षट्कलाः मात्राः स्युः । अन्ते षण्णां कलानामिति भावः रलौ र- स्याताम् । तदनु एकः गुरुःस्यात् । समे द्वितीयतुर्य्यपादयोरिति प्रत्येकमिति भावः अष्टौ कलाः स्युः । अन्ते अष्टानां कलानामिति लौ स्याताम् । तदनुएकः गुरुः स्यात् । तर्हि तत् वैतालीये इत्यनुवा- तालीयं नाम वृत्तम्भवतीति बोध्यम् । इह समे पादे ताः अष्टौ कलाः ाः अव्यवहिताः लघुरूपा इति यावत् नो स्युः । अत्र वैतालीये लेति यावत् पराश्रिता न स्यात् । इदमत्र बोध्यम् । अत्र द्वितीया षष्ठी अष्टमी च कला तृतीयया पञ्चम्या सप्तम्या नवम्या च सह गु- न प्रपद्यते । किन्तु लघुरूपैव तिष्ठति । यद्वा पूर्वकलया सह गुरु- । तद्यथा द्वितीया प्रथमया तुर्य्या तृतीयया षष्ठी पञ्चम्या अष्टमी म्या सह गुरुत्वमाप्नोतीति शम् ॥ १ ॥

ौपच्छन्दसिकम् ।

चरमे यदि रेफयौ भवेता-

मौपच्छन्दसिकं दलद्वये तत् ॥ २ ॥

चरमे इति । यदि दलद्वये पूर्वार्धोत्तरार्धयोरिति यावत् चरमे षण्णां अष्टानां च कलानामिति यावत् रेफयौ रगणयगणौ ताम् । इतरत्सर्वम्वैतालीयवत् स्यात् इति भावः । तत् तर्हि औपच्छ- सिकम् नाम वृत्तम् बोध्यम् ॥ २ ॥

आपातलिका ।

स्यातां यदि भो गुरुकौ च-

स्यादापातलिकाऽपि च तद्वत् ॥ ३ ॥

स्यातामिति । यदि षट्कलान्ते अष्टकलान्ते च भगणः स्यात् । तदनु गुरुकौ द्वौ गुरू स्याताम् । अपि च अन्यच्च सर्वम् तद्वत् वैतालीय- त् स्यात् । तर्हि आपातलिका नाम वृत्तम् स्यात् ॥ ३ ॥

दक्षिणान्तिका ।

तृतीययुग्दाक्षिणान्तिका ।

समस्तपादेषु द्वितीयलः ॥ ४ ॥

तृतीयेति । समस्तपादेषु चतुर्षु चरणेषु द्वितीयलः द्वितीयो लघुः तृतीययुक् तृतीयेन लघुनेति यावत् युज्यते इति तथाविधः स्यात् । तर्हि दक्षिणान्तिकानाम वृत्तम् बोध्यम् । अयमाशयः । यत्र समस्तपादेषु प्रथमो वर्णो लघुरेव । द्वितीयो गुरुरेव । अन्यत्सर्वं वैतालीयवत् । सा दक्षिणान्तिका भवति ॥ ४ ॥

उदीच्यवृत्तिः ।

उदीच्यवृत्तिर्द्वितीयलो ।
युक्तोऽग्रेण भवेदयुग्मयोः ॥ ५ ॥

उदीच्येति । यदि द्वितीयलः अयुग्मयोः प्रथमतृतीयपादयोः अग्रेण तृतीयेन लघुनेति यावत् युक्तः स्यात् । तर्हि उदीच्यवृत्तिर्भवेत् । अयमाशयः । यत्र विषमपादयोरेव प्रथमो वर्णो लघुः द्वितीयो गुरुः । इतरत्सर्वम्वैतालीयवत् । तत् उदीच्यवृत्तिनामकम्वृत्तम्भवति ॥ ५ ॥

प्राच्यवृत्तिः ।

पूर्वेण युतोऽथ पञ्चमः । प्राच्यवृत्तिरुदितेति युग्मयोः ॥६॥

पूर्वेणेति । अथ यदि पञ्चमः लघुरिति यावत् युग्मयोः द्वितीयचतुर्थपादयोः पूर्वेण लघुनेति यावत् युतः स्यात् । तर्हि प्राच्यवृत्तिः इति उदिता । अयमाशयः । यत्र समपादयोः तुर्यपञ्चमौ लघू मिलित्वा गुरुः । इतरत्सर्वम्वैतालीयवत् । तत्प्राच्यवृत्तिनामवृत्तम् बोध्यम् ॥ ६ ॥

प्रवृत्तकम् ।

यदा समावोजयुग्मकौ । पूर्वयोर्भवति तत्प्रवृत्तकम् ॥ ७ ॥

यदेति । यदा ओजयुग्मकौ विषमसमौ पादाविति यावत्, पूर्वयोः उदीच्यवृत्तिप्राच्यवृत्त्योः समौ तुल्यौ भवतः । तत् तर्हि प्रवृत्तकम् भवति । अयमाशयः । यत्र विषमपादौ उदीच्यवृत्तिलक्षणघटितौ समपादौ प्राच्यवृत्तिलक्षणघटितौ भवतः । तत् प्रवृत्तकं नाम वृत्तम्बोध्यम् ॥ ७ ॥

अपरान्तिका परान्तिका वा ।

अस्य युग्मरचिता परान्तिका ॥ ८ ॥

अस्येति । अस्य प्रवृत्तकस्य युग्मरचिता समपादलक्षणघटिता परान्तिका भवति । अयमाशयः । यत्र पादचतुष्टयम् प्राच्यवृत्तिलक्षणघटितम्भवति । तत् परान्तिकानाम वृत्तम् बोध्यम् । अपरान्तिकेतिनामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ८ ॥

चारुहासिनी ।

अयुग्मयुक् चारुहासिनी ॥ ९ ॥

अयुग्मेति । अयुग्मयुक् प्रवृत्तकवृत्तविषमचरणलक्षणयुक्ता चारुहासिनी भवति । अयमाशयः । यत्र पादचतुष्टयम् उदीच्यवृत्तिलक्षणघटितं भवति । तत् चारुहासिनीनाम वृत्तम् ज्ञेयम् । इत्यादयोऽन्यो अपि ज्ञेयाः ॥ ९ ॥ इति वैतालीयप्रकरणम् ।

इति मात्रावृत्तप्रकरणम् ।

अथ वर्णवृत्तानि ।

आरभ्यैकाक्षरात्पादादेकैकाक्षरवर्धितैः ।
पादैर्भवन्ति छन्दांसि यावत् षड्विंशतिं गतम् ॥ १ ॥

आरभ्येति । एकाक्षरात् एकवर्णात्मकात्पादाच्चरणात् आरभ्य आरम्भं कृत्वेति यावत् एकैकाक्षरवर्द्धितैः एकेन एकेन च अक्षरेण क्रमशः वर्धितैः पादैः कृत्वा छन्दांसि यावत्षड्विंशतिं गतम् षड्विंशतिवर्णपर्य्यन्तमिति यावत् भवन्ति । तथा हि एकाक्षरपादम् १ द्व्यक्षरपादम् २ त्र्यक्षरपादम् ३ चतुरक्षरपादम् ४ पञ्चाक्षरपादम् ५ षडक्षरपादम् ६ सप्ताक्षरपादम् ७ अष्टाक्षरपादम् ८ नवाक्षरपादम् ९ दशाक्षरपादम् १० एकादशाक्षरपादम् ११ द्वादशाक्षरपादम् १२ त्रयोदशाक्षरपादम् १३ चतुर्दशाक्षरपादम् १४ पञ्चदशाक्षरपादम् १५ षोडशाक्षरपादम् १६ सप्तदशाक्षरपादम् १७ अष्टादशाक्षरपादम् १८ एकोनविंशत्यक्षरपादम् १९ विंशत्यक्षरपादम् २० एकविंशत्यक्षरपादम् २१ द्वाविंशत्यक्षरपादम् २२ त्रयोविंशत्यक्षरपादम् २३ चतुर्विंशत्यक्षरपादम् २४ पञ्चविंशत्यक्षरपादम् २५ षड्विंशत्यक्षरपादञ्च वृत्तम् भवति । तत्र एकाक्षरपादेवृत्ते प्रतिपादमेकमक्षरम्भवति । द्व्यक्षरपादे वृत्ते प्रतिपादमक्षरद्वयम् भवति । एवमेवाऽन्येऽपि सर्वे बोध्याः ॥ १ ॥

अथ एतेषां जातिनामान्याह—

उक्ताऽत्युक्ता तथा मध्या प्रतिष्ठाऽन्या सुपूर्विका ।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥ २ ॥
त्रिष्टुप् च जगती चैव तथाऽतिजगती मता ।
शर्करी साऽतिपूर्वा स्यादष्ट्यत्यष्टी ततः स्मृते ॥ ३ ॥
धृतिश्चाऽतिधृतिश्चैव कृतिः प्रकृतिराकृतिः ।
विकृतिः संस्कृतिश्चैव तथाऽतिकृतिरुत्कृतिः ॥ ४ ॥

उक्तेति। उक्ता १ अत्युक्ता २ मध्या ३ प्रतिष्ठा ४ अन्या पञ्चमी सुपूर्वि-

का प्रतिष्ठा, सुप्रतिष्ठेति यावत् ५ गायत्री ६ उष्णिक् ७ अनुष्टुप् ८ बृहती ९ पङ्क्ति १० त्रिष्टुप् ११ जगती १२ अतिजगती १३ शर्करी, क्वचित् शक्करीति नाम १४ सा शर्करी अतिपूर्वा स्यात्, अतिशर्करीति यावत् १५ अष्टिः १६ अत्यष्टिः १७ धृतिः १८ अतिधृतिः १९ कृतिः २० प्रकृतिः २१ आकृतिः २२ विकृतिः २३ संस्कृतिः क्वचित् संकृतिरित्यपि २४ अतिकृतिः अभिकृति-रित्यपि नाम क्वचित् २५ उत्कृतिः २६ । तत्रैकाक्षरपादवृत्तस्य उक्ता नाम जातिः, द्व्यक्षरपादवृत्तस्य अत्युक्तानामजातिः, त्र्यक्षरपादवृत्तस्य मध्यानाम जातिः, एवमेव क्रमेणाऽन्यान्यपि सर्वाणि जातिनामानि बोध्यानि ॥२॥३॥४॥

इत्युक्ताश्छन्दसां संज्ञाः क्रमशो वच्मि साम्प्रतम् ॥
तदग्रे चण्डवृष्ट्यादिदण्डकाः परिकीर्त्तिताः ।
वर्णषण्णवतिर्यावद्गणवृद्ध्या यथाक्रमम् ॥ ५ ॥

इति इति । इति छन्दसाम् वर्णसमवृत्तजातीनामिति यावत् संज्ञाः नामानि उक्ताः पिङ्गलादिभिरिति यावत् । साम्प्रतम् इदानीम् तद्भेदा-निति शेषः क्रमशः वच्मि कथयामि । तदग्रे षड्विंशत्यक्षरपादवृत्तजा-तितः ऊर्ध्वम् चण्डवृष्ट्यादिदण्डकाः चण्डवृष्टिप्रपातनामकप्रभृतिदण्डकाः यथाक्रमम् गणवृद्ध्या परिकीर्तिताः । यावत् वर्णषण्णवतिर्भवतीति शेषः षण्णवतिसंख्याः वर्णाः यावत् भवन्तीति भावः । तथा हि सप्तविंशत्य-क्षरपादो दण्डकश्चण्डवृष्टिप्रपातनामको भवति, एवमन्येऽपि दण्डका बोध्याः। दण्डकोऽपि समवृत्तान्तःपाती तत्पादचतुष्टयस्य समलक्षणत्वात्

त्रिभिः षड्भिः पदैर्गाथा भवन्ति नियमोद्धताः ।
ऊर्ध्वं कक्षास्समाख्याता यावद्वर्णशतत्रयम् ॥ ६ ॥

त्रिभिरिति । त्रिभिः षड्भिः वा पदैः पादैः उपलक्षिता इति यावत् नियमोद्धताः नियता गाथा भवन्ति । यथा इत्युक्ताश्छन्दसां संज्ञा इत्यारभ्य गणवृद्ध्या यथाक्रममित्यन्तमेका षट्चरणात्मिका गाथा मूल एवोक्ता । एतदुपलक्षणम्, ततश्चोक्तादन्यत् "महिषे सुराणामधिपे देवाना"मित्यादि निखिलवृत्तलक्षणानाक्रान्तमार्षं वृत्तमपि गाथासंज्ञं बोध्यम् । परन्त्वे-तत्समाधानमार्षवृत्तेष्वेव, न त्वनार्षवृत्तेषु' अनवस्थापत्तेः ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वम् षण्णवत्यक्षरपाददण्डकजातेरिति यावत् यावद्वर्णशतत्रयम् त्रिशतसंख्याक्षरपर्यन्तमिति यावत् कक्षाः कक्षाख्यानि वृत्तानीति यावत् समाख्याताः । तथा हि एकाक्षरपादादारभ्य शतत्रयसंख्या-क्षरपादपर्य्यन्तम् वर्णसमवृत्तानि भवन्तीति निष्पन्नम् । तत्रैकाक्षरपा-

दादीनां षड्विंशत्यक्षरपादान्तानां वृत्तानामुक्तादयो जातिसंज्ञाः पृथक् पृथक् उक्ताः। सप्तविंशत्यक्षरपादादीनां षण्णवत्यक्षरपादान्तानां सर्वेषाम्वृत्तानां तु दण्डक इति एकैव जातिसंज्ञा प्रोक्ता। एवम् सप्तनवत्यक्षरपादादीनां त्रिशताक्षरपादपर्य्यन्तानाम्वृत्तानामपि कक्षा इति एकैव जातिसंज्ञा निरूपिता। इति सर्वमवदातम् ॥ ६ ॥

॥ अथ वर्णसमवृत्तानि ॥

तत्रैकाक्षरा वृत्तिः।

१ उक्ता— भेदौ २

श्रीः

गृश्रीः ऽ १ व्यक्तिः

स्नु—

लृस्नु । २ व्यक्तिः

इत्युक्ताप्रस्तारे यथाक्रमनामनी ॥

गिति। यत्र प्रतिपादमेको गुरुः, तत् वृत्तम् श्रीनामकम्भवति ॥ १ ॥
लिति। यत्र प्रतिपादमेको लघुः, तत् वृत्तम् स्नुनामकम्भवति ॥ २ ॥

इति एकाक्षरा वृत्तिः।

॥ अथ द्व्यक्षरा वृत्तिः ॥

२ अत्युक्ता— भेदाः ४

स्त्री-कामा च—

गौ स्त्री ऽऽ १ व्यक्तिः

मही—

ल्गमही ।ऽ २ व्यक्तिः

चारु-सारु च—

ग्लचारु ऽ। ३ व्यक्तिः

मधु—

ल्लमधु ॥ ४ व्यक्तिः।

इत्यत्युक्तामस्तारे यथाक्रमनामानि ॥

गाविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ गुरू, स्याताम्, तत् वृत्तम् स्त्रीनामकम् ज्ञेयम् । अस्य कामाऽपि नाम ज्ञेयम् ॥ १ ॥

लिति । यत्र प्रतिपादम् लघुगुरू, तत् वृत्तम् महीनामकम्बोध्यम् ॥२॥

गिति । यत्र प्रतिपादम् गुरुलघू , तत् वृत्तम् चारुनामकम्बोध्यम् । अस्य नामान्तरम् सारु ॥ ३ ॥

लिति । यत्र प्रतिपादम् लघुद्वयम् , तत् वृत्तम् मधुनामकम्बोध्यम् ॥४॥

॥ इति द्व्यक्षरा वृत्तिः ॥

॥ अथ त्र्यक्षरा वृत्तिः ॥

३ मध्या— भेदाः ८

नारी—

मो नारी SSS १ व्यक्तिः

बलाका शशी च—

यबलाका ISS २ व्यक्तिः । शशी यः इति पाठान्तरम् ।

मृगी-प्रिया च—

रोमृगी SIS ३ व्यक्तिः । रः प्रिया इत्यपि पाठः ।

रमणः—

स्रमणः IIS ४ व्यक्तिः

पाञ्चालि—

त्पाञ्चालि SSI ५ व्यक्तिः

मृगेन्दु-नरेन्दु च—

ज्मृगेन्दु ISI ६ व्यक्तिः । ज्नरेन्दु इत्यपि पाठः ।

मन्दरि—

भ्मन्दरि SII ७ व्यक्तिः

हरणि-कमलि च—

न्हरणि III ८ व्यक्तिः । न्कमलि इत्यपि पाठः ।

इति मध्याप्रस्तारे यथाक्रमनामानि ॥

म इति । यत्र प्रतिपादम् एको मगणः, तत् वृत्तम् नारीनाम भवति ॥ १ ॥

यिति । यत्र प्रतिपादम् एको यगणः, तत् वृत्तम् बलाकानाम ज्ञेयम् । अस्य शशीति नामान्तरम् ॥ २ ॥

र इति । यत्र प्रतिपादम् एको रगणः, तत् वृत्तम् मृगीनाम बोध्यम् । अस्य प्रियेत्यपि नामाऽस्ति ॥ ३ ॥

सिति । यत्र प्रतिपादम् एकस्सगणः, तत् वृत्तम् रमणनाम भवति ॥४॥

तिति । यत्र प्रतिपादम् एकस्तगणः, तत् वृत्तम पाञ्चालिनाम भवति ॥ ५ ॥

जिति । यत्र प्रतिपादम् एको जगणः, तत् वृत्तम् मृगेन्दुनाम भवति । इदं नरेन्द्रुसंज्ञकमपि बोध्यम् ॥ ६ ॥

भिति । यत्र प्रतिपादम् एको भगणः, तत् वृत्तम् मन्दरिसंज्ञकम् ज्ञेयम् ॥ ७ ॥

निति । यत्र प्रतिपादम् एको नगणः, तत् वृत्तम् हरणिनामकम् बोध्यम् । अस्य कमलि इति संज्ञान्तरमास्ते ॥ ८ ॥

॥ इति त्र्यक्षरा वृत्तिः ॥

॥ अथ चतुरक्षरा वृत्तिः ॥

४ प्रतिष्ठा— भेदाः १६

कन्या-कीर्णा-तीर्णा च—

म्गौ चेत्कन्या SSSS १ व्यक्तिः

क्रीडा—

यगौ क्रीडा ISSS २ व्य०

नन्दः—

रोगु नन्दः SISS ३ व्य०

दोला-रामा च—

सगि दोला IISS ४ व्य०

धरा—

तोगो धरा SSIS ५ व्य०

कला—नगानिका च—

जगौ कला ISIS ६ व्य०

वला—

भोगु वला SIIS ७ व्य०

सती—तरणिजा च—

नगि सती IIIS ८ व्य०

मुग्धं-गोपालश्च—

मुग्धं म्लौ च SSSI ९ व्य०

वारि-कर्त्तृ च-

यलौ वारि ।ऽऽ। १० व्य०

धारि-

लौं च धारि ऽ।ऽ। ११ व्य०

कारु-वीरु च-

सलि कारु ।।ऽ। १२ व्य०

तावुरि-कृष्णञ्च-

रलौ तावुरि ऽऽ।। १३ व्य०

ऋजु-

जलावृजु ।ऽ।। १४ व्य०

अनृजु-निशि-

भलावनृजु ऽ।।। १५ व्य०

पटु-हरि च-

नलि पटु ।।।। १६ व्य०

॥ इति प्रतिष्ठाप्रस्तारे यथाक्रमनामानि ॥

मिति । यत्र प्रतिपादम् मगणगुरू स्यातां, तद्वृत्तं कन्यानाम ज्ञेयम् । अस्य कीर्णा तीर्णा चेत्यपि नामद्वयम् ॥ १ ॥

यगाविति । यत्र प्रतिपादम् यगणगुरू स्यातां, तद्वृत्तं क्रीडानाम ज्ञेयम् ॥ २ ॥

र इति । यत्र प्रतिपादम् रगणगुरू स्तः, तद्वृत्तं नन्दनामकम्भवति॥३॥

सगीति । यत्र प्रतिपादम् सगणगुरू भवतः, तद्वृत्तं दोलानाम भवति । रामेत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् ॥ ४ ॥

त इति । यत्र प्रतिपादम् तगणगुरू स्तः, तद्वृत्तं धरा नाम भवति॥५॥

जगाविति । यत्र प्रतिपादम् जगणगुरू स्याताम्, तद्वृत्तम् कलानाम ज्ञेयम् । नगानिकेत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् ॥ ६ ॥

भ इति । यत्र प्रतिपादम् भगणगुरू स्याताम्, तद्वृत्तम् वलानाम बोध्यम् ॥ ७ ॥

नगीति । यत्र प्रतिपादम् नगणगुरू स्याताम्, तद्वृत्तं सतीनाम बोध्यम् । तरणिजेत्यपि नामाऽस्य ॥ ८ ॥

मुग्धमिति । यत्र प्रतिपादम् मगणलघू स्याताम्, तद्वृत्तं मुग्धनामकं ज्ञेयम् । गोपाल इत्यपि नामास्य ॥ ९ ॥

यलाविति । यत्र प्रतिपादम् यगणलघू स्तः, तद्वृत्तं वारिनाम भवति । कर्त्तृ इत्यपि नामास्य ॥ १० ॥

रिति। यत्र प्रतिपादम् रगणलघू स्याताम्, तद्वृत्तं धारिनाम ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

सलीति। यत्र प्रतिपादम् सगणलघू स्तः, तद्वृत्तं कारुनाम भवति। वीरु नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १२ ॥

तिति। यत्र प्रतिपादम् तगणलघू स्तः, तद्वृत्तं तावुरिनाम भवति। कृष्णमपि नामाऽस्य ॥ १३ ॥

जलाविति। यत्र प्रतिपादम् जगणलघू स्तः, तद्वृत्तं ऋजुनाम भवति ॥ १४ ॥

भिति। यत्र प्रतिपादम् भगणलघू स्तः, तद्वृत्तम् अनृजु नाम भवति। निशीत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ १५ ॥

नलीति। यत्र प्रतिपादम् नगणलघू स्तः, तद्वृत्तम् पटुनामकं भवति। हरीत्यप्यस्य नाम बोध्यम् ॥ १६ ॥

॥ इति चतुरक्षरा वृत्तिः ॥

॥ अथ पञ्चाक्षरा वृत्तिः ॥

५ सुप्रतिष्ठा— भेदाः ३२

बाला-सम्मोहासारः-सम्मोहा च-

मोगौ बाला स्यात् SSSSS १ व्य०

म इति। यत्र प्रतिपादम् मगणः गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं बालानाम स्यात्। अस्य सम्मोहासारः-संमोहा चेत्यपि नामद्वयम् बोध्यम् ॥ १ ॥

नाली-

यगौ गो नाली ISSSS २ व्य०

यगाविति। यत्र प्रतिपादम् यगणो गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं नालीनामकं ज्ञेयम् ॥ २ ॥

सूरिणी-

सूरिणी गौंगः SISSS ३ व्य०

सूरिणीति। यत्र प्रतिपादम् रगणो गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं सूरिणीनामकं बोध्यम् ॥ ३ ॥

प्रगुणम्-चतुर्वंशा च-

प्रगुणं सगौ गः IISSS ४ व्य०

प्रगुणमिति। यत्र प्रतिपादम् सगणो गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम्प्रगुणनाम भवति। अस्य चतुर्वंशेति नामान्तरम् ॥ ४ ॥

लोलम्—सहारी च—

लोलं तगौ गः SSISS ५ व्य०

लोलमिति । यत्र प्रतिपादम् तगणो गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं लोलं नाम बोध्यम् । अस्य सहारीति नामान्तरम् ॥ ५ ॥

कण्ठी—

जगौ गु कण्ठी ISISS ६ व्य०

जगाविति । यत्र प्रतिपादम् जगणो गुरुद्वयं च, तद्वृत्तं कण्ठीनामकम् बोध्यम् ॥ ६ ॥

पङ्क्तिः—अक्षरपङ्क्तिश्च-हंसोऽपि—

भ्गौ गुरु पङ्क्तिः SIISS ७ व्य०

भिति । यत्र प्रतिपादम् भगणः गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं पङ्क्तिनाम बोध्यम् । अस्याऽक्षरपङ्क्तिर्हंसश्चेत्यपि नामद्वयम् ॥ ७ ॥

कललि—

कललि नोगौ IIISS ८ व्य०

कललीति । यत्र प्रतिपादम् नगणो गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् कललिनामकं बोध्यम् ॥ ८ ॥

हासिका—

म्लौ गो हासिका SSSIS ९ व्य०

मिति । यत्र प्रतिपादम् मगणो लघुर्गुरुश्च, तद्वृत्तम् हासिकानाम बोध्यम् ॥ ९ ॥

नरी—

यलौ गो नरी ISSIS १० व्य०

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं नरीनामकं बोध्यम् ॥ १० ॥

वैनसम्—

र्लौ गु वैनसम् SISIS ११ व्य०

रिति । यत्र प्रतिपादम् रगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं वैनसनामकंज्ञेयम् ॥ ११ ॥

प्रिया—

सलगैः प्रिया IISIS १२ व्य०

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणलघुगुरवः, तद्वृत्तम् प्रियानामकम्भवति ॥ १२ ॥

कणिका—

त्लौगः कणिका SSIIS १३ व्य०

तिति । यत्र प्रतिपादम् तगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं कणिकानामकम् बोध्यम् ॥ १३ ॥

शिला–

जलौ गु शिला |S||S १४ व्य०

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणलघुगुरवः,तद्वृत्तं शिलानामकं बोध्यम्१४॥

मण्डलम्–

भ्लूगूमण्डलमिदम् S|||S १५ व्य०

भिति । यत्र प्रतिपादम् भगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं मण्डलनामकं ज्ञेयम् ॥ १५ ॥

सुलूः–

नलगु सुलूः ||||S १६ व्य०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं सुलूनामकं बोध्यम्१६

कुम्भारि–

मो ग्लौ कुम्भारि SSSS| १७ व्य०

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणगुरुलघवः,तद्वृत्तं कुम्भारिनामकं ज्ञेयम् ॥१७॥

भ्रूः–

यगौ भ्रूर्लश्च |SSS| १८ व्य०

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं भ्रूनामकम्भवति ॥१८॥

ह्रीः–

रो गलौ ह्रीश्च S|SS| १९ व्य०

र इति । यत्र प्रतिपादम् रगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं ह्रीनामकम्भवति॥१९॥

पालि–

सगलाः पालि ||SS| २० व्य०

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं पालिनामकम्बोध्यम् ॥ २० ॥

किञ्जल्कि–

किञ्जल्कि तो ग्लच SS|S| २१ व्य०

किञ्जल्कीति । यत्र प्रतिपादम् तगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं किञ्जल्कि नाम भवति ॥ २१ ॥

वार्द्धि–

जगौलच वार्द्धि |S|S| २२ व्य०

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं वार्द्धिनामकम्बोध्यम्२२

विट्–

विड् भगलाश्च S||S| २३ व्य०

विडिति। यत्र प्रतिपादम् भगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं विड्नामकं ज्ञेयम्२३

पांशु-

नगलि पांशु ।।।ऽ। २४ व्य०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं पांशुनाम बोध्यम् ॥२४॥

मालीनम्-

मालीनं म्ललघु ऽऽऽ।। २५ व्य०

मालीनमिति । यत्र प्रतिपादम् मगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं माली-नन्नाम स्यात् ॥ २९ ॥

वरीयः-

वरीयो य्ललि ।ऽऽ।। २६ व्य०

वरीय इति । यत्र प्रतिपादम् यगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम्वरीयो नाम बोध्यम् ॥ २६ ॥

कल्कि-

कल्कि च र्लिलि ऽ।ऽ।। २७ व्य०

कल्कीति । यत्र प्रतिपादम् रगणो लघुद्वयं च, तद्वृत्तं कल्किनामकं बोध्यम् ॥ २७ ॥

जतु-

सललं जतु ।।ऽ।। २८ व्य०

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणो लघुद्वयं च, तद्वृत्तं जतुनाम भवति २८

छिद्रम्-

छिद्रं तललि ऽऽ।।। २९ व्य०

छिद्रमिति । यत्र प्रतिपादम् तगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् छिद्रनाम-कं ज्ञेयम् ॥ २९ ॥

क्षुपम्-हरञ्च-

क्षुपं जललि ।ऽ।।। ३० व्य०

क्षुपमिति । यत्र प्रतिपादम् जगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं क्षुपनामकम्भ-वति । हरमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ३० ॥

क्षुत्-विष्णु च-

क्षुद्भललघु ऽ।।।। ३१ व्य०

क्षुदिति । यत्र प्रतिपादम् भगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् क्षुन्नामकम् ज्ञेयम् । अस्य विष्णु इत्यपि नाम ॥ ३१ ॥

हलि-जन्मि च-

नललि हालि ।।।।। ३२ व्य०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणो लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं हलिनामकं भवति । अस्य जन्मीति नामान्तरम् ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥

इति सुप्रतिष्ठाप्रस्तारे यथाक्रमनामानि ॥

॥ इति पञ्चाक्षरा वृत्तिः ॥

अथ षडक्षरा वृत्तिः ।

६ गायत्री भेदाः ६४

विद्युल्लेखा–शेषा च–

मौ स्याद्विद्युल्लेखा SSSSSS १

माविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ मगणौ, तद्वृत्तम् विद्युल्लेखानाम स्यात् । शेषेत्यप्यस्य नाम ॥ १ ॥

पन्था–

यमौ स्यात्पन्थाख्यम् ।SSSSS २

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणमगणौ, तद्वृत्तं पन्थाख्यम् स्यात् ॥२॥

करेणुः–

स्यात्करेणू रो मः S।SSSS ३

स्यादिति । यत्र प्रतिपादम् रगणमगणौ, तद्वृत्तं करेणुनामकम् स्यात् ॥ ३ ॥

अभिख्या–

सगणो मोऽभिख्या ॥SSSS४

सगण इति। यत्र प्रतिपादम् सगणमगणौ, तद्वृत्तम् अभिख्यानामकं भवति ॥ ४ ॥

वभ्रूः–

तोमो भवेद्वभ्रूः SS।SSS ५

त इति । यत्र प्रतिपादम् तगणमगणौ, तद्वृत्तम् वभ्रूनामकं भवेत्॥५॥

कञ्जा–

जमौ भवेत्कञ्जा ।S।SSS ६

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणमगणौ, तद्वृत्तं कञ्जानाम भवेत् ॥६ ॥

सिन्धुरया–

सिन्धुरया भोमः S॥SSS ७

सिन्धुरयेति । यत्र प्रतिपादम् भगणमगणौ, तद्वृत्तं सिन्धुरयानाम ज्ञेयम् ॥ ७ ॥

गुणवती–

गुणवती नो मः ॥।SSS ८

गुणवतीति । यत्र प्रतिपादम् नगणमगणौ, तद्वृत्तं गुणवतीनाम भवति ॥ ८ ॥

तन्त्री–

मो यो यत्र तन्त्री SSSISS ९

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणयगणौ, तद्वृत्तं तन्त्रीनामकं भवति॥९॥

सोमराजी–शङ्खधारी च–

द्विया सोमराजी ISSISS १०

द्वियेति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ यगणौ, तद्वृत्तं सोमराजी नाम भवति । शङ्खधारीति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १० ॥

पिकाली–

चेद्रयौ पिकाली SISISS ११

चेदिति । चेत्प्रतिपादम् रगणयगणौ भवेताम् , तर्हि पिकालीनाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

कमनी–

कमनी सयौ स्यात् IISISS १२

कमनीति । यत्र प्रतिपादम् सगणयगणौ, तद्वृत्तं कमनीनामकं स्यात्१२

तनुमध्या–

त्यौ चेत्तनुमध्या SSIISS १३

त्याविति । चेत् प्रतिपादम् तगणयगणौ स्याताम् , तर्हि तनुमध्या नाम वृत्तम् ज्ञेयम् ॥ १३ ॥

अरजस्का–

जयावरजस्का ISIISS १४

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणयगणौ, तद्वृत्तम् अरजस्कासंज्ञकं स्यात् ॥ १४ ॥

ईतिः–

भो यगण ईतिः SIIISS १५

भ इति । यत्र प्रतिपादम् भगणयगणौ, तद्वृत्तम् ईतिनामकं बोध्यम् ॥ १५ ॥

शशिवदना–

शशिवदना न्यौ IIIISS १६

शशीति । यत्र प्रतिपादम् नगणयगणौ, तद्वृत्तम् शशिवदनानाम भवति ॥ १६ ॥

अवोढा–

उक्ताऽवोढा मरौ SSSSIS १७

उक्तेति । यत्र प्रतिपादम् मगणरगणौ, सा अवोढा उक्ता ॥ १७ ॥

कच्छपी—

यरौ स्यात्कच्छपी ।SSS।S १८

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणरगणौ, तत् वृत्तं कच्छपीनाम स्यात्॥१८॥

विजोहा-विमोहा च—

रौ विजोहा मता S।SS।S १९

राविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ रगणौ, सा विजोहा नाम मता । विमोहेत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् ॥ १९ ॥

मृदुकीला—

मृदुकीला सरौ ॥SS।S २०

मृदुकीलेति । यत्र प्रतिपादम् सगणरगणौ, तद्वृत्तं मृदुकीलानामकं बोध्यम् ॥ २० ॥

स्थाली—

स्थाली भवेत्तरौ SS।S।S २१

स्थालीति । यत्र प्रतिपादम् तगणरगणौ, तत् वृत्तम् स्थालीनामकं बोध्यम् ॥ २१ ॥

वलीमुखी—

वलीमुखी जरौ ।S।S।S २२

वलीमुखीति । यत्र प्रतिपादम् जगणरगणौ, तत् वृत्तं वलीमुखीसंज्ञकम्भवति ॥ २२ ॥

शुनकम्—

स्याच्छुनकम्भरौ S॥S।S २३

स्यादिति । यत्र प्रतिपादम् भगणरगणौ, तद्वृत्तम् शुनकम् नाम स्यात् ॥ २३ ॥

निरसिका—

निरसिका नरौ ।।।S।S २४

निरसिकेति । यत्र प्रतिपादम् नगणरगणौ, तत् वृत्तं निरसिकानाम बोध्यम् ॥ २४ ॥

निस्का—

निस्का यत्र मसौ SSS॥S २५

निस्केति । यत्र प्रतिपादम् मगणसगणौ, तत् वृत्तम् निस्काख्यं बोध्यम् ॥ २५ ॥

मशगा–

यसौ स्यान्मशगा ।ऽऽ।।ऽ २६

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणसगणौ, तद्वृत्तं मशगाऽऽख्यं स्यात् २६

कर्मदा–

कर्मदा च रसौ ऽ।ऽ।।ऽ २७

कर्मदेति । यत्र प्रतिपादम् रगणसगणौ, तद्वृत्तम् कर्मदानामकं बोध्यम् ॥ २७ ॥

तिलका–

सगणौ तिलका ।।ऽ।।ऽ २८

सगणाविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ सगणौ, तद्वृत्तं तिलकानाम बोध्यम् ॥ २८ ॥

वसुमती–

तसौ स्याद्वसुमती ऽऽ।।।ऽ २९

तिति । यत्र प्रतिपादम् तगणसगणौ, तद्वृत्तं वसुमतीनाम स्यात् २९

कुही–

कुही यदि जसौ ।ऽ।।।ऽ ३०

कुहीति । यदि प्रतिपादम् जगणसगणौ स्याताम्, तर्हि कुहीनामवृत्तं बोध्यम् ॥ ३० ॥

सौरभि–

सौरभि च भसौ ऽ।।।।ऽ ३१

सौरभीति । यत्र प्रतिपादम् भगणसगणौ, तत् वृत्तं सौरभिनाम भवति ॥ ३१ ॥

सरि–

सरि नसगणौ ।।।।।ऽ ३२

सरीति । यत्र प्रतिपादम् नगणसगणौ, तद्वृत्तं सरिसंज्ञकं बोध्यम् ३२

साहूति–

मस्तः स्यात्साहूति ऽऽऽऽऽ। ३३

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणतगणौ, तद्वृत्तं साहूतिनाम स्यात् ३३

विन्दु–

यतावुक्तं विन्दु ।ऽऽऽऽ। ३४

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणतगणौ, तद्वृत्तम् विन्दुनामकम् उक्तम् ॥ ३४ ॥

मन्त्रिका–

मन्त्रिकारस्तश्च ऽ।ऽऽऽ। ३५

मन्त्रिकेति। यत्र प्रतिपादम् रगणतगणौ, तद्वृत्तं मन्त्रिकानाम बोध्यम् ॥ ३५ ॥

दुण्ढि–

सतकारौ दुण्ढि ॥ ।।SSS। ३६

सेति। यत्र प्रतिपादम् सगणतगणौ, तद्वृत्तं दुण्ढिनामकम्भवति ३६

मन्थानकम्–

मन्थानकं तौ च SS।SS। ३७

मन्थानकमिति। यत्र प्रतिपादम् द्वौ तगणौ, तद्वृत्तं मन्थानकं नाम ज्ञेयम् ॥ ३७ ॥

क्षमापालि–

जतौ क्षमापालि ।S।SS। ३८

जेति। यत्र प्रतिपादम् जगणतगणौ, तद्वृत्तं क्षमापालिनाम भवति३८

राढि–

यत्र भतौ राढि S।।SS। ३९

यत्रेति। यत्र प्रतिपादम् भगणतगणौ, तद्वृत्तं राढिनामकम्बोध्यम् ३९

अनिभृतम्–

अनिभृतं न्तौ च ।।।SS। ४०

अनिभृतमिति। यत्र प्रतिपादम् नगणतगणौ, तद्वृत्तम् अनिभृतन्नाम ज्ञेयम् ॥ ४० ॥

मङ्कुरम्–

मो जो मङ्कुरञ्च SSS।S। ४१

मइति। यत्र प्रतिपादम् मगणजगणौ, तद्वृत्तं मङ्कुरम् नाम बोध्यम् ॥ ४१ ॥

वृत्तहारि–

यजौ वृत्तहारि ।SS।S। ४२

येति। यत्र प्रतिपादम् यगणजगणौ, तद्वृत्तम् वृत्तहारि नाम बोध्यम्४२

आर्भवम्–

आर्भवं रजौ च S।S।S। ४३

आर्भवमिति। यत्र प्रतिपादम् रगणजगणौ, तद्वृत्तम् आर्भवं नाम ज्ञेयम् ॥ ४३ ॥

मधुमारकम्–

मधुमारकं स्जि ।।S।S। ४४

मधुमारकमिति । यत्र प्रतिपादम् सगणजगणौ, तद्वृत्तम् मधुमारकं नाम स्यात् ॥ ४४ ॥

हाटकशालि–

त्जौ हाटकशालि SS||S| ४५

तिति । यत्र प्रतिपादम् तगणजगणौ, तद्वृत्तं हाटकशालिनामकम्भवति ॥ ४५ ॥

मालतिका–

ज्जि मालतिका च |S||S| ४६

ज्जिति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ जगणौ, तद्वृत्तं मालतिकानाम बोध्यम्४६

पाकलि–

पाकलि भजौ च S|||S| ४७

पाकलीति । यत्र प्रतिपादम् भगणजगणौ, तद्वृत्तं पाकलिनामकं बोध्यम् ॥ ४७ ॥

पुटमर्दि–

नजि पुटमर्दि ||||S| ४८

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणजगणौ, तद्वृत्तं पुटमर्दिनामकं बोध्यम्४८

कंसरि–

मो भस्स्यात्कंसरि SSSS||४९

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणभगणौ, तद्वत्तं कंसरिनामकं स्यात् ॥ ४९ ॥

सोमश्रुति–

यभौ सोमश्रुति |SSS|| ५०

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणभगणौ, तद्वृत्तं सोमश्रुतिनाम बोध्यम्५०

सोपधि–

स्याद्रभौ सोपधि S|SS|| ५१

स्यादिति । यत्र प्रतिपादम् रगणभगणौ, तद्वृत्तं सोपधिसंज्ञकं स्यात् ॥ ५१ ॥

शङ्खद्युति–

सभि शङ्खद्युति ||SS|| ५२

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणभगणौ, तद्वृत्तं शङ्खद्युतिनाम बोध्यम्५

इन्धा–

इन्धा तभौ यदि SS|S|| ५३

इन्धेति । यदि प्रतिपादम् तगणभगणौ, तर्हि इन्धानाम वृत्तम् बोध्यम् ॥ ५३ ॥

सावट्ट—

जभौ च सावट्ट ।ऽ।ऽ॥ ५४

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणभगणौ, तद्वृत्तम् सावट्टसंज्ञकं ज्ञेयम् ५४

नन्दि—

नन्दि च भद्वयि ऽ॥ऽ॥ ५५

नन्दीति । यत्र प्रतिपादम् भगणद्वयम् , तद्वृत्तम् नन्दिनाम ज्ञेयम्५५

अयमितम्—

अयमितं नभि ।॥ऽ॥ ५६

अयमितमिति । यत्र प्रतिपादम् नगणभगणौ, तद्वृत्तम् अयमितन्नाम स्यात् ॥ ५६ ॥

प्रोथा—

म्नौ प्रोथा भवति ऽऽऽ।॥ ५७

मिति । यत्र प्रतिपादम् मगणनगणौ, तद्वृत्तं प्रोथानाम भवति ५७

अर्ति—

यनावर्त्तिरिति ।ऽऽ।॥ ५८

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणनगणौ, तद्वृत्तम् "अर्तिः" इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ ५८ ॥

प्रतरि—

स्याद्रनौ प्रतरि ऽ।ऽ।॥ ५९

स्यादिति । यत्र प्रतिपादम् रगणनगणौ, तद्वृत्तम् प्रतरिनामकं स्यात् ॥ ५६ ॥

विससि—

सनवद्विससि ॥ऽ।॥ ६०

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणनगणौ, तद्वृत्तम् विससिनाम स्यात् ६०

अतिकलि—

तो नस्त्वतिकलि ऽऽ।।॥ ६१

त इति । यत्र प्रतिपादम् तगणनगणौ, तद्वृत्तम् तु अतिकलिनाम स्यात् ॥ ६१ ॥

सुदायि—

सुदायि च जनि ।ऽ।॥ ६२

सुदायीति । यत्र प्रतिपादम् जगणनगणौ, तद्वृत्तं सुदायिनाम स्यात् ६२

अनति—

भ्ना विदमनति ऽ॥॥ ६३

भ्मिति । यत्र प्रतिपादम् भगणनगणौ, तदिदम् वृत्तम् अनतिनाम भवति ॥ ६३ ॥

उपवलि-दमनकञ्च-

ननमुपवलि |||||| ६४

नेति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ नगणौ, तद्वृत्तं उपवलिनाम भवति । दमनकमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ६४ ॥

इति गायत्रीप्रस्तारे यथाक्रमनामानि ॥

इति षडक्षरा वृत्तिः ॥

अथ सप्ताक्षरा वृत्तिः ।

७ उष्णिक् । भेदाः १२८ व्य०

शिप्रा—शीर्षा च-

शिप्रा मौ स्यातां गश्चेत् SSSSSSS १

शिप्रेति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ मगणौ स्याताम् तदनु एको गुरुश्चेत्, तर्हि तद्वृत्तम् शिप्रानामकं स्यात् । शीर्षेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥१॥

प्रहाणः-

प्रहाणस्स्याद्यो मोगः ISSSSSS २

प्रहाण इति । यत्र प्रतिपादम् यगणमगणौ स्याताम् तदनु एकः गुरुस्स्यात्, तद्वृत्तम् प्रहाणनामकम्बोध्यम् ॥ २ ॥

सैरवी-

सैरवी स्याद्रो मो गः SISSSSS ३

सैरवीति । यत्र प्रतिपादम् रगणमगणौ तदनु एको गुरुः स्यात्, तद्वृत्तं सैरवीनामकं ज्ञेयम् ॥ ३ ॥

शम्बूकः-

समगाशम्बूकस्स्यात् IISSSSS ४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणमगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं शम्बूकनामकं स्यात् ॥ ५ ॥

निम्नाशया-

निम्नाशया तो मो गः SSISSSS ५

निम्नेति । यत्र प्रतिपादम् तगणमगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं निम्नाशयानामकं ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

सुमोहिता-

सुमोहिता जो मो गः ISISSSS ६

सुमोहितेति। यत्र प्रतिपादम् जगणमगणगुरवः, तद्वृत्तं सुमोहितानामकं स्यात् ॥ ६ ॥

अधीरा—

यत्र भमौ गोऽधीरा ऽ।।ऽऽऽऽ ७

यत्रेति। यत्र प्रतिपादम् भगणमगणगुरवः, तद्वृत्तम् अधीरानामकं स्यात् ॥७॥

होला—

यदि नमौ गो होला ।।।ऽऽऽऽ ८

यदि इति। यदि प्रतिपादम् नगणमगणगुरवः स्युः, तर्हि होलानामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ ८ ॥

इभभ्रान्ता—

मो यो गुर्विभभ्रान्ता ऽऽऽ।ऽऽऽ ९

म इति। यत्र प्रतिपादम् मगणयगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तम् इभभ्रान्तानामकं स्यात् ॥ ९ ॥

अभीकम्—

अभीकं यकारौ गः ।ऽऽ।ऽऽऽ १०

अभीकमिति। यत्र प्रतिपादम् द्वौ यगणौ तदनु एकः गुरुस्स्यात्, तद्वृत्तम् अभीकनामकं बोध्यम् ॥ १० ॥

अहिंसा—

रो यगावहिंसा स्यात् ऽ।ऽ।ऽऽऽ ११

र इति। यत्र प्रतिपादम् रगणयगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तम् अहिंसा नामकं स्यात् ॥ ११ ॥

रसधारि—

रसधारि सो यो गः ।।ऽ।ऽऽऽ १२

रसधारीति। यत्र प्रतिपादम् सगणयगणगुरवः, तद्वृत्तम् रसधारिनामकं ज्ञेयम् ॥ १२ ॥

वेधाः—

वेधा यदि तो यो गः ऽऽ।।ऽऽऽ १३

वेधा इति। यदि प्रतिपादम् तगणयगणगुरवः स्युः, तर्हि वेधा नाम वृत्तम् स्यात् ॥ १३ ॥

पद्या—

जयौगुरुचेत्पद्या ।ऽ।।ऽऽऽ १४

जेति। चेत् प्रतिपादम् जगणयगणगुरवः स्युः, तर्हि पद्यानामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ १४ ॥

किणपा-

यर्हि किणपा भ्यौ गः   SIISSS १८

यर्हीति । यर्हि यदि प्रतिपादम् भगणयगणगुरवः, तर्हि किणपानामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ १५ ॥

सुरि-

सुरि यदि नो यो गः   IIISSS १६

सुरीति । यदि प्रतिपादम् नगणयगणगुरवः, तर्हि सुरिसंज्ञकं वृत्तम् बोध्यम् ॥ १६ ॥

किर्मीरम्-

स्यात्किर्मीरम्मरौ गः   SSSSISS १७

स्यादिति । चेत्प्रतिपादम् मगणरगणगुरवः स्युः, तर्हि किर्मीरनामकं वृत्तम् स्यात् ॥ १८ ॥

वयस्यः-

वयस्यश्चेद्यरौ गः   ISSSISS १८

वयस्य इति । चेत् प्रतिपादम् यगणरगणगुरवः, तर्हि वयस्यनामकं वृत्तम् ॥ १८ ॥

भूरिधामा-

भूरिधामाऽत्र रौ गः   SISSISS १९

भूरिधामेति । अत्र सप्तवर्णप्रस्तारे चेत् रगणद्वयमनुगुरुः स्यात्, तर्हि भारधामा नाम वृत्तम् ॥ १९ ॥

हंसमाला-

सरगा हंसमाला   IISSISS २०

सेति। चेत्प्रतिपादम् सगणरगणगुरवः, तर्हि हंसमाला नाम वृत्तम्२०

भीमार्जनम्-

भीमार्जनं तरौ गः   SSISISS २१

भीमार्जनमिति । यत्र प्रतिपादम् तगणरगणौ गुरुश्च, तद्वृत्तं भीमार्जनं नाम ज्ञेयम् ॥ २२ ॥

पुरोहिता-

पुरोहिता जरौ गः   ISISISS २२

पुरोहितेति । चेत् प्रतिपादम् जगणरगणौ गुरुश्च, तर्हि पुरोहितानाम वृत्तम् ॥ २२ ॥

होडपदा-

होडपदा भरौ गः   SIISISS २३

होडपदेति । चेत्प्रतिपादम् भगणरगणगुरवः, तर्हि होडपदानाम वृत्तम्बोध्यम् ॥ २३ ॥

खरकरा—

खरकरा नरौ गः ।।।S।SS २४

खरेति । यत्र प्रतिपादम् नगणरगणगुरवस्स्युः, तद्वृत्तं खरकरा नाम ज्ञेयम् ॥ २४ ॥

मदलेखा—

मसगाः स्यान्मदलेखा SSS।।SS २५

म इति । चेत् प्रतिपादम् मगणसगणगुरवस्स्युः, तर्हि मदलेखानाम वृत्तं स्यात् ॥ २५ ।

महनीया—

यसौ गो महनीया ।SS।।SS २६

यसाविति । यत्र प्रतिपादम् यगणसगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं महनीयानामकं स्यात् ॥ २६ ॥

शरगीतिः—

रसगौ शरगीतिः S।S।।SS २७

र इति । यत्र प्रतिपादम् रगणसगणगुरवः, तद्वृत्तं शरगीतिनामकं बोध्यम् ॥ २७ ॥

करभित्—

करभिद्यदि सौ गः ।।S।।SS २८

करेति । यदि प्रतिपादम् द्वौ सगणौ ततश्चैको गुरुः, तर्हि करभिन्नाम वृत्तम् ॥ २८ ॥

स्थूला—

स्थूला यदि तसौ गः SS।।।SS २९

स्थूलेति । यदि प्रतिपादम् तगणसगणगुरवः, तर्हि स्थूलानामकं वृत्तम् २९.

कुमारललिता—

कुमारललिता ज्सगाः ।S।।।SS ३०

कुमारेति । यदि प्रतिपादम् जगणसगणगुरवः, तर्हि कुमारललिता नाम वृत्तं स्यात् ॥ ३० ॥

रुचिरम्—

भसौ गुरु रुचिरं स्यात् S।।।।SS ३१

भिति । चेत् प्रतिपादम् भगणसगणगुरवः, तर्हि रुचिरं नाम वृत्तं स्यात् ॥ ३१ ॥

द्रुतिः—

दृतिरिति नसौ गः ।।।।।SS ३२

द्रुतिरिति । चेत् प्रतिपादम् नगणसगणगुरवः, तर्हि द्रुतिः इति नाम वृत्तम्बोध्यम् ॥ ३२ ॥

हिन्दीरम्—

हिन्दीरं स्यान्मस्तगौ SSSSSIS ३३

हिन्दीरामति । चेत् प्रतिपादम् मगणतगणगुरवः, तर्हि हिन्दीरनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३३ ॥

ऊपिकम्—

यतौ गस्स्यादूपिकम् ISSSSIS ३४

यताविति । चेत् प्रतिपादम् यगणतगणगुरवः, तर्हि ऊपिकम् नाम वृत्तं स्यात् ॥ ३४ ॥

मृष्टपादा—

मृष्टपादा रस्तगौ SISSSIS ३५

मृष्टेति । यत्र प्रतिपादम् रगणतगणगुरवः, तद्वृत्तम्मृष्टपादानामकं बोध्यम् ॥ ३५ ॥

मायाविनी—

सतगा मायाविनी IISSSIS ३६

सेति । चेत् प्रतिपादम् सगणतगणगुरवः, तर्हि मायाविनी नाम वृत्तं स्यात् ॥ ३६ ॥

राजराजी—

तौ राजराजी गुरुः SSISSIS ३७

ताविति । चेत् तगणद्वयमनुगुरुरेकः स्यात्, तर्हि राजराजी नाम वृत्तम्बोध्यम् ॥ ३७ ॥

कुठारिका—

कुठारिका जस्तगौ ISISSIS ३८

कुठारिकेति । चेत् प्रतिपादम् जगणतगणगुरवः, तर्हि कुठारिका नाम वृत्तम् ॥ ३८ ॥

कल्पमुखी—

कल्पमुखी भस्तगौ SIISSIS ३९

कल्पेति । चेत् प्रतिपादम् भगणतगणगुरवः, तर्हि कल्पमुखी नाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३९ ॥

परभृतम्—

परभृतं नस्तगौ IIISSIS ४०

परेति ।यत्र प्रतिपादम् नगणतगणगुरवः, तद्वृत्तं परभृतं नाम स्यात्४२

महोन्मुखी–

मो जो गो महोन्मुखी SSS|S|S ४१

म इति । चेत् प्रतिपादम् मगणजगणगुरवः, तर्हि महोन्मुखी नाम वृत्तम् ॥ ४१ ॥

महोद्धता–

यजौ गो महोद्धता |SS|S|S ४२

येति। यत्र प्रतिपादम् यगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं महोद्धता नाम स्यात्॥

चामरम्–

चामरं रजौ गुरुः S|S|S|S ४३

चामरमिति । चेत् प्रतिपादम् रगणजगणगुरवः, तर्हि चामरं नाम वृत्तम् ॥ ४३ ॥

कठोद्गता–

सजगाः कठोद्गता ||S|S|S ४४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणजगणगुरवः, तद्वृत्तम् कठोद्गता नाम स्यात् ॥४४॥

पूर्णा–

पूर्णा यदि तो जगौ SS||S|S ४५

पूर्णेति । यदि प्रतिपादम् तगणजगणगुरवः, तर्हि पूर्णानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४५ ॥

वहिर्वलि–

वहिर्वलि जौ गुरुः |S||S|S ४६

वहिरिति । चेत् प्रतिपादम् द्वौ जगणौ तदनु एको गुरुः, तर्हि तद्वृत्तं वहिर्वलिनामकं स्यात् ॥ ४६ ॥

उन्दरि–

उन्दरि भजौ गुरुः S|||S|S ४७

उन्दरीति। चेत्प्रतिपादम् भगणजगणगुरवः, तर्हि उन्दरिनाम वृत्तं स्यात्

पुरटि–

पुरटि नजौ गुरुः ||||S|S ४८

पुरटीति । चेत् प्रतिपादम् नगणजगणगुरवः, तदा पुरटि नाम वृत्तम्४८

वर्करिता–

मो भो गो वर्करिता SSSS||S ४९

म इति । यदि प्रतिपादम् मगणभगणगुरवः, तदा वर्करिता नाम वृत्तम् ॥ ४९ ॥

केशवती—

यभौ गः केशवती ।SS।।S ५०

येति । यदि प्रतिपादम् यगणभगणगुरवः, तदा केशवती नाम वृत्तम्॥५०॥

सौरकान्ता—

सौरकान्ता रभगाः S।SS।।S ५१

सौरेति । यदि प्रतिपादम् रगणभगणगुरवः, तदा सौरकान्ता नाम वृत्तम् ॥ ५१ ॥

अधिकारी—

अधिकारी सभगाः ।।SS।।S ५२

अधीति । चेत् प्रतिपादम् सगणभगणगुरवः, तदा अधिकारी नाम वृत्तम् ॥ ५२ ॥

निर्वाधिका—

निर्वाधिका तभगाः SS।S।।S ५३

निरिति । चेत्प्रतिपादम् तगणभगणगुरवः, तदा निर्वाधिका नाम वृत्तम्॥

महोधिका—

महोधिका जभगाः ।S।S।।S ५४

मह इति । चेत् प्रतिपादम् जगणभगणगुरवः, तर्हि महोधिका नाम वृत्तम् ॥ ५४ ॥

मौरलिकम्—

मौरलिकं भभगम् S।।S।।S ५५

मौरलिकमिति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ भगणौ तदनु एको गुरुश्च, तद्-वृत्तं मौरलिकं नाम स्यात् ॥ ५५ ॥

स्वनकरी -

स्वनकरी नभगाः ।।।S।।S ५६

स्वनेति । चेत्प्रतिपादम् नगणभगणगुरवः, तदा स्वनकरी नाम वृत्तम्५६

नवसरा—

मो नो गो नवसरा SSS।।।S ५७

म इति। चेत् प्रतिपादम् मगणनगणगुरवः, तदा नवसरा नाम वृत्तम्५७

चिररुचिः—

यनौ गश्चिररुचिः ।SS।।।S ५८

येति । चेत् प्रतिपादम् यगणनगणगुरवः, तदा चिररुचिनामकं वृत्तम्५८

बहुलया—

रो नगौ बहुलया S।S।।।S ५९

र इति। यत्र प्रतिपादम् रगणनगणगुरवः, तद्वृत्तं बहुलयानामकं स्यात् ५९
यमनकम्—

सनगा यमनकम् ||S|||S ६०

सेति। चेत् प्रतिपादम् सगणनगणगुरवः, तदा यमनकं नाम वृत्तम् ६०
हीरम्—

हीरं यदि तनगाः SS||||S ६१

हीरमिति। यदि प्रतिपादम् तगणनगणगुरवः, तदा हीरनामकं वृत्तम् ६१
स्विदा—

स्विदा यदि जनगाः |S||||S ६२

स्विदेति। यदि प्रतिपादम् जगणनगणगुरवः, तदा स्विदानामकं वृत्तम् ॥ ६२ ॥
उलपा—

भनौ यदि ग उलपा S|||||S ६३

भिति। यदि प्रतिपादम् भगणनगणगुरवः, तदा उलपा नाम वृत्तम् ६३
मधुमती—

ननगु मधुमती ||||||S द्विनगु इत्यपि पाठः ६४

नेति। यदि प्रतिपादम् नगणद्वयमनुगुरुरेकः, तदा मधुमती नाम वृत्तम्
नीहारी—

नीहारी स्यान्मौ लश्च SSSSSS| ६५

नीहारीति। चेत्प्रतिपादम् मगणद्वयं लघुश्च स्यात्, तदा नीहारी नाम वृत्तम् ॥ ६५ ॥

कंसासारि—

यमौ लः कंसासारि |SSSSS| ६६

येति। चेत् प्रतिपादम् यगणमगणलघवः, तदा कंसासारिनामकं वृत्तम्॥
खर्विणी—

खर्विणी रो मो लश्च S|SSSS| ६७

खर्विणीति। चेत् प्रतिपादम् रगणमगणलघवः, तदा खर्विणी नाम वृत्तम् ॥ ६७ ॥

गृहिणी—

गृहिणी सो मो लश्च ||SSSS| ६८

गृहिणीति। यत्र प्रतिपादम् सगणमगणलघवः, तद्वृत्तम् गृहिणी नाम स्यात् ॥

वर्द्धिष्णु-शूरश्च—

तो मो लघुर्वर्द्धिष्णु SS|SSS| ६९

त इति । चेत् प्रतिपादम् तगणमगणलघवः, तदा वर्द्धिष्णुनाम वृत्तम् । शूरमिति नामान्तरमस्य ॥ ६९ ॥

श्रोणी-

जमौ लघुःश्रोणीह   ।S।SSS। ७०

जेति । इह सप्तवर्णप्रस्तारे यत्र प्रतिपादम् जगणमगणलघवः, तद्वृत्तं श्रोणीनाम ज्ञेयम् ॥ ७० ॥

व्याहारि—

चेद् भमला व्याहारि   S।।SSS। ७१

चेदिति । चेत् प्रतिपादम् भगणमगणलघवः, तदा व्याहारिनाम वृत्तम् ७१

किशलयम्—

किशलयं न्मौ लश्च   ।।।SSS। ७२

किशलयमिति । चेत् प्रतिपादम् नगणमगणलघवः, तदा किशलय-नाम वृत्तम् ॥ ७२ ॥

देवलम्--

मो यो देवलं लश्च   SSS।SS। ७३

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणयगणलघवः, तद्वृत्तं देवलनाम ॥७३॥

नर्हि--

यकारौ लघु नर्हि   ।SS।SS। ७४

यकाराविति । चेत्प्रतिपादम् यगणद्वयं लघुश्च, तदा नर्हिनाम वृत्तम्॥७४॥

अनासादि--

रो यलावनासादि   S।S।SS। ७५

र इति । चेत् प्रतिपादम् रगणयगणलघवः, तदा अनासादिनाम वृत्तम् ॥ ७५ ॥

अलालापि--

सयला अलालापि   ।।S।SS। ७६

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणयगणलघवः, तद्वृत्तम् अलालापिनाम ७६

गुञ्जा--

गुञ्जा तयला यर्हि   SS।।SS। ७७

गुञ्जेति । यर्हि प्रतिपादम् तगणयगणलघवः, तर्हि गुञ्जानाम वृत्तम् ७७

ऋचा--

ऋचा जयला यत्र   ।S।।SS। ७८

ऋचेति । यत्र प्रतिपादम् जगणयगणलघवः, तद्वृत्तम् ऋचानाम ७८

नन्दथु—

नन्दथु भयौ लश्च SIIISSI ७९

नन्दथ्विति । यत्र प्रतिपादम् भगणयगणलघवः, तद्वृत्तम् नन्दथुनाम ॥ ७९ ॥

अनु—

अनु नयला यत्र IIIISSI ८०

अन्विति । यत्र प्रतिपादम् नगणयगणलघवः, तद्वृत्तम् अनुनाम॥८०॥

अम्मेथी—

अम्मेथी म्रौ लघुश्च SSSSISI ८१

अम्मेथीति । यत्र प्रतिपादम् मगणरगणलघवः, तद्वृत्तम् अम्मेथी नाम ॥ ८१ ॥

मयूरी—

मयूरी यो रलौ च ISSSISI ८२

मयूरीति । यत्र प्रतिपादम् यगणरगणलघवः, तद्वृत्तं मयूरीनाम॥८२॥

सामिका—

सामिका रौ लघुश्च SISSISI ८३

सामिकेति । यत्र प्रतिपादम् रगणद्वयम् लघुश्च, तद्वृत्तम् सामिकानाम ॥ ८३ ॥

प्रोञ्छिता—

सरलाः प्रोञ्छिता च IISSISI ८४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणरगणलघवः, तद्वृत्तम् प्रोञ्छिता नाम८४

वृन्दा—

वृन्दा तरौ लघुश्च SSISISI ८५

वृन्देति । यत्र प्रतिपादम् तगणरगणलघवः, तद्वृत्तं वृन्दानाम ॥८५॥

प्रतर्दि—

प्रतर्दि जो रलौ च ISISISI ८६

प्रतर्दीति । यत्र प्रतिपादम् जगणरगणलघवः, तद्वृत्तम् प्रतर्दिनाम बोध्यम् ॥ ८६ ॥

मीनपदी—

मीनपदी भरौ लृच SIISISI ८७

मीनेति । यत्र प्रतिपादम् भगणरगणलघवः, तद्वृत्तम् मीनपदीनाम बोध्यम् ॥ ८७ ॥

मणिमुखी--

मणिमुखी नरौ ल्च ।।।ऽ।ऽ। ८८

मणीति । यत्र प्रतिपादम् नगणरगणलघवः, तद्वृत्तम् मणिमुखीनाम८८

मौलिस्रक्--

मौलिस्रङ्मसलाश्च ऽऽऽ।।ऽ। ८९

मौलीति । यत्र प्रतिपादम् मगणसगणलघवः, तद्वृत्तं मौलिस्र-ङ्नाम ॥ ८९ ॥

परमानु—

यसौ लः परमानु ।ऽऽ।।ऽ। ९०

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणसगणलघवः तद्वृत्तं परमानुनाम॥९०॥

मेथिका—

मेथिका रसलाश्च ऽ।ऽ।।ऽ। ९१

मेथिका । यत्र प्रतिपादम् रगणसगणलघवः, तद्वृत्तम् मेथिका नाम ॥ ९१ ॥

गोधि—

सगणौ लघु गोधि ।।ऽ।।ऽ। ९२

सगणाविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ सगणौ तदनु एको लघुश्चेत्, त-र्हि गोधिनाम वृत्तम् ॥ ९२ ॥

सरलाङ्घ्रि--

तसौ लश्च सरलाङ्घ्रि ऽऽ।।।ऽ। ९३

तिति । यत्र प्रतिपादम् तगणसगणलघवः, तद्वृत्तम् सरलाङ्घ्रि नाम ॥ ९३ ॥

विरोहि--

जसौ लघु विरोहि ।ऽ।।।ऽ। ९४

जसाविति । यत्र प्रतिपादम् जगणसगणलघवः, तद्वृत्तम् विरोहि नाम बोध्यम् ॥ ९४ ॥

वरजापि--

भसौ लघु वरजापि ऽ।।।।ऽ। ९५

भिति । यत्र प्रतिपादम् भगणसगणलघवः, तद्वृत्तम् वरजापि नाम ॥ ९५ ॥

अहरि--करहन्तृ च—

अहरि नसलाश्च ।।।।।ऽ। ९६

अहरीति । यत्र प्रतिपादम् नगणसगणलघवः, तद्वृत्तम् अहरिनाम-

कम् । अस्यैव करहन्तृ इति नामान्तरम् ॥ ९६ ॥

सम्पाकः--

सम्पाको मस्तो लघु SSSSSI॥ ९७

सम्पाक इति । यत्र प्रतिपादम् मगणतगणलघवः, तद्वृत्तम् सम्पाकनामकम् ॥ ९७ ॥

पद्धरि—

यतौ लः स्यात्पद्धरि ISSSSI॥ ९८

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणतगणलघवः, तद्वृत्तम् पद्धरिनामकम् ॥ ९८ ॥

गूर्णिका—

गूर्णिका रस्तो लघु SISSSI॥ ९९

गूर्णिकेति । यत्र प्रतिपादम् रगणतगणलघवः, तद्वृत्तं गूर्णिकानाम॥ ९९॥

काही—

सतला काही यदि IISSSI॥ १००

सेति । यदि प्रतिपादम् सगणतगणलघवः, तदा काहीनाम वृत्तम्॥१००॥

कामोद्धता—

कामोद्धता तौ लघु SSISSI॥ १०१

कामोद्धतेति । यत्र प्रतिपादम् तगणद्वयमनु लघुरेकः, तद्वृत्तं कामोद्धतानाम ॥ १०१ ॥

खर्परि--

जतौ लघु खर्परि ISISSI॥ १०२

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणतगणलघवः, तद्वृत्तं खर्परिनाम ॥१०२॥

शन्तनु—लीला च--

शन्तनु भस्तो लघु SIISSI॥ १०३

शन्तन्विति । यत्र प्रतिपादम् भगणतगणलघवः, तद्वृत्तं शन्तनुनामकम् । लीलेति नामान्तरमस्य ॥ १०३ ॥

मुरजिका--

मुरजिका न्तौ लघु IIISSI॥ १०४

मुरजिकेति । यत्र प्रतिपादम् नगणतगणलघवः, तद्वृत्तम् मुरजिकानाम ॥ १०४ ॥

कालम्बी--

कालम्बी मजौ लघु SSSISI॥ १०५

कालम्बीति । यत्र प्रतिपादम् मगणजगणलघवः, तद्वृत्तं कालम्बीनाम ॥ १०५ ॥

उपोहा--

उपोहा यजौ लघु ।SS।S।। १०६

उपोहेति । यत्र प्रतिपादम् यगणजगणलघवः, तद्वृत्तम् उपोहानाम१०६

कार्पिका--

कार्पिका रजौ लघु S।S।S।। १०७

कार्पिकेति । यत्र प्रतिपादम् रगणजगणलघवः, तद्वृत्तं कार्पिकानाम ॥ १०७ ॥

मुहुरा—

मुहुरा सजौ लघु ।।S।S।। १०८

मुहुरेति । यत्र प्रतिपादम् सगणजगणलघवः, तद्वृत्तम् मुहुरानाम ॥ १०८ ॥

दोषा—

दोषा तजला यदि SS।।S।। १०९

दोषेति । यदि प्रतिपादम् तगणजगणलघवः, तदा दोषानाम वृत्तम् ॥ १०९ ॥

उपोदरि—

उपोदरि जौ लघु ।S।।S।। ११०

उपोदरीति । यत्र प्रतिपादम् जगणद्वयं लघुश्च, तद्वृत्तम् उपोदरिनाम ॥ ११० ॥

जासरि—

जासरि भजौ लघु S।।।S।। १११

जासरीति । यत्र प्रतिपादम् भगणजगणलघवः, तद्वृत्तम् जासरिनाम ॥ १११ ॥

वासकि-सवासनि च—

नजलघु वासकि ।।।।S।। ११२

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणजगणलघवः, तद्वृत्तं वासकिनाम । सवासनीति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ११२ ॥

भूरिमधु—

मो भो लो भूरिमधु SSSS।।। ११३

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणभगणलघवः, तद्वृत्तम् भूरिमधुनाम ॥ ११३ ॥

भूरिवसु—

यभौ लो भूरिवसु ।SSS।।। ११४

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणभगणलघवः, तद्वृत्तं भूरिवसुनाम॥११४॥

हर्षिणी—

हर्षिणी भौं लघु च SISSIII ११५

हर्षिणीति । यत्र प्रतिपादम् रगणभगणलघवः, तद्वृत्तं हर्षिणी-नाम ॥ ११५ ॥

लोलतनु—

सभला लोलतनु IISSIII ११६

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणभगणलघवः, तद्वृत्तं लोलतनुनाम ११६

क्रोडान्तिकम्—

क्रोडान्तिकं तभलि SSISIII ११७

क्रोडेति । यत्र प्रतिपादम् तगणभगणलघवः, तद्वृत्तं क्रोडान्तिकं नाम ॥ ११७ ॥

स्तरधि—

जभौ लघु स्तरधि ISISIII ११८

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणभगणलघवः, तद्वृत्तं स्तरधिनाम-कम् ॥ ११८ ॥

पौरसरि—

भौ लघु पौरसरि SIISIII ११९

भाविति । यत्र प्रतिपादम् भगणद्वयम् लघुश्च, तद्वृत्तं पौरसरि-नाम ॥ ११९ ॥

वीरवटु—

नभलि वीरवटु IIISIII १२०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणभगणलघवः, तद्वृत्तम् वीरवटुनाम-कम् ॥ १२० ॥

अमतिः—

मो नो लोऽमतिरिति SSSIIII १२१

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणनगणलघवः, तद्वृत्तम् अमतिः इति नाम्ना प्रसिद्धमिति यावत् ॥ १२१ ॥

अहतिः—

यनो लोऽहतिरिति ISSIIII १२२

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणनगणलघवः, तद्वृत्तम् अहतिः इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ १२२ ॥

वरशशि—

रो नलौ वरशशि SISIIII १२३

र इति । यत्र प्रतिपादम् रगणनगणलघवः, तद्वृत्तं वरशशिनाम ॥ १२३ ॥

धनधरि—

सनला धनधरि IISIIII १२४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणनगणलघवः, तद्वृत्तम् धनधरिनाम ॥ १२४ ॥

मुशकि—

तो नो लघु मुशकि SSIIIII १२५

त इति । यत्र प्रतिपादम् तगणनगणलघवः, तद्वृत्तं मुशकिसंज्ञकम् ज्ञेयम् ॥ १२५ ॥

कुरदि—

जनौ लघु कुरदि ISIIIII १२६

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणनगणलघवः, तद्वृत्तं कुरदिनाम ॥ १२६ ॥

कोशि—

कोशि भनलघु च SIIIIII १२७

कोशीति । यत्र प्रतिपादम् भगणनगणलघवः, तद्वृत्तम् कोशिनाम १२७

अचटु—

अचटु ननलघु IIIIIII १२८

अचटुविति । यत्र प्रतिपादम् नगणद्वयं लघुश्च, तद्वृत्तम् अचटु-नाम ॥ १२८ ॥

इत्युष्णिक्प्रस्तारे यथाक्रमनामानि ।

॥ इति सप्ताक्षरा वृत्तिः ॥

अथाऽष्टाक्षरा वृत्तिः ।

८ अनुष्टुप् भेदाः २५६

विद्युन्माला—

मौ गौ चेत्स्याद्विद्युन्माला SSSSSSSS १

माविति । चेत् प्रतिपादम् द्वौ मगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् , तद्वृत्तम् विद्युन्मालानाम स्यात् ॥ १ ॥

अनिर्भारः—

समगागश्चानिर्भारः ISSSSSSS २

येति । यत्र प्रतिपादम् सगणभगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् अनि-भारो नाम स्यात् ॥ २ ॥

इन्द्रफला-इन्द्रबला च—

इन्द्रफला सा भो मो गौ ३ SIISSSSS ७

इन्द्रफलेति । यत्र प्रतिपादम् भगणमगणौ गुरुद्वयञ्च, सा इन्द्रफला नाम वृत्तव्यक्तिः । इन्द्रबलेत्यपि नामास्याः ॥ ३ ॥

गोपावेदी—

नमगगा गोपावेदी ४ IIISSSSS ८

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणमगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं गोपावेदी-नाम ॥ ४ ॥ ८ ॥

भूमधारी—

भवेद्भूमधारी यौ गौ ५ ISSISSSS १०

भवेदिति । यत्र प्रतिपादम् भगणद्वयम् गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम्भूमधा-री नाम भवेत् ॥ ५ ॥ १० ॥

मौलिमालिका—

मौलिमालिका रो यो गौ ६ SISISSSS ११

मौलीति । यत्र प्रतिपादम् रगणयगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् मौलिमा-लिकानाम ॥ ६ ॥ ११ ॥

युगधारि—

युगधारि चेत्सो यो गौ ७ IISISSSS १२

युगेति । यत्र चेत् प्रतिपादम् सगणयगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं युग-धारिनाम ॥ ७ ॥ १२ ॥

विराजिकरा—

विराजिकरा जो यो गौ ८ ISIISSSS १४

विराजीति । यत्र प्रतिपादम् जगणयगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं विरा-जिकरानाम ॥ ८ ॥ १४ ॥

वात्या—

भो यगणगौ गो वात्या ९ SIIISSSS १५

भ इति । यत्र प्रतिपादम् भगणयगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं वात्यानाम।१६॥

पाञ्चालाङ्घ्रिः—पञ्चास्याङ्घ्रिश्च—

नयगगु पाञ्चालाङ्घ्रिः १० IIIISSSS १६

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणयगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं पाञ्चालाङ्-घ्रिनाम । पञ्चास्याङ्घ्रिरित्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ ९ ॥ १६ ॥

कुलाधारी—शुद्धगा च—

कुलाधारी यरौ गौ स्यात् ११ ।SSS।SSS १८

कुलेति। यत्र प्रतिपादम् यगणरगणौ गुरुद्वयंच, तद्वृत्तं कुलाधारीनाम स्यात्। शुद्धगेत्यपि नामास्य ॥ ११ ॥

परिधारा—

परिधारा सरौ गौ स्यात् १२ ॥SS।SSS २०

परीति। यत्र प्रतिपादम् सगणरगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं परिधारानाम स्यात् ॥ १२ ॥

यशस्करी—

यशस्करी जरौ गौ चेत् १३ ।S।S।SSS २२

यश इति। चेत् प्रतिपादम् जगणरगणौ गुरुद्वयञ्च, तदा तद्वृत्तं यशस्करीनाम ॥ १३ ॥

कुररिका—

कुररिका नरौ गौ स्यात् १४ ।।।S।SSS २४

कुररिकेति। यत्र प्रतिपादम् नगणरगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं कुररिकानाम स्यात् ॥ १४ ॥

मनोला—

मनोला यसगा गश्चेत् १५ ।SS।।SSS २६

मन इति। चेत् प्रतिपादम् यगणसगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् मनोलानाम ॥ १५ ॥ २६ ॥

पञ्चशिखा—रमणीयशिखा च—

रमणीयशिखा सौ गौ १६ ॥S॥SSS २८

रमणीयेति। यत्र प्रतिपादम् सगणद्वयं गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं रमणीयशिखानाम। पञ्चशिखेत्यपि नामास्य ॥ १६ ॥ २८ ॥

भार्ङ्गी—

जसौ गुरुयुगं भार्ङ्गी १७ ।S।।।SSS ३०

जेति। यत्र प्रतिपादम् जगणसगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तम्भार्ङ्गी नाम ॥ १७ ॥ ३० ॥

रुद्राली—

नसगगुरु रुद्राली १८ ।।।।।SSS ३२

नेति। यत्र प्रतिपादम् नगणसगणौ गुरुद्वयंच, तद्वृत्तं रुद्राली नाम ॥ १८ ॥ ३२ ॥

पारान्तचारी—

यतौ गौ पारान्तचारी १९ ।ऽऽऽऽ।ऽऽ ३४

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणतगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं पारान्तचारीति नाम्ना प्रसिद्धम् ।। १९ ।। ३४ ॥

कौचमारः—

सतगा गः कौचमारः २० ॥ऽऽऽ।ऽऽ ३६

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणतगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं कौचमारनामकम् ॥ २० ॥ ३६ ॥

वारिशाला-वितानञ्च—

वितानमुक्तं जतौ गौ २१ ।ऽ।ऽऽ।ऽऽ ३८

वितानमिति । यत्र प्रतिपादम् जगणतगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं वितानानामकमुक्तम् । अस्य वारिशालेत्यपि नाम ॥ २१ ॥ ३८ ॥

वान्तभारः—

नतगगा वान्तभारः २२ ॥।ऽऽ।ऽऽ ४०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणतगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं वान्तभारनामकम् ॥ २२ ॥ ४० ॥

दिग्गीशः—

सजगा गुरुर्दिग्गीशः २३ ॥ऽ।ऽ।ऽऽ ४४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणजगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं दिग्गीशनामकम् ॥ २३ ॥ ४४ ॥

कराली—

तौ गौ भवेतां कराली २४ ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ ३७

ताविति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च भवेतां, तद्वृत्तं करालीनामकम् ॥ २४ ॥ ३७ ॥

सिंहलेखा—

जौं च गौ च सिंहलेखा २५ ऽ।ऽ।ऽ।ऽऽ ४३

जाविति । यत्र प्रतिपादम् रगणजगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं सिंहलेखानाम ॥ २५ ॥ ४३ ॥

सारावनदा—

सारावनदा तजौ गौ २६ ऽऽ॥ऽ।ऽऽ ४५

सारेति । यत्र प्रतिपादम् तगणजगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं सारावनदा नाम ॥ २६ ॥ ४५ ॥

कृष्णगतिका—

कृष्णगतिका भजौ गौ २७ ऽ॥।ऽ।ऽऽ ४७

कृष्णेति । यत्र प्रतिपादम् भगणजगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं कृष्णगतिकानाम ॥ २७ ॥ ४७ ॥

प्रतिसीरा—

मो भो गौ स्यात्प्रतिसीरा २८ SSSS||SS ४९

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणभगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं प्रतिसीराख्यम् ज्ञेयम् ॥ २८ ॥ ४९ ॥

अतिमोहा—

अतिमोहा सभगा गः २९ ||SS||SS ५२

अतीति । यत्र प्रतिपादम् सगणभगणौ गुरुद्वयंच, तद्वृत्तम् अतिमोहानाम ॥ २९ ॥ ५२ ॥

चतुरीहा—

जभौ गुरू चतुरीहा ३० |S|S||SS ५४

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणभगणौ गुरुद्वयी च, तद्वृत्तं चतुरीहासंज्ञकम् ॥ ३० ॥ ५४ ॥

चित्रपदा—

चित्रपदा यदि भौ गौ ३१ S||S||SS ५५

चित्रेति । यदि प्रतिपादम् भगणद्वयं गुरुद्वयंच, तर्हि चित्रपदानामवृत्तम् ॥ ३१ ॥ ५५ ॥

वृतमुखी—

वृतमुखी नभगा गः ३२ |||S||SS ५६

वृतेति । यत्र प्रतिपादम् नगणभगणौ गुरुद्वयञ्च, तद्वृत्तं वृतमुखीनाम ॥ ३२ ॥ ५६ ॥

हंसरुतम्—

म्नौ गौ हंसरुतमुक्तम् ३३ SSS|||SS ५७

म्निति । यत्र प्रतिपादम् मगणनगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं हंसरुतनामकम् उक्तम् ॥ ३३ ॥ ५७ ॥

सन्ध्या भवति तनौ गौ ३४ SS||||SS ६१

सन्ध्या—

सन्ध्येति । यत्र प्रतिपादम् तगणनगणौ गुरुद्वयंच, तद्वृत्तं सन्ध्यानामकं भवति ॥ ३४ ॥ ६१ ॥

तुङ्गा—

ननगगकृततुङ्गा ३५ ||||||SS ६४

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणद्वयं गुरुद्वयंच, तद्वृत्तं तुङ्गानामकम् ॥ ३५ ॥ ६४ ॥

र इति । यत्र प्रतिपादम् रगणभगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं कुरुचरी-नाम ॥ ५२ ॥ ११९ ॥

गजगतिः—

नभलगा गजगतिः ५३ IIISIIIS १२०

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणभगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं गजगतिनाम-कम् ॥ ५३ ॥ १२० ॥

शिखिलिखिता—

म्नौ लगौ स्याच्छिखिलिखिता ५४ SSSIIIIS १२१

मिति । यत्र प्रतिपादम् मगणनगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं शिखिलिखि-तानाम स्यात् ॥ ५४ ॥ १२१ ॥

ईडा ईला च—

ईडा यदि तनलगाः ५५ SSIIIIIS १२५

ईडेति । यदि प्रतिपादम् तगणनगणलघुगुरवः, तर्हि ईडानाम वृत्तम् ज्ञेयम् । ईलेत्यपि नाम, डलयोरैक्यादिति भावः ॥ ५५ ॥ १२५ ॥

अरि—

भ्नावरि भवति लगौ ५६ SIIIIIIS १२७

भिति । यत्र प्रतिपादम् भगणनगणलघुगुरवः, तद्वृत्तम् अरिनामक-कम्भवति ॥ ५६ ॥ १२७ ॥

हरिपदम्-हृतपदञ्च—

ननलगु हरिपदम् ५७ IIIIIIIS १२८

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणद्वयं लघुगुरू च, तद्वृत्तं हरिपदं नाम । हृतपदमित्यप्यस्य नाम ॥ ५७ ॥ १२८ ॥

नागारि—

सयगा लघुर्नागारि ५८ IISISSSI १४०

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणयगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं नागारिनाम-कम् ॥ ५८ ॥ १४० ॥

लक्ष्मीः—

रौ गलौ यत्र लक्ष्मीश्च ५९ SISSISSI १४७

राविति । यत्र प्रतिपादम् रगणद्वयम् गुरुलघू च, तद्वृत्तं लक्ष्मी-नाम ॥ ५९ ॥ १४७ ॥

वलीकेन्दु—

सरगा लो वलीकेन्दु ६० IISSISSI १४८

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणरगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं वलीकेन्दुना-म ॥ ६० ॥ १४८ ॥

अमानिका—

अमानिका जरौ ग्लौ च ६१ ।ऽ।ऽ।ऽऽ। १५०

अमानिकेति । यत्र प्रतिपादम् जगणरगणगुरुलघवः, तद्वृत्तम् अमानिकानाम ॥ ६१ ॥ १५० ॥

नखपदा—

नखपदा नरौ ग्लौ च ६२ ।।।ऽ।ऽऽ। १५२

नखेति । यत्र प्रतिपादम् नगणरगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं नखपदा नाम ॥ ६२ ॥ १५२ ॥

हरित्—

हरिदिह नसौ ग्लौ च ६३ ।।।।।ऽऽ। १६०

हरिदिति । इह यत्र प्रतिपादम् नगणसगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं हरिन्नामकम् ॥ ६३ ॥ १६० ॥

किष्कु—

तौ गो लघुश्चाऽपि किष्कु ६४ ऽऽ।ऽऽ।ऽ। १६५

ताविति । यत्र प्रतिपादम् तगणद्वयं गुरुलघू चाऽपि, तद्वृत्तं किष्कुनामकम् ॥ ६४ ॥ १६५ ॥

समानिका—मल्लिका च—

ग्लौ रजौ समानिका च६५ ऽ।ऽ।ऽ।ऽ। १७१

गिति । यत्र प्रतिपादम् रगणजगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं समानिका नाम । मल्लिकेत्यपि नामाऽस्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ ६५ ॥ १७१ ॥

अनूतनर्म—नूतनर्म च—

सभगा लौ नूतनर्म ६६ ।।ऽऽ।।ऽ। १८०

सेति । यत्र प्रतिपदम् सगणभगणगुरुलघवः, तद्वृत्तम् अनूतनर्मनाम । नूतनमत्यपिनामाऽस्य बोध्यम् ॥ ६६ ॥ १८० ॥

अमरन्दि—

तो भो गलावमरन्दि ६७ ऽऽ।ऽ।।ऽ। १८१

त इति । यत्र प्रतिपादम् तगणभगणगुरुलघवः, तद्वृत्तम् अमरन्दिनाम ॥ ६७ ॥ १८१ ॥

कुलचारि—

जभौ गलौ कुलचारि ६८ ।ऽ।ऽ।।ऽ। १८२

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणभगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं कुलचारिनामकम् ॥ ६८ ॥ १८२ ॥

करञ्जि—

करञ्जि जनगलाश्च ६९ ।ऽ।।।।ऽ। १९०

करञ्जीति । यत्र प्रतिपादम् जगणनगणगुरुलघवः; स्तद्वृत्तं करञ्जिनाम ॥ ६९ ॥ १९० ॥

वृन्तम्—

समला लौ वृन्तं यदि ७० ||SSSS|| १९६

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणमगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं वृन्तनामकम् ॥ ७० ॥ १९६ ॥

शाखोटकि—

जमौ लघू शाखोटकि ७१ |S|SSS|| १९८

जेति । यत्र प्रतिपादम् जगणमगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं शाखोटकिनामकम् ॥ ७१ ॥ १९८ ॥

पञ्जरि—

भो मगणो लौ पञ्जरि ७२ S||SSS|| १९९

भ इति । यत्र प्रतिपादम् भगणमगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं पञ्जरिनामकम् ॥ ७२ ॥ १९९ ॥

अप्रीता-प्रीता-अतिप्रीता-अलिप्रीता च—

नमललं प्रीता यदि ७३ |||SSS|| २००

नेति । यदि प्रतिपादम् नगणमगणौ लघुद्वयञ्च, तदा प्रीतानाम वृत्तम् । अस्य वृत्तस्य अप्रीता-अतिप्रीता-अलिप्रीता चेति नामत्रयमन्यदपि बोद्धव्यम् ॥ ७३ ॥ २०० ॥

मन्थरि—

मो यो लौ भवेन्मन्थरि ७४ SSS|SS|| २०१

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणयगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं मन्थरिनामकम् ॥ ७४ ॥ २०१ ॥

वातुलि—

यकारौ लघू वातुलि ७५ |SS|SS|| २०२

येति । यत्र प्रतिपादम् यगणद्वयं लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं वातुलिनामकम् ॥ ७५ ॥ २०२ ॥

भाषा-सम्भाषा-सम्भासा च—

यरौ भाषा लघू यदि ७६ |SSS|S|| २१०

यराविति । यदि प्रतिपादम् नगणरगणौ लघुद्वयञ्च, तदा भाषानामवृत्तम् । सम्भाषा सम्भासा चेति नामद्वयमस्याऽन्यत् ॥७६॥ २१० ॥

पाकलि—

नरललञ्च पाकलि ७७ |||S|S|| २१६

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणरगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं पाकलिनामकम् ॥ ७७ ॥ २१६ ॥

अमना—

अमना द्विसला लघु ७८ ||S||S|| २२०

अमना इति । यत्र प्रतिपादम् सगणद्वयं लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् अमनानामकम् ॥ ७८ ॥ २२० ॥

आकतनु—

जतौ लघू आकतनु ७९ |S|SS||| २३०

जताविति । यत्र प्रतिपादम् जगणतगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् आकतनुनामकम् ॥ ७९ ॥ २३० ॥

आखेटम्—

जौं लघू आखेटमिति ८० S|S|S||| २३५

रिति । यत्र प्रतिपादम् रगणजगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् आखेटमिति प्रसिद्धमिति शेषः ॥ ८० ॥ २३५ ॥

अतिजनि—

मो भो लौ स्यादतिजनि ८१ SSSS|||| २४१

म इति । यत्र प्रतिपादम् मगणभगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् अतिजनिनाम स्यात् ॥ ८१ ॥ २४१ ॥

सृतमधु—

सभलौ लस्सृतमधु ८२ ||SS|||| २४४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणभगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं सृतमधुनामकम् ॥ ८२ ॥ २४४ ॥

मरु—

जभौ लघू यदि मरु ८३ |S|S|||| २४६

जेति । यदि यत्र प्रतिपादम् जगणभगणौ लघुद्वयञ्च, तर्हि तद्वृत्तं मरुनामकम् ॥ ८४ ॥ २४६ ॥

चयनम्—

यनौ लौ चयनमिह ८४ |SS||||| २५०

येति । इह यत्र प्रतिपादम् यगणनगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तम् चयननामकम् ॥ ८४ ॥ २५० ॥

कुशकम्—

नौं लघू कुशकमिति ८५ S|S||||| २५१

नाविति । यत्र प्रतिपादम् रगणनगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं कुशकमिति प्रसिद्धम् ॥ ८५ ॥ २५१ ॥

निरुद्दम्—

निरुद्दं सनलल्लघु ८६ ||S|||||| २५२

निरुद्दमिति । यत्र प्रतिपादम् सगणनगणौ लघुद्वयञ्च तद्वृत्तं निरुद्दनामकम् । जिरद्नामकमपीदं प्रसिद्धम् ।। ८६ ।। २५२ ।।

सिन्धुक्—

सिन्धुक् तनलल्लमिह ८७ SS|||||| २५३

सिन्धुगिति । इह यत्र प्रतिपादम् तगणनगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं सिन्धुक्नाम स्यात् ॥ ८७ ॥ २५३ ॥

क्षरं-क्षुरञ्च—

क्षरञ्च जनलल्लघु ८८ |S||||| २५४

क्षरमिति । यत्र प्रतिपादम् जगणनगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं क्षरनामकम् । अस्य क्षुरमित्यपि नाम ॥ ८८ ॥ २५४ ॥

वेशि—वेषि च—

वेशि भनलल्लघु च ८९ S||||||| २५५

वेशीति । यत्र प्रतिपादम् भगणनगणौ लघुद्वयञ्च, तद्वृत्तं वेशिनामकम् वेषीत्यपि नामास्य ॥ ८९ ।। २५५ ।।

कृतयुः-कृशयुश्च—

द्विनलकृतयुरिति ९० |||||||| २५६

द्वीति । यत्र प्रतिपादम् द्वौ नगणौ द्वौ लघू च, तद्वृत्तं कृतयुरितिप्रसिद्धम् । कृशयुरित्यपि नामास्य बोध्यम् ।। ९० ।। २५६ ।।

इत्यनुष्टुप्प्रस्तारे यथालब्धि नामानि नवतिः ॥ ९० ॥

अथ नवाक्षरा वृत्तिः ।

९ बृहती— भेदाः ५१२

रूपामाली—

यत्र स्यान्मौ मो रूपामाली १ SSSSSSSSS १

यत्रेति । यत्र प्रतिपादम् त्रयो मगणाः, तद्वृत्तं रूपामालीनामकम् स्यात् १ ।। १

मेघालोकः—

भवेद्यो मौ चेन्मेघालोकः २ |SSSSSSSS २

भवेदिति । चेत् प्रतिपादम् यगणो मगणद्वयञ्च, तद्वृत्तं मेघालोकनामकम् भवेत् ॥ २ ।। २ ॥

मायासारी—

यदि नयमा मायासारी ३ IIIISSSSS १६

यदीति । यदि प्रतिपादम् नगणयगणमगणाः, तद्वृत्तम् मायासारीनामकम् ॥ ३ ॥ १६ ॥

खेलाढ्यम्—

यत्र स्यान्मसमाः खेलाढ्यम् ४ SSSIISSSS २५

यत्रेति । यत्र मगणसगणमगणाः प्रतिपादम् इति यावत्, तद्वृत्तं खेलाढ्यं नाम ॥ ४ ॥ २५ ॥

उद्रश्रि—उदरस्रक्—उद्रास्रक् च—

उद्रश्रि भवेत् सौ मश्चेत् ५ IISIISSSS २८

उदरेति । चेत् प्रतिपादम् द्वौ सगणौ मगणश्चैकः, तद्वृत्तम् उदरश्रिनामकम्—अस्य उदरस्रक् उद्रास्रगित्यपि नामद्वयम् बोध्यम्॥५॥२८॥

वैसारुः—वैसारुश्च—

वैसारुरिह चेत्तः सोमः ६ SSIIISSSS २९

वैसारुरिति । इह वृत्ते चेत् प्रतिपादम् तगणसगणमगणाः, तर्हि वैसारुनामकं तद्वृत्तं ज्ञेयम् । वैसारमिति नामान्तरमस्य ॥ ६ ॥ २९ ॥

निर्विन्ध्या—निर्वन्ध्या च—

भवन्ति जसमा निर्विन्ध्या ७ ISIIISSSS ३०

भवन्तीति । यत्र प्रतिपादम् जगणसगणमगणाः, तद्वृत्तं निर्विन्ध्यानामकम् । निर्वन्ध्येति नामान्तरमस्य ॥ ७ ॥ ३० ॥

कर्मिष्ठा—किर्मिष्ठा च—

चेद्यदि भसमाः कार्मिष्ठा ८ SIIIISSSS ३१

चेदिति । यदि प्रतिपादम् भगणसगणमगणाः स्युः, तर्हि तत् कर्मिष्ठानाम वृत्तं ज्ञेयम् । किर्मिष्ठेति नामान्तरमस्य ॥ ८ ॥ ३१ ॥

वि० धृतहाला—

मो भो मश्चेद्धृतहाला स्यात् ९ SSSSIISSS ४९

म इति । चेद् यदि प्रतिपादम् मगणभगणमगणाः स्युः, तर्हि तद्वृत्तं धृतहालानामकं स्यात् इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥ ९ ॥ ४८ ॥

कलहम्—

कलहं यर्हि सभौ मस्स्यात् १० IISSIISSS ५२

कलहमिति । यर्हि प्रतिपादम् सगणभगणमगणाः स्युः, तर्हि तद्वृत्तं कलहनामकं स्यात् ॥ १० ॥ ५२ ॥

वि० अयनपताका—

चेन्म्नौ मोऽयनपताका स्यात् ११ SSS|||ISS ५७

चेदिति । चेत् प्रतिपादम् मगणनगणयगणाः स्युः, तर्हि तद्वृत्तम् अयनपताकानामकं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥११॥ ५७ ॥

वि० रम्भा-

उक्ता तनमगणै रम्भा १२ SSI|||SSS ६१

उक्तेति । यत्र प्रतिपादम् तगणनगणमगणाः, तद् वृत्तं रम्भानाम ज्ञेयम् इदं विलोमकाव्यानुकूलम् वृत्तम् ॥ १२ ॥ ६१ ॥

भुजगशिशुभृता-वृता-सृता—

भुजगशिशुभृता नौ मः १३ ||||||SSS ६४

भुजगेति । यदि प्रतिपादम् द्वौ नगणौ एको मगणश्च, तद्वृत्तं भुजगशिशुभृतानाम ज्ञेयम् । भुजगशिशुवृता भुजगशिशुसृता चेति नामान्तरमस्य ॥ १३ ॥ ६४ ॥

विशल्यम्—

विशल्यं यकारत्रयं स्यात् १४ |SS|SS|SS ७४

विशल्यमिति । यत्र प्रतिपादम् त्रयो यगणाः, तद्वृत्तं विशल्यं नाम स्यात् ॥ १४ ॥ ७४ ॥

बिम्बम्—

नसयगणसृष्टबिम्बम् १५ |||||S|SS ९६

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणसगणयगणाः, तद्वृत्तं बिम्बनामकं ज्ञेयम् ॥१५॥९६॥

अर्धक्षामा—

अर्धक्षामा स्यान्मतयाश्चेत् १६ SSSSS||SS ९७

अर्धेति । चेत् प्रतिपादम् मगणतगणयगणाः, तर्हि अर्धक्षामानाम वृत्तं स्यात् ॥ १६ ॥ ९७ ॥

सम्बुद्धिः—

इह संबुद्धिः सतयाश्चेत् १७ ||SSS||SS १००

इहेति । चेत् इह सगणतगणयगणाः, तर्हि संबुद्धिनामकं वृत्तं ज्ञेयम् १००

वि० शम्बरधारी—

शम्बरधारी भतयाश्चेत् १८ S||SS||SS १०३

शम्बरेति । चेत् प्रतिपादम् भगणतगणयगणाः, तर्हि शम्बरधारी नाम वृत्तम् भवति । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ।। १८ ।। १०३ ।।

शरलीढा—

यदि नजयाः शरलीढा १९ ||||S||SS ११२

यदीति । यदि प्रतिपादं नगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि तद्वृत्तं शरलीढानामकं स्यात् ॥ १९ ॥ ११२ ॥

कांसीकम्—

कांसीकं भवति मनौ यः २० SSSIIIISS १२१

कांसीकमिति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणयगणाः, तद्वृत्तं कांसीकं नाम भवति ॥ २० ॥ १२१ ॥

सुगन्धिः—

सनया भवति सुगन्धिः २१ IISIIIISS १२४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणनगणयगणाः, तद्वृत्तं सुगन्धिनामकं भवति ॥ २१ ॥ १२४ ॥

कामा—

कामा भवति तनयाश्चेत् २२ SSIIIIISS १२५

कामेति । चेत् प्रतिपादम् तगणनगणयगणाः, तर्हि तद्वृत्तं कामानामकं भवति ॥ २२ ॥ १२५ ॥

वि० भौरिकं-महालक्ष्मिका च—

रत्रयं चेन्महालक्ष्मिका २३ SISSISSIS १४७

रेति । चेत् प्रतिपादम् त्रयो रगणाः, तर्हि महालक्ष्मिकानाम वृत्तं ज्ञेयम् । भौरिकमिति नामान्तरमस्य । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥ २३ ॥ १४७ ॥

निभालिता—

सतरा उक्ता निभालिता २४ IISSSISIS १६४

सेति । यत्र प्रतिपादम् सगणतगणरगणाः, सा निभालिता उक्ता ॥ २४ ॥ १६४ ॥

भुजङ्गसंगता—

सजरैर्भुजङ्गसंगता २५ IISISISIS १७२

सेति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणरगणाः, सा भुजङ्गसंगता ज्ञेया ॥ २५ ॥ १७२ ॥

रवोन्मुखी—

उक्ता तजरा रवोन्मुखी २६ SSIISISIS १७३

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणरगणाः, सा रवोन्मुखी उक्ता ॥ २६ ॥ १७३ ॥

अवनिजा—

इहावनिजा च जो जरौ २७ ISIISISIS १७४

इहेति । यदि इह प्रतिपादं पूर्वं द्वौ जगणौ तत एको रगणः, तर्हि अ-वनिजानाम वृत्तम् ॥ २७ ॥ १७४ ॥

प्रवह्लिका—

भो जरगणौ प्रवह्लिका २८ SIIISISIS १७५

भ इति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणरगणाः, तत् प्रवह्लिकानाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥ २८ ॥ १७५ ॥

हलोद्गता—

यदि नजरा हलोद्गता २९ IIIISISIS १७६

यदीति । यदि प्रतिपादं नगणजगणरगणाः, तर्हि हलोद्गतानाम वृत्तम् ॥ २९ ॥ १७६ ॥

मधुमल्ली—

मधुमल्ली सभरा यदा ३० IISSIISIS १८०

मध्विति । यदा प्रतिपादम् सगणभगणरगणाः, तदा मधुमल्लीनाम वृ-त्तम् ॥ ३० ॥ १८० ॥

सहेलिका—

सहेलिका जभरा यदा ३१ ISISIISIS १८२

सहेलिकेति । यदा प्रतिपादं जगणभगणरगणाः, तदा सहेलिकाना-मकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥ १८२ ॥

मदनोद्धुरा—

भौ रगणौ मदनोद्धुरा ३२ SIISIISIS १८३

भाविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ एको रगणः, तद्वृत्तं मदनोद्धु-रानामकं ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥ १८३ ॥

करशया—

करशया यदि नो भरौ ३३ IIISIISIS १८४

करशयेति । यदि प्रतिपादं नगणभगणरगणाः, तर्हि करशयानाम वृत्तं भवति ॥ ३३ ॥ १८४ ॥

वि० भद्रिका—

रो नरौ भवति भद्रिका ३४ SISIIISIS १८७

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणाः, तद्वृत्तं भद्रिकानामकं भवति । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलं ज्ञेयम् ॥ ३४ ॥ १८७ ॥

शशिकरी—

सनराश्शशिकरी भवेत् ३५ IISIIISSI १८८

स इति । यत्र प्रतिपादं सगणनगणरगणाः, तद्वृत्तं शशिकरीनामकं भवेत् ॥ ३५ ॥ १८८ ॥

वि० मणिमध्यं मणिबन्धं च—

स्यान्मणिमध्यं चेद्भमसाः ३६ SIISSSIIS १९९

स्यादिति । चेत् प्रतिपादं भगणमगणसगणाः, तर्हि मणिमध्यं नाम वृत्तम् स्यात् । मणिबन्धमिति नामान्तरमस्य । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलं ज्ञेयम् ॥ ३६ ॥ १९९ ॥

मुखला-सारङ्गिका च—

नयसगणाः स्यान्मुखला ३७ IIIISSIIS २०८

नेति । यत्र प्रतिपादम् नगणयगणसगणाः, तद्वृत्तं मुखलानामकं स्यात् । सारङ्गिकेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ३७ ॥ २०८ ॥

वि० निषधम्—

भ्रौ सगणो भवेन्निषधम् ३८ SIISISIIS २१५

भ्राविति । यत्र प्रतिपादम् भगणरगणसगणाः, तद्वृत्तं निषधनामकं भवेत् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥ ३८ ॥ २१५ ॥

अर्धकला—

सगणत्रयमर्धकला ३९ IISIISIIS २२०

सगणेति । यत्र प्रतिपादं त्रयस्सगणाः, तद्वृत्तम् अर्धकलानामकं स्यात् ॥ ३९ ॥ २२० ॥

रञ्जकम्—

रञ्जकमिह चेद्भससम् ४० SIIIISIIS २२३

रञ्जकमिति । चेत् इह प्रतिपादम् पूर्वमेको भगणः ततो द्वौ सगणौ, तर्हि रञ्जकं नाम वृत्तम् ॥ ४० ॥ २२३ ॥

वीरा-अवीरा-पापिच्चा च—

उक्ता वीरा यदि मभसाः ४१ SSSSIIIIS २४१

उक्तेति । यदि प्रतिपादं मगणभगणसगणाः, तदा सा वीरा उक्ता । अवीरा पापिच्चा चेति नामद्वयमन्यदपि अस्य वृत्तस्य ज्ञेयम् ॥४१॥२४१॥

अनवीरा—

अनवीरा यदि सभसाः ४२ IISSIIIIS २४४

अनवीरेति । यदि प्रतिपादं सगणभगणसगणाः, तदा अनवीरा-नाम वृत्तं स्यात् ॥ ४२ ॥ २४४ ॥

वि० प्रियतिलका—

भौ सगणः प्रियतिलका ४३ SIISIIIIS २४७

भाविति। यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ सगणश्चैकः, तद्वृत्तं प्रियतिल-कानामकं ज्ञेयम्। इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम्॥ ४३॥ २४७॥

हलमुखी—

रो नसाविह हलमुखी ४४ SIS|||||S २५१

र इति। चेत् इह प्रतिपादं रगणनगणसगणाः, तर्हि हलमुखीनाम वृत्तम्॥ ४४॥ २५१॥

आकेकरम्—

आकेकरमिह तनसाः ४५ SSI|||||S २५३

आकेकरमिति। चेत् इह प्रतिपादं तगणनगणसगणाः, तर्हि आकेकरं नाम वृत्तम्॥ ४५॥ २५३॥

धौनिकम्—

धौनिकमिह च भनसाः ४६ SI||||||S २५५

धौनिकमिति। चेत् इह प्रतिपादं भगणनगणसगणाः, तर्हि धौनिकं नाम वृत्तम्॥ ४६॥ २५५॥

मदनकं रतिपदं च—

मदनकमिति ननसम् ४७ ||||||||S २५६

मदनकमिति। यत्र प्रतिपादं नगणद्वयम् ततश्चैकस्सगणः, तद्वृत्तं मदनकमिति ज्ञेयम्। रतिपदमिति नामान्तरमस्य॥ ४७॥ २५६॥

वला—

वल्गाभिधं तत्त्रयं यत्र ४८ SSISSISSI २९३

वलेति। यत्र प्रतिपादं त्रयः तगणाः, तद्वृत्तं वल्गाभिधं ज्ञेयम्॥४८॥२९३॥

कीटमाला—

सजताश्च कीटमालाऽत्र ४९ ||SISISSI ३००

स इति। चेत् अत्र प्रतिपादं सगणजगणतगणाः, तर्हि कीटमाला-नामकं वृत्तम्॥ ४९॥ ३००॥

मसृणम्—

मसृणकमिति नौ तश्च ५० ||||||SSI ३२०

मसृणकमिति। यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ तत एकः तगणः, तद्वृत्तं मसृणकम् इति ज्ञेयम्॥ ५०॥ ३२०॥

लीला—

न्यजकृतलीलेति नाम ५१ ||||SSISI ३३६

न्यजकृतेति। यत्र प्रतिपादं नगणयगणजगणाः, तस्य वृत्तस्य लीला इति नाम ज्ञेयम्॥ ५१॥ ३३६॥

वारिधियानम्—

वारिधियानं भतजाश्च ५२ SIISSIISI ३५९

वारिधियानमिति। यत्र प्रतिपादं भगणतगणजगणाः, तद्वृत्तं वारिधियानं नाम ज्ञेयम् ॥ ५२ ॥ ३५९ ॥

तोमरम्—

इति तोमरं सजजं च ५३ IISISIISI ३६४

इतीति। यत्र प्रतिपादं एकः सगणः द्वौ जगणौ च, तद्वृत्तं तोमरम् इति ज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ ३६४ ॥

कुहू—

कुहू जगणत्रयमत्र ५४ ISIISIISI ३६६

कुह्विति। यदि अत्र प्रतिपादं त्रयः जगणाः, तर्हि कुहूनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ५४ ॥ ३६६ ॥

कठिनास्थि-अहीरि च—

भनौ ज इह च कठिनास्थि ५५ SIIIIIISI ३८३

भनाविति। यदि इह प्रतिपादम् भगणनगणजगणाः, तर्हि कठिनास्थिनामकं वृत्तम्। अहीरि इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ५५ ॥ ३८३ ॥

विकचवती—

विकचवती न्यौ भो यदि ५६ IIIISSSII ४००

विकचवतीति। यदि प्रतिपादं नगणयगणभगणाः, तर्हि विकचवतीनामकं वृत्तम् ॥ ५६ ॥ ४०० ॥

वन्दारुः—

वन्दारुर्मसभाश्चेदिह ५७ SSSIISSII ५०९

वन्दारुरिति। चेत् इह प्रतिपादं मगणसगणभगणाः, तर्हि वन्दारुनामकं वृत्तम् ॥ ५७ ॥ ४०९ ॥

दधि-उदधि च—

भत्रयमत्र किलोदधि ५८ SIISIISII ४३९

भत्रयमिति। चेत् अत्र प्रतिपादं त्रयो भगणाः, तर्हि उदधिनामकं वृत्तं किल ज्ञेयम्। दधि इति नामान्तरमस्य। दध्यर्धकलयोः प्रतिलोमानुलोमता ज्ञेया ॥ ५८ ॥ ४३९ ॥

स्फुटघटिता—

स्फुटघटिता न्यौ न इह ५९ IIIISSIII ४६४

स्फुटघटितेति। चेत् इह प्रतिपादम् नगणयगणनगणाः, तर्हि स्फुटघटितानामकं वृत्तम् ॥ ५९ ॥ ४६४ ॥

चुलकम्—

त्रिनकृतचुलकमिति ६० ||||||||| ५१२

त्रिनकृतेति। यत्र प्रतिपादं त्रयो नगणाः, तद्वृत्तं चुलकम् इति ज्ञेयम् ॥ ६० ॥ ५१२॥

इति बृहतीप्रस्तारे यथाप्राप्तं नामानि षष्ठिः ॥ ६० ॥

अथ दशाक्षरा वृत्तिः ।

१० पङ्क्तिः भेदाः १०२४

पद्मावर्त्तः—

यत्र स्युर्मौ मो गः पद्मावर्त्तः १ SSSSSSSSSS १

यत्रेति। यत्र प्रतिपादं त्रयो मगणाः स्युः तदनु एको गुरुः स्यात्, तद्वृत्तं पद्मावर्त्तनामकं बोध्यम् ॥ १ ॥ १ ॥

शेफाली—

यमौ मो गो यत्र स्याच्छेफाली २ |SSSSSSSSS २

यमाविति। यत्र प्रतिपादं पूर्वं यगणः, ततो मगणद्वयं, ततश्च गुरुरेकः, तद्वृत्तं शेफालीसंज्ञकं स्यात् ॥ २ ॥ २ ॥

धूम्राली—

यदा यौ मगौ स्यातां धूम्राली ३ |SS|SSSSSS १०

यदेति। यदा प्रतिपादं द्वौ यगणौ ततो मगण गुरू स्याताम्, तदा धूम्रालीसंज्ञकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३ ॥ १० ॥

नीरोहा—

सरमा गो यदा स्यान्नीरोहा ४ ||SS|SSSSS २०

सेति। यदा प्रतिपादं सगणरगणमगणगुरवः स्युः, तर्हि नीरोहानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४ ॥ २० ॥

वीरान्ता—

जसौ मगणगौ वीरान्ता स्यात् ५ |S|||SSSSS ३०

जसाविति। यत्र प्रतिपादं जगणसगणमगणगुरवः, तद्वृत्तं वीरान्तानामकं स्यात् ॥ ५ ॥ ३० ॥

निर्मेधा—

नतमगा यत्र सा निर्मेधा ६ |||SS|SSSS ४०

नेति। यत्र प्रतिपादं नगणतगणमगणगुरवः, सा निर्मेधा नाम ज्ञेया ॥ ६ ॥ ४० ॥

वि० मध्याधारः—

मो भो मो गो यदि मध्याधारः ७ SSSS||SSSS ४९

म इति । यदि प्रतिपादं मगणभगणमगणगुरवः, तदा मध्याधारो नाम वृत्तम् । इदं विलोमकाव्यानुकूलम् वृत्तम् ॥ ७ ४९ ॥

वंशारोपी—

यभौ मो गो यदि वंशारोपी ८ |SSS||SSSS ५०

यभाविति । यदि प्रतिपादं यगणभगणमगणगुरवः, तर्हि वंशारोपी-नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८ ॥ ५० ॥

कूलम्—

वृत्तं तनमगसृष्टं कूलम् ९ SS|||SSSS ६१

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं तगणनगणमगणगुरवः, तद्वृत्तं कूलना-मकं स्यात् ॥ ९ ॥ ६१ ॥

बोधातुरा सकृद्बोधा च—

यमौ यो गो बोधातुरावृत्तम् १० |SSSSS|SSS ६६

यमाविति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणयगणगुरवः, तद्वृत्तं बोधातु-रानामकं ज्ञेयम् । सकृद्बोधा इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १० ॥ ६६ ॥

सुराक्षी—

भवति सुराक्षी नयौ योगः ११ ||||SS|SSS ८०

भवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणयगणगुरवः, तद्वृत्तं सुराक्षी-नामकं भवति ॥ ११ ॥ ८० ॥

कलापान्तरिता—

कलापान्तरिता यसौ यो गः १२ |SS||S|SSS ९०

कलापान्तरितेति । यत्र प्रतिपादं यगणसगणयगणगुरवः, तद्वृत्तं कलापान्तरितानामकं ज्ञेयम् ॥ १२ ॥ ९० ॥

द्वारवहा-भारवहा च—

रतयौ गो भारवहावृत्तम् १३ S|SSS||SSS ९९

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणतगणयगणगुरवः, तद्वृत्तं भारवहाना-मकं बोध्यम् । द्वारवहा इति नामान्तरमस्याऽस्ति ॥ १३ ॥ ९९ ॥

विशदच्छायः—

सतयागश्चेद्विशदच्छायः १४ ||SSS||SSS १००

सतया इति । चेत् प्रतिपादं सगणतगणयगणगुरवः स्युः, तर्हि वि-शदच्छायनामकं वृत्तम् बोध्यम् ॥ १०० ॥

इन्द्रः ऐन्द्री च—

यदा जगणौ यगुरू ऐन्द्री १५ |S||S||SSS ११०

यदेति । यदा प्रतिपादं द्वौ जगणौ यगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तम्

ऐन्द्रीनामकं स्यात् । इन्द्र इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १५ ॥ ११० ॥

वि० हीराङ्गी—

मो नो यो गुरुरिह हीराङ्गी १६ SSS||||SSS १२१

म इति । यदि इह प्रतिपादं मगणनगणयगणगुरवः स्युः, तर्हि हीराङ्गीनामकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥१६॥१२१॥

हेमहासः बाला च—

रत्रयं गो यदा हेमहासः १७ SS||S|SS|SS १४७

रत्रयमिति । यदा प्रतिपादं त्रयो रगणाः एको गुरुश्च, तदा हेमहासनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १७ ॥ १४७ ॥

मयूरसारिणी—

जौ रगौ मयूरसारिणी स्यात् १८ S|S|S|S|SS १७१

जौविति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणरगणगुरवः, तद्वृत्तं मयूरसारिणीनामकं स्यात् ॥ १८ ॥ १७१ ॥

सुखला—

सजरा गुरुर्यदा सुखेला १९ ||S|S|S|SS १७२

स जरा इति । यदा प्रतिपादं सगणजगणरगणगुरवः, तदा सुखेला नामकं वृत्तं स्यात् ॥ १९ ॥ १७२ ॥

नमेरुः लाजवती च—

उक्तस्तजरा गुरुर्नमेरुः २० SS||S|S|SS १७३

उक्त इति । यत्र प्रतिपादं तगणजगणरगणगुरवः, सः नमेरुः उक्तः । लाजवती इति नामान्तरमस्य बोध्यम् । लाजवतीशब्दघटितं लक्षणं यथा—

"स्याल्लाजवती तजौ रगौ चेत्"

अर्थस्तु स एव स्पष्टः ॥ २० ॥ १७३ ॥

गणदेहा—

गणादेहा प्रोक्ता समसागः २१ ||SSSS||SS १९६

गणदेहेति । यत्र प्रतिपादं सगणमगणसगणगुरवः, सा गणदेहा नाम प्रोक्ता ॥ २१ ॥ १९६ ॥

चम्पकमाला-रुक्मवती-रूपवती च—

चम्पकमाला यत्र भमसगाः २२ S||SSS||SS १९९

चम्पकमालेति । यत्र प्रतिपादं भगणमगणसगणगुरवः, तद्वृत्तं चम्पकमालानामकं ज्ञेयम् । अस्य वृत्तस्य रुक्मवती रूपवती चेति नामद्वयमन्यदपि ज्ञेयम् । तत्र रुक्मवती शब्दघटितलक्षणं यथा

"रुक्मवती सा यत्र भमसगाः"

रूपवतीशब्द घटितं लक्षणं यथा—

"रूपवती सा यत्र भमसगाः"

स्पष्टम् ॥ २२ ॥ १६९ ॥

नरगा—

यदि नयसा गो नरगा स्यात् २३ IIIISSIISS २०८

यदीति । यदि प्रतिपादं नगणयगणसगणगुरवः, तर्हि नरगानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २३ ॥ २०८ ॥

प्रसरा—

रामाश्वैः प्रसरामससंगः २४ SSSIISIISS २१७

रामाश्वैरिति । यत्र प्रतिपादं एको मगणः द्वौ सगणौ एको गुरुश्च, त्रिभिः सप्तभिश्च यतिः, तद्वृत्तं प्रसरानामकं स्यात् ॥ २४ ॥ २१७ ॥

केरम्—

स्याद्यदा रससंगुरुकेरम् २५ SISSIISIIS २१९

स्यादिति । यदा प्रतिपादं रगणः द्वौ सगणौ एको गुरुश्च, तदा तद् वृत्तं केरं नाम स्यात् ॥ १५ ॥ २१६ ॥

उदितम्—

सगणत्रयगावुदितं स्यात् २६ IISIISIISS २२०

सगणेति । यदा प्रतिपादं त्रयः सगणाः एको गुरुश्च, तद्वृत्तं केरं नाम स्यात् ॥ २६ ॥ २२० ॥

मत्ता—

ज्ञेया मत्ता मभसगसृष्टा २७ SSSSIIIISS २४१

ज्ञेयेति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणगुरवः, सा मत्ता नाम ज्ञेया ॥ २७ ॥ २४१ ॥

बलधारी—

सभसा गो यदि बलधारी २८ IISSIIIISS २४४

सभसा इति । यदि प्रतिपादं सगणभगणसगणगुरवः, तदा बलधारीनामवृत्तम् ॥ २८ ॥ २४४ ॥

अचलपङ्क्तिः—

रो नसौ गुरुरचलपङ्क्तिः २९ SISIIIIISS २५१

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणसगणगुरवः, तद् अचलपङ्क्तिनामकं वृत्तम ॥ २६ ॥ २५३ ॥

असितधारा—

सनसा गुरुरसितधारा ३० IISIIIIISS २५२

सनसा इति । यत्र प्रतिपादम् सगणनगणसगणगुरवः, तत् असितधारा नामकं वृत्तम् ॥ ३० ॥ २५२ ॥

वि० उन्नालम्—

उन्नालमिह तनसगाःस्युः ३१ SSIIIIIISS २५३

उन्नालमिति । चेत् इह प्रतिपादं तगणनगणसगणगुरवः स्युः, तदा उन्नालनामकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तम् विलोमकाव्यानुकूलम् ॥३१॥२५३॥

निरन्तिकम्—

निरन्तिकमिह जनसागः ३२ ।ऽ।।।।।।ऽऽ २५४

निरेति । चेत् इह प्रतिपादं जगणनगणसगणगुरवः, तर्हि निरन्तिकं नाम वृत्तम् बोध्यम् ॥ ३२ ॥ २५४ ॥

उपधाय्या—

भो नसगुरव उपधाय्या ३३ ऽ।।।।।।ऽऽ २५५

भ इति । यत्र प्रतिपादं भगणनगणसगणगुरवः, तद्वृत्तम् उपधाय्यानामकं स्यात् ॥ २५५ ॥

तनिमा—

ननसगमिह तनिमा स्यात् ३४ ।।।।।।।।ऽऽ २५६

ननसगमिति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततः सगणगुरू स्याताम्, तद्वृत्तं तनिमनामकं स्यात् ॥ ३४ ॥ २५६ ॥

विशालान्तिकम्—

स्यात्त्रयं गो विशालान्तिकम् ३५ ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽ २९३

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं त्रयः तगणाः एको गुरुश्च, तद्वृत्तं विशालान्तिकनामकं स्यात् ॥ ३५ ॥ २९३ ॥

विशालप्रभम्—

जतौ तगौ चेद्विशालप्रभम् ३६ ।ऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽ २९४

जताविति । चेत् प्रतिपादम् जगणतगणौ तगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं विशालप्रभं नाम ॥ ३६ ॥ २९४ ॥

चरपदम्—

चरपदं नत्तकारौ गुरुः ३७ ।।।ऽऽ।ऽऽ।ऽ २९६

चरपदमिति । यत्र प्रतिपादं नगणः द्वौ तगणौ गुरुश्च, तद्वृत्तं चरपदं नाम बोध्यम् ॥ ३७ ॥ २९६ ॥

उपसंकुला—

उपसङ्कुला सजौ तो गुरुः ३८ ।।ऽ।ऽ।ऽऽ।ऽ ३००

उपसंकुलेति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणतगणगुरवः, तद्वृत्तम् उपसंकुलानामकं ज्ञेयम् ॥ ३८ ॥ ३०० ॥

खेटकम्—

चेद्भजतगा भवेत्खेटकम् ३९ ऽ।।।ऽ।ऽऽ।ऽ ३०३

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणजगणतगणगुरवः, तर्हि खेटकनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ३९ ॥ ३०३ ॥

वर्हातुरा—

वर्हातुरा तभताश्चेद्गुरुः ४० ऽऽ।ऽ।।ऽऽ।ऽ ३०९

वर्हातुरेति । चेत् प्रतिपादं तगणभगणतगणगुरवः, तर्हि वर्हातुराना-

मकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ४० ॥ ३०६ ॥

नीराञ्जलिः—

नीराञ्जलिरिह तो नतगौ ४१ SS|||SS|S ३१७

नीराञ्जलिरिति । यदि इह प्रतिपादं तगणनगणतगणगुरवः, ताह नीराञ्जलिनामकं वृत्तमिदं बोध्यम् ॥ ४१ ॥ ३१७ ॥

वि० कर्णपालिका—

कर्णपालिका स्याद्रयौ जगौ ४२ S|S|SS|S|S ३३१

कर्णपालिकेति । यत्र प्रतिपादं रगणयगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं कर्णपा लिकानामकं स्यात् । इदं वृत्तंम्विलोमकाव्यानुकूलमस्ति ॥४२॥३३१॥

सराविका—

जरौ जगौ भवेत्सराविका ४३ |S|S|S|S|S ३४२

जराविति । यत्र प्रतिपादं जगणरगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं सराविकानामकं भवेत् ॥ ४३ ॥ ३४२ ॥

मनोरमा—

नरजगैर्भवेन्मनोरमा ४४ |||S|S|S|S ३४४

नरजगैरिति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं मनोरमानामकं भवेत् ॥ ४४ ॥ ३४४ ॥

विराट्-शुद्धविराट् च—

वृत्तं स्याच्च विराड्मसौ जगौ ४५ SSS||S|S|S ३४५

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं विराड्नामकं स्यात् । शुद्धविराडिति नामान्तरमस्य बोध्यम् । एतन्नामघटितं लक्षणं यथा—

"वृत्तं शुद्धविराड्मसौ जगौ"

इति ॥ ४५ ॥ ३४५ ॥

अक्षरावली—

रः सजौ गुरुरक्षरावली ४६ S|S||S|S|S ३४७

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणजगणगुरवः, तद्वृत्तम् अक्षरावलीनामकं ज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ ३४७ ॥

सहजा—

सहजा ससजं गुरुर्यदा ४७ ||S||S|S|S ३४८

सहजेति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणगुरू च भवतः, तदा सहजानामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ ४७ ॥ ३४८ ॥

अहिला—

उक्ता तसजगा यदाऽहिला ४८ SS|||S|S|S ३४९

उक्तेति । यदा प्रतिपादं तगणसगणजगणगुरवः, तदा तद् वृत्तम् अहिलानामकं स्यात् ॥ ४८ ॥ ३४९ ॥

कुप्यम्—

कुप्यमिति भवेद्भसौ जगौ ४९ SIIIISISIS ३५१

कुप्यमिति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं कुप्यम् इति भवेत् ॥ ४९ ॥ ३५१ ॥

अनुचायिता—

नसजगुरवोऽनुचायिता ५० IIIIISISIS ३५२

नसजेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणजगणगुरवः, तद्वृत्तम् अनुचायितानामकं वृत्तम् स्यात् ॥ ५० ॥ ३५२ ॥

वर्मिता—

वर्मिता यदा रजजं गुरुः ५१ SISISIISIS ३६३

वर्मितेति । यदा प्रतिपादं रगणजगणौ जगणगुरू च, तदा वर्मितानामकं वृत्तम्भवेत् ॥ ५१ ॥ ३६३ ॥

संहतिका-संयुगा-संयुता च—

सजजं गु संहतिका भवेत् ५२ IISISIISIS ३६४

सजजमिति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणौ जगणगुरू च, तद्वृत्तं संहतिकानामकं भवेत् । संयुगा संयुता चेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ५२ ॥ ३६४ ॥

उपस्थिता—

त्जौ जश्च ग एक उपस्थिता ५३ SSIISIISIS ३६५

त्जाविति । यत्र प्रतिपादं तगणजगणौ जगणगुरू च, तद्वृत्तम् उपस्थितानामकं ज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ ३६५ ॥

जरा—

जरा यदि जत्रयगौ भवेत् ५४ ISIISIISIS ३६६

जरेति । यदि प्रतिपादं त्रयो जगणाः एको गुरुश्च, तदा जरानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ५४ ॥ ३६६ ॥

भिन्नपदम्—

भिन्नपदं भवति भौ जगौ ५५ SIISIIISIS ३७५

भिन्नपदमिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ ततो जगणगुरू च, तद्वृत्तं भिन्नपदनामकं भवति ॥ ५५ ॥ ३७५ ॥

वडिशभेदनी—

नभजगा वडिशभेदिनी ५६ IIISIIISIS ३७६

नभजगा इति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणगुरवः, तद्वृत्तं वडिशभेदिनीनामकं ज्ञेयम् ॥ ५६ ॥ ३७६ ॥

पणवः—

म्नौ ज्गौ स्यादिह पणवाभिधम् ५७ SSS॥।।SIS ३७७

म्नाविति । चेत् इह मगणनगणजगणगुरवः, तर्हि इदं पणवाभिधं (पणवसंज्ञकं) वृत्तं स्यात् ॥ ५७ ॥ ३७७ ॥

चितिभृतम्—

चितिभृतमिति नौ जगौ ५८ ॥।।।।SIS ३८४

चितिभृतमिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ जगणगुरू च, तद्वृत्तं चितिभृतम् इति (चितिभृतसंज्ञकं) ज्ञेयम् ॥ ५८ ॥ ३८४ ॥

सुषमा—

तो यो भगुरू उक्ता सुषमा ५९ SSIISSS॥S ३९७

त इति । यत्र प्रतिपादं तगणयगणभगणगुरवः, सा सुषमा नाम उक्ता ॥ ५९ ॥ ३९७ ॥

फलिनी—

नयभगसृष्टा स्यात्फलिनी ६० ॥।।SSS॥S ४००

नयेति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणभगणगुरवः, तद्वृत्तं फलिनीनामकं स्यात् ॥ ६० ॥ ४०० ॥

सुरयानवती—

सुरयानवती सौ च भगौ ६१ ॥S॥SS॥S ४१२

सुरयानवतीति । यत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ भगणगुरू च, तद्वृत्तं सुरयानवतीसंज्ञकं स्यात् ॥ ६१ ॥ ४१२ ॥

विरलं-कटिका च—

स्याद्भसभगसृष्टं विरलम् ६२ S॥।।SS॥S ४१५

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणभगणगुरवः, तद्वृत्तं विरलनामकं स्यात् । कटिकेत्यपि नामाऽस्य ज्ञेयम् ॥ ६२ ॥ ४१५ ॥

छलितकम्—

छलितकं यत्र नस्तभगाः ६३ ।।।SSIS॥S ४२४

छलितकमिति । यत्र प्रतिपादं नगणतगणभगणगुरवः, तद्वृत्तं छलितकनामकं स्यात् ॥ ६३ ॥ ४२४ ॥

प्रवादपदा—

सजभा गुरुः प्रवादपदा ६४ ॥SISIS॥S ४२८

सजभा इति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणभगणगुरवः, तद्वृत्तं प्रवादपदानामकं स्यात् ॥ ६४ ॥ ४२८ ॥

वारवती—

इह सो भौ गुरु वारवती ६५ ॥SS॥S॥S ४३६

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं सगणभगणौ भगणगुरू च, तदा एतद्वृत्तं वारवतीनामकं स्यात् ॥ ६५ ॥ ४३६ ॥

परिचारवती—

तो भौ गुरुः परिचारवती ६६ SS।S॥S॥S ४३७

त इति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणौ भगणगुरू च, तद्वृत्तं परिचारवतीनामकं स्यात् ॥ ६६ ॥ ४३७ ॥

काण्डमुखी—

जभौ भगौ यदि काण्डमुखी ६७ ।S।S॥S॥S ४३८

जभाविति । यदि प्रतिपादं जगणभगणौ भगणगुरू च, तदा काण्डमुखीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६७ ॥ ४३८ ॥

वि० विश्वमुखी—सारवती च

भत्रयगौ यदि विश्वमुखी ६८ S॥S॥S॥S ४३९

भत्रयगाविति । यदि प्रतिपादं त्रयो भगणा एको गुरुश्च, तर्हि विश्वमुखीनामकं वृत्तं स्यात् । सारवती इत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् ॥ ६८ ॥ ४३९ ॥

शरत्—

नभभगा भवतीह शरत् ६९ ॥।S॥S॥S ४४०

नभभगा इति । यदि इह प्रतिपादं नगणभगणौ भगणगुरू च, तदा इदं वृत्तं शरन्नामकं भवति ॥ ६९ ॥ ४४० ॥

गहना—

चेद्भनभगुरवो गहना ७० S॥॥।S॥S ४४७

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणनगणभगणगुरवः, तदा गहनानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७० ॥ ४४७ ॥

फलधरम्—

फलधरमिह नौ भगुरू ७१ ॥॥॥S॥S ४४८

फलधरमिति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणगुरू च, तदा फलधरनामकमिदं वृत्तं स्यात् ॥ ७१ ॥ ४४८ ॥

धमनिका—

सजना गुरुश्च धमनिका ७२ ॥S।S॥॥S ४९२

सजना इति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणनगणगुरवः, तद्वृत्तं धम-

निकानामकं स्यात् ॥ ७२ ॥ ४९२ ॥

अमृतगतिः—त्वरितगतिः—मृगलतिका च—

त्वरितगतिश्च नजनगैः ७३ ।।।ऽ।।।।ऽ ४९६

त्वरितगतिरिति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणनगणगुरवः, तद्वृत्तं त्वरितगतिनामकं बोध्यम् । अमृतगतिः मृगलतिका चेति नामद्वयमन्यदपि अस्य ज्ञेयम् ॥ ७३ ॥ ४९६ ॥

हंसी—

उक्ता हंसी मभनगुरुभिः ७४ ऽऽऽऽ।।।।।ऽ ४९७

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणनगणगुरवः, सा हंसी नाम उक्ता ॥ ७४ ॥ ४९७ ॥

वि० कृतमणिता—मणिता च—

भद्विनगुरुकृतमणिता ७५ ऽ।।।।।।।ऽ ४९७

भेति । यत्र प्रतिपादं भगणनगणौ नगणगुरू च, तद्वृत्तं कृतमणितानामकं स्यात् । मणितेत्यपि नामास्य बोध्यम् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् अस्ति ॥ ७५ ॥ ५११ ॥

मकरमुखी—

त्रिनगु यदि मकरमुखी ७६ ।।।।।।।।।ऽ ५१२

त्रिनग्विति । यदि प्रतिपादं त्रयो नगणाः गुरुश्च, तर्हि तत् मकरमुखीसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ७६ ॥ ५१२ ॥

महिमावसायि—

सभरा लो महिमावसायि ७७ ।।ऽऽ।।ऽ।ऽ। ६९२

सभरा इति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणरगणलघवः, तद्वृत्तं महिमावसायिनामकं स्यात् ॥ ७७ ॥ ६९२ ॥

कामचारि—

तो भो रलौ यदि कामचारि ७८ ऽऽ।ऽ।।ऽ।ऽ। ६९३

त इति । यदि प्रतिपादं तगणभगणरगणलघवः, तदा तद्वृत्तं कामचारिसंज्ञकं स्यात् ॥ ७८ ॥ ६९३ ॥

वि० नेमधारि—

जभौ रलौ यदि नेमधारि ७९ ।ऽ।ऽ।।ऽ।ऽ। ६९४

जभाविति । यदि प्रतिपादं जगणभगणरगणलघवः, तर्हि नेमधारिनामकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुकूलम् ॥ ७९ ॥ ६९४ ॥

हीरलम्बि—

भौ रगणौ लघु हीरलम्बि ८० ऽ।।ऽ।।ऽ।ऽ। ६९५

भाविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ रगणलघू च, तद्वृत्तं हीरलम्बिनामकं स्यात् ॥ ८० ॥ ६९५ ॥

वनिताविनोदि—

नभरला वनिताविनोदि ८१ ।।।ऽ।।ऽ।ऽ। ६९६

नभरला इति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणरगणलघवः, तद्वृत्तं वनिताविनोदिनामकं स्यात् ॥ ८१ ॥ ६९६ ॥

विरेकि—

रो नरौ लघु यदा विरेकि ८२ ऽ।ऽ।।।ऽ।ऽ। ६९९

र इति । यदा प्रतिपादं रगणनगणरगणलघवः, तदा तद्वृत्तं विरेकिनामकं स्यात् ॥ ८२ ॥ ६९९ ॥

कुकपादि—

नरसला यदा कुकपादि ८३ ।।।ऽ।ऽ।।ऽ। ७२८

नरसला इति । यदा प्रतिपादं नगणरगणसगणलघवः, तदा कुकपादिनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८३ ॥ ७२८ ॥

लुलितम्—

सगणत्रयलौ लुलितं च ८४ ।।ऽ।।ऽ।।ऽ। ७३२

सगणेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः सगणाः एको लघुश्च, तद्वृत्तं लुलितनामकं ज्ञेयम् ॥ ८४ ॥ ७३२ ॥

रसभूम—

सजसा लघुश्च रसभूम ८५ ।।ऽ।ऽ।।।ऽ। ७४८

सजसा इति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणसगणलघवः, तद्वृत्तं रसभूमसंज्ञकं स्यात् ॥ ८५ ॥ ७४८ ॥

चारुचारणम्—

चारुचारणमिति रनसिल ८६ ऽ।ऽ।।।।।ऽ। ७६३

चार्विति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणसगणलघवः, तद्वृत्तं चारुचारणम् इति (चारुचारणसंज्ञकं) स्यात् ॥ ८६ ॥ ७६३ ॥

सरसमुखी—

तौ स्लौ यदि सरसमुखीह ८७ ऽऽ।।।।।।ऽ। ७६५

त्ताविति । यदि इह प्रतिपादं तगणनगणसगणलघवः, तर्हि इदं सरसमुखीनामकं वृत्तं स्यात ॥ ८७ ॥ ७६५ ॥

ऋतम्--

द्विनसलकृतमृतमत्र ८८ ।।।।।।।।ऽ। ७६८

द्विनेति । चेत् अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ सगणलघू च, तर्हि इदम् ऋतनामकम्वृत्तं स्यात् ॥ ८८ ॥ ७६८ ॥

कीलालम्—

भो मतलाश्चेत्कीलालं किल ८९ ऽ।।ऽऽऽऽऽ।। ७७५

भ इति । चेत् प्रतिपादं भगणमगणतगणलघवः, तर्हि कीलालनामकम्वृत्तं किल स्यात् ॥ ८९ ॥ ७७५ ॥

खौरलि—

नयतलघु स्याच्चेत्खौरलि ९० ।।।।ऽऽऽऽ।। ७८४

नयतेति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणतगणलघवः, तर्हि खौरलिनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९० ॥ ७८४ ॥

कामनिभा—

उक्ता कामनिभा मस्ता लघु ९१ ऽऽऽ।।ऽऽऽ।। ७९३

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणतगणलघवः, सा कामनिभा नाम उक्ता ॥ ९१ ॥ ७९३ ॥

विस्रंसि—

नसतलघवो विस्रंसि च ९२ ।।।।।ऽऽऽ।। ८००

नसेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणतगणलघवः, तद्वृत्तं विस्रंसिनामकं स्यात् ॥ ९२ ॥ ८०० ॥

नीरनिधिः—

नतनला नीरनिधिरिति ९३ ।।।ऽऽ।।।।। १०००

नतनला इति । यत्र प्रतिपादं नगणतगणनगणलघवः, तद्वृत्तं नीरनिधिः इति (नीरनिधिनामकम्) स्यात् ॥ ९३ ॥ १००० ॥

कृतकवलि—

त्रिनलघु च कृतकवलि ९४ ।।।।।।।।।। १०२४

त्रिनेति । यत्र प्रतिपादं त्रयो नगणाः लघुरेकश्च, तद्वृत्तं कृतकवलिनामकं स्यात् ॥ ९४ ॥ १०२४ ॥

चतुरधिकनवतिः ९४ ।

एकादशाक्षरा वृत्तिः ।

११ त्रिष्टुप्—भेदाः २०४८

मारती—भारती च—

मौ मो गौ चेद्यत्र स्यान्मारत्येषा १ SSSSSSSSSSS १

माविति । चेत् यत्र प्रतिपादं त्रयो मगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि एषा मारतीनाम स्यात् । भारतीत्यपि नामास्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ १ ॥

आराधिनी—

तो मौ गुरू चेत्स्यादाराधिन्येषा २ SSISSSSSSSS ५

त इति । चेत्प्रतिपादं तगणमगणौ मगणो गुरुद्वयं च, तर्हि एषा आराधिनी नाम स्यात् ॥ २ ॥ ५ ॥

अमालीनम्—

अमालीनवृत्तं यौ मो गौ यत्र ३ ISSISSSSSSS १०

अमालीनेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ यगणौ एको मगणः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम् अमालीनसंज्ञकं स्यात् ॥ ३ ॥ १० ॥

मेघध्वनिपूरः—

मेघध्वनिपूरः स्यात्तो यो मो गौ ४ SSIISSSSSSS १३

मेघेति । यत्र प्रतिपादं तगणयगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं मेघध्वनिपूरनामकं स्यात् ॥ ४ ॥ १३ ॥

उद्धतिकरी—

उद्धतिकरीयं स्याद्भो यो मो गौ ५ SIIISSSSSSS १५

उद्धतिकरीति । यत्र प्रतिपादं भगणयगणमगणाः द्वौ गुरू च, सा इयम् उद्धतिकरी नाम स्यात् ॥ ५ ॥ १५ ॥

अपयोधा—

अपयोधाऽहिपोक्ता सो रो मो गौ ६ IISSISSSSSS २०

अपेति । यत्र प्रतिपादं सगणरगणमगणाः द्वौ गुरू च, सा अपयोधा नाम अहिपोक्ता शेषेण कथिता इति यावत् ॥ ६ ॥ २० ॥

अन्तर्वनिता—

स्यादन्तर्वनिता मः सो मो गौ चेत् ७ SSSIISSSSSS २५

स्यादिति । चेत् प्रतिपादं मगणसगणमगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि अन्तर्वनितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७ ॥ २५ ॥

प्रफुल्लकदली—

प्रफुल्लकदलीयं जः सो मो गौ ८ ।ऽ।।।ऽऽऽऽऽऽ ३०

प्रफुल्लेति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणमगणाः द्वौ गुरू च, सेयं प्रफुल्लकदलीनाम स्यात् ॥ ८ ॥ ३० ॥

लक्षणलीला—

लक्षणलीला भवेद्भस्तो मो गौ ९ ऽ।।ऽऽ।ऽऽऽऽऽ ३९

लक्षणेति । यत्र प्रतिपादं भगणतगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं लक्षणलीलासंज्ञकं भवेत् ॥ ९ ॥ ३९ ॥

कूलचारिणी—कूलिका च—

कूलचारिणी रजौ मो गौ यत्र १० ऽ।ऽ।ऽ।ऽऽऽऽऽ ४३

कूलेति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं कूलचारिणीसंज्ञकं स्यात् । कूलिकेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ४३ ॥

विलुलितमञ्जरी—

विलुलितमञ्जरी नो जो मो गौ ११ ।।।।ऽ।ऽऽऽऽऽ ४८

विलुलितेति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं विलुलितमञ्जरीसंज्ञकं स्यात् ॥ ११ ॥ ४८ ॥

भूरिघटकम्—

वृत्तं भूरिघटकं मो नो मो गौ १२ ऽऽऽ।।।ऽऽऽऽऽ ५७

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं भूरिघटकसंज्ञकं स्यात् ॥ १२ ॥ ५७ ॥

कलितकमलमाला—

कलितकमलमाला नौ मो गौ १३ ।।।।।।ऽऽऽऽऽ ६४

कलितेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ एको मगणः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं कलितकमलमालासंज्ञकं स्यात् ॥ १३ ॥ ६४ ॥

वल्लवीविलासः—

वल्लवीविलासो यदा रो यौ गौ १४ ऽ।ऽ।ऽऽ।ऽऽऽऽ ५७

वल्लवीति । यदा प्रतिपादमेको रगणः द्वौ यगणौ द्वौ गुरू च, तर्हि वल्लवीविलाससंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १४ ॥ ५७ ॥

विकसितपद्मावली—

विकसितपद्मावली नो यौ गौ १५ ।।।।ऽऽ।ऽऽऽऽ ८०

विकसितेति । यत्र प्रतिपादम् एको नगणः द्वौ यगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं विकसितपद्मावलीसंज्ञकं स्यात् ॥ १५ ॥ ८० ॥

अमोघमालिका—

अमोघमालिका जरौ यो गौ स्यात् १६ ।S।S।S।SSSS ८६

अमोघेति । यत्र प्रतिपादं जगणरगणमगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम् अमोघमालिकासंज्ञकं स्यात् ॥ १६ ॥ ८६ ॥

ललितागमनम्—

ललितागमनं यदा सौ यो गौ १७ ।।S।।S।SSSS ९२

ललितेति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ एको यगणः, द्वौ गुरू च, तदा ललितागमनसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १७ ॥ ९२ ॥

संसृतशोभासारः—

सतया गौ संसृतशोभासारः १८ ।।SSS।।SSSS १००

सतया इति । यत्र प्रतिपादं सगणतगणयगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं संसृतशोभासारसंज्ञकं स्यात् ॥ १८ ॥ १०० ॥

ललितालबालम्—

ललितालबालमिदं स्जौ यो गौ १९ ।।S।S।।SSSS १०८

ललितेति । चेत् अत्र प्रतिपादं सगणजगणयगणाः द्वौ गुरू च, तदा इदं ललितालबालसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १९ ॥ १०८ ॥

वार्त्ताहारी—

नजयगगा यदि वार्त्ताहारी २० ।।।।S।।SSSS ११२

नजयेति । यदि प्रतिपादं नगणजगणयगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि वार्त्ताहारीसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ २० ॥ ११२ ॥

कडारम्—

कडारं भवति च यो नो यो गौ २१ ।SS।।।।SSSS १२२

कडारमिति । यत्र प्रतिपादं यगणनगणयगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं कडारनामकं भवति ॥ २१ ॥ १२२ ॥

उदितदिनेशः—

सनया उदितदिनेशः स्याद्गौ २२ ।।S।।।।SSSS १२४

सनया इति । यत्र प्रतिपादं सगणनगणयगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं उदितदिनेशनामकं वृत्तं स्यात् । सौधाङ्घ्रिरिति नामान्तरमस्य बोध्यम् । एतन्नामघटितं लक्षणं यथा "सनयागुरुयुगलं सौधाङ्घ्रिः" अर्थस्तु स एव स्पष्टः ॥ २२ ॥ १२४ ॥

जालपादः—

समरा गौ चेत्स्युर्जालपादः स्यात् २३ SS।SSS S।SSS १३२

समरा इति । चेत् प्रतिपादं सगणमगणरगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि जालपादसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ २३ ॥ १३२ ॥

दारदेहा—दारुदेहा च—

दारुदेहा भवेद्रत्रयं गौ चेत् २४ SISSISSISSS १४७

दारुदेहेति । चेत्प्रतिपादं त्रयो रगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि दारुदेहासंज्ञकं वृत्तं भवेत् । दारदेहा इत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् ॥ २४ ॥ १४७ ॥

सुधाधारा—

रात्परैर्नरगगैः सुधाधारा २५ SISIIISISSS १८७

रादिति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं सुधाधारानामकं स्यात् ॥ २५ ॥ १८७ ॥

कन्दविनोदः—

कन्दविनोदः स्याद्भमसागौ चेत् २६ SIISSSIISSS १९९

कन्दविनोद इति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणमगणसगणाः द्वौ गुरू च, तदा तद्वृत्तं कन्दविनोदसंज्ञकं स्यात ॥ २६ ॥ १९९ ॥

विलम्बितमध्या—

मःसौ गौ च विलम्बितमध्या स्यात् २७ SSSIISIISSS २१७

म इति । यत्र प्रतिपादम् एको मगणः द्वौ सगणौ द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं विलम्बितमध्यासंज्ञकं स्यात् ॥ २७ ॥ २१७ ॥

विष्टम्भः—

सगणत्रयगद्वयिविष्टम्भः २८ IISIISIISSS २२०

सगणेति । यत्र प्रतिपादं त्रयःसगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं विष्टम्भसंज्ञकं स्यात् ॥ २८ ॥ २२० ॥

क्रोशितकुशला—

क्रोशितकुशला भससं गौ चेत् २९ SIIIISIISSS २२३

क्रोशितेति । चेत् यत्र प्रतिपादम् एको भगणः द्वौ सगणौ द्वौ गुरू च, तर्हि तद्वृत्तं क्रोशितकुशलासंज्ञकं स्यात् ॥ २९ ॥ २२३ ॥

उपहितचण्डी—

सभसङ्गावुपहितचण्डी स्यात् ३० IISSIIIISSS २४४

सभसमिति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणसगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम् उपहितचण्डीसंज्ञकं स्यात् ॥ ३० ॥ २४४ ॥

श्रितकमला—

भौ सगणः श्रितकमला गौ चेत् ३१ SIISIIIISSS २४७

भाविति। चेत् प्रतिपादं द्वौ भगणौ एकः सगणः द्वौ गुरू च, तर्हि श्रितकमलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३१ ॥ २४७ ॥

रथपदं-वृत्ताच-सुकृतिश्च—

रथपदमिह यदि नौ सो गौ ३२ ।।।।।।।।ऽऽऽ २५६

रथेति। यदि इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ एकः सगणः द्वौ गुरू च, तर्हि इदं वृत्तं रथपदसंज्ञकं स्यात्। वृत्ता-सुकृतिश्चेति नामद्वयमन्यदप्यस्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ ३२ ॥ २५६ ॥

उपस्थितम्—

जसौ तगगमाहोपस्थितं तत् ३३ ।ऽ।।।ऽऽऽ।ऽऽ २८६

जसाविति। यत्र प्रतिपादं जगणसगणतगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं उपस्थितसंज्ञम् आह वक्ति। पिङ्गलः इति शेषः ॥ ३३ ॥ २८६ ॥

शालिनी—

मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः ३४ ऽऽऽऽऽ।ऽऽ।ऽऽ २८९

मादिति। चेत्प्रतिपादम् एको मगणः द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च, चतुर्भिः सप्तभिश्च विरतिः, तर्हि शालिनीसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ३४ ॥ २८९ ॥

वि० प्राकारबन्धः—

प्राकारबन्धस्तकारत्रयं गौ ३५ ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ २९३

प्राकारेति। यत्र प्रतिपादं त्रयः तगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं प्राकारबन्धसंज्ञकं स्यात्। इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् बोध्यम् ॥ ३५ ॥ २९३ ॥

विहारिणी-भासिनी च—

सजता विहारिणी गौ यदा स्यात् ३६ ।।ऽ।ऽ।ऽऽ।ऽऽ ३००

सजता इति। यदा प्रतिपादं सगणजगणतगणाः द्वौगुरू च, तदा विहारिणीसंज्ञकं वृत्तं स्यात्। भासिनीति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ३६ ॥ ३०० ॥

वातोर्मी—

वातोर्मीयं गदिता म्भौ तगौ गः ३७ ऽऽऽऽ।।ऽऽ।ऽऽ ३०५

वातोर्मीति। यदि अत्र प्रतिपादं मगणभगणतगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि इयं वातोर्मी नाम गदिता ॥ ३७ ॥ ३०५ ॥

ईहामृगी—

ईहामृगी किल चेत्तो भतौ गौ ३८ ऽऽ।ऽ।।ऽऽ।ऽऽ ३०९

ईहेति। चेत्प्रतिपादं तगणभगणतगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि ईहामृगीसंज्ञकं किल वृत्तं स्यात् ॥ ३८ ॥ ३०९ ॥

परिमलललितम्—

पारिमलललितं नौ तगौ गः ३९ ||||||SS|SS ३२०

परिमलेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ एकस्तगणः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं परिमलललितसंज्ञकं स्यात् ॥ ३९ ॥ ३२० ॥

विश्वविराट्—

वृत्तं विश्वविराड् मसौ जगौ गः ४० SSS||S|S|SS ३४५

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं विश्वविराट्संज्ञकं स्यात् ॥ ४० ॥ ३४५ ॥

विमला—

विमला ससजं गुरू यदा स्यात् ४१ ||S||S|S|SS ३४८

विमलेति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ एको जगणः द्वौ गुरू च, तदा विमलासंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ४१ ॥ ३४८ ॥

सरोजवनिका—

सरोजवनिका जसौ जगौ गः ४२ |S|||S|S|SS ३५०

सरोजेति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं सरोजवनिकासंज्ञकं स्यात् ॥ ४२ ॥ ३५० ॥

अमन्दपादः—

स्याद्भसजगगा अमन्दपादः ४३ S||||S|S|SS ३५१

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम् अमन्दपादसंज्ञकं स्यात् ॥ ४३ ॥ ३५१ ॥

पञ्चशाखी—

इह नसजगा गु पञ्चशाखी ४४ |||||S|S|SS ३५२

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं नगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि इदं पञ्चशाखीसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ४४ ॥ ३५२ ॥

वि० इन्द्रवज्रा—

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ४५ SS|SS||S|SS ३५७

स्यादिति । यदि प्रतिपादं द्वौ तगणौ एको जगणः द्वौ गुरू च, तर्हि इन्द्रवज्रासंज्ञकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम्बोध्यम् ॥ ४५ ॥ ३५७ ॥

वि० उपेन्द्रवज्रा—

उपेन्द्रवज्रा जतजा गयुग्मम् ४६ |S|SS||S|SS ३५८

उपेन्द्रेति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम्

उपेन्द्रवज्रासंज्ञकं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं बोध्यम् ॥४६॥३५८॥

उपजातिः—

चेदिन्द्रवज्राचरणानि यस्यामुपेन्द्रवज्राचरणानि च स्युः ॥
तदोपजातिः कथिता कवीन्द्रैर्भेदा भवन्तीह चतुर्दशाऽस्याः ॥ १ ॥

वाणी	१	।ऽऽऽ	उ० इ० इ० इ०
माला	२	ऽ।ऽऽ	इ० उ० इ० इ०
साला	३	।।ऽऽ	उ० उ० इ० इ०
हंसी	४	ऽऽ।ऽ	इ० इ० उ० इ०
माया	५	।ऽ।ऽ	उ० इ० उ० इ०
जाया	६	ऽ।।ऽ	इ० उ० उ० इ०
बाला	७	।।।ऽ	उ० उ० उ० इ०
आर्द्रा	८	ऽऽऽ।	इ० इ० इ० उ०
भद्रा	९	।ऽऽ।	उ० इ० इ० उ०
प्रेमा	१०	ऽ।ऽ।	इ० उ० इ० उ०
रामा	११	।।ऽ।	उ० उ० इ० उ०
वृद्धिः	१२	ऽऽ।।	इ० इ० उ० उ०
बुद्धिः	१३	।ऽ।।	उ० इ० उ० उ०
मसृणा	१४	ऽ।।।	इ० उ० उ० उ०

चेदिति । चेत् यस्याम् इन्द्रवज्रायाः चरणानि उपेन्द्रवज्रायाः चरणानि च स्युः । तदा सा कवीन्द्रैः उपजातिः नाम कथिता । इह छन्दश्शास्त्रे अस्याः उपजातेः चतुर्दश भेदाः भवन्ति ॥ १ ॥

इकारेण इन्द्रवज्रा

उकारेण उपेन्द्रवज्रा

यत्र प्रथमपादः उपेन्द्रवज्रायाः अन्ये त्रयः इन्द्रवज्रायाः सा वाणी नाम उपजातिः ज्ञेया । एवं सर्वाः अपि संकेतलिखिताः बोध्याः ॥

पट्टुपट्टिका—

पट्टुपट्टिका सजजं गुरू चेत् ४७ ।।ऽ।ऽ।।ऽ।ऽऽ ३६४

पट्विति । चेत् प्रतिपादम् एकः सगणः द्वौ जगणौ द्वौ गुरू च, तदा पट्टुपट्टिकासंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ४७ ॥ ३६४ ॥

उपस्थिता—

त्जौ ज्गौ गुरुणेयमुपस्थितोक्ता ४८ SS||S||S|SS ३६५

त्जाविति। यत्र प्रतिपादम् एकः तगणः द्वौ जगणौ द्वौ गुरू च, इयम् उपस्थिता नाम उक्ता। पिङ्गलेनेति शेषः ॥ ४८ ॥ ३६५ ॥

श्रुतकीर्त्तिः—

नयभगगा यत्र श्रुतकीर्त्तिः ४९ ||||SSS||SS ४००

नयेति। यत्र प्रतिपादं नगणयगणभगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं श्रुतकीर्त्तिसंज्ञकं स्यात् ॥ ४९ ॥ ४०० ॥

वर्णबलाका—

इह वर्णबलाका ससभं गौ ५० ||S||SS||SS ४१२

इहेति। चेत् इह प्रतिपादं द्वौ सगणौ एकः भगणः द्वौ गुरू च, तर्हि इदं वृत्तं वर्णबलाकासंज्ञकं स्यात् ॥ ५० ॥ ४१२ ॥

श्रमितशिखण्डी—

स्याच्छ्रमितशिखण्डी भसभं गौ ५१ S||||SS||SS ४१५

स्यादिति। यत्र प्रतिपादं भगणसगणभगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं श्रमितशिखण्डिसंज्ञकं स्यात् ॥ ५१ ॥ ४१५ ॥

दोधकं—बन्धुश्च

दोधकमिच्छति भत्रितयाद्गौ ५२ S||S||S||SS ४३९

दोधकमिति। यत्र प्रतिपादं त्रयः भगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं दोधकनामकं स्यात् इति इच्छति पिङ्गलनामकः आचार्यः इति शेषः ॥ ५२ ॥ ४३९ ॥

रोधकम्—

नभभगा गुरुरोधकवृत्तम् ५३ |||S||S||SS ४४०

नभेति। यत्र प्रतिपादम् एकः नगणः द्वौ भगणौ-द्वौ गुरू च, तद्वृत्तम् रोधकनामकं स्यात् ॥ ५३ ॥ ४४० ॥

स्वागता—

स्वागता रनभगैर्गुरुणा च ५४ S|S|||S||SS ४४३

स्वागतेति। यत्र प्रतिपादं रगणनगणभगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं स्वागतासंज्ञकं स्यात् ॥ ५४ ॥ ४४३ ॥

मदनमाला—

नरनगागुरुर्मदनमाला ५५ |||S|S|||SS ४७२

नरेति। यत्र प्रतिपादम् नगणरगणनगणाः द्वौ गुरू च, तद्वृत्तं मदनमालासंज्ञकं स्यात् ॥ ५५ ॥ ४७२ ॥

उदितविजोहा—

तौ नौ गुरू चेदुदितविजोहा ५६ SSISSIIIISS ४८५

ताविति । चेत् यत्र प्रतिपादं द्वौ तगणौ एकः नगणः द्वौ गुरू च, तर्हि तद्वृत्तम् उदितविजोहासंज्ञकं स्यात् ॥ ५६ ॥ ४८५ ॥

अनुकूला-श्रीः-मौक्तिकमाला च—

स्यादनुकूला भतनगगाश्चेत् ५७ SIISSIIIISS ४८७

स्यादिति । चेत् प्रतिपादं भगणतगणनगणाः द्वौ गुरू च, तर्हि अनुकूलासंज्ञकं वृत्तं स्यात् । श्रीः मौक्तिकमाला चेति नामद्वयमन्यद्प्यस्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ ५७ ॥ ४८७ ॥

मात्रा—

मो नौ गाविह भवति च मात्रा ५८ SSSIIIIIISS ५०५

म इति । चेत् इह प्रतिपादम् एको मगणः द्वौ नगणौ द्वौ गुरू च, तर्हि इदं मात्रासंज्ञकं वृत्तं भवति ॥ ५८ ॥ ५०५ ॥

सुवृत्तिः—

इह चेत्सननगगुसुवृत्तिः ५९ IISIIIIISS ५०८

इहेति । चेत् इह प्रतिपादम् एकः सगणः द्वौ नगणौ द्वौ गुरू च, तर्हि इदं सुवृत्तिसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ५९ ॥ ५०८ ॥

भुजङ्गी—

भुजङ्गी त्रयो या लगौ कीर्त्तिता ६० ISSISSISSIS ५८६

भुजङ्गीति । यत्र प्रतिपादं त्रयः यगणाः लघुगुरू च, सा भुजङ्गी नाम कीर्त्तिता ॥ ६० ॥ ५८६ ॥

जवनशालिनी—

जवनशालिनी नरौ यो लगौ ६१ IIISIISISSIS ६००

जवनेति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणयगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं जवनशालिनीसंज्ञकं स्यात् ॥ ६१ ॥ ६०० ॥

प्रसृमरकरा—

प्रसृमरकरा नसौ यो लगौ ६२ IIIIISISSIS ६०८

प्रसृमरकरेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणयगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं प्रसृमरकरासंज्ञकं स्यात् ॥ ६२ ॥ ६०८ ॥

गल्लकम्—

नयुगलयलघुगा गल्लकम् ६३ IIIIIIISSIS ६४०

नयुगलेति । यत्र प्रातपादं द्वौ नगणौ यगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं गल्लकसंज्ञकं स्यात् ॥ ६३ ॥ ६४० ॥

प्रपातावतारम्—

प्रपातावतारं यौ रलौ गुरुः ६४ ।ऽऽ।ऽऽऽ।ऽ।ऽ ६५०

प्रपातेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ यगणौ रगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं प्रपातावतारसंज्ञकं स्यात् ॥ ६४ ॥ ६५० ॥

गह्वरम्—

रत्रयं यत्र लो गश्च गह्वरम् ६५ ऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽ।ऽ ६५९

रत्रयमिति । यत्र प्रतिपादं त्रयः रगणाः लघुगुरू च, तद्वृत्तं गह्वरसंज्ञकं स्यात् ॥ ६५ ॥ ६५९ ॥

वारयात्रिकम्—

भ्रौ रलगा भवेद्वारयात्रिकम् ६६ ऽ।।ऽ।ऽऽ।ऽ।ऽ ६६३

भ्राविति । यत्र प्रतिपादम् एकः भगणः द्वौ रगणौ लघुगुरू च, तद्वृत्तं वारयात्रिकसंज्ञकं भवेत् ॥ ६६ ॥ ६६३ ॥

कनक मञ्जरी–इन्दिरा–भाविनी–भामिनी च—

कनकमञ्जरी नश्चरौ लगौ ६७ ।।।ऽ।ऽऽ।ऽ।ऽ ६६४

कनकेति। यत्र प्रतिपादम् एको नगणः द्वौ रगणौ लघुगुरू च, तद्वृत्तं कनकमञ्जरीसंज्ञकं स्यात् । इन्दिरा भाविनी-भामिनी चेति नामत्रयमन्यदप्यस्य वृत्तस्य बोध्यम् । इन्दिरानामघटितं लक्षणं यथा—

यदि नरौ रलौ गस्तदेन्दिरा ।

भाविनीनामघटितं लक्षणं यथा—

भवति भाविनी न्रौ रलौ गुरू ।

भामिनीनामघटितं लक्षणं यथा--

भवति भामिनी न्रौ रलौ गुरुः ।

एतेषां लक्षणानामर्थाः स्पष्टाः ॥ ६७ ॥ ६६४ ॥

श्येनी–श्येनिका–सेनिका च—

सेनिका भवेद्रजौ रलौ गुरुः ६८ ऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ ६८३

सेनिकेति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणरगणलघुगुरवः तद्वृत्तं सेनिकासंज्ञकं भवेत् । सेनिकेत्यत्र श्येनिकेति पाठे तन्नामघटितं लक्षणं बोध्यम् ॥ ६८ ॥ ६८३ ॥

सीधुः—

इह सीधुः सभरा लगौ यदा ६९ ।।ऽऽ।।ऽ।ऽ।ऽ ६९२

इहेति । यदा इह प्रतिपादं सगणभगणरगणलघुगुरवः, तदा इदं सीधुसंज्ञकं स्यात् ॥ ६९ ॥ ६९२ ॥

रथोद्धता—

रात्परैर्नरलगैरथोद्धता ७० ऽ।ऽ।।।ऽ।ऽ।ऽ ६९९

रादिति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणलघुगुरवः तद्वृत्तं रथोद्धतासंज्ञकं स्यात् ॥ ७० ॥ ६९९ ॥

प्रतारिता—

सनरा लघुगुरुप्रतारिता ७१ ।।ऽ।।।ऽ।ऽ।ऽ ७००

सनरा इति । यत्र प्रतिपादं सगणनगणरगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं प्रतारितासंज्ञकं स्यात् ॥ ७१ ॥ ७०० ॥

नीला—

नीला भवति तनौ रलौ गुरुः ७२ ऽऽ।।।।ऽ।ऽ।ऽ ७०१

नीलेति । यत्र प्रतिपादं तगणनगणरगणलघुगुरवः तद्वृत्तं नीलासंज्ञकं स्यात् ॥ ७२ ॥ ७०१ ॥

सुभद्रिका—समुद्रिका च—

ननरलगु समुद्रिका भवेत् ७३ ।।।।।।ऽ।ऽ।ऽ ७०४

ननरेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ एकः रगणः लघुगुरू च, तद्वृत्तं समुद्रिकासंज्ञकं भवेत् । सुभद्रिकेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥७३॥७०४॥

सौरभवर्द्धिनी—

नयसलगाः सौरभवर्द्धिनी ७४ ।।।।ऽऽ।।ऽ।ऽ ७२०

नयसेति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणसगणलघुगुरवः-तद्वृत्तं सौरभवर्द्धिनीसंज्ञकं स्यात् ॥ ७४ ॥ ७२० ॥

भुजगहारिणी—

भुजगहारिणी नरसा लगौ ७५ ।।।ऽ।ऽ।।ऽ।ऽ ७२८

भुजगेति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणसगणलघुगुरवः तद्वृत्तं भुजगहारिणीसंज्ञकं स्यात् ॥ ७५ ॥ ७२८ ॥

उपचित्रं-सुचित्रं-नरेशश्च—

उपचित्रमिदं सससं लगौ ७६ ।।ऽ।।ऽ।।ऽ।ऽ ७२२

उपचित्रमिति । यत्र प्रतिपादं त्रयः सगणाः लघुगुरूच, तदिदम् उपचित्रसंज्ञकं वृत्तं स्यात् । सुचित्रं-नरेशश्चेति नामद्वयमन्यदप्यस्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ ७६ ॥ ७२२ ॥

संमदमालिका—

नससलगि संमदमालिका ७७ ।।।।।ऽ।।ऽ।ऽ ७३६

नससेति । यत्र प्रतिपादमेकः नगणः द्वौ सगणौ लघुगुरू च, तद्वृत्तं समरमालिकासंज्ञकं स्यात् ॥ ७७ ॥ ७३६ ॥

कनककामिनी—

जतौ सलौ गः कनककामिनी ७८ ।ऽ।ऽऽ।।।ऽ।ऽ ७४२

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं कनककामिनीसंज्ञकं स्यात् ॥ ७८ ॥ ७४२ ॥

उपदारिका—

रो जसौ लगौ तदुपदारिका ७९ ऽ।ऽ।ऽ।।।ऽ।ऽ ७४७

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तमुपदारिकासंज्ञकं स्यात् ॥ ७९ ॥ ७४७ ॥

दारिका—

सजसा लगौ भवति दारिका ८० ।।ऽ।ऽ।।।ऽ।ऽ ७४८

सजसा इति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं दारिकासंज्ञकं भवेत् ॥ ८० ॥ ७४० ॥

मालविका—

स्यान्मालविका तजसला गुरुः ८१ ऽऽ।।ऽ।।।ऽ।ऽ ७४९

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं तगणजगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं मालविकासंज्ञकं स्यात् ॥ ८१ ॥ ७४९ ॥

नाभसम्—

भवेज्जजसं लगुरु नाभसम् ८२ ।ऽ।।ऽ।।।ऽ।ऽ ७५०

भवेदिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ जगणौ सगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं नाभससंज्ञकं भवेत् ॥ ८२ ॥ ७५० ॥

सौभगकला—

सौभगकला भजसला गुरुः ८३ ऽ।।।ऽ।।।ऽ।ऽ ७५१

सौभगेति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं सौभगकलासंज्ञकं स्यात् ॥ ८३ ॥ ७५१ ॥

वीवधः—

नजललगा भवति वीवधः ८४ ।।।।ऽ।।।ऽ।ऽ ७५२

नजसेति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणसगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं वीवधसंज्ञकं भवति ॥ ८४ ॥ ७५२ ॥

आशापादः—

आशापादो मभसलगा यदा ८५ ऽऽऽऽ।।।।ऽ।ऽ ७५३

आशेति । यदा यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणलघुगुरवः, तदा तद्वृत्तं आशापादसंज्ञकं स्यात् ॥ ८५ ॥ ७५३ ॥

भुजलता—

इह भुजलता नस्सस्तलगाः ८६ ||||||SS||S|S ८००

इहेति। यत्र प्रतिपादं नगणसगणतगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं भुजलतासंज्ञकं स्यात्॥ ८६॥ ८००॥

हरिकान्ता—

हरिकान्ता यदि सो भस्तलगाः ८७ ||S|S||SS||S ८२०

हरिकान्तेति। यदि प्रतिपादं सगणभगणतगणलघुगुरवः, तर्हि हरिकान्तासंज्ञकं वृत्तं स्यात्॥ ८७॥ ८२०॥

कलस्वनवंशः—

भौ च कलस्वनवंशस्तलगाः ८८ S||S||SS||S ८२३

भाविति। यत्र प्रतिपादं द्वौ जगणौ तगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं कलस्वनवंशसंज्ञकं स्यात्॥ ८८॥ ८२३॥

मदनया—

भवति मदनया नौ तलगाः ८९ ||||||SS||S ८३२

भवतीति। यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ तगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं मदनयासंज्ञकं भवति॥ ८९॥ ८३२॥

मोटनकम्—

स्यान्मोटनकं तजगं लगुरू ९० SS||S||S||S ८७७

स्यादिति। यत्र प्रतिपादं तगणजगणौ जगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं मोटनकसंज्ञकं स्यात्॥ ९०॥ ८७७॥

खटका—

त्रयो जगणलगुरू खटका ९१ |S||S||S||S ८७८

त्रय इति। यत्र प्रतिपादं त्रयः जगणाः लघुगुरू च, तद्वृत्तं खटकासंज्ञकं स्यात्॥ ९१॥ ८७८॥

शल्कशकलम्—

शल्कशकलं भजजं लघुगौ ९२ S|||S||S||S ८७९

शक्लेति। यत्र प्रतिपादं भगणजगणौ जगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं शल्कशकलसंज्ञकं स्यात्॥ ९२॥ ८७९॥

सुमुखी—

नजजलगैर्गदिता सुमुखी ९३ ||||S||S||S ८८०

नजेति। यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणलघुगुरवश्च, सा सुमुखीनाम गदिता। पिङ्गलेनेति शेषः॥ ९३॥ ८८०॥

जिह्माशया—

जिह्माशयेह तभजा लघुगौ ९४ SSISIIISIIS ८८५

जिह्मेति । यदि इह तगणभगणजगणलघुगुरवः, तर्हि इदं जिह्माशया-संज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ९४ ॥ ८८५ ॥

कुशलकलावतिका—

म्नौ जलगाः कुशलकलावतिका ९५ SSSIIIIISIIS ८८९

म्नाविति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणजगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं कुशलकलावतिकासंज्ञकं स्यात् ॥ ९५ ॥ ८८९ ॥

अर्थशिखा—

चेद्भनजलगुरवोऽर्थशिखा ९६ SIIIIIISIIS ८९५

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणनगणजगणलघुगुरवः, तर्हि तद्वृत्तम् अर्थशिखासंज्ञकं स्यात् ॥ ९६ ॥ ८९५ ॥

निरवधिगतिः—

निरवधिगतिर्नः सभलगाः ९७ IIIIISSIIIS ९२८

निरवधिगतिरिति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणभगणलघुगुरवः, तद्वृत्तं निरवधिगतिसंज्ञकं स्यात् ॥ ९७ ॥ ९२८ ॥

दामघटिता—

ननभलगुरू दामघटिता ९८ IIIIIISIIS ९६०

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणलघुगुरवश्च, तद्वृत्तं दामघटितासंज्ञकं स्यात् ॥ ९८ ॥ ९६० ॥

समित्—

नयनलगाश्चेत्तद्भवति समित् ९९ IIISSIIIIS ९७६

नयेति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणनगणलघुगुरवः, तर्हि समित्संज्ञकं वृत्तं भवति ॥ ९९ ॥ ९७६ ॥

सामपदा—

उक्ता सामपदा मसनलगाः १०० SSSIISIIIIS ९८५

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणनगणलघुगुरवः, सा सामपदा नाम उक्ता ॥ १०० ॥ ९८५ ॥

भ्रमरविलसिता—

मो गो नौ गो भ्रमरविलसिता १०१ SSSSIIIIIIS १००९

म इति । यत्र प्रतिपादं मगणगुरुनगणाः नगणगुरू च, तद्वृत्तं भ्रमरविलसितासंज्ञकं स्यात् १०१ ॥ १००९ ॥

दमनकम्—

त्रिनगणलगुरु दमनकम् १०२ ||||||||||S १०२४

त्रिनगणेति। यत्र प्रतिपादं त्रयो नगणाः लघुगुरू च, तद्वृत्तं दमनकसंज्ञकं स्यात्॥ १०२॥ १०२४॥

गम्भारि—

रत्रयं यत्र गो लश्च गम्भारि १०३ S|SS|SS|SS| ११७१

रत्रयमिति। यत्र प्रतिपादं त्रयो रगणाः गुरूलघू च, तद्वृत्तं गम्भारिसंज्ञकं स्यात्॥ १०३॥ ११७१॥

कामुकलेखा—

कामुकलेखा स्याद्भमसा ग्लौ च १०४ S||SSS||SS| १२१३

कामुकेति। यत्र प्रतिपादं भगणमगणसगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं कामुकलेखासंज्ञकं स्यात्॥ १०४॥ १२१३॥

संश्रयश्रीः—

ताः स्युस्त्रयः संश्रयश्रीर्गलौ च १०५ SS|SS|SS|S| १३१७

ता इति। यत्र प्रतिपादं त्रयः तगणाः स्युः गुरुलघू च स्यात्, तद्वृत्तं संश्रयश्रीसंज्ञकं स्यात्॥ १०५॥ १३१७॥

वि० सैनिकम्—

जरौ जगौ लघुश्च सैनिकं च १०६ |S|S|S|S|S| १३६६

जराविति। यत्र प्रतिपादं जगणरगणजगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं सैनिकसंज्ञकं स्यात्। इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं बोध्यम्॥१०६॥१३६६॥

पिचुलम्—

पिचुलं यदि सौ जगौ लघुश्च १०७ ||S||S|S|S| १३७२

पिचुलमिति। यदि प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणगुरुलघवश्च, तर्हि तद्वृत्तं पिचुलसंज्ञकं स्यात्॥ १०७॥ १३७२॥

कालवर्म—

नभजगा लघु च कालवर्म १०८ |||S|||S|S| १४००

नभेति। यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं कालवर्मसंज्ञकं स्यात्॥ १०८॥ १४००॥

सान्द्रपदम्—

सान्द्रपदं भतौ नगलघुभिश्च १०९ S||SS||||S| १५११

सान्द्रेति। यत्र प्रतिपादं भगणतगणनगणगुरुलघवः, तद्वृत्तं सान्द्रपदसंज्ञकं स्यात्॥ १०९॥ १५११॥

शेषापीडम्—

शेषापीडं मभसलला यदि ११० SSSS||||S|| १७७७

शेषापीडमिति । यदि प्रतिपादं मगणभगणसगणाः द्वौ लघू च, तर्हि शेषापीडसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ११० ॥ १७७७ ॥

केलिचरम्—

नयनललं केलिचरमिति १११ ||||SS||||| २०००

नयेति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणनगणाः द्वौ लघू च, तद्वृत्तं केलिचरम् इति नामकं स्यात् ॥ १११ ॥ २००० ॥

अगरिम—

त्रिनललमगरिम भवति ११२ ||||||||||| २०४८

त्रिनेति । यत्र प्रतिपादं त्रयो नगणाः द्वौ लघू च, तद्वृत्तम् अगरिमसंज्ञकं भवति ॥ ११२ ॥ २०४८ ॥

दारिकोपदारिकयोरप्युपजातिः १४ चतुर्दश भेदाः
आसां नामानि नोपलब्धानि ॥

इति त्रिष्टुप्प्रस्तारे यथालाभं नामानि द्वादशोत्तरशतम् ११२

॥ इति शम् ॥

अथ द्वादशाक्षरा वृत्तिः ।

जगती— भेदाः ४०९६

विद्याधारः—

चत्वारो मा वेदैर्वेदैर्विद्याधारः १ SSSSSSSSSSSS १

चत्वार इति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो मगणाः चतुर्भिश्चतुर्भिश्चतुर्भिश्च यतिः, तद्वृत्तं विद्याधारसंज्ञकं स्यात् ॥ १ ॥ १ ॥

भासितभरणम्—

भासितभरणं वृत्तं स्याद्भः सो मौ २ S||||SSSSSSS ३१

भासितेति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणौ द्वौ मगणौ च, तद्वृत्तं भासितभरणसंज्ञकं स्यात् ॥ २ ॥ ३१ ॥

विषमव्याली—

भवति विषमव्याली चेन्नः सो मौ ३ |||||SSSSSSS ३२

भवतीति । चेत्प्रतिपादं नगणसगणौ द्वौ मगणौ च, तर्हि विषमव्यालीसंज्ञकं वृत्तं भवति ॥ ३ ॥ ३२ ॥

शम्पा—

त्नौ मौ यदि भवतीदं शम्पावृत्तम्   ४ SSIIIISSSSSS   ६१

त्नाविति । यदि प्रतिपादं तगणनगणौ द्वौ मगणौ च, तर्हि इदं शम्पासंज्ञकं वृत्तम्भवति ॥ ४ ॥ ६१ ॥

मिथुनमाली—

भवति मिथुनमालीवृत्तं नौ मौ   ५ IIIIIISSSSSS   ६४

भवतीति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ मगणौ च, तद्वृत्तं मिथुनमालीसंज्ञकं भवति ॥ ५ ॥ ६४ ॥

किंशुकास्तरणम्—

किंशुकास्तरणं भवेद्रः सो यो मः   ६ SISIISISSSSS   ९१

किंशुकेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणयगणमगणाः, तद्वृत्तं किंशुकास्तरणसंज्ञकं भवेत् ॥ ६ ॥ ९१ ॥

दोर्लीला—

ससया मगणो यदा स्याद्दोर्लीला   ७ IISIISISSSSS   ९२

ससया इति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ यगणमगणौ च, तदा दोर्लीलासंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ७ ॥ ९२ ॥

विशालाम्भोजाली-अम्भोजाली च—

उक्ता तसयमैर्विशालाम्भोजाली   ८ SSIIISISSSSS   ९३

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं तगणसगणयगणमगणाः, सा विशालाम्भोजालीनाम उक्ता । अम्भोजाली इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ८ ॥ ९३ ॥

वीणादण्डम्—

जसौ यमगणौ यदा वीणादण्डम्   ९ ISIIISISSSSS   ९४

जसाविति । यदा प्रतिपादं जगणसगणयगणमगणाः, तदा वीणादण्डनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९ ॥ ९४ ॥

मत्ताली—

वेदैर्नागैर्म्तौ यमकारौ मत्ताली   १० SSSSSIISSSSS   ९७

वेदैरिति । यत्र प्रतिपादं मगणतगणयगणमगणाः तथा चतुर्भिः अष्टभिश्च विरतिः, तद्वृत्तं मत्तालीसंज्ञकं बोध्यम् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं ज्ञेयम् ॥ १० ॥ ९७ ॥

वसनविशाला—

भवति वसनविशाला नौ यो मः   ११ IIIIIIISSSSS   १४८

भवतीति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ यगणमगणौ च, तद्वृत्तं वसनविशालासंज्ञकं भवति ॥ ११ ॥ १४८ ॥

लीलारत्नम्—

स्याल्लीलारत्नं वृत्तमिदं मौ सो मः १२ SSSSSS॥SSSS १९३

स्यादिति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ मगणौ सगणमगणौ च, तर्हि इदं लीलारत्ननामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२ ॥ १९३ ॥

जलधरमाला—

मो भः सो मो जलधरमालाऽब्ध्यन्तैः १३ SSSS॥॥SSSS २४१

म इति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणमगणाः तथा चतुर्भिः अष्टभिश्च यतिः, तद्वृत्तं जलधरमालासंज्ञकं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं ज्ञेयम् ॥ १३ ॥ २४१ ॥

विवरविलसितम्—

वृत्तं विवरविलसितं त्नौ स्मौ चेत् १४ SS॥॥॥SSSS २५३

वृत्तमिति । चेत् प्रतिपादं तगणनगणसगणमगणाः, तर्हि विवरविलसितसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १४ ॥ २५३ ॥

शुद्धान्तम्—

भवति ननसमगणाः शुद्धान्तम् १५ ॥॥॥॥SSSS २५६

भवतीति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ सगणमगणौ च, तद्वृत्तं शुद्धान्तसंज्ञकं भवति ॥ १५ ॥ २५६ ॥

साक्षी—

ससजं मगणो यदा तदा साक्षी १६ ॥S॥S|S|SSS ३४८

ससजमिति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणमगणौ च, तदा साक्षिसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १६ ॥ ३४८ ॥

स्वरवर्षिणी—

स्वरवर्षिणी सजजं मकारश्चेत् १७ ॥S|S॥S|SSS ३६४

स्वरेति। चेत् प्रतिपादं सगणजगणौ जगणमगणौ च स्याताम्, तर्हि स्वरवर्षिणीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १७ ॥ ३६४ ॥

धवलकरी—

इह धवलकरी यदि नौ भौ मः १८ ॥॥॥S॥SSS ४४८

इहेति । यदि इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणमगणौ च, तदा इदं धवलकरीसंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ १८ ॥ ४४८ ॥

लुम्बाक्षी—लुब्धाक्षी च—

यदि सौ च नमौ भवति लुम्बाक्षी १९ ॥S॥S॥॥SSS ४७६

यदीति । यदि प्रतिपादं द्वौ सगणौ नगणमगणौ च, तदा लुम्बाक्षी-

संज्ञकं वृत्तं भवति । लुब्धात्तीति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १९ ॥ ४७६ ॥

वि० मलयसुरभिः—

मो नौ मो मलयजसुरभिः प्रोक्ता २० SSSIIIIIISSS ५०५

य इति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणौ नगणमगणौ च, सा मलयज-सुरभिः नाम प्रोक्ता । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं बोध्यम् ॥२०॥५०५॥

पुटः—

वसुयुगविरतिर्नौ म्यौ पुटः स्यात् २१ IIIIIISSSISS ५७६

वस्विति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणयगणौ च, तथा वसुभिः अष्टभिः युगैः चतुर्भिश्च विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं पुटसंज्ञकं स्यात् ॥ २१ ॥ ५७६ ॥

वैश्वदेवी—

बाणाश्वैश्छिन्ना वैश्वदेवीह मौ यौ २२ SSSSSSISSISS ५७७

बाणाश्वैरिति । यत्र प्रतिपादं मगणद्वयं यगणद्वयं च स्यात् तथा पञ्चभिः सप्तभिश्च विरतिः स्यात्,तद्वृत्तं वैश्वदेवीसंज्ञकं स्यात्॥२२॥५७७॥

आधिदैवी—

रसैः षड्भिश्छिन्नाऽऽधिदैवी यमौ यौ २३ ISSSSSISSISS ५७८

रसैरिति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणौ च तथा षड्भिः पुनः षड्भिश्च विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं आधिदैविकसंज्ञकं स्यात् ॥२३ ॥ ५७८॥

भुजङ्गप्रयातम्—

चतुर्भिर्यकारैर्भुजङ्गप्रयातम् २४ ISSISSISSISS ५८६

चतुर्भिरिति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो यगणाः, तद्वृत्तं भुजङ्गप्रयात-संज्ञकं स्यात् ॥ २४ ॥ ५८६ ॥

समयप्रहिता—

समयप्रहिता भवेद्यत्र सौ यौ २५ IISIISISSISS ६०४

समयेति । यत्र प्रतिपादं सगणद्वयं यगणद्वयं च स्यात्, तद्वृत्तं समयप्रहितासंज्ञकं भवेत् ॥ २५ ॥ ६०४ ॥

मिहिरा—

भवति मिहिरा नसौ यौ भवेताम् २६ IIIIISISSISS ६०८

भवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणौ द्वौ यगणौ च भवेताम्, तद्वृत्तं मिहिरासंज्ञकं भवति ॥ २६ ॥ ६०८ ॥

कलवल्लीविहङ्गः—

जतौ यकारौ कलवल्लीविहङ्गः २७ ISISSIISSISS ६१४

जताविति—यत्र प्रतिपादं जगणतगणौ द्वौ यगणौ च, तद् वृत्तं कलवल्लीविहङ्गसंज्ञकं भवति ॥ २७ ॥ ६५४ ॥

असुधाराऽस्रधारा च—

जरौ रयौ यदा स्यात्तदाऽसुधारा २८ ।ऽ।ऽ।ऽऽ।ऽ।ऽऽ ६६२

जराविति । यदा प्रतिपादं जगणरगणौ रगणयगणौ च स्याताम् , तदा असुधारानामकं वृत्तं बोध्यम् । अस्रधारेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ २८ ॥ ६६२ ॥

वलोर्जिता-अचलमर्चिका च—

भवति वलोर्जिता नजौ रयौ चेत् २९ ।।।।ऽ।ऽ।ऽ।ऽऽ ६८८

भवतीति । चेत् प्रतिपादं नगणजगणौ रगणयगणौ च स्याताम् , तद् वृत्तं वलोर्जितासंज्ञकं भवति। अचलमर्चिकेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम्। एतन्नामघटितं लक्षणम् यथा-"अचलमर्चिका नजौ रयौ चेत्"॥२९॥६८८॥

बधिरा—

बधिरा स्यात्सभरा यदा जकारः ३० ।।ऽऽ।।ऽ।ऽ।ऽऽ ६९२

बधिरेति । यदा प्रतिपादं सगणभगणरगणजगणाः, तदा बधिरासंज्ञकं वृत्तं स्यात् ॥ ३० ॥ ६९२ ॥

वलभी—

स्याद्वलभी खलु भद्वयं रयौ चेत् ३१ ऽ।।ऽ।।ऽ।ऽ।ऽऽ ६९५

स्यादिति । चेत् प्रतिपादं द्वौ भगणौ रगणयगणौ च, तर्हि वलभीसंज्ञकं वृत्तं खलु स्यात् ॥ ३१ ॥ ६९५ ॥

परिमितविजया—

परिमितविजयाऽत्र नौ रयौ चेत् ३२ ।।।।।।ऽ।ऽ।ऽऽ ७०४

परमितेति । चेद् यदि अत्र प्रतिपादम् द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेताम्, तत् इदं परमितविजयासंज्ञकं वृत्तम् ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥ ७०४ ॥

लीढालर्कः—

लीढालर्को यत्र मतसा यकारः ३३ ऽऽऽऽऽ।।।ऽ।ऽऽ ७३७

लीढेति । यत्र प्रतिपादं मगणतगणसगणयगणाः भवेयुः, तत् लीढालर्कनामकं वृत्तम् बोध्यम् ॥ ३३ ॥ ७३७ ॥

वनिताविलोकः—

तौ सो यकारोऽत्र वनिताविलोकः ३४ ऽऽ।ऽऽ।।।ऽ।ऽऽ ७४१

ताविति । अत्र चेत् प्रतिपादं द्वौ तगणौ सगणयगणौ च स्याताम्, तर्हि इदं वनिताविलोकनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३४ ॥ ७४१ ॥

कुमुदिनीविकाशः—

जतौ सयौ स्यात्कुमुदिनीविकाशः ३५ ISISSIIISISS ७४२

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणौ सगणयगणौ स्याताम्, तद्वृत्तं कुमुदिनीविकाशनामकं ज्ञेयम् ॥ ३५ ॥ ७४२ ॥

वसन्तहासः—

मो भः सो यो भवति वसन्तहासः ३६ SSSSIIIISISS ७५३

म इति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणयगणाः स्युः, तद्वृत्तं वसन्तहासनामकं भवति ॥ ३६ ॥ ७५३ ॥

वि० मणिमाला—

त्यौ त्यौ मणिमाला छिन्ना यदि षड्भिः ३७ SSIISSSSIISS ७८१

त्याविति । यदि प्रतिपादं तगणयगणतगणयगणाः स्युः षड्भिः षड्भिश्च अक्षरैः छिन्ना विरतिमती स्यात्, तर्हि मणिमालानामकं वृत्तं तद्बोध्यम् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् ॥ ३७ ॥ ७८१ ॥

सिक्तमणिमाला-श्वेतमणिमाला च—

सिक्तमणिमाला स्यात्तर्हि भयौ त्यौ ३८ SIIISSSSIISS ७८३

सिक्तेति । चेत् प्रतिपादं भगणयगणतगणयगणाः स्युः, तर्हि सिक्तमणिमालानामकं वृत्तम् । श्वेतमणिमालेत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ ३८ ॥ ७८३ ॥

विद्रुमदोला—

नयतयकाराः स्याद्विद्रुमदोला ३९ IIIISSSIISS ७८४

नयेति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणतगणयगणाः स्युः, तद्वृत्तं विद्रुमदोलानामकं स्यात् ॥ ३९ ॥ ७८४ ॥

सुखशैलम्—

मो भस्तो यो यदि तत्स्यात्सुखशैलम् ४० SSSSIISSIISS ८१७

म इति । यदि प्रतिपादं मगणभगणतगणयगणाः स्युः, तद्वृत्तं सुखशैलनामकं स्यात् ॥ ४० ॥ ८१७ ॥

करमाला—

सभकारौ तयकारौ करमाला ४१ IISSIISSIISS ८२०

सेति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणतगणयगणाः स्युः, तत्करमालानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४१ ॥ ८२० ॥

विजयपरिचया—

विजयपरिचया नौ तयकारौ ४२ IIIIIISSIISS ८३२

विजयेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ तगणयगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं विजयपरिचयानामकं स्यात् ॥ ४२ ॥ ८३२ ॥

कासारक्रान्ता—

कासारक्रान्ता किल चेन्मतजौ यः ४३ SSSSS||S||SS ८६५

कासारेति। चेत् प्रतिपादं मगणतगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि कासारक्रान्तानामकं वृत्तं किल स्यात् ॥ ४३ ॥ ८६५ ॥

माया—

माया भवतीह तजौ जयकारौ ४४ SS||S||S||SS ८७७

मायेति। चेत् इह प्रतिपादं तगणजगणौ जगणयगणौ च स्याताम्, तर्हि इदं वृत्तं मायानामकं भवति ॥ ४४ ॥ ८७७ ॥

परिलेखः-धारी च—

यदा जगणत्रययौ परिलेखः ४५ |S||S||S||SS ८७८

यदेति। यदा प्रतिपादं त्रयो जगणाः एकश्च यगणः स्यात्, तदा परिलेखनामकं वृत्तं भवेत्। धारीत्यपि नामाऽस्य ज्ञेयम् ॥ ४५ ॥ ८७८ ॥

वरत्रा—

चेद्भजजया भवतीह वरत्रा ४६ S||S||S||SS ८७९

चेदिति। चेत् इह प्रतिपादं भगणजगणौ जगणयगणौ च भवेताम्, तर्हि इदं वरत्रानामकं वृत्तम् भवति ॥ ४६ ॥ ८७९ ॥

तामरसम्—

भवति च तामरसं नजजं यः ४७ |||S||S||SS ८८०

भवतीति। यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणयगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं तामरसं नाम भवति ॥ ४७ ॥ ८८० ॥

कुम्भोध्नी—

कुम्भोध्नी स्यान्मभजयाः किल चेत्स्युः ४८ SSSS||S||SS ८८१

कुम्भोध्नीति। चेत् प्रतिपादं मगणभगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि कुम्भोध्नीनामकं वृत्तं स्यात् किल ॥ ४८ ॥ ८८१ ॥

शरमेया—

शरमेया सभजयाः किल चेत्स्युः ४९ ||SS||S||SS ८८४

शरेति। चेत् प्रतिपादं मगणभगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि शरमेयानामकं वृत्तं किल स्यात् ॥ ४९ ॥ ८८४ ॥

नीरान्तिकम्—

नीरान्तिकं तभजया किल चेत्स्युः ५० SS|S||S||SS ८८५

नीरेति। चेत् प्रतिपादं तगणभगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि नीरान्तिकनामकं वृत्तं स्यात्। किलेति निश्चये ॥ ५० ॥ ८८५ ॥

धृष्टपदम्—

धृष्टपदं भगणयुग्मजयैः स्यात् ५१ S||S||S||SS ८८७

धृष्टेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ जगणयगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं धृष्टपदनामकं स्यात् ॥ ५१ ॥ ८८७ ॥

द्रुतपदम्—

द्रुतपदं नभजयैः कलितं स्यात् ५२ ।।।S।।।S।।SS ८८८

द्रुतेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणयगणाः स्युः, तद्वृत्तं द्रुतपदनामकं स्यात् ॥

धृष्टपदद्रुतपदयोरप्युपजातयो भवन्ति । तथा शरमेघा नीराञ्जितकयोरपि चतुर्दशोपजातयो भवन्ति । एवं यत्र यत्र प्रथमाक्षरयोरेव गुरुत्वलघुत्वकृतो भेदः इतराण्यक्षराणि समस्तानि तुल्यानि, तत्र तत्रोपजात्या भवितव्यम् । नामान्यासां तु नोपलब्धानि ॥ ५२ ॥ ८८८ ॥

अर्दितपादम्—

रो नजौ यगणा इहार्दितपादम् ५३ SIS।।।।S।।SS ८९१

र इति । चेत् इह प्रतिपादं रगणनगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि इदम् अर्दितपादनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५३ ॥ ८९१ ॥

परितोषा—

भवतीह सनजयैः परितोषा ५४ ।।S।।।।S।।SS ८९२

भवतीति । इह यत्र प्रतिपादं सगणनगणजगणयगणाः स्युः, तत्परितोषानामकं वृत्तं भवति ॥ ५४ ॥ ८९२ ॥

छलितकपदम्—

त्नौ ज्यौ छलितकपदं वसुवेदैः ५५ SS।।।।S।।SS ८९३

त्नाविति । यत्र प्रतिपादं तगणनगणजगणयगणाः स्युः अष्टभिः चतुर्भिश्च अक्षरैः विरतिश्च स्यात्, तद्वृत्तं छलितकपदं नाम स्यात् ॥ ५५ ॥ ८९३ ॥

उपधानम्—

जनौ जगणयगणावुपधानम् ५६ ।S।।।।S।।SS ८९४

जनाविति । यत्र प्रतिपादं जगणनगणजगणयगणाः स्युः, तत् उपधाननामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५६ ॥ ८९४ ॥

पथिकान्ता—

यर्हि भनजयगणाः पथिकान्ता ५७ S।।।।।।S।।SS ८९५

यर्हि इति । यर्हि प्रतिपादं भगणनगणजगणयगणाः स्युः, तर्हि पथिकान्तानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५७ ॥ ८९५ ॥

नयमालिनी—वनमालिका च—

इह नयमालिनी नजभयाश्चेत् ५८ ।।।IS।S।।।SS ९४४

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं नगणजगणभगणयगणाः स्युः, तर्हि नयमालिनीनामकं वृत्तं स्यात्। वनमालिका इत्यपि नामास्य बोध्यम् ५८॥९४४॥

कुसुमविचित्रा—

नयनसहितौ न्यौ कुसुमविचित्रा ५९ ॥।SS॥।SS ९७६

नयेति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणनगणयगणाः स्युः, तत्कुसुमविचित्रानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५९ ॥ ९७६ ॥

वि० विरतिमहती—

तो नौ य इह विरतिमहती स्यात् ६० SS।॥॥।SS १०२१

त इति । इह चेत् प्रतिपादं तगणनगणौ नगणयगणौ च स्याताम्, तर्हि इदं विरतिमहतीनामकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् ॥ ६० ॥ १०२१ ॥

ललितम्-गौरी च—

ललितमभिहितं नौ म्रौ नामतः ६१ ॥॥।SSSS।S १०८०

ललितमिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणरगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं नामतः ललितम् अभिहितम् ॥ ६१ ॥ १०८० ॥

गलितनाला—

जभौ यरौ गलितनाला कीर्त्तिता ६२ ।S।S॥।SSS।S ११४२

जभाविति । यत्र प्रतिपादं जगणभगणयगणरगणाः स्युः, तत् गलितनालानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६२ ॥ ११४२ ॥

सरोजावली—

यकारौ च रेफौ स्यात्सरोजावली ६३ ।SS।SSS।SS।S ११६२

यकाराविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ यगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं सरोजावलीनामकं स्यात् ॥ ६३ ॥ ११६२ ॥

स्रग्विणी-शृङ्गारिणी-लक्ष्मीधरं च—

कीर्त्तितैषा चतूरेफिका स्रग्विणी ६४ S।SS।SS।SS।S ११७१

कीर्त्तितेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः रगणाः स्युः, सा स्रग्विणी नाम कीर्त्तिता । शृङ्गारिणी लक्ष्मीधरं चेत्यपि नामद्वयमस्य बोध्यम् । इदं वृत्तं विलोमानुगुणं बोध्यम् ॥ ६४ ॥ ११७१ ॥

विप्लुतशिखा—

विप्लुतशिखा भवेद्भजौ रद्वयम् ६५ S॥।S।SS।SS।S ११९९

विप्लुतेति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणौ द्वौ रगणौ च भवेताम्, तद्वृत्तं विप्लुतशिखानामकं भवेत् ॥ ६५ ॥ ११९९ ॥

विशिखलता—

विशिखलता यदा नजौ रद्वयम् ६६ ।।।।ऽ।ऽ।ऽऽ।ऽ १२००

विशिखेति । यदा प्रतिपादं नगणजगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं विशिखलतानामकं भवेत् ॥ ६६ ॥ १२०० ॥

अर्पितमदना—

अर्पितमदना भसनयसृष्टा ६७ ऽ।।।।ऽ।।।।ऽऽ ९९०

अर्पितेति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणनगणयगणाः स्युः, तद् अर्पित-मदनानामकवृत्तं स्यात् ॥ ६७ ॥ ९९० ॥

प्रभा-मन्दाकिनी-प्रमुदितवदना च—

स्वरशरविरतिश्च नौ रौ प्रभा ६८ ।।।।।।ऽ।ऽऽ।ऽ १२१६

स्वरेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम् सप्तभिः पञ्चभिश्च अक्षरैः विरतिः स्यात्, तत्प्रभानामकं वृत्तं स्यात् । मन्दाकिनी प्रमुदितवदना इत्यपि नामद्वयमस्य बोध्यम् ॥ ६८ ॥ १२१६ ॥

सुतलम्—

सुतलं नाम यत्र सराभ्यां सरौ ६९ ।।ऽऽ।ऽ।।ऽऽ।ऽ १२३६

सुतलमिति । यत्र प्रतिपादं सगणरगणसगणरगणाः स्युः, तत्सुतल-नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६९ ॥ १२३६ ॥

अन्तर्विकासवासकः—

अन्तर्विकासवासकस्तरौ जरौ ७० ऽऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ १३६५

अन्तरिति । यत्र प्रतिपादं तगणरगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तम् अन्तर्विकासवासकनामकं स्यात् ॥ ७० ॥ १३६५ ॥

ललामललिताधरा—

जरौ जरौ ललामललिताधरा ७१ ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ १३६६

जराविति । यत्र प्रतिपादम् जगणरगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं-ललामललिताधरानामकं स्यात् ॥ ७१ ॥ १२६६ ॥

परिपुङ्खिता—

कीर्त्तिता परिपुङ्खिता रसौ जरौ ७२ ऽ।ऽ।।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ १३७१

कीर्त्तितेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं-परिपुङ्खितानामकं स्यात् ॥ ७२ ॥ १३७१ ॥

प्रसृमरमरालिका—

प्रसृमरमरालिका नसौ जरौ ७३ ।।।।।ऽ।ऽ।ऽ।ऽ १३७६

प्रसृमरेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणजगणरगणाः स्युः, तत् प्रसृ-मरमरालिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७३ ॥ १३७६ ॥

इन्दुवंशा–वीरासिका–इन्द्रवंशा च—

स्यादिन्दुवंशा तयुगं यदा जरौ ७४ SS|SS||S|S|S १३८१

स्यादिति । यदा प्रतिपादं द्वौ तगणौ जगणरगणौ च स्याताम् , तत् इन्दुवंशानामकं वृत्तं स्यात् । वीरासिका इन्द्रवंशा इत्यपि नामद्वयमस्य बोध्यम् ॥ ७४ ॥ १३८१ ॥

वंशस्थं—वंशस्थविलं च—

जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ ७५ |S|SS||S|S|S १३८२

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं वंशस्थनामकम् उदीरितम् उक्तम् । वंशस्थविलमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥

अनयोरिन्दुवंशावंशस्थयोरपि चतुर्दशोपजातयो भवन्ति क्रमेण तासां नामानि—

१ वरासिका–२ रताख्यानकी–३ इन्दुमा–४ पुष्टिदा–५ उपमेया–६ सौरभेयी–७ शीलातुरा–८ वासन्तिका–९ मन्दहासा–१० शिशिरा–११ वैधात्री–१२ शङ्खचूडा–१३ रमणा–१४ कुमारी–इति ॥ ७५ ॥ १३८२ ॥

विधारिता—

यदा जगणत्रयरौ विधारिता ७६ |S||S||S|S|S १३९०

यदेति । यदा प्रतिपादं त्रयः जगणाः एकश्च रगणः स्यात् , तदा विधारितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७६ ॥ १३९० ॥

पिकालिका पिधायिनी च—

भोऽत्र जगणद्वयरौ पिकालिका ७७ S|||S||S|S|S १३९१

भ इति । चेत् अत्र प्रतिपादं भगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तदा तद्वृत्तं पिकालिकानामकं स्यात् । पिधायिनीति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ७७ ॥ १३९१ ॥

मालती—

भवति नजावथ मालती जरौ ७८ ||||S||S|S|S १३९२

भवतीति । अथ यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं मालतीनामकं भवति ॥ ७८ ॥ १३९२ ॥

ललिता—

धीरैरभाणि ललिता तभौ जरौ ७९ SS|S|||S|S|S १३९७

विशिखलता—

विशिखलता यदा नजौ रद्वयम् ६६ IIIISISISSIS १२००

विशिखेति । यदा प्रतिपादं नगणजगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं विशिखलतानामकं भवेत् ॥ ६६ ॥ १२०० ॥

अर्पितमदना—

अर्पितमदना भसनयसृष्टा ६७ SIIIISIIIISS ९९०

अर्पितेति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणनगणयगणाः स्युः, तद् अर्पित-मदनानामकवृत्तं स्यात् ॥ ६७ ॥ ९९० ॥

प्रभा–मन्दाकिनी–प्रमुदितवदना च—

स्वरशरविरतिश्च नौ रौ प्रभा ६८ IIIIIISISSIS १२१६

स्वरेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम् सप्तभिः पञ्चभिश्च अक्षरैः विरतिः स्यात्, तत्प्रभानामकं वृत्तं स्यात् । मन्दाकिनी प्रमुदितवदना इत्यपि नामद्वयमस्य बोध्यम् ॥ ६८ ॥ १२१६ ॥

सुतलम्—

सुतलं नाम यत्र सराभ्यां सरौ ६९ IISSISIISSIS १२३६

सुतलमिति । यत्र प्रतिपादं सगणरगणसगणरगणाः स्युः, तत्सुतल-नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६९ ॥ १२३६ ॥

अन्तर्विकासवासकः—

अन्तर्विकासवासकस्तरौ जरौ ७० SSISISISISIS १३६५

अन्तरिति । यत्र प्रतिपादं तगणरगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तम् अन्तर्विकासवासकनामकं स्यात् ॥ ७० ॥ १३६५ ॥

ललामललिताधरा—

जरौ जरौ ललामललिताधरा ७१ ISISISISISIS १३६६

जराविति । यत्र प्रतिपादम् जगणरगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं ललामललिताधरानामकं स्यात् ॥ ७१ ॥ १३६६ ॥

परिपुङ्खिता—

कीर्त्तिता परिपुङ्खिता रसौ जरौ ७२ SISIISISISIS १३७१

कीर्त्तितेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं परिपुङ्खितानामकं स्यात् ॥ ७२ ॥ १३७१ ॥

प्रसृमरमरालिका—

प्रसृमरमरालिका नसौ जरौ ७३ IIIIISISISIS १३७६

प्रसृमरेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणजगणरगणाः स्युः, तत् प्रसृ-मरमरालिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७३ ॥ १३७६ ॥

इन्दुवंशा—वीरासिका—इन्द्रवंशा च—

स्यादिन्दुवंशा तयुगं यदा जरौ ७४ SS|SS||S|S|S १३८१

स्यादिति । यदा प्रतिपादं द्वौ तगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तत् इन्दुवंशानामकं वृत्तं स्यात् । वीरासिका इन्द्रवंशा इत्यपि नामद्वयमस्य बोध्यम् ॥ ७४ ॥ १३८१ ॥

वंशस्थं—वंशस्थविलं च—

जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ ७५ |S|SS||S|S|S १३८२

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं वंशस्थनामकम् उदीरितम् उक्तम् । वंशस्थविलमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥

अनयोरिन्दुवंशावंशस्थयोरपि चतुर्दशोपजातयो भवन्ति क्रमेण तासां नामानि—

१ वरासिका—२ रताख्यानकी—३ इन्दुमा—४ पुष्टिदा—५ उपमेया—६ सौरभेयी—७ शीलातुरा—८ वासन्तिका—९ मन्दहासा—१० शिशिरा—११ वैधात्री—१२ शङ्खचूडा—१३ रमणा—१४ कुमारी—इति ॥ ७५ ॥ १३८२ ॥

विधारिता—

यदा जगणत्रयरौ विधारिता ७६ |S||S||S|S|S १३९०

यदेति । यदा प्रतिपादं त्रयः जगणाः एकश्च रगणः स्यात्, तदा विधारितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७६ ॥ १३९० ॥

पिकालिका पिधायिनी च—

भोऽत्र जगणद्वयरौ पिकालिका ७७ S|||S||S|S|S १३९१

भ इति । चेत् अत्र प्रतिपादं भगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तदा तद्वृत्तं पिकालिकानामकं स्यात् । पिधायिनीति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ७७ ॥ १३९१ ॥

मालती—

भवति नजावथ मालती जरौ ७८ ||||S||S|S|S १३९२

भवतीति । अथ यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं मालतीनामकं भवति ॥ ७८ ॥ १३९२ ॥

ललिता—

धीरैरभाणि ललिता तभौ जरौ ७९ SS|S|||S|S|S १३९७

धीरैरिति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणजगणरगणाः स्युः, सा धीरैः ललिता नाम अभाणि ॥ ७९ ॥ १३९७ ॥

प्रियंवदः—

नभजरश्च कथितः प्रियंवदः ८० ।।।ऽ।।।ऽ।ऽ।ऽ १४००

नभेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणरगणाः स्युः, सः प्रियंवदः नाम कथितः ॥ ८० ॥ १४०० ॥

विरला—वीरला च—

विरला भवति यदा सनौ जरौ ८१ ।।ऽ।।।।ऽ।ऽ।ऽ १४०४

विरलेति । यदा प्रतिपादं सगणजगणनगणरगणाः स्युः, तदा विरलानामकं वृत्तं भवति । वीरलेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥८१॥१४०४॥

अविरलरतिका—

स्यादविरलरतिका भनौ जरौ ८२ ऽ।।।।।ऽ।ऽ।ऽ १४०७

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं भगणनगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तम् अविरलरतिका स्यात् ॥ ८२ ॥ १४०७ ॥

राधिका—

सगणो भौ रगणो यदि राधिका ८३ ।।ऽऽ।।ऽ।।ऽ।ऽ १४६०

सगण इति । यदि प्रतिपादं सगणभगणौ भगणरगणौ च स्यालाम्, तर्हि राधिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८३ ॥ १४६० ॥

द्रुतविलम्बितम्—

द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ ८४ ।।।ऽ।।ऽ।।ऽ।ऽ १४६४

द्रुतेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणौ भगणरगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं द्रुतविलम्बितं नाम आह वक्ति । पिङ्गल इति शेषः ॥ ८४ ॥ १४६४ ॥

उज्ज्वला—

ननभरर्चिता कथितोज्ज्वला ८५ ।।।।।।ऽ।।ऽ।ऽ १४७२

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणरगणौ च स्याताम्, सा उज्ज्वला नाम कथिता ॥ ८५ ॥ १४७२ ॥

विपुलपालिका—

जौ नरौ मतेति विपुलपालिका ८६ ऽ।ऽ।ऽ।।।।ऽ।ऽ १५१५

जाविति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणनगणरगणाः स्युः, सा विपुलपालिकानाम मता इष्टा ॥ ८६ ॥ १५१५ ॥

उपलेखा—

उपलेखा सभनरगणा यदा ८७ ।।ऽऽ।।।।ऽ।ऽ १५२४

उपेति । यदा प्रतिपादं सगणभगणनगणरगणाः स्युः, तदा उपलेखा-नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८७ ॥ १५२४ ॥

भसलविनोदिता—

जभौ नरौ च भसलविनोदिता ८८ ।S।S।।।।।S।S १५२६

जभाविति । यत्र प्रतिपादं जगणभगणनगणरगणाः स्युः, तत् भसलविनोदितानामकं वृत्तं भवति ॥ ८८ ॥ १५२६ ॥

विरतप्रभा—

भौ च नरौ भवति विरतप्रभा ८९ S।।S।।।।।S।S १५२७

भाविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ नगणरगणौ च स्याताम्, तत् विरतप्रभानामकं वृत्तं भवति ॥ ८९ ॥ १५२७ ॥

वि० मुकुलितकलिकावली—

रौ नरौ मुकुलितकलिकावली ९० S।S।।।।।।S।S १५३१

रौविति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणनगणरगणाः स्युः, तत् मुकुलितकलिकावलीनामकं वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणं ज्ञेयम् ॥ ९० ॥ १५३१ ॥

अतिवासिता—

अतिवासिता सो यो रसौ किल चेत् ९१ ।।S।SSS।S।।S १६७६

अतीति । चेत् प्रतिपादं सगणयगणरगणसगणाः स्युः, तर्हि अतिवासितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९१ ॥ १६७६ ॥

भुजङ्गजुषी—

रेफसौ रसकारौ भुजङ्गजुषी ९२ S।S।।SS।S।।S १६८१

रेफेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणरगणसगणाः स्युः, तत् वृत्तं भुजङ्गजुषीनामकं स्यात् ॥ ९२ ॥ १६८१ ॥

अर्जितफलिका—

अर्जितफलिका भः सरौ सगणः ९३ S।।।SS।S।।S १६९५

अर्जितेति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणरगणसगणाः स्युः, तत् अर्जितफलिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९३ ॥ १६९५ ॥

ललना—

पञ्चनगैर्भभौ स्यात्सगणौ ललना ९४ S।।SSS।।S।।S १७३५

पञ्चेति । यत्र प्रतिपादं भगणमगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम् अथ पञ्चभिः तथा सप्तभिः अक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं ललनानामकं भवति ॥ ९४ ॥ १७३५ ॥

कुरङ्गावतारः—

कुरङ्गावतारो यदि यौ सगणौ ९५ ।SS।SS।।S।।S १७३८

कुरङ्गेति । यदि प्रतिपादं द्वौ यगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम् , तदा कुरङ्गावतारनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९५ ॥ १७३८ ॥

तोटकम्—

इह तोटकमब्धिसकारकृतम् ९६ ।।S।।S।।S।।S १७५६

इहेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः सगणाः स्युः, तत् इह तोटकं नाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ९६ ॥ १७५६ ॥

प्रमिताक्षरा—

प्रमिताक्षरा सजससं कथिता ९७ ।।S।S।।।S।।S १७७२

प्रमितेति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रमिताक्षरानामकं स्यात् ॥ ९७ ॥ १७७२ ॥

विकत्थनम्—

विकत्थनमत्र जगणौ सगणौ ९८ ।S।।S।।।S।।S १७७४

विकत्थनमिति । अत्र चेत् प्रतिपादं द्वौ जगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम् , तदा विकत्थननामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९८ ॥ १७७४ ॥

नीलगिरिका—

नीलगिरिका यदि भजौ सगणौ ९९ S।।।S।।।S।।S १७७५

नीलेति । यदि प्रतिपादं भगणजगणौ द्वौ सगणौ च भवेताम् , तर्हि नीलगिरिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९९ ॥ १७७५ ॥

वनिताभरणम्—

भौ सगणौ यदि वनिताभरणम् १०० S।।S।।।S।।S १७८३

भाविति । यदि प्रतिपादं द्वौ भगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम् , तर्हि वनिताभरणं नाम वृत्तं स्यात् । इदं वृत्तं विलोमकाव्यानुगुणम् ॥ १०० ॥ १७८३ ॥

सुभद्रावतरणिः—

मस्तौ सश्चेत्स्युः सुभद्रावतरणिः १०१ SSSSS।SS।।।S१८२५

म इति । चेत् प्रतिपादं मगणतगणौ तगणसगणौ च स्याताम् , तदा सुभद्रावतरणिनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०१ ॥ १८२५ ॥

विरलोद्धता—

रामाङ्कैर्विरलोद्धता मसजसाः १०२ SSS।।S।S।।।S १८८१

रामेति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणसगणाः स्युः तथा त्रिभिः नवभिश्च अक्षरैर्विरतिः स्यात् , तत् विरलोद्धतानामकं वृत्तं स्यात्१०२॥१८८१

सुविहिता—

भवेदत्र यसौ जसौ सुविहिता १०३ ।SS।।S।S।।।S १८८२

भवेदिति । चेत् यत्र प्रतिपादं यगणसगणजगणसगणाः स्युः, तत् सुविहितानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १०३ ॥ १८८२ ॥

उदर्करचिता—

इह सौ च जसावुदर्करचिता १०४ ।।S।।S।S।।।S १८८४

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणसगणौ च स्याताम्, तत् उदर्करचितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०४ ॥ १८८४ ॥

सुवनमालिका—उपवनमालिका च—

उक्ता सुवनमालिका तसजसाः १०५ SS।।।S।S।।।S १८८५

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं तगणसगणजगणसगणाः स्युः, तत् सुवनमालिकानामकं वृत्तं स्यात् । उपवनमालिकेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १०५ ॥ १८८५ ॥

जलोद्धतगतिः—

जसौ जसयुतौ जलोद्धतगतिः १०६ ।S।।।S।S।।।S १८८६

जसाविति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणजगणसगणाः स्युः, तत् वृत्तं जलोद्धतगतिनामकं स्यात् ॥ १०६ ॥ १८८६ ॥

नगमहिता—क्रमुकवती च—

सगणो भौ सगणो नगमहिता १०७ ।।SS।।S।।।।S १०७२

सगण इति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणौ भगणसगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं नगमहितानामकं स्यात् । क्रमुकवतीति नामान्तरमस्य बोध्यम् । एतन्नामघटितं लक्षणं यथा—"सभभं सो भवति क्रमुकवती" इति ॥ १०७ ॥ १७७२ ॥

संमदवदना—

भत्रयसौ यदि सम्मदवदना १०८ S।।S।।S।।।।S १९७५

भत्रयेति । यदि प्रतिपादं त्रयो भगणाः एकः सगणश्च स्यात्, तदा संमदवदनानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०८ ॥ १९७५ ॥

चन्द्रवर्त्म—

चन्द्रवर्त्म निगदन्ति रनभसैः १०९ S।S।।।S।।।।S १९७९

चन्द्रवर्त्मेति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणभगणसगणाः स्युः, तद्वृत्तं चन्द्रवर्त्मनामकं निगदन्ति पिङ्गलाद्याचार्याः इति शेषः ॥ १०९ ॥ १९७६ ॥

कुमारगतिः—

कुमारगतिरियं च जनभसैः ११० ।S।।।S।।।।S १९८२

कुमारेति । चेत् अत्र प्रति पादं जगणनगणभगणसगणाः स्युः, तर्हि इयं कुमारगतिः नाम स्यात् ॥ ११० ॥ १६८२ ॥

उद्यनमुखी—

उदयनमुखी नसनसगणाः ॥ १११ ॥ ।।।।S।।।।S २०१६

उद्यनेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणनगणसगणाः स्युः, तद्वृत्तम् उद्यनमुखीनामकं स्यात् ॥ १११ ॥ २०१६ ॥

रसिकपरिचिता—

सतनाः सश्चेद्रसिकपरिचिता ॥ ११२ ॥ ।।SSS।।।।।S २०२०

सतना इति । चेत् प्रतिपादं सगणतगणनगणसगणाः स्युः, तर्हि रसिकपरिचितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११२ ॥ २०२० ॥

वीरणमाला—

वीरणमाला भवति भतनसाः ॥ ११३ ॥ S।।SS।।।।।S २०२३

वीरणेति । यत्र प्रतिपादं भगणतगणनगणसगणाः स्युः, तत् वीरणमालानामकं वृत्तं भवति ॥ ११३ ॥ २०२३ ॥

व्यायोगवती—

व्यायोगवती भवति तजनसाः ॥ ११४ ॥ SS।।S।।।।।।S २०२९

व्यायोगेति । यत्र प्रतिपादं तगणजगणनगणसगणाः स्युः, तद्व्यायोगवतीनामकं वृत्तं भवति ॥ ११४ ॥ २०२९ ॥

वियोगवती—

वियोगवती भवति जजनसाः ॥ ११५ ॥ ।S।।S।।।।।S २०३०

वियोगेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ जगणौ नगणसगणौ च स्याताम्, तद्वियोगवतीनामकं वृत्तं भवति ॥ ११५ ॥ २०३० ॥

संगमवती—

संगमवती भवति भजनसाः ॥ ११६ ॥ S।।।S।।।।।S २०३१

संगमेति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणनगणसगणाः स्युः, तत् संगमवतीनामकं वृत्तम्भवति ॥ ११६ ॥ २०३१ ॥

ज्वलिता—

ज्वलिता भवति सननसगणैः ॥ ११७ ॥ ।।S।।।।।।।।S २०४४

ज्वलितेति । यत्र प्रतिपादं सगणनगणौ नगणसगणौ च स्याताम्, तत् ज्वलितानामकं वृत्तं भवति ॥ ११७ ॥ ३०४४ ॥

रूपावलिः—

रूपावलिरिह तननसगणैः ॥ ११८ ॥ SS।।।।।।।।।S २०४५

रूपेति । चेत् इह प्रतिपादं तगणनगणौ नगणसगणौ च स्याताम्, तदा तत् रूपावलिनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११८ ॥ २०४५ ॥

अनीचकम्—

अनीचकमिह जननसगणैः १११ ।S।।।।।।।।S २०४६

अनीचकमिति । चेत् इह प्रतिपादं जगणनगणौ नगणसगणौ च स्याताम्, तदा तत् अनीचकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११९ ॥ २०४६ ॥

भासितसरणिः—

भासितसरणिरिह भननसाः १२० S।।।।।।।।।S २०४७

भासितेति । चेत् इह प्रतिपादं भगणनगणौ नगणसगणौ च स्याताम्, तदा भासितसरणिनामकं वृत्तं स्यात् । इदं विलोमकाव्यानुगुणं वृत्तं बोध्यम् ॥ १२० ॥ २०४७ ॥

कृतकतिका—कतिका च—

त्रिनसगणकृतकृतकातिका १२१ ।।।।।।।।।।S २०४८

त्रिनेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः नगणाः एकः सगणश्च, तद्वृत्तं कृतकतिकानामकं स्यात्, कतिकेत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् ॥ १२१ ॥ २०४८ ॥

सारङ्गो—मेनावली च—

सारङ्गमाचष्ट वेदैस्तकारैश्च १२२ SS।SS।SS।SS। २३४१

सारङ्गमिति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः तगणाः स्युः, तद्वृत्तं सारङ्गनामकम् आचष्ट उक्तवान् पिङ्गलः इति शेषः । मेनावलीति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १२२ ॥ २३४१ ॥

विकलवकुलवल्ली—

विकलवकुलवल्लीह नौ तौ च १२३ ।।।।।।SS।SS। २३६८

विकलेति । इह यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ च स्याताम्, तद्विकलवकुलवल्लीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२३ ॥ २३६८ ॥

निमग्नकीला—

निमग्नकीला च जतौ जतौ यत्र १२४ ।S।SS।।S।SS। २४०६

निमग्नेति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणतगणाः स्युः, तद्वृत्तं निमग्नकीलानामकं स्यात् ॥ १२४ ॥ २४०६ ॥

मौक्तिकदाम—

जकारचतुष्टयि मौक्तिकदाम १२५ ।S।।S।।S।।S। २९२६

जकारेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः जगणाः स्युः, तत् मौक्तिकदामनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२५ ॥ २९२६ ॥

वासरमणिका—

वासरमणिका भससं भो यदि १२६ S।।।।S।।SS।। ३२६५

वासरेति । यदि प्रतिपादं भगणसगणौ सगणभगणौ च स्याताम्, तदा वासरमणिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२६ ॥ ३२९५ ॥

अरिला—

अरिलानाम सभौ भगणौ यदि १२७ ||SS||S||S|| ३५०८

अरिलेति । यदि प्रतिपादम् एकः सगणः त्रयः भगणाश्च स्युः, तदा तत् अरिलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२७ ॥ ३५०८ ॥

मोदकम्—

मोदकमत्र भकारचतुष्टयि १२८ S||S||S||S|| ३५११

मोदकमिति । चेत् अत्र प्रतिपादं चत्वारः भगणाः स्युः, तदा इदं मोदकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२८ ॥ ३५११ ॥

तरलनयनम्—

जलधिनतरलनयनमिति १२९ |||||||||||| ४०९६

जलधीति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः नगणाः स्युः, तत्तरलयनम् इति वृत्तं स्यात् ॥ १२९ ॥ ४०९६ ॥

इति जगतीप्रस्तारे यथामिलितं नामानि

एकोनत्रिंशदुत्तरशतम् ॥

त्रयोदशाक्षरा वृत्तिः ।

अतिजगतीभेदाः ८१९२

सव्याली—

चत्वारो मा गश्चेद्यत्र स्यात्सा सव्याली १ SSSSSSSSSSSSS १

चत्वारः इति । चेत् यत्र चत्वारः मगणा एकः गुरुश्च स्यात्, तर्हि सा सव्याली नाम स्यात् ॥ १ ॥ १ ॥

उल्काभासः—

उल्काभासो मस्तसभगाश्चेत्स्युर्यत्र २ SSSSS|||SSSSS २२५

उल्केति । चेत् यत्र प्रतिपादं मगणतगणसगणभगणगुरवः स्युः, तर्हि तद्वृत्तम् उल्काभासनामकं स्यात् ॥ २ ॥ २२५ ॥

लीलालोलः—

वेदै नन्दैर्मभसमगा लीलालोलः ३ SSSS||||SSSSS २४१

वेदैरिति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणमगणगुरवः स्युः चतुर्भिः नवभिश्च अक्षरैः विरतिः स्यात्, तत् लीलालोलनामकं वृत्तं स्यात्॥३॥२४१

कलाधाम—

भौ जमगा यदि तदा कलाधाम स्यात् ४ S||S|||S|SSSS ३७५

भाविति । यदि प्रतिपादं द्वौ भगणौ जगणमगणगुरवश्च स्युः, तदा कलाधामनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४ ॥ ३७९ ॥

वासविलासवती—

वासविलासवती त्रिभकारा मो गः ५ SIISIISIISSSS ४३९

वासेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः भगणाः मगणगुरू च स्याताम्, तत् वासविलासवतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५ ॥ ४३९ ॥

विपन्नकदनं-विपन्नकलनं-विपन्नकवलं च—

इह भवेद्विपन्नकदनं नौ न्मौगः ६ IIISISIIISSSS ४७२

इहेति । इह यत्र प्रतिपादं नगणरगणनगणमगणगुरवः स्युः, तत् विपन्नकदननामकं वृत्तं स्यात् । विपन्नकलनं विपन्नकवलं चेति नामद्वयमप्यस्य ज्ञेयम् ॥ ६ ॥ ४७२ ॥

विभा—

नयतयगाश्चेत्स्युर्यत्र विभावृत्तम् ७ IIISSSSIISSS ७८४

नयेति । चेत् यत्र प्रतिपादं नगणयगणतगणयगणगुरवः स्युः, तत् विभानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७ ॥ ७८४ ॥

रसधारा—

नयनयगाः स्युर्यदि रसधारा स्यात् ८ IIISSIIIISSS ९७५

नयेति । यदि प्रतिपादं नगणयगणनगणयगणगुरवः स्युः, तदा रसधारानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८ ॥ ९७५ ॥

प्रज्ञामूलम्—

प्रज्ञामूलं मभनयगणगाश्चेत्स्युः ९ SSSSIIIIISSS १००९

प्रज्ञेति । चेत् यत्र प्रतिपादं मगणभगणनगणयगणगुरवः स्युः, तदा तत् वृत्तं प्रज्ञामूलनामकं स्यात् ॥ ९ ॥ १००९ ॥

चञ्चरीकावली—

यमौ रौ विख्याता चञ्चरीकावली गः १० ISSSSSSISSISS ११५४

यमाविति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणरगणाः रगणगुरू च स्याताम्, तत् चञ्चरीकावलीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १० ॥ ११५४ ॥

दर्पमाला-दर्भमाला च—

रसागैर्यकारौ रौ गुरुर्दर्पमाला ११ ISSISSSISSISS ११६२

रसेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ यगणौ द्वौ रगणौ गुरुश्च स्यात् तथा षड्भिः सप्तभिश्चाऽक्षरैः विरतिः स्यात्, तत् दर्पमालानामकं वृत्तं स्यात् । दर्भमाला इति नामान्तरमस्य ॥ ११ ॥ ११६२ ॥

भाजनशीला—

स्याद्भाजनशीला तौ यकारश्चरौ गः १२ SS||SSS|SS|SS ११६५

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं तगणयगणरगणाः रगणगुरू च स्याताम्, तद्भाजनशीलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२ ॥ ११६५ ॥

श्रद्धरान्ता—

स्याच्चतूरेफगैः श्रद्धरान्ताख्यवृत्तम् १३ S|SS|SS|SS|SS ११७१

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो रगणाः एको गुरुश्च स्यात्, तद्वृत्तं श्रद्धरान्तानामकं स्यात् ॥ १३ ॥ ११७१ ॥

आनता—

मो नो रौ गुरुकमत्र चेदानता स्यात् १४ SSS|||S|SS|SS १२०९

म इति । चेत् अत्र प्रतिपादं मगणनगणरगणाःरगणगुरू च स्याताम्, तर्हि इदम् आनतानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १४ ॥ १२०९ ॥

प्रमोदः—

नगणयुगलमत्र रौ गः प्रमोदः १५ ||||||S|SS|SS १२१६

नगणेति । यदि अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ रगणौ एको गुरुश्च स्यात्, तर्हि इदं प्रमोदनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १५ ॥ १२१६ ॥

सुकर्णपूरम्—

नरजरा गुरुर्भवेत्सुकर्णपूरम् १६ |||S|S|S|S|SS १३६८

नरेति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणजगणगुरवः स्युः, तत् सुकर्णपूरनामकं वृत्तं भवेत् ॥ १६ ॥ १३६८ ॥

जगत्समानिका—

यदि सौ जरगा जगत्समानिका स्यात् १७ ||S||S|S|S|SS १३७२

यदीति । यदि प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणरगणगुरवश्च स्युः, तर्हि जगत्समानिका नामकं वृत्तं स्यात् ॥ १७ ॥ १३७२ ॥

अतिरंहः—

त्रयो जगणा रगुरू यदातिरंहः १८ |S||S||S|S|SS १३९०

त्रय इति । यदा प्रतिपादं त्रयः जगणाः रगणगुरू च स्याताम्, तदा अतिरंहो नामकं वृत्तं स्यात् ॥ १८ ॥ १३९० ॥

मृगेन्द्रमुखम्—

भवति मृगेन्द्रमुखं नजौ जरौ गः १९ ||||S||S|S|SS १३९२

भवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणरगणगुरवश्च स्युः, तत् मृगेन्द्रमुखनामकं वृत्तं भवति ॥ १९ ॥ १३९२ ॥

प्रहर्षिणी--

त्र्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीह २० SSS|||S|S|SS १४०१

त्र्याशाभिरिति । इह यत्र प्रतिपादं मगणनगणजगणरगणगुरवः स्युः तथा त्रिभिः दशभिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तत्प्रहर्षिणीनामकं वृत्तं-स्यात् ॥ २० ॥ १४०१ ॥

वि० माणविकाविकाशः (सः)—

तो भो भरौ गुरु माणविकाविकाशः (सः) २१ SS|S||S||S|SS१४६१

त इति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणौ भगणरगणगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं माणविकाविकाशनामकं स्यात् । इदं वृत्तं त्रिलोमकाव्यानुगुणं-बोध्यम् ॥ २१ ॥ १४६१ ॥

कीरलेखा—

नरनरा गुरुर्भवति कीरलेखा २२ |||S|S|||S|SS १४९६

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणनगणरगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं कीर-लेखानामकं भवति ॥ २२ ॥ १४९६ ॥

मत्तमयूरः—

वेदै रन्ध्रैर्म्तौ यसगा मत्तमयूरः २३ SSSSS||SS||SS १६३३

वेदैरिति । यत्र प्रतिपादं मगणतगणयगणसगणगुरवः स्युः तथा च-तुर्भिर्नवभिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं मत्तमयूरनामकं स्यात् १६३३

आननमूलम्—

आननमूलं भतकारौ यसगाश्चेत् २४ S||SS||SS||SS १६३९

आननेति । चेत् यत्र प्रतिपादम् भगणतगणयगणसगणगुरवः स्युः, तर्हि तद्वृत्तम् आननमूलनामकं स्यात् ॥ २४ ॥ १६३९ ॥

लोध्रशिखा—

उक्ता लोध्रशिखा मससं सगणो गः २५ SSS||S||S||SS १७५३

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणौ सगणद्वयम् एको गुरुश्च स्यात्, सा लोध्रशिखानाम उक्ता ॥ २५ ॥ १७५३ ॥

तारकम्—

सचतुष्टयगाविह तारकवृत्तम् २६ ||S||S||S||SS १७५६

सेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः सगणाः एकः गुरुश्च स्यात्, इह त-त्तारकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २६ ॥ १७५६ ॥

कलहंसः-सिंहनादः-क्षमा-कुटजा च—

सजसा सगौ च कथितः कलहंसः २७ ||S|S|||S||SS १७७२

सेति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणसगणाः सगणगुरू च स्याताम्, सः कलहंसो नाम कथितः, सिंहनादः–क्षमा–कुटजा चेति नामत्रयमन्यदप्यस्य बोध्यम् ॥ २७ ॥ १७७२ ॥

चण्डी–हाकलिका च—

नयुगलसयुगलगैरिति चण्डी २८ ।।।।।।।S।।SS १७९२

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ सगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तद्वृत्तं चण्डी इति नामकं स्यात् हाकलिकानामान्तरं च ॥ २८॥ १७९२ ॥

शलभलोला—

यकारौ जसौ गो यदा शलभलोला २९ ।SS।SS।S।।।SS १८६६

यकाराविति । यदा प्रतिपादं द्वौ यगणौ जगणसगणगुरवश्च स्युः, तदा शलभलोलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २९ ॥ १८६६ ॥

पङ्कजधारिणी—

उक्ता पङ्कजधारिणी मसजसा गः ३० SSS।।S।S।।।SS १८८१

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणसगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं पङ्कजधारिणीनामकम् उक्तम् ॥ ३० ॥ १८८१ ॥

कुबेरकटिका—

यदि सौ जसगाः कुबेरकटिका स्यात् ३१ ।।S।।S।S।।।SS १८८४

यदीति । यदि प्रतिपादं द्वौ सगणौ तथा जगणसगणगुरवः स्युः, तदा कुबेरकटिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३१ ॥ १८८४ ॥

रुचिवर्णा–साला च—

जसौ जगणसौ गुरु रुचिवर्णा ३२ ।S।।।S।S।।।SS १८८६

जसाविति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणजगणसगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं रुचिरवर्णानामकं स्यात् नामान्तरं साला च ॥ ३२ ॥ १८८६ ॥

मयूखसरणिः—

चेद्भसजसगा मयूखसरणिः स्यात् ३३ S।।।।S।S।।।SS १८८७

चेदिति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणसगणजगणसगणगुरवः स्युः, तदा तद्वृत्तं मयूखसरणिनामकं स्यात् ॥ ३३ ॥ १८८७ ॥

विधुरवितानम्—

नयुगलभसगा विधुरवितानम् ३४ ।।।।।।S।।।।SS १९८४

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणसगणगुरवश्च स्युः, तद्विधुरवितानं नाम वृत्तम् बोध्यम् ॥ ३४ ॥ १९८४ ॥

पारावतः—

तानां चतुष्कं गुरुर्यत्र पारावतः ३५ SS।SS।SS।SS।S २३४१

तानामिति। यत्र प्रतिपादं चत्वारः तगणाः एकः गुरुश्च स्यात्, तद्वृत्तं पारावतनामकं बोध्यम् ॥ ३५ ॥ २३४१ ॥

प्रवाहिका—

प्रवाहिका जस्तकारत्रयं चेद् गुरुः ३६ ISISSISSISSIS २३४२

प्रवाहिकेति। चेत् यत्र प्रतिपादं जगणतगणौ द्वौ तगणौ गुरुः एकश्च स्यात्, तदा तत्प्रवाहिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३६ ॥ २३४२ ॥

स्विन्नशरीरम्—

स्विन्नशरीरं भवेद्भस्त्रयस्ता गुरुः ३७ SIISSISSISSIS २३४३

स्विन्नेति। यत्र प्रतिपादम् एको भगणः त्रयः तगणाः एको गुरुश्च स्यात्, तत् स्विन्नशरीरं नाम वृत्तं भवेत् ॥ ३७ ॥ २३४३ ॥

परिबृढम्—

परिबृढं नस्तकारत्रयं स्याद् गुरुः ३८ IIISSISSISSIS २३४४

परिबृढमिति। यत्र प्रतिपादम् एकः नगणः त्रयः तगणाः एको गुरुश्च स्यात्, तत् परिबृढनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३८ ॥ २३४४ ॥

वामवदना—

वामवदना भजौ तद्वयं चेद् गुरुः ३९ SIIISISSISSIS २३५१

वामेति। चेत् यत्र प्रतिपादं भगणजगणौ द्वौ तगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तर्हि तद्वृत्तं वामवदनानामकं भवेत् ॥ ३९ ॥ २३५१ ॥

किरातः—

भवति किरातनामा नजौ तौ गुरुः ४० IIIISISSISSIS २३५२

भवतीति। यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ द्वौ तगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तत् किरातनामकं वृत्तं भवति ॥ ४० ॥ २३५२ ॥

चन्द्रिका-उत्पलिनी च—

नयुगतयुगैश्चन्द्रिकाश्चतुर्भिः ४१ IIIIIISSISSIS २३६८

नेति। यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ एकः गुरुश्च स्यात् तथा सप्तभिः षड्भिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं चन्द्रिकानामकं स्यात्, उत्पलिनीत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ ४१ ॥ ॥ २३६८ ॥

भसलमदं-भसलपदश्च—

स्याद्भसलप(म)दं यदा भसौ जस्तगौ४२ SIII(ष)SIS SSIS२३९९

स्यादिति। यदा प्रतिपादं भगणसगणौ जगणतगणौ एकोगुरुश्च स्यात्, तदा भसलपदं नाम वृत्तं भवेत् भसलमदं च ॥ ४२ ॥ २३९९ ॥

कठिनी—

भवति कठिनी नसौ जतौ गो यदा ४३ IIIIISISISSIS २४००

भवतीति। यदा प्रतिपादं नगणरगणजगणतगणगुरवः स्युः तदा कठिनीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४३ ॥ २४०० ॥

वृद्धवामा—

तौ जस्तगौ चेत्खलु वृद्धवामा भवेत् ४४ SS।SS।।S।SS।S २४०५

ताविति। चेत् प्रतिपादं द्वौ तगणौ जगणतगणगुरवश्च स्युः, तदा वृद्धवामानामकं खलु वृत्तम्भवेत् ॥ ४४ ॥ २४०५ ॥

मर्मस्फुरम्—

मर्मस्फुरं भवति तो भजौ तो गुरुः४५ SS।S।।।S।SS।S २४२१

मर्मेति। यत्र प्रतिपादं तगणजगणतगणगुरवः स्युः तद् वृत्तं मर्मस्फुरं नाम भवति ॥ ४५ ॥ २४२१ ॥

पृषद्वती-निस्तुषा च—

तो रौ जगौ यदा स्युस्तदापृषद्वती ४६ SS।S।SS।S।S।S २७०९

त इति। यत्र प्रतिपादं तगणरगणौ रगणजगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तदा पृषद्वतीनामकं वृत्तं स्यात्। निस्तुषेति नामान्तरमस्या अस्ति ॥ ४६ ॥ २७०९ ॥

अखण्डमण्डनम्—

अखण्डमण्डनं ज्रौ रजौग्नगै रसैः४७ ।S।S।SS।S।S।S २७१०

अखण्डेति। यत्र प्रतिपादं जगणरगणौ रगणजगणौ गुरुश्च स्यात्, सप्तभिः षड्भिश्चाक्षरैः विरतिश्च स्यात्, तत् अखण्डमण्डनं नाम वृत्तं बोध्यम् ॥ ४७ ॥ २७१० ॥

कलापतिप्रभा—

चेद्रजौ रजौ गुरुः कलापतिप्रभा ४८ S।S।S।S।S।S।S २७३१

चेदिति। यत्र प्रतिपादं रगणजगणरगणजगणगुरवः स्युः, तत् कलापतिप्रभानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४८ ॥ २७३१ ॥

अशोकपुष्पकम्–अशोकश्च—

नयुगरजगुचेदशोकपुष्पकम् ४९ ।।।।।।S।S।S।S २७५२

नेति। चेत् प्रतिपादं द्वौ नगणौ रगणजगणगुरवश्च स्युः, तदा तदशोकपुष्पकं नाम वृत्तं ज्ञेयम् अशोकमपि ॥ ४९ ॥ २७५२ ॥

करपल्लवोद्गता—

यदा यौ सजौ गः करपल्लवोद्गता ५० ।SS।SS।।S।S।S २७६२

यदेति। यदा प्रतिपादं द्वौ यगणौ सगणजगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तदा करपल्लवोद्गतानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५० ॥ २७६२ ॥

सार्द्धपदा—

रो यसौजगौ सार्द्धपदा भवेदियम् ५१ SISISSIISISIS २७६३

र इति । यदि अत्र रगणयगणसगणगुरवः, तर्हि इयं सार्द्धपदानाम-वृत्तं भवेत् ॥ ५१ ॥ २७६३ ॥

अम्बुदावली—

सगणा यसौ जो गुरुरम्बुदावली ५२ IIS SSIISISIS २७६४

सगण इति । यत्र प्रतिपादं सगणयगणसगणजगणगुरवः स्युः, तत् अम्बुदावलीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५२ ॥ २७६४ ॥

मञ्जुमालती—

मञ्जुमालती यदि रजौ सजौ गुरुः ५३ SISISIISISIS २७९५

मञ्जुमालतीति । यदि प्रतिपादं रगणजगणसगणजगणगुरवः स्युः, तर्हि तत् मञ्जुमालतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५३ ॥ २७९५ ॥

मञ्जुभाषिणी—

सजसा जगौ च यदि मञ्जुभाषिणी ५४ IISISIIISISIS २७९६

सेति । यदि प्रतिपादं सगणजगणसगणजगणगुरवः, तत्मञ्जुभाषिणीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५४ ॥ २७९६ ॥

प्रभावती—

उक्ता यदा तभसजगाः प्रभावती ५५ SSISIIISIISIS २८०५

उक्तेति । यदा प्रतिपादं तगणभगणसगणजगणगुरवः स्युः, तदा सा प्रभावती नाम उक्ता ॥ ५५ ॥ १८०५ ॥

रुचिरा-अतिरुचिरा च—

जभौ सजौ गुरु रुचिरा चतुर्ग्रहैः ५६ ISISIIIISISIS २८०६

जभाविति । यत्र प्रतिपादं जगणभगणसगणजगणगुरवः स्युः तथा-चतुर्भिः नवभिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं रुचिरानामकं स्यात, अतिरुचिरेत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ ५६ ॥ २८०६ ॥

विरोधिनी—

नभसजा भवति विरोधिनी गुरुः ५७ IIISIIIISISIS २८०८

नभेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणसगणजगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं-विरोधिनीनामकं भवति ॥ ५७ ॥ २८०८ ॥

चन्द्रहासकरा—

चन्द्रहासकरा रसौ जगणौ गुरुः ५८ SISIISISIISIS २९०७

चन्द्रेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणौ द्वौ जगणौ एकः गुरुश्च स्यात, तद्वृत्तं चंद्रहासकरानामकं स्यात् ॥ ५८ ॥ २९०७ ॥

द्रुतलम्बिनी—

सगणौ जगणौ गुरुर्द्रुतलम्बिनी ५९ IISIISISIISIS २९०८

सगणाविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ द्वौ जगणौ एको गुरुश्च, तद्वृत्तं द्रुतलम्बिनीनामकं स्यात् ॥ ५९ ॥ २९०८ ॥

कनककेतकी—

उक्ता कनककेतकी तसजा जगौ ६० SS।।।S।S।।S।S २९०९

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं तगणसगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, सा कनककेतकी नाम उक्ता ॥ ६० ॥ २९०९ ॥

गरुद्वारिता—

भवेद्गरुद्वारिता जसजा जगौ ६१ ।S।।।S।S।।S।S २९१०

भवेदिति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणजगणाः जगणगुरू च भवेताम् तत् गरुद्वारितानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ६१ ॥ २९१० ॥

अमितनगानिका—

स्यादमितनगानिका भसजा जगौ ६२ S।।।।S।S।।S।S २९११

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं भगणसगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तत् अमितनगानिका नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६२ ॥ २९११ ॥

उपगतशिखा—

उपगताशिखा भवेन्नसजाजगौ ६३ ।।।।।S।S।।S।S २९१२

उपेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं उपगतशिखानामकं बोध्यम् ॥ ६३ ॥ २९१२ ॥

आपणिका—

जतौ जकारौ गुरुरापणिका भवेत् ६४ ।S।SS।।S।।S।S २९१८

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं आपणिकानामकं भवेत् ॥ ६४ ॥ २९१८ ॥

गुणसारिका-गणसारिका च—

जकारचतुष्टयगौ गुणसारिका ६५ ।S।।S।।S।।S।S २९२६

जकारेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो जगणाः एकः गुरुश्च स्यात् तद्वृत्तं गुणसारिकानामकं ज्ञेयम्, गणसारिकेत्यप्यस्य नाम बोध्यम् ॥ ६५ ॥ २९२६ ॥

प्रमोदतिलका—

उक्ता प्रमोदातिलका तभजा जगौ ६६ SS।SS।।।S।।S।S २९३३

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रमोदतिलकानामकम् उक्तम् ॥ ६६ ॥ २९३३ ॥

सारसनावलिः—

नभजजाश्च गुरु सारसनावलिः ६७ ।।।S।।।S।।S।S २९३६

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तत् सारसनावलिनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६७ ॥ २९३६ ॥

उपचितरतिका—

स्यादुपचितरतिका भनजा जगौ ६८ SIIIIISIISIS २९४३

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं भगणनगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं उपचितरतिकानामकं स्यात् ॥ ६८ ॥ २९४३ ॥

उदात्तहासः—

उदात्तहासो भवेज्जतभजा गुरुः ६९ ISISSISIISIS २९८२

उदात्तेति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणभगणजगणगुरवः स्युः, तद् उदात्तहासनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ६९ ॥ २९८२ ॥

कलनायिका—

जतौ नजौ गो भवति कलनायिका ७० ISISSIIIIISIS ३०४६

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणनगणजगणगुरवः स्युः, तत् कलनायिकानामकं वृत्तं भवति ॥ ७० ॥ ३०४६ ॥

अभ्रभ्रमशीला—

अभ्रभ्रमशीला तयकारौ सभगाः ७१ SSIISSIISSIIS ३२७७

अभ्रेति । यत्र प्रतिपादं तगणयगणसगणभगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं अभ्रभ्रमशीलानामकं ज्ञेयम् ॥ ७१ ॥ ३२७७ ॥

विदला—

इह यदि नसतभा गश्चेत्स्याद्भवेद्विदला ७२ IIIIISSSISIIS ३३६०

यदि इति । इह चेत् यदि प्रतिपादं नगणसगणतगणभगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं विदलानामकं भवेत् ॥ ७२ ॥ ३३६० ॥

प्रपातलिका—

चेद्भसजभगा भवेत्प्रपातलिका ७३ SIIIISISISIIS ३४२३

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणसगणजगणभगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं प्रपातलिकानामकं भवेत् ॥ ७३ ॥ ३४२३ ॥

कर्मठः—

कर्मठमाह भकारचतुष्टयगौ ७४ SIISIISIISIIS ३५११

कर्मठमिति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः भगणाः एकः गुरुश्च स्यात्, तद्वृत्तम् कर्मठनामकम् आह वक्ति शेष इति शेषः ॥ ७४ ॥ ३५११ ॥

लवलीलता—

स्याल्लवलीलता यदि भरौ नभगाः ७५ SIISISIIISIIS ३५४३

स्यादिति । यदि प्रतिपादं भगणरगणनगणभगणगुरवः स्युः, तदा लवलीलतानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७५ ॥ ३५४३ ॥

अनिलोद्धतमुखी—

नरगणौ रनौ गोऽनिलोद्धतमुखी ७६ ||S|SS|S||S ३७३६

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणौ रगणनगणगुरवश्च स्युः, तत् अनिलोद्धतमुखीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ७६ ॥ ३५३६ ॥

प्रबोधफलिता—

रो नरौ नगणगौ प्रबोधफलिता ७७ S|S|||S|S|||S ३७७१

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणनगणगुरवः स्युः, तत् प्रबोधफलितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७७ ॥ ३७७१ ॥

कोमलकल्पकलिका—

सयसा नगा कोमलकल्पकलिका ७८ ||S|SS||S|||S ३७८८

सयसा इति । यत्र प्रतिपादं सगणयगणसगणनगणगुरवः स्युः, तत् कोमलकल्पकलिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७८ ॥ ३७८८ ॥

परगतिः—

रो नसौ नगणगुरुकौ परगतिः ७९ S|S||||S|||S ३८३५

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणसगणनगणगुरवः स्युः, तत् परगतिनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ७९ ॥ ३८३५ ॥

अभिरामा—

अभिरामा किल चेत्स्युः सभतनगाः ८० ||SS||SS||||S ३८९२

अभीति । चेत् प्रतिपादं सगणभगणतगणनगणगुरवः स्युः, तर्हि अभिरामानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८० ॥ ३८९२ ॥

उपसरसी—

सनजा नगणगुरू उपसरसी ८१ ||S||||S||||S ३९६४

सेति । यत्र प्रतिपादं सगणनगणजगणनगणगुरवः स्युः, तत् उपसरसीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ८१ ॥ ३९६४ ॥

मदनजवनिका—

नयननगाश्चेन्मदनजवनिका ८२ ||||SS||||||S ४०४८

नयेति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तदा मदनजवनिकानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ८२ ॥ ४०४८ ॥

वरिवशि(सि)ता-परिवशि(सि)ता च—

इह सौ यदि नौ गुरु वरिवशिता ८३ ||S||S||||||S ४०६०

इहेति । यदि इह प्रतिपादं द्वौ सगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तदा इदम् वरिवसि(शि)तानामकं वृत्तम्भवति, परिवशिता चेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ८३ ॥ ४०६० ॥

अर्धकुसुमिता—

अर्धकुसुमिता भसननगुरवः ८४ SIIISIIIIIIS ४०६३

अर्धेति। यत्र प्रतिपादं भगणसगणनगणाः नगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तम् अर्धकुसुमितानामकं स्यात् ॥ ८४ ॥ ४०६३ ॥

विनताक्षी-वनिताक्षी च—

विनताक्षीह भवति सभननगैः ८५ IISSIIIIIIIS ४०८४

विनतेति। चेत् इह प्रतिपादम् सगणभगणनगणाः नगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं विनताक्षीनामकं भवति। वनिताक्षी इत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ ८५ ॥ ४०८४ ॥

नरावलिः-निरावलिश्च—

उक्ता नरावलिरिह तभननगैः ८६ SSISIIIIIIIS ४०८५

उक्तेति। चेत् इह प्रतिपादं तगणभगणनगणाः नगणगुरू च स्याताम्, तर्हि इयं नरावलिः नाम उक्ता। निरावलिरित्यपि नामास्य बोध्यम् ४०८५

अभीरुका—

अभीरुका यदि जभननगणगाः ८७ ISISIIIIIIIS ४०८६

अभीरुकेति। यदि प्रतिपादम् जगणभगणनगणाः नगणगुरू च स्याताम्, तत् अभीरुकानामकं वृत्तम्भवेत् ॥ ८७ ॥ ४०८६ ॥

कनकिता—

भौ नगणौ गुरु भवति कनकिता ८८ SIISIIIIIIIS ४०८७

भाविती। यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च, तद्वृत्तं कनकितासंज्ञकं भवति ॥ ८८ ॥ ४०८७ ॥

हरवनिता-उपनमिता च—

जलधिनगुरू यदि हरिवनिता ८९ IIIIIIIIIIIIS ४०९६

जलेति। यदि प्रतिपादं चत्वारः नगणाः एकः गुरुश्च भवेत् तर्हि हरिवनितानामकम्वृत्तं स्यात्। उपनमिता नामकमपीदं वृत्तम्।८९।४०९६

सुखकारिका—

सुखकारिका सजजं मकारो लश्च ९० IISISIISISSSI ४४६०

सुखेति। यत्र प्रतिपादं सगणजगणौ जगणमगणलघवश्च स्युः, तत्सुखकारिकानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ९० ॥ ४४६० ॥

कन्दः—

भवेत्कन्दवृत्तं युगैर्यैश्चलैकेन ९१ ISSISSISSISSI ४६८२

भवेदिति। यत्र प्रतिपादं चत्वारः यगणाः एकः लघुश्च स्यात्, त-

द्वृत्तं कन्दनामकं भवेत् ॥ ९१ ॥ ४६८२ ॥

अट्टासिनी—

अट्टासिनीह यदा तभौ रसलाश्च ९२ ऽऽ।ऽ।।ऽ।ऽ।।ऽ। ५८१३

अट्टासिनीति । इह यदा प्रतिपादं तगणभगणरगणसगणलघवः स्युः, तदा इदम् अट्टासिनीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ९२ ॥ ५८१३ ॥

पङ्क्वती —

स्याद्भनजजलघु पङ्क्वती यदि ९३ ऽ।।।।।।ऽ।।ऽ।। ७०३९

स्यादिति । यदि प्रतिपादं भगणनगणजगणाः जगणगुरू च भवेताम् , तदा पङ्क्वतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९३ ॥ ७०३९ ॥

पङ्क्तावलिः—

स्याद्भनयनलघु पङ्क्तावलिरिह ९४ ऽ।।।।।।ऽऽ।।।। ७८०७

स्यादिति । चेत् इह प्रतिपादं भगणनगणयगणनगणलघवः स्युः, तर्हि इदं पङ्क्तावलिनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९४ ॥ ७८०७ ॥

अशनिः—

ननतनलघुभिः स्यादशनिरिति ९५ ।।।।।।ऽऽ।।।।। ८०००

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ तगणनगणलघवश्च स्युः, तत् वृत्तम् अशनिः इति नामकं स्यात् ॥ ९५ ॥ ८००० ॥

अडमरू—

जलधिनगणलघुभिरडमरुः ९६ ।।।।।।।।।।।।। ८१९२

जलेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः नगणाः एकः लघुश्च स्यात्, तद्वृत्तम् अडमरुनामकं स्यात् ॥ ९६ ॥ ८१९२ ॥

इत्यतिजगतीप्रस्तारे यथोपलब्धिनामानि
षण्णवतिः सैकाऽऽस्तेसप्तनवतिरिति यावत् ॥ ९७ ॥

अथ चतुर्दशाक्षरा वृत्तिः ।

१४ शक्करीभेदाः १६३८४

संकल्पासारः–संकल्पाधारश्च—

चत्वारो मा गौ चेत्स्युः स स्यात्संकल्पासारः १ ऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ १

चत्वार इति । चेत् प्रतिपादं चत्वारः मगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम् , तर्हि सः सङ्कल्पासारः नाम स्यात् । सङ्कल्पाधारः इति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १ ॥ १ ॥

वंशोत्तंसा—

त्यौ स्मौ गुरुयुग्मं यदि च स्याद्वंशोत्तंसा २ SS।।SS।।SSSSSS २०५

त्याविति। यदि प्रतिपादं तगणयगणसगणमगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तर्हि वंशोत्तंसानामकं वृत्तं स्यात्॥ २॥ २०५॥

वासन्ती—

मात्तो नो मो गौ यदि गदिता वासन्तीयम् ३ SSSSS।।।।SSSSS ४८१

मादिति। यदि प्रतिपादं मगणतगणनगणमगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तर्हि इयं वासन्तीनाम गदिता। पिङ्गलेनेति यावत्॥ ३॥ ४८१॥

कालध्वानं-कालध्वान्तश्च—

अङ्गैर्नागैर्मौ नो यगगुरू कालध्वानम् ४ SSSSSS।।।।SSSS ९६१

अङ्गैरिति। यत्र प्रतिपादं द्वौ मगणौ नगणयगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तथा षड्भिः अष्टभिश्च अक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं कालध्वाननामकं स्यात्। कालध्वान्तमित्यपि नामास्य बोध्यम्॥ ४॥ ९६१॥

चूडापीडम्—

चूडापीडं मभनयगणगा गुर्वत्र (गश्चेत्स्यात्) ५ SSSS।।।।।।SSSS १००९

चूडेति। चेत् प्रतिपादं मगणभगणनगणयगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि चूडापीडनामकं वृत्तं स्यात्॥ ५॥ १००९॥

पारावारः—

तो नो नयगुरुयुगमिह पारावारः ६ SS।।।।।।।।SSSS १०२१

त इति। इह यदि प्रतिपादं तगणनगणौ नगणयगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, ततः पारावारनामकं वृत्तं स्यात्॥ ६॥ १०२१॥

प्रपन्नपानीयम्—

त्यो त्रो गुरुयुग्मं यत्र प्रपन्नपानीयम् ७ SS।।SSSS।S।SSS १२९३

त्याविति। यत्र प्रतिपादं तगणयगणतगणरगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रपन्नपानीयनामकं भवेत्॥ ७॥ १२९३॥

अनिन्दगुर्विन्दुः-गुर्विन्दुः-पूर्वेन्दुश्च—

नयतरगा गश्च स्यादनिन्दगुर्विन्दुः ८ ।।।।SSSS।S।SSS १२९६

नेति। यत्र प्रतिपादं नगणयगणतगणरगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तम् अनिन्दगुर्विन्दुदनामकं स्यात्। गुर्विन्दुः पूर्वेन्श्चेत्यपि नामद्वयमस्य ज्ञेयम्॥ ८॥ १२९६॥

धीरध्वानम्—

धीरध्वानं नागैरङ्गैर्मत्रयसौ गौ स्यात् ९ SSSSSSSSS।।SSS १५३७

धीरेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः मगणाः एकः सगणः द्वौ गुरू च तथा अष्टभिः षड्भिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं धीरध्वाननामकं स्यात् ॥ ९ ॥ १५३७ ॥

ललितपताका—

ललितपताका भवतीह नसौ यो गौ १० ।।।।S।SS।SSSS १७४४

ललितेति । इह यत्र नगणसगणौ द्वौ यगणौ द्वौ गुरू च भवेताम्, तत् ललितपताकानामकं वृत्तं भवति ॥ १० ॥ १७४४ ॥

असम्बाधा—

मो गो गो नौ मः शरनवभिरसंबाधा ११ SSSSS।।।।।।SSS २०१७

म इति । यत्र प्रतिपादम् एकः मगणः द्वौ गुरू द्वौ नगणौ एको मगणश्च स्यात् तथा पञ्चभिः नवभिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तत् असम्बाधानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ११ ॥ २०१७ ॥

सम्बोधा—

जतौ नसौ गौ च यदि भवति सम्बोधा १२ ।S।SS।।।।।।SSS २०२२

जेति । यदि प्रतिपादं जगणतगणनगणसगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तदा सम्बोधानामकं वृत्तं भवति ॥ १२ ॥ २०२२ ॥

विन्ध्यारूढम्-वन्ध्यारूढञ्च—

विन्ध्यारूढं मरौ मस्तो गौ स्यात्तर्हि वृत्तम् १३SSSS।SSSSSS।SS२०६५

विन्ध्येति । यदि प्रतिपादं मगणरगणमगणतगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि विन्ध्यारूढं नाम वृत्तं बोध्यम् । वन्ध्यारूढमित्यपि नामास्य भवति ॥ १३ ॥ २०६५ ॥

बिम्बालक्ष्यम्—

बिम्बालक्ष्यं मरौ तौ गद्वयं च स्वरागैः १४ SSSS।SSS।SS।SS२३२१

बिम्बेति । यत्र प्रतिपादं मगणरगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तथा सप्तभिः सप्तभिश्च अक्षरैः विरतिः स्यात, तद्वृत्तं बिम्बालक्ष्यनामकं स्यात् ॥ १४ ॥ २३२१ ॥

द्रुतदेहा—

यरौ तौ गौ च यत्र स्युर्यदा द्रुतदेहा १५ ।SSS।SSS।SS।SS २३२२

यराविति । यदा यत्र यगणरगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तत् वृत्तं द्रुतदेहानामकं स्यात् ॥ १५ ॥ २३२२ ॥

बभ्रुलक्ष्मीः—

रौ तकारौ गुरू चेत्स्यात्तद्बभ्रुलक्ष्मीः १६ S।SS।SSS।SS।SS२३२३

राविति । चेत् प्रतिपादं द्वौ रगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्यातास्, तदा वभ्रुलक्ष्मीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १६ ॥ २३२३ ॥

सरमासरणिः—

सरमासरणिः स्यात्सौ तकारौ गुरू चेत् १७ २३३२
।।ऽ।।ऽ ऽ ऽ।ऽऽ।ऽ ऽ

सरमेति । चेत् प्रतिपादं द्वौ सगणौ द्वौ तगणौ च स्याताम् ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तद्वृत्तं सरमासरणिनामकं स्यात् ॥१७॥२३३२॥

पुष्पशकटिका—

पुष्पशकटिकेयं भः सतौ तो गुरू चेत् १८ २३३५
ऽ।।।।ऽऽ ऽ ।ऽ ऽ ।ऽ ऽ

पुष्पेति । चेत् प्रतिपादम् भगणसगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि इयं पुष्पशकटिकानाम स्यात् ॥ १८ ॥ २३३५ ॥

निर्यत्पारावारः—

निर्यत्पारावारवृत्तं मतौ तौ गुरू चेत् १९ २३३७
ऽऽऽ ऽऽ। ऽऽ।ऽ ऽ ।ऽ ऽ

निर्यदिति । चेत् प्रतिपादम् मगणतगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तत् निर्यत्पारावारवृत्तम्भवति ॥ १९ ॥ २३३७ ॥

कल्पकान्ता—

कल्पकान्ता नामवृत्तं रतौ तौ च गौ चेत् २० २३३९
ऽ। ऽ ऽ ऽ।ऽऽ।ऽ ऽ । ऽ ऽ

कल्पेति । चेत् प्रतिपादं रगणतगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तद्वृत्तं कल्पकान्तानाम ज्ञेयम् ॥ २० ॥ २३३९ ॥

परीवाहः—

भवति नस्तत्रयं गौ परीवाहनामा २१ ।।।ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ २३४४

भवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणतगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, सः परीवाहनामा भवति ॥ २१ ॥ २३४४ ॥

नान्दीमुखी—

स्वरभिदि यदि नौ तौ च नान्दीमुखी गौ २२ २३६८
।।।।।।ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ

स्वरेति । यदि प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् सप्तभिः सप्तभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं नान्दीमुखीनामकं स्यात् ॥ २२ ॥ २३६८ ॥

वाटिकाविकाशः-वाटिकाविलासः-वाटिका च—

स्युर्भनयजगुरुगा वाटिकाविकाशः २३ ऽ।।।।।।ऽऽ।ऽ।ऽऽ २६८७

स्युरिति । यत्र प्रतिपादं भगणनगणयगणजगणाः स्युः, द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं वाटिकाविकाशनामकं ज्ञेयम् । वाटिकाविलासः वाटिका चेति नामद्वयमप्यस्य बोध्यम् ॥ २३ ॥ २६८७ ॥

अर्कशेषा—

स्याद्रजौ रजौ गुरू यदा तदार्कशेषा २४ २७३१

S I S I S I S I S I S I S S

स्यादिति । यदा प्रतिपादं रगणजगणरगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा अर्कशेषानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २४ ॥ २७३१ ॥

मदावदाता—

सभरा जश्च गुरू यदा मदावदाता २५ २७४०

I I S S I I S I S I S I S S

सेति । यदा प्रतिपादं सगणभगणरगणजगणाः द्वौ गुरू च स्यानाम्, तदा मदावदातानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २५ ॥ २७४० ॥

वंशमूलम्—

सभसा जो गुरुयुगलं च वंशमूलम् २६ २८०४

I I S S I I I I S I S I S S

सेति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं वंशमूलं नाम स्यात् ॥ २६ ॥ २८०४ ॥

चेलाञ्चलम्-वेलाञ्चलम्-वेलान्तरङ्ग—

चेलाञ्चलं तभसजगा गुरू यदा स्यात् २७ २८०५

S S I S I I I I S I S I S S

चेलाञ्चलमिति । यदा प्रतिपादं तगणभगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तदा चेलाञ्चलं नाम वृत्तं स्यात् । वेलाञ्चलं वेलान्तरङ्चेति नाम द्वयमन्यदप्यस्य बोध्यम् ॥ २७ ॥ २८०५ ॥

कुसुम्भिनी—

कुसुम्भिनी जभसजगा गुरुश्च यत्र २८ २८०६

I S I S I I I I S I S I S S

कुसुम्भिनीति । यत्र प्रतिपादं जगणभगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् तद्वृत्तं कुसुम्भिनीनामकं ज्ञेयम् । अत्र चकारस्य पादान्तगत्वाद् गुरुत्वं बोध्यम् ॥ २८ ॥ २८०६ ॥

विलम्बनीया—

नभसजा गुरुयुगलं विलम्बनीया २९ २८०८

I I I S I I I I S I S I S S

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं विलम्बनीयानामकं ज्ञेयम् ॥ २९ ॥ २८०८ ॥

अनन्तदामा—

यदि नयुगसजगगा अनन्तदामा ३० २८१६

। । ।।।।।।ऽ ।ऽ । ऽ ऽ

यदीति । यदि प्रतिपादं द्वौ नगणौ सगणजगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तद्वृत्तम् अनन्तदामानाम बोध्यम् ॥ ३० ॥ २८१६ ॥

वसन्ततिलका—

उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ३१ २९३३

ऽ ऽ।ऽ। ।।ऽ।। ।ऽ ऽऽ

उक्तेति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणौ द्वौ जगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, सा वसन्ततिलका उक्ता ॥ ३१ ॥ २९३३ ॥

उद्धर्षिणीयमुदिता मुनिसैतवेन
सिंहोद्धतेयमुदिता मुनिकाश्यपेन ।
रामेण सेयमुदिता मधुमाधवीति
प्रोक्ता तथैव भरतेन च सुन्दरीति ॥ १ ॥

उद्धर्षिणीति । इयम् वसन्ततिलका मुनिसैतवेन उद्धर्षिणी इति उदिता उक्ता । तथा इयमेव मुनिकाश्यपेन सिंहोद्धता इति उदिता । तथा सा इयम् रामेण मधुमाधवी इति उदिता । तथैव इयम् भरतेन सुन्दरी इति प्रोक्ता ॥ १ ॥

अलोला-लोला च—

द्विःसप्तच्छिदलोला म्सौ म्भौ गौ किल चेत्स्युः ३२ ३०९७

ऽऽऽ ।। ऽऽ ऽ ऽ ऽ ।।ऽ ऽ

चेत् । प्रतिपादं मगणसगणमगणभगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, सप्तभिः सप्तभिश्च विरतिः स्यात्, तद्वृत्तम् अलोलानामकं स्यात् । लोलेत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥ ३०९७ ॥

कृतमालम्—

तो जो यगणो भगणो गौ चेत्कृतमालम् ३३ ३१८१

ऽ ऽ।। ऽ ।। ऽ ऽऽ ।।ऽऽ

त इति । चेत् प्रतिपादम् नगणजगणयगणभगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा कृतमालनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३३ ॥ ३१८१ ॥

शारदचन्द्रः—

चेत्स्युस्तयसा भौ गुरू कौ शारदचन्द्रः ३४ऽऽ।।ऽऽ।।ऽऽ।।ऽऽ३२८७

चेदिति । चेत् प्रतिपादं तगणयगणसगणभगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा शारदचन्द्रनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३४ ॥ ३२८७ ॥

परिणाही—

मो भः सो भो भवति गुरू चेत्परिणाही ३५ SSSSIIIISSIISS ३३१३

म इति । चेत् प्रतिपादं मगणभगणसगभगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा परिणाही नाम वृत्तं भवति ॥ ३५ ॥ ३३१३ ॥

रतिरेखा—

तो यो भगणौ गौ चेत्खलु सा रतिरेखा ३६ SSIISSSIISIISS ३४६९

त इति । चेत् यत्र प्रतिपादं तगणयगणौ द्वौ भगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा सा रतिरेखा स्यात् ॥ ३६ ॥ ३४६९ ॥

मन्मथः—

सगणौ भगणौ गौ यदि मन्मथनामा ३७ IISIISSIISIISS ३४८४

सगणाविति । यदि प्रतिपादं द्वौ सगणौ द्वौ भगणौ गुरू च स्याताम्, तदा मन्मथनामा स्यात् ॥ ३७ ॥ ३४८४ ॥

जाह्नमुखी—

जाह्नमुखीह चतुर्भगणा गुरुयुग्मम् ३८ SIISIISIISIISS ३५११

जाह्नमुखीति । चेत् इह चत्वारः भगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम् तदा जाह्नमुखीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३८ ॥ ३५११ ॥

इन्द्रवदना-इन्दुवदना च—

भो जसनकारगग इन्द्रवदना स्यात् ३९ ३८२३
S I I I S I I I S I I I S S

भ इति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणसगणनगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तम् इन्द्रवदनानामकं स्यात् । इन्दुवदनेत्यपि नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ३९ ॥ ३८२३ ॥

प्रतिभादर्शनम्—

प्रतिभादर्शनमुक्तं सभतनगा गः ४० ३८९२
I I S S I I S S I I I I S S

प्रतिभेति । यत्र प्रतिपादं सगणभगणतगणनगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रतिभादर्शनं नाम उक्तम् । पिङ्गलेनेति शेषः ॥ ४० ॥ ३८९२

अलिपदम्—

अलिपदमिह जलनिधि नगणा गौ ४१ ४००६
I IIIII II I I IIS S

अलिपदमिति । चेत् इह प्रतिपादं चत्वारः नगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा अलिपदनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४१ ॥ ४०९६ ॥

कामला—

नयुगलमिह मो यो लो गुरुः कामला ४२ ४६७२

। । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नेति । यदि इह प्रतिपादं नगणौ मगणयगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तदा कामलानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४२ ॥ ४६७२ ॥

प्रपातः—

प्रपातश्चतुर्भिर्यकारैर्लगाभ्यां भवेत् ४३ ४६८२

। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

प्रपात इति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो यगणाः स्युः लघुगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रपातनामकम्भवेत् ॥ ४३ ॥ ४६८२ ॥

जलदरसिता—

जलदरसिता नसौ यौ लगौ चेत्तदा ४४ ४७०४

। । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

जलदेति । चेत् प्रतिपादं नगणसगणयगणा लघुगुरवः स्युः, तदा जलदरसितानामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ४४ ॥ ४७०४ ॥

पथ्या—

सजसा यलौ गुरुरपीह पथ्या मता ४५ ४८४४

। । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

सेति । चेत् इह प्रतिपादं सगणजगणसगणयगणलघुगुरवः स्युः, तदा सा पथ्या मता ॥ ४५ ॥ ४८४४ ॥

कल्पमीलिता—

रेफकाणां चतुष्कं लगौ कल्पमीलिता ४६ ५२६७

ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ

रेफेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारो रगणाः स्युः ततो लघुगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं कल्पमीलितानामकं ज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ ५२६७ ॥

सुधाधरा—

चेद्रजौ तरौ लगौ यत्र सा सुधाधरा ४७ ५४१९

ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

चेत् इति । चेत् यत्र प्रतिपादं रगणजगणतगणरगणलघुगुरवः स्युः, सा सुधाधरा नाम स्यात् ॥ ४७ ॥ ॥ ५४१९ ॥

कलाधरः—

रद्वयं जो रलौ गुरुर्यदा कलाधरः ४८ ५४५९

ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

रद्वयमिति । यदा प्रतिपादं द्वौ रगणौ स्याताम् ततः जगणरगणलघुगुरवश्च स्युः, तदा कलाधरनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४८ ॥ १४५९ ॥

कुडङ्गिका—

जरौ जरौ लगौ यदा तदा कुडङ्गिका ४९ ५४६२

। ऽ । ऽ । ऽ । ऽ। ऽ । ऽ । ऽ

जराविति । यदा प्रतिपादं जगणरगणजगणरगणलघुगुरवः स्युः, तदा कुडङ्गिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४९ ॥ ५४६२ ॥

वितानिता—

त्रिनरलगुरुविरचिता वितानिता ५० ५६६२

। । । । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ

त्रिनेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः नगणाः रगणलघुगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं वितानिता नामकम्बोध्यम् ॥ ५० ॥ ५६६२ ॥

अलकालिका—अलिकालका च—

स्यादत्र तो भरसा लगावलकालिका ५१ ५८१३

ऽ ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

स्यादिति । चेत् अत्र प्रतिपादं तगणभगणरगणसगणलघुगुरवः स्युः तद्वृत्तम् अलकालिकानामकं स्यात् । अलिकालकेत्यस्य नामान्तरम्बोध्यम् ॥ ५१ ॥ ५८१३ ॥

गगनोद्गता—

रो नरौ सगणलौ गुरुर्गगनोद्गता ५२ ५८१९

ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ। । ऽ । ऽ

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणसगणलघुगुरवस्स्युः, तद्वृत्तं गगनोद्गतानामकं भवेत् ॥ ५२ ॥ ५८१९ ॥

अपराजिता—

नयुगरसलगैः स्वरैरपराजिता ५३ ५८२४

। । । । । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

न इति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ तदनु रगणसगणलघुगुरवश्च स्युः, सप्तभिः सप्तभिश्च विरतिः स्यात, तद्वृत्तम् अपराजितानामकं ज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ ५८२४ ॥

विनन्दिनी—

सचतुष्टयलौ गुरु चापि विनन्दिनी ५४ ५८५२

। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ

सेति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः सगणाः स्युः तदनु लघुगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं विनन्दिनीनामकं स्यात् ॥ ५४ ॥ ५८५२ ॥

भूरिशिखा—

यदि सौ मतला गुर्वत्र स्याद्भूरिशिखा ५५ ६१७२

। । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ

यदीति । यदि अत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ भवेताम् ततः भगणतगण-लघुगुरवश्च स्युः, तदा भूरिशिखानामकं वृत्तमिदं स्यात् ॥५५॥६१७२॥

क्रीडायतनम्—क्रीडावसथम्—

सगणत्रयतौ लघुगौ क्रीडावसथम् ५६ ६३६४
। । S । । S । । S S S । । S

सगणेति । यत्र प्रतिपादं त्रयः सगणाः तगणलघुगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं क्रीडावसथनामकं स्यात् । क्रीडायतनमप्यस्य नाम बोध्यम् ॥५६॥६३६४॥

नासाभरणम्—

नासाभरणं तो यो भतला गश्च यदा ५७ ६५४१
S S । । S S S । । S S । । S

नासेति । यदा प्रतिपादं तगणयगणभगणतगणलघुगुरवस्स्युः, तदा नासाभरणनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५७ ॥ ६५४१ ॥

कर्णिशरः—

कर्णिशरो यदि भत्रितयं तो लघुगौ ५८ ६५८३
S । । S । । S । । S S । । S

कर्णिशर इति । यदि प्रतिपादं त्रयः भगणाः तगणलघुगुरवश्च स्युः, तर्हि कर्णिशरनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५८ ॥ ६५८३ ॥

विपाकवती—

नभजजा लघुगुरू च विपाकवती ५९ ७०३२
। । । S । । । S । । S । । S

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणभगणजगणाः जगणलघुगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं विपाकवतीनामकम्बोध्यम् ॥ ५९ ॥ ७०३२ ॥

काकिणिका—

भवेदिह जौ भजौ लगुरू काकिणिका ६० ७०८६
। S । । S । S । । । S । । S

भवेदिति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ जगणौ भगणजगणौ लघुगुरू च स्याताम् , तदा काकिणिकानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ६० ॥ ७०८६ ॥

कारविणी—

भो जभजला गुरुर्भवति कारविणी ६१ ७०८७
S । । S । S । । । S । । S

भ इति । यदि प्रतिपादं भगणजगणभगणजगणलघुगुरवः स्युः, तदा कारविणीनामकं वृत्तम्भवति ॥ ६१ ॥ ७०८७ ॥

कुररीरुता—

इह कुररीरुता नजभजैर्लगयुक् ६२ ७०८८
। । । । S । S । । । S । । S

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं नगणजगणभगणजगणलघुगुरवः स्युः तदा कुररीरुतानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६२ ॥ ७०८८ ॥

कूर्चललितम्—

रत्रयं चेद्भकारो लगौ कूर्चललितम् ६३ ७३१५

S I S S I S S I S S I I I S

रत्रयमिति । चेत् प्रतिपादं त्रयः रगणाः भगणलघुगुरवश्च स्युः, तदा कूर्चललितनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६३ ॥ ७३१५ ॥

कलहेतिका—

कलहेतिका सजजं भलौ गुरुरियम् ६४ ७५३२

I I S I S I I S I S I I I S

कलेति । चेत् अत्र प्रतिपादं सगणजगणौ जगणभगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तदा इयम् कलहेतिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६४ ॥ ७५३२ ॥

अश्वलवती—

अश्वलवती भजजं भलौ गुरुरसौ ६५ ७५३६

S I I I S I I S I S I I I S

अश्वलवतीति । यत्र प्रतिपादं भगणजगणौ जगणभगणौ लघुगुरू च स्याताम् , असावश्वलवतीनाम ज्ञेया ॥ ६५ ॥ ७५३६ ॥

गगनगतिका—

चेद्रसौ जनला गुरुर्गगनगतिका ६६ ८०२७

S I S I I S I S I I I I I S

चेदिति । चेत् प्रतिपादं रगणसगणजगणनगणलघुगुरवः स्युः, तदा गगनगतिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६६ ॥ ८०२७ ॥

निर्मुक्तमाला—

प्रोक्ता निर्मुक्तमाला मरभनलघुगैः ६७ ८०८१

S S S S I S S I I I I I I S

प्रोक्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः, सा निर्मुक्तमाला नाम प्रोक्ता ॥ ६७ ॥ ८०८१ ॥

प्रहरणकलिका—

नयुगभनलगैः प्रहरणकलिका ६८ ८१२८

I I I I I I S I I I I I I S

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणनगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं प्रहरणकलिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६८ ॥ ८१२८ ॥

चक्रम्—

चक्रमिह च भनननलघुगुरवः ६९ ८१९१

S I I I I I I I I I I I I S

चक्रमिति । चेत् इह प्रतिपादं भगणनगणौ द्वौ नगणौ लघुगुरू च स्याताम् , तदा इदं चक्रनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ६९ ॥ ८१९१ ॥

कामशाला—

कामशाला चतूरेफतो गो लघुश्चापि ७० ९३६३

S I S S I S S I S S I S S I

कामशालेति । यत्र प्रतिपादम् चत्वारः रगणाः स्युः गुरुलघू च स्याताम् , तद्वृत्तं कामशालानामकं स्यात् ॥ ७० ॥ ९३६३ ॥

उन्नर्म—

भौ सगणौ गुरु लघु चेदिह चोन्नर्म ७१ ९९७५

SI IS I I I S I I S S I

भाविति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ भगणौ द्वौ सगणौ गुरुलघू च स्याताम् , तदा इदम् उन्नर्मनामकं वृत्तम् भवेत् ॥ ७१ ॥ ९९७५ ॥

उपकारिका—

उपकारिका सजजं भगौ लघु यत्र ७२ ११६२८

I IS IS I I S I S I I S I

उपेति । यत्र प्रतिपादं सगणजगणौ जगणभगणौ गुरुलघू च स्याताम्, तद्वृत्तम् उपकारिकानामकं स्यात् ॥ ७२ ॥ ११६२८ ॥

हेममिहिका—

हेममिहिकेह भजौ जभौ गुरुलौ च ७३ ११६३१

S I I I S I I S I S I I S I

हेमेति । चेत् इह प्रतिपादं भगणजगणौ जगणभगणौ गुरुलघू च स्याताम् , तदा इदं हेममिहिकानामकं वृत्तम्भवेत् ॥ ७३ ॥ ११६३१ ॥

हेतिः—

नजजभगा लघु यत्र हेतिरसौ च ७४ ११६३२

I I I I S I I I S I S I I S I

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ जगणभगणौ गुरुलघू च स्याताम्, असौ हेतिर्नाम स्यात् ॥ ७४ ॥ ११६३२ ॥

मधुपालि—

मधुपालि चतुः सगणाश्च लघू यदि ७५ १४०४४

I I S I I S I I S I I S I I

मध्विति । यदि प्रतिपादं चत्वारः सगणाः स्युः द्वौ लघू च स्याताम्, तर्हि मधुपालिनामकं वृत्तम्भवेत् ॥ ७५ ॥ १४०४४ ॥

वेशम्भरि—

ननयनलघूवेशम्भरि भवति ७६ १६०००

I I I I I I I S S I I I I I

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ यगणनगणौ द्वौ लघू च स्याताम्, तद्वृत्तं वेशम्भरिनामकं भवति ॥ ७६ ॥ १६००० ॥

अकहरि—अकुहरि—

जलधिनगणलघुयुगमकहरि ७७ १६३८४

। । । । । । । । । । । । । । ।

जलधीति । यत्र प्रतिपादं चत्वार नगणाः स्युः द्वौ लघू च स्याताम्, तद्वृत्तम् अकहरिनामकं स्यात् । अकुहरिनामाऽप्यस्य ज्ञेयम् ॥ ७७ ॥ १६३८४ ॥

इति शक्वरीप्रस्तारे यथोपपन्नं नामानि ७७ सप्तसप्ततिः । इति शम् ॥

अथ पञ्चदशाक्षरा वृत्तिः ।

१५ अतिशक्करीभेदाः ३२७६८

लीलालेखः—सारङ्गी—कामक्रीडा च—

एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेल्लीलालेखः १ १

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

एकेति । चेत् प्रतिपादम् एकेन गुरुणा न्यूनौ द्वौ विद्युन्मालापादौ स्याताम्, अर्थात् पञ्चदशगुरवः स्युः इति यावत्, तर्हि लीलालेखनामकं वृत्तं स्यात् । सारङ्गी-कामक्रीडेति नामद्वयमन्यदप्यस्य बोध्यम् ॥ १ ॥ १ ॥

वज्राली—

नागैस्तुरगैर्विश्रामश्चेन्यौ मौ मो वज्राली २ १३

ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

नागैरिति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणौ स्याताम् त्रयः मगणाश्च स्युः अष्टभिः सप्तभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तदा वज्रालीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २ ॥ १३ ॥

स्फोटक्रीडम्—

दशशरविश्रामश्चेन्न्यौ मौ मः स्फोटक्रीडम् ३ १६

। । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

दशेति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणौ स्याताम् त्रयः मगणाश्च स्युः दशभिः पञ्चभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा स्फोटक्रीडनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३ ॥ १६ ॥

क्रीडितकटका—

क्रीडितकटका यदि भस्सौ मौ रुद्रैर्वेदैः ४ २२३

ऽ । । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

क्रीडितेति। यदि प्रतिपादं भगणसगणौ सगणमगणौ च स्याताम् एको मगणश्च स्यात् एकादशभिः चतुर्भिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि क्रीडितकटकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४ ॥ २२३ ॥

चार्वटकम्—

मो भौ मौ चेत्खलु चार्वटकं स्याद्दिग्भिर्वर्णैः ५ ४३३

ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽऽ

म इति। चेत् प्रतिपादम् एको मगणः द्वौ भगणौ द्वौ मगणौ च स्याताम् दशभिः पञ्चभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा चार्वटकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५ ॥ ४३३ ॥

आनद्धम्—

दिक्शरैरनसतमकारास्स्युस्तदानद्धम् ६ २२९९

ऽ । ऽ । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ

दिगिति। यदा प्रतिपादं रगणनगणसगणतगणमगणाः स्युः दशभिः पञ्चभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा आनद्धनामकं वृत्तं स्यात् ॥६॥२२९९॥

बहुलाभ्रम्—

बहुलाभ्रं सभसभमाश्चेन्नवभिः षड्भिः ७ ३३१६

। । ऽऽ । । । । ऽऽ । । ऽ ऽ ऽ

बहुलाभ्रमिति। चेत् प्रतिपादं सगणभगणसगणभगणमगणाः स्युः नवभिः षड्भिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं बहुलाभ्रनामकं स्यात् ॥७॥३३१६॥

वाणीभूषा—

नागैरश्वैर्वाणीभूषा ममतनमा यत्र ८ ३८४१

ऽ ऽऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽऽ

नागैरिति। यत्र प्रतिपादं द्वौ मगणौ स्याताम् तगणनगणमगणाश्च स्युः तथा अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं वाणीभूषानामकं स्यात्। अत्र पादान्तस्थं लघु विकल्पेन गुरु ज्ञेयम् ॥ ८ ॥ ३८४१ ॥

चित्रा—

चित्रा नामच्छन्दः प्रोक्तं चेत्त्रयो मा यकारौ ९ ४६०९

ऽ ऽ ऽऽ ऽ ऽ ऽ ऽऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

चित्रेति। चेत् प्रतिपादं त्रयः मगणाः स्युः द्वौ यगणौ च स्याताम्, तदा चित्रानामकं छन्दः प्रोक्तम्। पिङ्गलेनेति शेषः ॥ ९ ॥ ४६०९ ॥

चन्द्रलेखा—

म्रौ मो यौ चेद्भवेतां सप्ताष्टकैश्चन्द्रलेखा १० ४६२५

ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

आविति । चेत् प्रतिपादं मगणरगणमगणाः द्वौ यगणौ च भवेताम् तथा सप्तभिः अष्टभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि चन्द्रलेखानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १० ॥ ४६२५ ॥

मालिनी—

ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ११ ४६७२
। । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणयगणौ च स्याताम् तथा यगणश्च स्यात् तथा अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तत् मालिनीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११ ॥ ४६७२ ॥

सिंहपुच्छम्—

यकारा भवेयुर्यदा पञ्च तत्सिंहपुच्छम् १२ ४६८२
। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

यकारा इति । यदा प्रतिपादं पञ्च यगणाः भवेयुः, तदा तत् सिंहपुच्छनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२ ॥ ४६८२ ॥

कुमारलीला—

यत्र स्युर्मननरयगणाः कुमारलीला १३ ५५२६
ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

यत्रेति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणौ स्याताम् तथा नगणरगणयगणा स्युः, तद्वृत्तं कुमारलीलानामकं स्यात् ॥ १३ ॥ ५६२५ ॥

दीपकम्—

दीपकवृत्तं भवति भतौ नस्तयकारौ १४ ६६३१
ऽ । । ऽ ऽ । । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ

दीपकेति । यत्र प्रतिपादं भगणतगणनगणतगणयगणाः स्युः, तद्वृत्तं दीपकनामकं स्यात् ॥ १४ ॥ ६६३१ ॥

परिमलम्—

परिमलमेतद्भवति नयौ नजयाश्चेत् १५ ७१२०
। । । ऽ ऽ । । । । ऽ । । ऽ ऽ

परिमलमिति । चेत् प्रतिपादं नगणयगणनगणजगणयगणा भवन्ति, तदा एतत् परिमलनामकं वृत्तम्भवति ॥ १५ ॥ ७१२० ॥

शरकल्पा—

ननसनयगणकृता किल शरकल्पा १६ ७९३६
। । । । । । । । ऽ । । । । ऽ ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ सगणनगणयगणाश्च स्युः, तद्वृत्तं शरकल्पानामकं स्यात् ॥ १६ ॥ ७९३६ ॥

एला—

सजना नयौ शरदशयतिरियमेला १७ ८१७२

। । S । S । । । । । । । । S S

यत्र प्रतिपादं सगणजगणनगणाः स्युः नगणयगणौ च स्याताम् तथा पञ्चभिः दशभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, इयम् एलानाम ज्ञेया ॥१७॥८१७२॥

लास्यकारी—

पञ्च रेफा भवेयुर्यदा लास्यकारी तदा १८ ९३६३

S । S S । S S। S S । S S । S

पञ्चेति । यदा प्रतिपादं पञ्च रगणाः स्युः, तदा लास्यकारी नाम वृत्तं स्यात् ॥ १८ ॥ ९६६३ ॥

मदनमालिका—

मदनमालिका भवति नो रनौ रौ यदा १९ ९६९८

। । । S । S । । । S । S S । S

मदनेति । यदा प्रतिपादं नगणरगणनगणाः द्वौ रगणौ च स्याताम्, तदा मदनमालिकानामकं वृत्तं भवति ॥ १९ ॥ ९६८८ ॥

विपिनतिलकम्—

विपिनतिलकं नसनरेफयुग्मैर्भवेत् २० ९६९६

। । । । । S । । । S । S S । S

विपिनेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणनगणाः स्युः द्वौ च रगणा स्याताम्, तद्विपिनतिलकनामकं वृत्तम्भवेत् ॥ २० ॥ ९६९६ ॥

तूणकं-पञ्चयामलं च—

तूणकं समानिकापदद्वयं विनान्तिमम् २१ १०९२३

S । S । S । S । S । S । S । S

तूणकमिति । यत्र प्रतिपादम् अन्तिमम् एकं वर्णं विना समानिका-पदद्वयं स्यात् अर्थात् रगणजगणरगणजगणरगणाः स्युः, तद्वृत्तं तूणकनामकं स्यात् । पञ्चयामलमित्यस्य नामान्तरं ज्ञेयम् ॥ २१ ॥ १०९२३ ॥

प्रभद्रकम्—

भवति नजौ भजौ रसहितौ प्रभद्रकम् २२ ११०८४

। । । । S । S । । । S । S । S

भवति इति । यत्र प्रतिपादं नगणजगणभगणजगणरगणाः स्युः, तत्प्रभद्रकनामकं वृत्तम्भवति ॥ २२ ॥ ११०८४॥

प्लवङ्गमः—

भौ तगणो भगणो रः प्लवङ्गमनामकम् २३ ११५७५

S । । S । । S S । S । । S । S

भावीति । यत्र प्रतिपादं द्वौ भगणौ तगणभगणरगणाश्च स्युः, तद्वृत्तं-प्लवङ्गमनामकं स्यात् ॥ २३ ॥ ११५७५ ॥

मणिहंसः—

मणिहंसवृत्तमिदं भवेत्सजजं भरौ २४ ११६२८

। । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

मणिहंसेति । चेत् अत्र प्रतिपादं सगणजगणौ जगणभगणरगणाश्च स्युः, तर्हि इदं मणिहंसनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २४ ॥ ११६२८ ॥

मयूवदना—

स्यादिह मयूवदना यदा भजजं भरौ २५ ११६३१

ऽ । । । ऽ । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

स्यादिति । यदा इह प्रतिपादं भगणजगणौ जगणभगणरगणाश्च स्युः, तदा मयूवदनानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २५ ॥ ११६३१ ॥

नूतनं—सृक्कणं च—

रो नभौ भरगणौ किल चेदिह नूतनम् २६ ११७०७

ऽ । ऽ । । । ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ

र इति । चेत् इह प्रतिपादं रगणनगणभगणाः भगणरगणौ च स्याताम्, तर्हि इदं नूतननामकं वृत्तं स्यात् । सृक्कणमपि नामास्यास्ति । हारवती सारसिका इत्यपि नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ २६ ॥ ११७०७ ॥

सारिणी—

रो नरौ नरगणौ यदा भवति सारिणी २७ ११९६३

ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ

र इति । यदा प्रतिपादं रगणनगणरगणनगणरगणाः स्युः, तदा सारिणीनामकं वृत्तं भवति ॥ २७ ॥ ११९६३ ॥

चमरीचरम्—

नयुगलरगणौ नरौ हि चमरीचरम् २८ ११९६८

। । । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ रगणनगणरगणाश्च स्युः, तद्वृत्तं चमरीचरं नाम स्यात् ॥ २८ ॥ ११९६८ ॥

निशिपालम्—

वृत्तं निशिपालमिदमत्र भजसा नरौ २९ १२०१५

ऽ । । । ऽ । । । ऽ । । । ऽ । ऽ

वृत्तेति । चेत अत्र प्रतिपादं भगणजगणसगणनगणरगणाः स्युः, तदा इदं निशिपालनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २९ ॥ १२०१५ ॥

जननिधिवेला—

जननिधिवेला यदि नो यः सो मः सगणः ३० १२४९६

। । । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ

जनेति । यदि प्रतिपादं नगणयगणसगणमगणसगणाः स्युः, तर्हि ज-ननिधिवेलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३० ॥ १२४९६ ॥

लीलाचन्द्रम्—

लीलाचन्द्रं नागैरश्वैरद्वेचेन्मौ तयसाः ३१ १३०५७

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ

लीलेति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ मगणौ तगणयगणसगणाश्च स्युः, तथा अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा लीलाचन्द्रनामकं वृत्तं-स्यात् ॥ ३१ ॥ १३०५७ ॥

धोरितम्—

धोरितमथ नवर्त्तुभिश्चेद्भनौ ररसम् ३२ १३५०२

ऽ । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ । । ऽ

धोरितमिति । चेत् प्रतिपादं भगणनगणरगणाः रगणसगणौ च स्यातां तथा नवभिः षड्भिश्च वर्णैर्यतिः स्यात्तदाधोरितनामकं वृत्तं-स्यात् ॥ ३२ ॥ १३५०३ ॥

शान्तसुरभिः—

शान्तसुरभिरियं यदा च भनौ रससम् ३३ १४०१५

ऽ । । । । । ऽ । ऽ । । ऽ । । ऽ

शान्तेति । यदा प्रतिपादं भगणनगणरगणाः द्वौ सगणौ च स्याताम्, तदा इयं शान्तसुरभिः नाम ज्ञेया ॥ ३३ ॥ १४०१५ ॥

भ्रमरावलिका—

इह पञ्च सकारकृता भ्रमरावलिका ३४ १४०४४

। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ

इहेति । इह यत्र प्रतिपादं पञ्च सगणाः स्युः, तद्वृत्तं भ्रमरावलिका-नामकं स्यात् ॥ ३४ ॥ १४०४४ ॥

कर्णलता—

सगणो भद्वयसद्वयमिह कर्णलता ३५ १४२६०

। । ऽ ऽ । । ऽ । । । । ऽ । । ऽ

सगण इति । चेत् इह सगणभगणौ भगणसगणौ च स्याताम् अन-न्तरमेकः सगणश्च स्यात्, तदा कर्णलतानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ३५॥१४२६०॥

विशकलिता—

मो भः सो भस्सगण इह स्याद्विशकलिता ३६ १५६०१

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ

म इति । चेत् इह प्रतिपादं मगणभगणसगणभगणसगणाः स्युः, तदा इदं विशकालेतानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३६ ॥ १५६०१ ॥

शीर्षविरहिता—

तो यो भयुगं सः स्यादिह शीर्षविरहिता ३७ १५७५७

S S I I S S S I I S I I I I S

त इति । इह चेत् प्रतिपादं तगणयगणभगणाः भगणसगणौ च स्याताम्, तदा शीर्षविरहितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३७ ॥ १५७५७ ॥

शङ्कावली—

शङ्कावली खलु चेत्तभौ चरनसगणाः ३८ १६०५३

S S I S I I S I S I I I I I S

शङ्केति । चेत् प्रतिपादं तगणभगणरगणनगणसगणाः स्युः, तर्हि शङ्कावलीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३८ ॥ १६०५३ ॥

शशिकला-स्रक्-मणिगुणनिकरः-मणिनिकरः-शरभम्—

गुरुनिधनमनुलघुरिति शशिकला ३९ १६३८४

I I I I I I I I I I I I I I S

गुर्विति । यत्र प्रतिपादं चतुर्दश लघवः स्युः अन्ते एको गुरुश्च स्यात्, तत् शशिकलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३९ ॥ १६३८४ ॥

स्रगियमपि च रसनवरचितयतिः ।
वसुमुनियतिरिति मणिगुणनिकरः ॥
दशशरविरतिरिति च मणिनिकरः ।
शरशरशरयतिरिति किल शरभम् ॥ १ ॥

स्रगिति । यदि अत्र एव षड्भिः नवभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि इदम् स्रग्नामकं वृत्तम् भवति, तथा च यदि अत्र अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात् तर्हि इदं मणिगुणनिकरनामकं वृत्तम् भवति, तथा यदि अत्र दशभिः पञ्चभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा इदम् मणिनिकरनामकं वृत्तं स्यात, तथा यदि अत्र पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा इदमेव शरभनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ १ ॥

ऊहिनी—

अष्टसप्तभिरूहिनी चेद्रसौ यजजं च ४० २३१३१

S I S I I S I S S I S I I S I

अष्टेति । चेत् प्रतिपादं रगणसगणयगणाः द्वौ जगणौ च स्याताम् तथा अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा ऊहिनीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४० ॥ २३१३१ ॥

मितसक्थि—

नससजजकारविनिर्मितं मितसक्थि ४१ ३२२६४

। । । । । ऽ । । ऽ । ऽ । । ऽ ।

नेति। यत्र प्रतिपादम् एको नगणः द्वौ सगणौ द्वौ जगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं मितसक्थिनामकं स्यात् ॥ ४१ ॥ ३२२६४ ॥

शरहतिः—

शरामितनगणकृतशरहतिरिति ४२ ३२७६८

। । । । । । । । । । । । । । ।

शरेति। यत्र प्रतिपादं पञ्च नगणाः स्युः, तद्वृत्तं शरहतिनामकं स्यात् ॥ ४२ ॥ ३२७६८ ॥

इत्यतिशक्करीप्रस्तारे यथोपनतनामानि ४२ द्वाचत्वारिंशत्।

षोडशाक्षरा वृत्तिः।

१६ अष्टिः भेदाः ६५५३६

चन्द्रापीडम्-ब्रह्म च—

विद्युन्मालापादौ यत्र स्यात्तद्वृत्तं चन्द्रापीडम् १

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

विद्युदिति। यत्र प्रतिपादं द्वौ विद्युन्मालापादौ स्याताम् अर्थात् षोडश गुरवः स्युः, तद्वृत्तं चन्द्रापीडनामकं स्यात्, ब्रह्मेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १ ॥ १ ॥

माल्योपस्थम्—

त्रिनगणयमगणगुरुसृष्टं माल्योपस्थम् २ १०२४

। । । । । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

त्रिनगणेति। यत्र प्रतिपादं त्रयो नगणाः यगणमगणगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं माल्योपस्थनामकं स्यात् ॥ २ ॥ १०२४ ॥

कल्पाहारी—

जलनिधिनगणमगणगुरुकल्पाहारी ३ ४०९६

। । । । । । । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ

जलेति। यत्र प्रतिपादं चत्वारः नगणाः मगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं कल्पाहारी नाम स्यात् ॥ ३ ॥ ४०९६ ॥

प्रतीपवल्ली—

सगणद्वयभौ यौ च गुरुः प्रतीपवल्ली स्यात् ४ ५५३६

। । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ ऽ

सगणेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ भगणरगणौ यगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तम्प्रतीपवल्लीनामकं स्यात् ॥ ४ ॥ ५५३६ ॥

आरभटी—

आरभटीयुगभगणनजा यगणो गश्चेत् ५ ७१५९

ऽ । । ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ

आरभटीति । चेत् प्रतिपादं द्वौ भगणौ नगणजगणौ यगणगुरू च स्याताम्, तदा आरभटीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५ ॥ ७१५९ ॥

वक्त्रावलोकः—

ननमररगसृष्टो वक्त्रावलोकोऽहिनोक्तः ६ ९२८०

। । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणरगणौ रगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं वक्रावलोकनामकं स्यात्, वक्त्रावलोक इत्यपि नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ६ ॥९२८० ॥

प्रवरललितम्—

यमौ नः स्रौ गश्च प्रवरललितं नाम वृत्तम् ७ १०१७८

। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ

यमाविति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणनगणसगणरगणगुरवः स्युः, तत् प्रवरललितं नाम वृत्तं स्यात् ॥ ७ ॥ १०१७८ ॥

अभिधात्री—

सगणत्रयजौ रगुरू यदा तदाऽभिधात्री ८ १०९७२

। । ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

सगणेति । यदा प्रतिपादं त्रयः सगणाः जगणरगणगुरवश्च स्युः, तदा अभिधात्रीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८ ॥ १०९७२ ॥

वाणिनी—

नजभजरैर्यदा भवति वाणिनी गयुक्तैः ९ ११९८४

। । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

नेति । यदा प्रतिपादं नगणजगणभगणजगणरगणगुरवः स्युः, तदा वाणिनीनामकं वृत्तं भवति ॥ ९ ॥ ११९८४ ॥

अनिलोहा—

अनिलोहा भवतीयं यदि सो भस्तयसा गः १० ११९०८

। । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ

अनिलोहेति। यदि प्रतिपादं सगणभगणतगणयगणसगणगुरवः भवन्ति, तदा इयम् अनिलोहा नाम भवति ॥ १० ॥ १३१०८ ॥

भोगावलिः—

भोगावलिरियमिह यदि तो नौ यसगाः स्यात् ११ १३३०९

ऽ ऽ । । । । । । । । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ

भोगावलिरिति। इह यदि प्रतिपादं तगणनगणौ नगणयगणौ सगणगुरू च स्याताम्, तदा इयम् भोगावलिः नाम स्यात् ॥११॥१३३०९॥

कलधौतपदम्—

कलधौतपदं सगणा यदि पञ्चगुरुः स्यात् १२ १४०४४

। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ

कलेति। यति प्रतिपादं पञ्च सगणाः स्युः एकः गुरुश्च स्यात्, तदा कलधौतनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२ ॥ १४०४४ ॥

वलिवदनम्—

वलिवदनं स्यान्नो यो मो भः सगणगुरू चेत् १३ १५३७६

। । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ

वलिवदनमिति। चेत् प्रतिपादं नगणयगणमगणभगणसगणगुरवः स्युः, तदा वलिवदननामकं वृत्तं स्यात् ॥ १३ ॥ १५३७६ ॥

सुतशिखा—

नन्दैस्तुरगैः सुतशिखा चेत्तयसभसा गः १४ १५५६५

ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ

नन्दैरिति। चेत् प्रतिपादं तगणयगणसगणभगणसगणगुरवः स्युः तथा नवभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तदा सुतशिखानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १४ ॥ १५५६५ ॥

परिखायतनम्–परिखापतनञ्च—

परिखायतनं सससं भः सगणगुरू चेत् १५ १५५८०

। । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ

परिखेति। चेत् प्रतिपादं त्रयस्सगणाः भगणसगणगुरवश्च स्युः, तदा परिखायतनं नाम वृत्तं स्यात्, परिखापतनम् इत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ १५ ॥ १५५८० ॥

मालावलयम्—

उक्तं मायावलयमिदं चेन्मभसभसा गः १६ १५६०१

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ

उक्तमिति। चेत् प्रतिपादं मगणभगणसगणभगणसगणगुरवः स्युः, तदा इदं मालावलयनामकं वृत्तम् उक्तम्, शेषेणेति शेषः ॥१६॥१५६०१॥

भीमावर्त्तः—

भीमावर्त्तो भवति च यदि मभननसा गः १७ १६३६९
S S S S I I I I I I I I I I S S

भीमावर्त्त इति । यदि प्रतिपादं मगणभगणनगणा नगणसगणगुरवश्च स्युः, तदा भीमावर्त्तनामकं वृत्तं भवति ॥ १७ ॥ १६३६६ ॥

शिशुभरणम्—

जलधिनगणसगणगुरुशिशुभरणं स्यात् १८ १६३८४
I I I I I I I I I I I I I S S

जलधीति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः नगणाः स्युः सगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं शिशुभरणनामकं स्यात् ॥ ॥१८ ॥ १६३८४ ॥

गरुडरुतम्—

गरुडरुतं नजौ भजतगा यदा स्युस्तदा १९ १९३७६
I I I I S I S I I I S I S S I S

गरुडेति । यदा प्रतिपादं नगणजगणभगणजगणतगणगुरवः स्युः, तदा गरुडरुतनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १९ ॥ १९३७६ ॥

नराचः—

प्रमाणिकापदद्वयं भवेन्नराचसंज्ञकम् २० २१८४६
I S I S I S I S I S I S I S I S

प्रमाणिकेति । यत्र प्रतिपादं प्रमाणिकापदद्वयं स्यात् अर्थात् जगणरगणजगणरगणजगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं नराचसंज्ञकं भवेत् ॥२१८४६॥

तरवारिका—

नससजजगा खलु चेत्तदा तरवारिका २१ २३२६४
I I I I I S I I S I S I I S I S

नेति । चेत् प्रतिपादं नगणसगणौ सगणजगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तदा तरवारिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २१ ॥ २३२६४ ॥

कमलपरम्–कमलकरम्–कमठकरञ्च—

कमलकरं स्यान्नयनयभा गो यर्हि तदा २२ २५५५२
I I I I S S I I I I S S S I I S

कमलेति । यर्हि प्रतिपादं नगणयगणौ नगणयगणौ भगणगुरू च स्याताम्, तदा कमलकरनामकं वृत्तं स्यात्, कमलपरम्–कमठकरम् इति नामद्वयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ २५५५२ ॥

त्रोटकम् —

नजरभभा गुरुर्यदा त्रोटकवृत्तमिदम् २३ २७८२४
I I I I S I S I S S I I S I I S

नेति। यदा प्रतिपादं नगणजगणरगणभगणाः स्युः भगणगुरू च स्याताम्, तदा इदं त्रोटकवृत्तं स्यात् ॥ २३ ॥ २७८२४ ॥

खगतिः–नीलम्–विशेषिका च—

पञ्चभकारयुता खगतिर्यदि चान्तगुरुः २४ २८०८७
S I I S I I S I I S I I S I I S

पञ्चेति। यदि प्रतिपादम् पञ्च भगणाः स्युः एकः गुरुश्च स्यात्, तर्हि खगतिनामकं वृत्तं स्यात्। नीलम् विशेषिका चेति नामद्वयमन्यदप्यस्यास्ति ॥ २४ ॥ २८०८७ ॥

कलहकरम्—

जलनिधिनभगुरु कलहकरं भवति २५ २८६७२
I I I I I I I I I I I I S I I S

जलेति। यत्र प्रतिपादं चत्वारः नगणाः स्युः भगणगुरू च स्याताम्, तद्वृत्तं कलहकरनामकम्भवति। अत्र पादान्तस्थं लघु विकल्पेन गुरु बोध्यम् ॥ २५ ॥ २८६७२ ॥

मदनललिता—

म्भौ नो म्नौ गो मदनललिता वेदैः षड्तुभिः २६ २९१६९
S S S S I I I I I S S S I I I S

म्भाविति। यत्र प्रतिपादं मगणभगणनगणमगणनगणगुरवः स्युः तथा चतुर्भिः षड्भिः षड्भिश्चाक्षरैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं मदनललितानामकं भवेत् ॥ २६ ॥ २९१६९ ॥

नरशिखी—

नरशिखी नभजसा नगणगौ यदि तदा २७ ३०५८४
I I I S I I I S I I I S I I I S

नरेति। यदि प्रतिपादं नगणभगणजगणसगणनगणगुरवः स्युः, तदा नरशिखानाम वृत्तं स्यात् ॥ २७ ॥ ३०५८४ ॥

चकिता—

भात्सभतनगैरष्टच्छेदैः स्यादिह चकिता २८ ३०७५१
S I I I I S S S S S S I I I I S

भादिति। चेत् इह प्रतिपादं भगणसगणमगणतगणनगणगुरवः स्युः तथा अष्टभिः अष्टभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि इदं चकितानामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ २८ ॥ ३०७५१ ॥

सारवरोहा—

सारवरोहा भवति यदा भस्तनतनगाः २९ ३११०७
S I I S S I I I I S S I I I I S

सारेति । यदा प्रतिपादं भगणतगणनगणतगणनगणगुरवः स्युः, तदा सारवरोहानामकं वृत्तं स्यात् ॥ २९ ॥ ३१२०७ ॥

ऋषभगजविलसितम्—

भ्रत्रिनगैः स्वराङ्कमृषभगजविलसितम् ३० ३२७२७
S I I S I S I I I I I I I I I S

भ्रेति । यत्र प्रतिपादं भगणरगणौ त्रयः नगणाः एको गुरुश्च स्यात् तथा सप्तभिः नवभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं ऋषभगजविलसित-नामकं भवेत् ॥ ३० ॥ ३२७२७ ॥

दन्तालिका—

दन्तालिका सा तो मो रमौ यो लैकं भवेदत्र ३१ ३६९९७
S S I S S S S I S S S S I S S I

दन्तालिकेति । चेत् अत्र प्रतिपादम् तगणमगणरगणमगणयगणल-घवः स्युः, तर्हि सा इयम् दन्तालिकानाम भवेत् ॥ ३१ ॥ ३६९९७ ॥

कल्पधारि-चारि च—

रत्रयं चेत्ततो जश्च रश्च लश्च कल्पधारि ३२ ४३६६७
S I S S I S S I S I S I S I S I

रत्रयमिति । चेत् प्रतिपादम् त्रयो रगणाः ततो जगणरगणलघवः स्युः, तदा कल्पधारिनामकं वृत्तं स्यात् । चारि इति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥ ४३६६७ ॥

चित्रं-चञ्चला च—

चित्रसंज्ञमीरितं समानिकापदद्वयं तु ३३ ४३६९१
S I S I S I S I S I S I S I S I

चित्रेति । यत्र प्रतिपादं समानिकापदद्वयं स्यात् अर्थात् रगणजग-णरगणजगणरगणलघवः स्युः, तद्वृत्तं चित्रसंज्ञकं स्यात् । चञ्चलेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ३३ ॥ ४३६९१ ॥

कुल्यावृत्तं च-कुल्यावर्त्तश्च—

कुल्यावर्त्तं षड्भिर्दशभिर्मौ सभता लो यदि ३४ ५२४१७
S S S S S S I I S S I I S S I I

कुल्येति । यदि प्रतिपादं द्वौ मगणौ तथा सगणभगणतगणलघवः स्युः तथा षड्भिः दशभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तदा कुल्यावर्त्तनामकं-भवेत् । कुल्यावृत्तमिति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ ३४ ॥ ५२४१७ ॥

अचलधृतिः—

द्विगुणितवसुलघुभिरचलधृतिरिह ३५ ६५५३६
I I I I I I I I I I I I I I I I

द्विगुणितेति। इह यत्र प्रतिपादं षोडशलघवः स्युः, तद्वृत्तम् अच-लधृतिनामकं भवेत् ॥ ३५ ॥ ६५५३६ ॥

इत्यष्टिप्रस्तारे यथाप्तिनामानि ३५ पञ्चत्रिंशत् ॥ इति शम् ॥

अथ सप्तदशाक्षरा वृत्तिः।

१७ अत्यष्टिः। भेदाः १३१०७२

मानाक्रान्ता—

पञ्च स्युर्मा गौ चेद्यत्र स्यात्तद्वृत्तं मानाक्रान्ताख्यम् १

ऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

पञ्चेति। चेत् यत्र प्रतिपादं पञ्च मगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि तद्वृत्तं मानाक्रान्ताख्यं स्यात् ॥ १ ॥ १ ॥

वीरविश्रामः—

ननरनरगगा यदा भवति वीरविश्रामः २ ११९६८

। । । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽऽऽ

नेति। यदा प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततः रगणनगणरगणाः ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा वीरविश्रामनामकं वृत्तम्भवेत् ॥ २ ॥ ११९६८ ॥

वल्वजं-वल्गुजं च—

वल्वजवृत्तमिदं भद्वयतनसगुयुग्मं चेत् ३ १६१८३

ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ । । । । । । । ऽऽ ऽ

वल्वजेति। चेत् अत्र प्रतिपादं, द्वौ भगणौ ततः तगणनगणसगणाः ततो द्वौ गुरू स्याताम्, तदेदं वल्वजनामकं वृत्तं स्यात्। वल्गुजमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ३ ॥ १६१८३ ॥

कूराशनं-कूराशनं-क्रूरासनं-कूरासनं च—

कूरासनमिह वृत्तं तनतनसगगैः सृष्टम् ४ १६१८९

ऽऽ । । । । ऽऽ । । । । । । ऽ ऽऽ

कूरेति। चेत् इह प्रतिपादं तगणनगणतगणनगणसगणाः स्युः, ततो-द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा कूरासनं नाम वृत्तं स्यात्। कूराशनम्-क्रूरासनम्-कूराशनं चेति नामत्रयमन्यदप्यस्य बोध्यम् ॥ ४ ॥ १६१८९ ॥

मन्दाक्रान्ता—

मन्दाक्रान्ताऽम्बुधिरसनगैर्मो भनौ तौ गयुग्मम् ५ १८९२९

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ

मन्दाक्रान्तेति। यत्र प्रतिपादं मगणभगणनगणाः स्युः, ततो द्वौ

तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तथा चतुर्भिः षड्भिः सप्तभिश्च वर्णैर्विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं मन्दाक्रान्तानामकं भवेत् ॥ ५ ॥ १८९२८ ॥

कामरूपम्—

मो रो भो नस्तगौ गौ भवति किल चेत्कामरूपम् ६ २०३६८

S S S S I S S I I I I I S S I S S

म इति । चेत् प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणतगणाः स्युः ततो द्वौ गुरू स्याताम्, तर्हि कामरूपनामकं वृत्तम्भवति ॥ ६ ॥ २०३६८ ॥

अतिशायिनी—

दिगगैरतिशायिनी भवेत्ससजभा जगौ गः ७ २३९००

I I S I I S I S I S I I I S I S S

दिगिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ ततो जगणभगणजगणाः ततो-द्वौ गुरू च स्याताम् तथा दशभिः सप्तभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तद्वृ-त्तम् अतिशायिनीनामकं भवेत् ॥ ७ ॥ २३९०० ॥

शायिनी—

नसजभजगा गुरुर्यदा भवति शायिनी सा ८ २३९०४

I I I I I S I S I S I I I S I S S

नेति । यदा प्रतिपादं नगणसगणजगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा सा शायिनीनाम वृत्तव्यक्तिर्भवति ॥ ८ ॥२३९०४ ॥

सलेखा —

ननमननगगाश्चेत्स्युः किल भवति सलेखा ९ ३२३२०

I I I I I I S S S I I I I I I S S

नेति । चेत् प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततो मगणः ततो द्वौ नगणौ ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा सलेखानामकं वृत्तं भवति ॥ ९ ॥ ३२३२० ॥

तितिक्षा—

चेद्भनयननगगाः स्युः किल भवति तितिक्षा १० ३२३८३

S I I I I I I S S I I I I I I S S

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणनगणयगणाः स्युः ततो द्वौ नगणौ ततो-द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तत् तितिक्षानामकं वृत्तं भवति ॥१०॥३२३८३॥

हारिणी—

वेदर्त्वश्वैर्मभनययलगाश्चेत्तदा हारिणी ११ ३७८७३

S S S S I I I I I I S S I S S I S

वेदेति । चेत् प्रतिपादं मगणभगणनगणाः स्युः, ततो द्वौ यगणौ स्या-ताम् ततो लघुगुरू च स्याताम् तथा चतुर्भिः षड्भिः सप्तभिश्च वर्णैः वि-रतिः स्यात्, तदा हारिणीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११ ॥ ३७८७३ ॥

पृथ्वी—

जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः १२ ३८७५०

। ऽ । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

जसाविति । यत्र प्रतिपादं जगणसगणजगणसगणयगणलघुगुरवः स्युः तथा अष्टभिः नवभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा पृथ्वीनामकं वृत्तं भवति ॥ १२ ॥ ३८७५० ॥

बालविक्रीडितम्—

चेद्भसजसया लगौ भवति बालविक्रीडितम् १३ ३८७५१

ऽ । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

चेदिति । चेत् प्रतिपादं भगणसगणजगणसगणयगणलघुगुरवः स्युः, तदा बालविक्रीडितं नाम वृत्तम् भवति ॥ १३ ॥ ३८७५१ ॥

मालाधरः—

नसजसयला गुरुर्भवति यत्र मालाधरः १४ ३८७५२

। । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणजगणसगणयगणलघुगुरवः स्युः तद्वृत्तं मालाधरनामकं भवति ॥ १४ ॥ ३८७५२ ॥

कालसारोद्धतः—

जतौ जसौ यो लघुगौ भवति कालसारोद्धतः १५ ३८७५८

। ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

जताविति । यत्र प्रतिपादं जगणतगणजगणसगणयगणलघुगुरवः स्युः, तद्वृत्तं कालसारोद्धतनामकं भवति ॥ १५ ॥ ३८७५८ ॥

हरिणी—

नसमरसला गः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता १६ ४६११२

। । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं नगणसगणमगणरगणसगणलघुगुरवः स्युः तथा षड्भिः चतुर्भिः सप्तभिश्च वर्णैर्विरतिः स्यात्, सा हरिणीनाम छन्दोव्यक्तिः मता इष्टा ॥ १६ ॥ ४६११२ ॥

भाराक्रान्ता—

भाराक्रान्ता मभनरसला गुरुः श्रुतिषड्हयैः १७ ४६५७७

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ

भाराक्रान्तेति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणनगणरगणसगणलघुगुरवः स्युः तथा चतुर्भिः षड्भिः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात, तद्वृत्तं भाराक्रान्तानामकं भवेत् ॥ १७ ॥ ४६५७७ ॥

विरुद्दरुतम्—

मो भः सो भो विरुद्दरुतं चेत्तलगा यत्र भवेत् १८ ५२४६५

S S S S IIIIS SII S SI IS

म इति । चेत् यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणभगणतगणलघुगुरवः स्युः, तदा तद्वृत्तं विरुद्दरुतनामकं भवेत् ॥ १८ ॥ ५२४६५ ॥

कासारम्—

कासारं स्यान्मौ तो नस्तो लघुगुरु नागैर्नवभिः १९ ५२९९३

S SS S S S S S IIIIS SIIS

कासारमिति । यत्र प्रतिपादं द्वौ मगणौ स्याताम् तदनु तगणनगणतगणलघुगुरवः स्युः तथा अष्टभिः नवभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तद्वृत्तं कासारनामकं भवेत् ॥ १९ ॥ ५२९९३ ॥

वंशलः—

वंशलवृत्तं खलु चेद्भतजा जयुगं लगुरू २० ५६१६७

SI ISS II SIIS IIS IIS

वंशलेति । चेत् प्रतिपादं भगणतगणौ ततो जगणत्रयं लघुगुरू च स्याताम्, तदा वंशलनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २० ॥ ५६१६७ ॥

नर्दटकम्-कोकिलकं च—

इह खलु चेन्नजौ भजजला गुरु नर्दटकम् २१ ५६२४०

II II SI SIII S I ISIIS

इहेति । इह चेत् प्रतिपादं नगणजगणौ ततो भगणजगणौ ततो जगणलघुगुरवश्च स्युः, तदा नर्दटकनामकं वृत्तं भवेत्, अस्यैव कोकिलमिति नामान्तरं बोध्यम्, केचित्तु सप्तभिः दशभिश्च वर्णैरत्र यतिश्चेद्भवेत् तदा नर्दटकनामकवृत्तमिदं भवेत्, सप्तभिः षड्भिः चतुर्भिश्च वर्णैर्यतिः स्याच्चेत्तदेदं कोकिलकनामकं वृत्तं भवेदिति वदन्ति, तथा चोक्तं वृत्तरत्नाकरे—

"हयदशभिर्नजौ भजजला गुरु नर्दटकम्" इति ।

"मुनिगुहकार्णवः कृतयति वद कोकिलकम्" इति च ॥

छन्दोमञ्जर्यां च—

"यदि भवतो नजौ भजजला गुरु नर्दटकम्" ।

हयऋतुसागरैर्यतियुतं यदि कोकिलकम्" इति च ॥

तथा केचित् नर्दटकमित्यत्र नर्कुटकमिति पठन्ति तेषाम्मते नर्कुटकमिति नाम बोध्यम् ॥ २१ ॥ ५६२४० ॥

शिखरिणी—

रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी २२ ५९३३०

I SSS S SIIIII S S IIIS

रसैरिति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणनगणभगणलघुगुरवः स्युः तथा षड्भिः एकादशभिश्च वर्णैर्यतिः स्यात्, तद्वृत्तं शिखरिणीनामकं ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ ५९३३० ॥

विधुरविरहिता—

यदि बाणार्कैः सतया भ्नौ लगौ विधुरविरहिता २३ ६४६१२

। । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ

यदीति । यदि प्रतिपादं सगणतगणयगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः तथा पञ्चभिः द्वादशभिश्च वर्णैर्यतिः स्यात्, तदा तद्वृत्तं विधुरविरहितानामकं भवेत् ॥ २३ ॥ ६४६१२ ॥

शुकवनिता-शिशुकवनिता च—

सगणौ भगणौ न्लौ गुरु यत्र च शिशुवनिता २४ ६४९२४

। । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ । । । । । । ऽ

सगणाविति । यत्र प्रतिपादं द्वौ सगणौ द्वौ भगणौ च स्याताम् ततो-नगणलघुगुरवश्च स्युः, तद्वृत्तं शिशुवनितानामकं बोध्यम्, शुकवनितेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ २४ ॥ ६४९२४ ॥

वाहान्तरितम्—

वाहान्तरितमिदं तनभा भनलगुरु यदा २५ ६४९४७

ऽ ऽ । । । । ऽ । । ऽ । । । । । । ऽ

वाहेति । यदा प्रतिपादं तगणनगणभगणाः भगणनगणलघुगुरवश्च स्युः, तदेदं वाहान्तरितनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २५ ॥ ६४९४७ ॥

वंशपत्रपतितम्—वंशपत्रं च—

दिङ्मुनिवंशपत्रपतितं भरनभनलगैः २६ ६४९८३

ऽ । । ऽ । ऽ । । । ऽ । । । । । । ऽ

दिगिति । यत्र प्रतिपादं भगणरगणनगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः तथा दशभिः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं वंशपत्रपतितनामकं भवेत्, वंशपत्रमित्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ २६ ॥ ६४९८३ ॥

कर्णस्फोटम्—

प्रभवति कर्णस्फोटं नयतनमा गो लैकं च २७ ६९३९२

। । । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ।

प्रभवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणयगणतगणनगणमगणगुरुलघवः स्युः तद्वृत्तं कर्णस्फोटनामकं भवति ॥ २७ ॥ ६९३९२ ॥

प्रतीहारः—

पञ्च रेफा गलौ स्युस्तदा स्यात्प्रतीहारनामाऽत्र २८ ७४८६९

ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

पञ्चेति । अत्र यदा प्रतिपादं पञ्च रगणाः ततो गुरुलघू च स्याताम्, तदा प्रतीहारनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २८ ॥ ७४८९१ ॥

कान्तारम्—

यमौ नः सो रो गो लघु भवति कान्तारनामात्र २९ ७५७१४
। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

यम इति । अत्र चेत् प्रतिपादं यगणमगणनगणसगणरगणगुरुलघवः स्युः, तदा कान्तारनामकं वृत्तं भवति ॥ २६ ॥ ७५७१४ ॥

फल्गुः—

रसषट्पञ्चभिरिह सो भः सभसगकाः फल्गु ३० ८११४०
। । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ।

रसेति । इह चेत् प्रतिपादं सगणभगणसगणभगणसगणगुरुलघवः स्युः तथा षड्भिः षड्भिः पञ्चभिश्च वर्णैर्यतिः स्यात्, तदा फल्गुनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३० ॥ ८११४० ॥

अचलनयनम्—

शरमितनलकृतमचलनयनमिह ३१ १३१०७१
। । । । । । । । । । । । । । । । ।

शरेति । इह चेत् प्रतिपादं पञ्च नगणाः स्युः द्वौ लघू च स्याताम्, तदा अचलनयननामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३१ ॥ १३१०७१ ॥

इति अत्यष्टिप्रस्तारे यथोपनतनामानि ३१एकत्रिंशत् ॥ इति शम् ॥

अष्टादशाक्षरा वृत्तिः ।

१८ धृतिः । भेदाः २६२१४४

मञ्जीरा—

मौ भो मः सो मः स्युश्चेत्खलु मञ्जीरा फणिपेन प्रोक्ता १ १२६७२
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ

माविति । चेत् प्रतिपादं द्वौ मगणौ ततो भगणः ततः सगणमगणौ च स्याताम्, तदा मञ्जीरानाम वृत्तव्यक्तिः फणिपेन प्रोक्ता॥१॥१२६७२॥

परामोदः—

यकारः सगणौ जनमा भवेयुरिह परामोदः २ ३१४५०
। ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ

यकार इति । इह चेत् प्रतिपादं यगणसगणौ ततस्सगणजगणौ ततो-नगणमगणौ च स्याताम्, तदा परामोदनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २॥३१४५०॥

विलुलितवनमाला—

ननमनमयुक्तेयं विलुलितवनमाला स्यात् ३ ३२३२०

। । ।। । । ऽऽऽ । । । । । । ऽ ऽ ऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणनगणौ नगणमगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं विलुलितवनमालानामकं स्यात् ॥ ३ ॥ ३२३२० ॥

नीलशार्दूलम्–नीलशालूरम्–नीलमालूरं च—

ननमयययकारैर्निर्मितं नीलशार्दूलवृत्तम् ४ ३७४४०

। ।। । । । ऽऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽऽ

नेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ यगणौ मगणयगणौ द्वौ यगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं नीलशार्दूलनामकं स्यात्, नीलशालूरम्–नीलमालूरम्–इति नामद्वयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ ४ ॥ ३७४४० ॥

क्रीडचन्द्रम्–वारवाणवृत्तम–क्रीडगा–चन्द्रिका च—

यदा षड्यकारा भवेयुस्तदा क्रीडचन्द्राख्यवृत्तम् ५ ३७४५०

। ऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

यदेति । यदा प्रतिपादं षड् यगणाः भवेयुः, तदा क्रीडचन्द्रनामकं वृत्तं स्यात् वारवाणवृत्तम् क्रीडगा चन्द्रिका चेति नामत्रयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ ५ ॥ ३७४५० ॥

कुसुमितलतावेल्लिता—

स्याद् भूतर्त्वश्वैः कुसुमितलतावेल्लिता म्तौ नयौ यौ ६ ३७८५७

ऽ ऽऽऽ ऽ । । । । । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

स्यादिति । यत्र प्रतिपादं मगणतगणौ नगणयगणौ द्वौ यगणौ च स्याताम्, तथा पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिश्च वर्णैर्यति स्यात्, तद्वृत्तं कुसुमितलतावेल्लितानामकं स्यात् ॥ ६ ॥ ३७८५७ ॥

चन्द्रलेखा–चित्रलेखा च—

मन्दाक्रान्ता नपरलघुयुता कीर्तिता चन्द्रलेखा ७ ३७८७३

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

मन्दाक्रान्तेति । नपरलघुयुता नगणात् परः यः लघुः तेन युता मन्दाक्रान्ता एव चन्द्रलेखा कीर्तिता, अर्थात् यत्र प्रतिपादं मगणभगणौ नगणयगणौ द्वौ यगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं चन्द्रलेखानामकं स्यात्, चित्रलेखेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ७ ॥ ३७८७३ ॥

सत्केतुः—

सत्केतुर्मननजरयगणा यदा भवेत्तदानीम् ८ ४४०२५

ऽ ऽऽ । । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

सदिति । यदा प्रतिपादं मगणनगणौ नगणजगणौ रगणयगणौ च स्याताम्, तदानीम् सत्केतुनामकं वृत्तम् भवेत् ॥ ८ ॥ ४४०२५ ॥

सिन्धुसौवीरम्—

रेफषट्कं यदा स्यात्तदा सिन्धुसौवीरवृत्तं भवेत् ९ ७४८९९
S I S S I S S I S S I S S I S S I S

रेफेति। यदा प्रतिपादं षड्रगणाः स्युः तदा सिन्धुसौवीरनामकं-वृत्तं भवेत् ॥ ९ ॥७४८९९ ॥

नाराचं-महामालिका च—

इह ननरचतुष्कसृष्टं तु नाराचमाचक्षते १० ७४९४४
I I I I I I S I S S I S S I S S I S

इहेति। इह चेत् प्रतिपादं द्वौ नगणौ स्याताम् ततश्चत्वारः रगणाः स्युः तदा नाराचनामकं वृत्तम् आचक्षते वदन्ति छन्दः शास्त्रज्ञाः इति शेषः, अस्य महामालिकेति नामान्तरं बोध्यम् ॥ १० ॥ ७४९४४ ॥

नन्दनम्—

नजभजरैस्तु रेफसहितैः शिवैर्हयैर्नन्दनम् ११ ७६७२०
I I I I S I S I I I S I S I S S I S

नेति। यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ भगणजगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम् तथा एकादशभिः सप्तभिः वर्णैश्च यतिः स्यात् तत् वृत्तं नन्दननामकं भवेत् ॥ ११ ॥ ७६७२० ॥

पर्विणी—

ननरननररनिर्मिता नवयतिर्भवेत्पर्विणी १२ ७७५०४
I I I I I I S I S I I I S I S I S

नेति। यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ रगणनगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम् तथा नवभिर्नवभिश्च वर्णैः यतिःस्यात्, तद्वृत्तं पर्विणानामकं भवेत् ॥ १२ ॥ ७७५०४ ॥

क्रोडक्रीडम्—

क्रोडक्रीडं मभननररगणसृष्टकायं भवेत् १३ ७७८०९
S S S S I I I I I I I I S I S S I S

क्रोडेति। यत्र प्रतिपादं मगणभगणौ द्वौ नगणौ द्वौ रगणौ च भवेताम्, तद्वृत्तं क्रोडक्रीडनामकं स्यात् ॥ १३॥ ७७८०९ ॥

वसुपदमञ्जरी—

वसुपदमञ्जरी भवति यत्र नजौ भजौ जरौ १४ ८९००८
I I I I S I S I I I S I I S I S I S

वस्विति। यत्र प्रतिपादं नगणजगणौ भगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तद्वृत्तं वसुपदमञ्जरीनामकं भवति ॥ १४ ॥ ८९००८ ॥

हरिणप्लुतम्—

मात्सो जौ भरसंयुतौ करिवाणकैर्हरिणप्लुतम् १५ ९३०१७

S S S I I S I S I I S I S I I S I S

मादिति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणौ द्वौ जगणौ भगणरगणौ च भवेताम् तथा अष्टभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं हरिणप्लुतनामकं ज्ञेयम् ॥ १५ ॥ ९३०१७ ॥

मत्तकोकिलम्-चर्चरी च-कूर्परं च-चञ्चरी च-कापि—

मत्तकोकिलवृत्तमेतदवेहि रः सजजं भरौ १६ ९३०१९

S I S I I S I S I S I I S I S I I S I S

मत्तेति । यत्र प्रतिपादं रगणसगणौ द्वौ जगणौ भगणरगणौ च भवेताम्, तद्वृत्तं मत्तकोकिलनामकं स्यात् इत्यवेहि, चर्चरी-कूर्परम् चञ्चरी चेति नामत्रयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ १६ ॥ ९३०१९ ॥

षट्पदेरितम्—

भवति षट्पदेरितमिदं नरौ नरगणौ नरौ १७ ९५७०४

I I I S I S I I I S I S I I I S I S

भवतीति । यत्र प्रतिपादं नगणरगणौ पुनः नगणरगणौ पुनः नगणरगणौ च भवेताम्, तद्वृत्तं षट्पदेरितनामकं भवति ॥ १७ ॥ ९५७०४ ॥

पार्थिवम्—

जसौ जसनरा यदा रविरसैर्भवति पार्थिवम् १८ ९६०९४

I S I I I S I S I I I S I I I S I S

जसाविति । यदा प्रतिपादं जगणसगणौ पुनः जगणसगणौ ततो नगणरगणौ च स्यातां तथा द्वादशभिः षड्भिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा पार्थिवनामकं वृत्तम्भवति ॥ १८ ॥ ९६०९४ ॥

परिपोषकम्—

सगणा यदि षट्परिपोषकवृत्तमिदं हि तदा १९ ११२३४८

I I S I I S I I S I I S I I S I I S

सगणा इति । यदि प्रतिपादं षट् सगणाः स्युः, तदा इदम् परिपोषकनामकं वृत्तम् भवेत् ॥ १९ ॥ ११२३४८ ॥

शार्दूलललितम्—

मः सो जः सतसा दिनेशऋतुभिः शार्दूलललितम् २० ११६५६९

S S S I I S I S I I I S S S I I S

म इति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणसगणतगणसगणाः स्युः तथा द्वादशभिः षड्भिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तद् वृत्तं शार्दूलललितनामकं भवेत् ॥ २० ॥ ११६५६९ ॥

अश्वगतिः—

पञ्च भकारकृताश्वगतिर्यदि चान्तसनिरता २१ १२६३९१

ऽ। ।ऽ।। ऽ।।ऽ।। ऽ ।। ।।ऽ

पञ्चेति । यदि प्रतिपादं पञ्च भगणाः स्युः ततः एकः सगणः स्यात् तदा अश्वगतिनामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ २१ ॥ १२६३९१ ॥

अर्धान्तरालापि–अद्धान्तरालापि च—

षड्भिस्तकारैरिदं निर्मितं वृत्तमर्द्धान्तरालापि २२ १४९७९७

ऽ ऽ ।ऽऽ।ऽ ऽ ।ऽ ऽ।ऽऽ ।ऽऽ ।

षड्भिरिति । चेत् अत्र प्रतिपादं षट् तगणाः भवेयुः, तदा इदम् अर्द्धान्तरालापि नामकं वृत्तं भवेत् , अद्धान्तरालापि इत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ २२ ॥ १४९७९७ ॥

पतङ्गपादः—

पतङ्गपादस्तदा जस्तकारा भवेयुर्यदा पञ्च २३ १४९७९८

।ऽ।ऽऽ। ऽ ऽ। ऽऽ ।ऽऽ।ऽ ऽ।

पतङ्गेति । यदा प्रतिपादम् एकः जगणः स्यात् ततः पञ्च तगणाः भवेयुः, तदा पतङ्गपादनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २३ ॥ १४९७६९८ ॥

हीरकहारधरम्—

हीरकहारधरं भवतीह च षड् भगणा यदि २४ २२४६९६

ऽ।।ऽ।।ऽ ।।ऽ। । ऽ ।।ऽ ।।

हीरकेति । यदि प्रतिपादं षड्भगणाः भवेयुः, तदा हीरकहारधरनामकं वृत्तम्भवति ॥ २४ ॥ २२४६६९५ ॥

दण्डी—

वृत्तं तनतनताः सः किल यदि दण्डी प्रभवति २५ २४९६६१

ऽऽ।।।।ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ।।।ऽ

वृत्तमिति । यदि प्रतिपादं तगणनगणतगणनगणतगणसगणाः स्युः, तदा दण्डिनामकं वृत्तं प्रभवति ॥ २५ ॥ २४९६६१ ॥

तुमुलकम्—

रसमितनगणरचितमिह तुमुलकमिति २६ २६२१४४

।।।।।।।।।। ।।।।।।। ।

रसेति । इह चेत् प्रतिपादं षड् नगणाः स्युः, तदा इदं तुमुलकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २६ ॥ २६२१४४ ॥

इति धृतिप्रस्तारे यथालाभं नामानि २६ षड्विंशतिः ।

अथोनविंशत्यक्षरा वृत्तिः।

१९ अतिधृतिः भेदाः ५२४२८८

शम्भुः—

सतया भो मौ गुरु चेद्यत्र स्युरिदं वृत्तं नाम्ना शम्भुः १ ३१७२

। । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

सतया इति। चेत् यत्र प्रतिपादं सगणतगणयगणभगणाः स्युः तदनु द्वौ भगणौ स्याताम् ततश्चैको गुरुः स्यात्, तदा इदं शम्भुनामकं वृत्तं स्यात् १ ॥ ॥ ३१७२ ॥

झिल्लीलीला—

नयममजा मो गश्चेन्नागैरुद्रैर्भवेच्च झिल्लीलीला २ २०४९६

। । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ

नेति। चेत् प्रतिपादं नगणयगणमगणाः मगणजगणमगणगुरवश्च स्युः, तथा अष्टभिः एकादशभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तदा झिल्लीलीला-नामकं वृत्तं भवेत् ॥ २ ॥ २०४९६ ॥

विधुनिधुवनम्—

स्यादेतद्विधुनिधुवनवृत्तं मननतना मो गश्चेत् ३ ३१२२५

ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ

स्यादिति। चेत् प्रतिपादं मगणनगणौ नगणतगणौ नगणमगणौ गुरुरेकश्च स्यात्, तदा विधुनिधुवननामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३ ॥ ३१२२५ ॥

माराभिसरणम्—

माराभिसरणमेतद् वृत्तं भवति तनौ मभौ स्यौ गः ४ ४८१८९

ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ । ऽ ऽ ऽ

मारेति। चेत् प्रतिपादं तगणनगणमगणभगणसगणयगणगुरवः स्युः, तदा एतद् माराभिसरणनामकं वृत्तं भवति ॥ ४ ॥ ॥ ४८१८९ ॥

लोललोलम्बलीलम्—

लोललोलम्बलीलं तदा रेफषट्कं गकारो यदा स्यात् ५ ७४८९९

ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

लोलेति। यदा प्रतिपादं षड्रगणाः स्युः एकश्च गुरुः स्यात्, तदा लोललोलम्बलीलनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ५ ॥ ७४८९९ ॥

मेघविस्फूर्जिता—

रसर्त्वश्वैर्यमौ न्सौ रयुगगयुतौ मेघविस्फूर्जिता स्यात् ६ ७५७१४

। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

रसेति । यत्र प्रतिपादं यगणमगणनगणसगणाः तथा द्वौ रगणौ गुरुश्चैकः स्यात् तथा षड्भिः पुनः षड्भिः सप्तभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तद् वृत्तं मेघविस्फूर्जितानामकं स्यात् ॥ ६ ॥ ७५७१४ ॥

फुल्लदाम—

मोगौ नौ तौ गौ शरहयतुरगैः फुल्लदाम प्रसिद्धम् ७ ८५७४५

S S S S S I I I I I I S S I S S I S S

म इति । यत्र प्रतिपादं प्रथमं मगण एकः ततो द्वौ गुरू ततो द्वौ नगणौ ततो द्वौ तगणौ ततो द्वौ गुरू च स्याताम् अर्थाद् मगणतगणनगणसगणरगणाः रगणगुरू च स्याताम् तथा पञ्चभिः सप्तभिः पुनः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात् तत् फुल्लदामनामकं वृत्तं प्रसिद्धम् ॥७॥८५७४५॥

किरणकीर्त्तिः—

अश्वैरविभिर्यदा तो जतौ भनसगु किरणकीर्त्तिः ८ १३०३४९

S S I I S I S S I S I I I I I I I S S

अश्वैरिति । यदा प्रतिपादं तगणजगणतगणभगणनगणसगणगुरवः स्युः, तदा किरणकीर्त्तिनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ८ ॥ १३०३४९ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्—

सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम् ९ १४९३३७

S S S I I S I S I I I S S S I S S I S

सूर्येति । तत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणसगणतगणाः स्युः ततः तगणगुरू च स्यातां तथा द्वादशभिः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात् तद्वृत्तं-शार्दूलविक्रीडितनामकं भवेत् ॥ ९ ॥ १४९३३७ ॥

छाया—

भवेच्छायावृत्तं यमनसतयुग्मं स्याद्यदा गस्तदा १० १४९४४२

I S S S S S I I I I I S S S I S S I S

भवेदिति । यदा प्रतिपादं यगणमगणनगणसगणाः स्युः ततः द्वौ तगणौ स्यातां ततश्चैको गुरुः स्यात्, तदा छायानामकम् वृत्तं भवेत् ॥ १० ॥ १४९४४२ ॥

शिलीमुखोज्जृम्भितम्—

मः सो जो नजता गुरुर्भवति च शिलीमुखोज्जृम्भितम् ११ १५५४८१

S S S I I S I S I I I I I S I S S I S

म इति । यत्र प्रतिपादं मगणसगणजगणनगणजगणतगणगुरवः स्युः, तद्वृत्तं शिलीमुखोज्जृम्भितनामकं भवति ॥ ११ ॥ १५५४८१ ॥

कलापदीपकम्—

स्याद्रजौ रजौ रजौ गुरुर्यदा तदा कलापदीपकम् १२ १७४७६३

S I S I S I S I S I S I S I S I S I S

स्यादिति । यदा प्रतिपादं रगणजगणरगणजगणरगणजगणगुरवः स्युः, तदा कलापदीपकं नाम वृत्तं स्यात् ॥ १२ ॥॥ १७४७६३

प्रपञ्चचामरम्-प्रपञ्चं च—

नयुगगुरुलघुर्निरन्तरं यदा प्रपञ्चचामरम् १३ १७४७८४
। । । । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

नयुगेति । यदा प्रतिपादं द्वौ नगणौ स्यातां तदनु निरन्तरं गुरु-लघू स्याताम् अर्थात् नगणद्वयानन्तरं रगणजगणरगणजगणगुरवः स्युः तत्प्रपञ्चचामरनामकं वृत्तं भवेत्, प्रपञ्चमिति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥ १३ ॥ १७४७८४ ॥

कल्पलतापताकिनी—

यत्र स्यान्मननससजगुरु कल्पलतापताकिनी १४ १७८१६९
ऽ ऽ ऽ । । । । । । । । । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ

यत्रेति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणौ नगणसगणौ सगणजगणौ गुरु-रेकश्च स्यात्, तद्वृत्तं कल्पलतापताकिनीनामकं स्यात् ॥१४॥१७८१६९॥

निर्गलितमेखला—

ननरनभजगा यदा भवति निर्गलितमेखला १५ १९२१९२
। । । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । । । ऽ । ऽ

नेति । यदा प्रतिपादं द्वौ नगणौ रगणनगणौ यगणजगणौ तथा एकः गुरुश्च स्यात्, तदा निर्गलितमेखलानामकं वृत्तं भवति।१५।१९२१९२

ग्रावास्तरणम्—

दिग्भिर्नन्दैर्मभसभमा भो गुरु यत्र ग्रावास्तरणम् १६ १९९९२१
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । ऽ

दिग्भिरिति । यत्र प्रतिपादं मगणभगणसगणभगणमगणभगणगुरवः स्युः तथा दशभिः नवभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं ग्रावास्तरणनामकं-स्यात् ॥ १६ ॥ १९९९२१ ॥

सुरसा—

म्रौ भ्नौ यो नो गुरुश्चेत्स्वरमुनिकरणैराह सुरसाम् १७ २३७४५७
ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । । । । । । ऽ ऽ । । । ऽ

म्राविति । चेत् प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणयगणनगणगुरवः स्युः तथा सप्तभिः पुनः सप्तभिः पञ्चभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा तद्वृत्तं सुरसानामकम् आह वक्ति पिङ्गल इति शेषः ॥ १७ ॥ २३७४५७॥

टङ्कणम्—

टङ्कणं भवति रो नरौ नरनगानवान्ताविरतिः १८ २४१२३९
ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ । । । ऽ

टङ्कणमिति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणनगणरगणनगणगुरवः स्युः तथा नवभिः दशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तद्वृत्तं टङ्कणनामकं बोध्यम् ॥ १८ ॥ २४१३३९ ॥

धवलम्—

धवलमिह भवति रसमितनगणगुरु यदा १९ २६२१४४

। । । । । । । । । । । । । । । । । । ऽ

धवलमिति । इह यदा प्रतिपादं षड् नगणाः स्युः एकः गुरुश्च स्यात् तदा धवलनामकं वृत्तं भवति ॥ १९ ॥ २६२१४४ ॥

इत्यतिधृतिप्रस्तारे यथोपगतं नामानि १९ ऊनविंशतिः ॥ इति शम् ॥

अथ विंशत्यक्षरा वृत्तिः ।

२० कृतिः भेदा १०४८५७६

वाणीवाणः—

वाणीवाणो मभसभता यो गुरुयुग्मे यदि दिग्भिर्दिग्भिः । ५२४६५

ऽ ऽ ऽऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ

वाणीति । यदि प्रतिपादं मगणभगणौ सगणभगणौ तगणयगणौ द्वौ गुरू च स्यातां तथा दशभिः पुनः दशभिश्चाक्षरः यतिः स्यात्, तदा वाणीवाणनामकं वृत्तं भवेत् ॥ १ ॥ ५२४६५ ॥

भेकालोकः—

स्यादिह भेकालोकाख्यं तद् वृत्तं भममतनसगा गश्चेत् २ १२९०३१

ऽ । । ऽऽ ऽऽ ऽ ऽ ऽऽ । । । । । । ऽ ऽऽ

स्यादिति । इह चेत् प्रतिपादं भगणमगणौ मगणतगणौ नगणसगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा तद् वृत्तं भेकालोकाख्यं स्यात् ॥२॥१२९०३१॥

विष्वग्वितानम्—

विष्वग्वितानमिदमत्र तभजनास्तद्वयं गद्वयं स्यात् ३ १५१४१३

ऽ ऽ । ऽ । । । ऽ । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

विष्वगिति । अत्र चेत् प्रतिपादं तगणभगणौ जगणनगणौ द्वौ नगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा इदं विष्वग्वितानननामकं वृत्तं स्यात् । ३। १५१४१३।

भूरिशोभा—

अङ्काश्वागैर्मो मो नयुगतयुगगा गस्तदा भूरिशोभा ४ १५१४८९

ऽ ऽऽ ऽऽ ऽ । । । । । । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽ ऽ

अङ्केति । यदा प्रतिपादं द्वौ मगणौ द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तथा षड्भिः सप्तभिः पुनः सप्तभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तदा भूरिशोभानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४ ॥ १५१४८९ ॥

शोभा—

रसाश्वाङ्गैर्यो मो नयुगतयुगगा गस्तदा नामशोभा ५ १५१४९०

। S S S S S । । । । । । S S । S S । S S

रसेति। यदा प्रतिपादं यगणमगणौ द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् षड्भिः सप्तभिः पुनः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा शोभा नाम वृत्तं स्यात्॥ ५॥ १५१४९०॥

संलक्ष्यलीला—

नरनरा नतौ गुरुयुगं यदा भवति संलक्ष्यलीला ६ १६१२४०

। । । S । S । । । S । S । । । S S । S S

नेति। यदा प्रतिपादं नगणरगणनगणरगणनगणतगणाः स्युः ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा संलक्ष्यलीलानामकं वृत्तं भवति॥ ६॥१६१२४०॥

भारावतारः—हारावतारश्च—

नतजना नस्तगुरू गुरु यदि भवति हारावतारः ७ १६३६८८

। । । S S । । S । । । । । । । S S । S S

नेति। यदि प्रतिपादं नगणतगणजगणनगणाः स्युः ततः नगणतगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा हारावतारनामकं वृत्तं भवति। भारावतार इत्यपि नामास्य बोध्यम्॥ ७॥ १६३६८८॥

वीरविमानम्—

षड् भगणाश्च गुरू यदि वीरविमानमिदं खलु वृत्तम् ८ २२४६९५

S । । S । । S । । S । । S । । S । । S S

षडिति। यदि अत्र प्रतिपादं षड भगणाः स्युः, ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि इदं वीरविमाननामकं वृत्तं खलु ज्ञेयम्॥ ८॥ २२४६९५॥

मत्तेभविक्रीडितम्—

सभरा नो मयला गुरुश्च कथितं मत्तेभविक्रीडितम्॥ ९ २९८६७६

। । S S । । S । S । । । S S S । S S । S

सेति। चेत् यत्र प्रतिपादं सगणभगणरगणनगणमगणयगणाः स्युः लघुगुरू च स्याताम्, तर्हि तत् मत्तेभविक्रीडितनामकं वृत्तंकथितम्॥ ९॥ २९८६७६॥

अवन्ध्योपचारः—

अवन्ध्योपचारो यदा षड् यकारा लगौ चान्तगौ स्यात्तदा१० २९९५९४

। S S । S S । S S । S S । S S । S । S । S

अवन्ध्येति। यदा प्रतिपादं षड् भगणाः स्युः तदनु लघुगुरू च स्याताम्, तदा अवन्ध्योपचारनामकं वृत्तं स्यात्॥ १०॥ २९९५९४॥

उत्पलमालिका—

भो रनभा भरौ लघुगुरू यदि चोत्पलमालिका भवेत् ११ ३५५७९९
S I I S I S I I I S I I S I I S I S I S

अवन्ध्येति । यदि प्रतिपादं भगणरगणनगणभगणाः स्युः तथा भगणरगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तर्हि उत्पलमालिकानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ११ ॥ ३५५७९९ ॥

गीतिका—

ससजं भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका १२ ३७२०७६
I I S I S I I S I S I I S I S I I S I S

सेति । यदा प्रतिपादं द्वौ सगणौ जगणभगणौ च रगणसगणौ च लघुगुरू च स्याताम्, तदा उत्पलमालिकानामकं वृत्त भवेत्॥१२॥३७२०७६॥

सुवदना—

ज्ञेया सप्ताश्वषड्भिर्मरभनयमला गश्चेत्सुवदना १३ ४६६८३३
S S S S I S S I I I I I I S S S I I I S

ज्ञेयेति । चेत् प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणयगणभगणलघुगुरवः स्युः तथा सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः षड्भिः वर्णैः विरतिः स्यात्, तदा नाम्नेति शेषः सुवदना ज्ञेया ॥ १३ ॥ ४६६८३३ ॥

सौरभशोभासारः—

सौरभशोभासारः स्याद्भमतनसनला गुरुरिह चेत् १४ ५०७६५५
S I I S S S S S I I I I I I S I I I I S

सौरभेति । चेत् इह प्रतिपादं भगणमगणतगणनगणसगणनगणलघुगुरवः स्युः, तर्हि इदं सौरभशोभानामकं वृत्तं स्यात्॥१४॥५०७६५५॥

ईदृशम्-मादृशं च-गण्डका क्वापि—

वृत्तमीदृशं तु नामतो रजौ रजौ रजौ गुरुर्लघुश्च १५ ६९९०५१
S I S I S I S I S I S I S I S I S I S I

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं रगणजगणरगणजगणरगणजगणगुरुलघवः स्युः तत् नामतः नाम्ना ईदृशम् ईदृशनामकमिति यावत् वृत्तं भवेत्, अस्य मादृशमिति नामान्तरं बोध्यम्, क्वापि गण्डकानामकमेतत्प्रसिद्धम् ॥ १५ ॥ ६९९०५१ ॥

इति कृतिप्रस्तारे यथालब्धनामानि पञ्चदश ॥ १५ ॥ इति शम्

अथ एकविंशत्यक्षरा वृत्तिः।

२१ प्रकृतिः भेदाः २०९७१५२

अशोकलोकः अशोकलोकालोकश्च—

चत्वारो मास्तो रेफो मो यत्र स्युश्चेत्स स्यादशोकलोकालोकः १ ८१९२१
S S S S S S S S S S S S S S I S I S S S S

चत्वार इति। चेत् यत्र प्रतिपादं चत्वारो मगणाः स्युः ततः तगण-रगणमगणा स्युः तर्हि स अशोकलोकालोकः नाम्नेति शेषः स्यात्, अशोक-कलोक इत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ १ ॥ ८१९२१ ॥

मन्दाक्षमन्दरम्—

नयुगमयुगजा रो मश्चेन्मन्दाक्षमन्दरश्च दिग्भी रुद्रैः २ ८६०८०
I I I I I S S S S S S I S I S I S S S S

नेति। चेत् प्रतिपादं नगणद्वयं मगणद्वयञ्च जगणरगणमगणाश्च स्युः तथा दशभिः एकादशभिश्च वर्णैः विरतिः स्यात्, तर्हि मन्दाक्षमन्दरं-नाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥ २ ॥ ८६०८० ॥

तल्पकतल्लजम्—

तल्पकतल्लजमत्रभवेद्धि भपञ्चकयुतौ जमौ स्याताम् ३ १९१८२७
S I I S I I S I I S I I S I I I S I S S S

तल्पकतल्लजमिति। चेत् अत्र प्रतिपादं पञ्च भगणाः स्युः तदनु जगण-मगणौ च स्याताम्, तदा तल्पकतल्लजनामकं वृत्तम्भवेत् ॥३॥१९१८२७॥

विद्युद्दाली—

यकारा भवेयुर्यदा सप्त सा स्यात्फणीशोदिता विद्युद्दाली ४ २९९५९४
I S S I S S I S S I S S I S S I S S I S S

यकारा इति। यदा यत्र प्रतिपादं सप्त यगणाः भवेयुः तदा सा नाम्ना फणीशोदिता शेषप्रोक्ता विद्युद्दाली भवति ॥ ४ ॥ २९९५९४ ॥

स्रग्धरा—

म्रभ्नैर्यानान्त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा सा प्रसिद्धा ५ ३०२९९३
S S S S I S S I I I I I I S S I S S I S S

म्रभ्नैरिति। यत्र प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणाः त्रयः यगणाश्च स्युः तथा सप्तभिः पुनः सप्तभिः पुनः सप्तभिश्च वर्णैर्विरतिः स्यात्, सा नाम्ना स्रग्धरा प्रसिद्धा ॥ ५ ॥ ३०२९९३ ॥

दूरावलोकः—

इन्द्रैरश्वैर्विरामो मरभनयररं दूरावलोको भवेत् ६ ५९७९०५
S S S S I S S I I I I I I S S I S S I S

इन्द्रैरिति । यत्र प्रतिपादं मगणरगणभगणनगणयगणाः स्युः द्वौ रगणौ च स्यातां तथा चतुर्दशभिः पुनः सप्तभिर्वर्णैः यतिः स्यात्, तत् कूरावलोकनामकं वृत्तम् भवेत् ॥ ६ ॥ ५९७९०५ ॥

शरकाण्डप्रकाण्डम्—

शरकाण्डप्रकाण्डमिह सो रनौ रेफकाणां चतुष्कं यदा ७ ५९९५०८

। । S S । S । । । S । S S । S S । S S । S

शरेति । यदा इह प्रतिपादं सगणरगणनगणाः तदनु चत्वारः रगणाः स्युः, तदा इदं शरकाण्डनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७ ॥ ५९९५०८ ॥

कलमतल्लिका—

कलमतल्लिका भवति सा यदा नरनगणत्रयरेफयुक् ८ ६१९९९२

। । । S । S । । । S । S । । । । S । S S । S

कलेति । यदा यत्र प्रतिपादं नगणरगणनगणरगणनगणाः स्युः ततः द्वौ रगणौ स्याताम्, तदा सा नाम्ना कलमतल्लिका भवति ॥८॥६१९९९२॥

सरसी–चम्पकमालिका च चम्पकावली च पङ्कावली च—

नजभजजा जरौ यदि तदा गदिता सरसी फणावता ९ ७११६००

। । । । S । S । । । S । । S । । S । S । S

नेति । यदि प्रतिपादं नगणजगणभगणाः स्युः तदनु त्रयः जगणाः स्युः तदनु एकः रगणः स्यात्, तदा फणावता शेषेण सा नाम्नेति शेषः सरसी गदिता, चम्पकमालिका चम्पकावली पङ्कावली च इत्यपि नामान्यस्य ख्यानि, तत्र चम्पकमालिकानामघटितं लक्षणम्, यथा "नजभजजरौ भवति यत्र चम्पकमालिका त्वसौ" इति । अस्यार्थः स एव स्पष्टः ॥ ९ ॥ ७११६०० ॥

कनकमालिका—

रो नरौ नरनरा भवन्ति खलु यत्र सा कनकमालिका १० ७६५६२७

S । S । । । S । S । । । S । S । । । S । S

र इति । यत्र प्रतिपादं रगणनगणरगणनगणरगणनगणरगणाः भवन्ति सा नाम्नेति शेषः कनकमालिका भवति ॥ १० ॥ ७६५६२७ ॥

प्रतिमा—

इह सप्तसकारकृता फणिपप्रथिता भवति प्रतिमा ११ ८९८७८०

। । S । । S । । S । । S । । S । । S । । S

इहेति । चेत् इह प्रतिपादं सप्त सगणाः स्युः तर्हि इयं फणिपप्रथिता शेषोक्ता प्रतिमा नाम भवति, इयं प्रतिमा लोके "सवैया" इति कथ्यते ॥ ११ ॥ ८९८७८० ॥

कमलशिखा—

नयमभसाः सौ चेद्यत्र स्युः कलमशिखा भवतीह यदा१२ ९०००११२
I I I I S S S S S S I I I I S I I S I I S

नेति । चेत् यत्र प्रतिपादं नगणयगणमगणभगणाः त्रयः सगणाः च स्युः, तदा इह छन्दःशास्त्रे सा कलमशिखा नाम भवति॥१२॥९०००११२॥

ललितललाम—

ललितललामवृत्तं नजौ तस्तकारत्रयं सश्च किल चेत् १३ ९३६२४०
I I I I S I S S I S S I S S I S S I I I S

ललितेति । चेत् प्रतिपादं नगणजगणौ तथा चत्वारः तगणाः एकः सगणश्च स्यात्, तदा ललितललामनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥१३॥९३६२४०॥

तडिदम्बरम्—

सप्तभकारविनिर्मितकायमिदं तडिदम्बरमत्र हि १४ १७९७५९९
S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I

सप्तेति । चेत् अत्र प्रतिपादं सप्त भगणाः स्युः, तदा इदम् तडिदम्ब-नामकं वृत्तम्बोध्यम्, इदं तडिदम्बरं लोके "सवैया" इति कथ्यते ॥ १४ ॥ १७९७५९९ ॥

इति प्रकृतिप्रस्तारे यथालब्धं नामानि चतुर्दश ॥ १४ ॥

अथ द्वाविंशत्यक्षरा वृत्तिः ।

२२ आकृतिः भेदाः ४१९४३०४

वासकलीला—

भो मसता यो भो मगुरु चेत्तत्फणिपोक्तं वासकलीलावृत्तम्१ २०२९५१
S I I S S S I I S S S I I S S S I I S S S S

भ इति । चेत्प्रतिपादं भगणमगणसगणतगणयगणभगणगुरवः स्युः, तर्हि तत् वासकलीकानामकं वृत्तं फणिपोक्तम् ॥ १ ॥ २०२९५१ ॥

द्रुतमुखम्—

द्रुतमुखमिह जलनिधिनगणा मो रो यो गुरुर्यदा वै स्यात्२ ३३१७७६
I I I I I I I I I I I I S S S S I S I S S S S

द्रुतेति । यदा इह प्रतिपादं चत्वारः नगणाः मगणरगणगुरवश्च स्युः, तदा द्रुतमुखनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २ ॥ ३३१७७६ ॥

भीमाभोगः—

शालिन्याश्चेत्पादयुग्मं यदा स्यात् भीमाभोगःप्रोदितः पिङ्गलेन३ ५९०११३
ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

शालिन्या इति । चेत् प्रतिपादं शालिन्याः शालिनीवृत्तस्य पादयुग्मं स्यात्, अर्थात् मगणतगणौ तगणमगणौ मगणरगणौ रगणगुरू च स्याताम्, तर्हि भीमाभोगः सः नाम्नेति शेषः पिङ्गलेन प्रोदितः प्रोक्तः इति पिङ्गलेनेत्यत्र पादान्तस्थत्वान्नकारस्य गुरुत्वं ज्ञेयम् ॥ ३ ॥ ५९०११३ ॥

वीरनीराजना—

चतुर्भिर्यकारैस्त्रिभिश्चापि रेफैर्वीरनीराजना गैकयुक्तैः ४ ५९८६०२
। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

चतुर्भिरिति—यत्र प्रतिपादं चत्वारः यगणा ततस्त्रयः रगणाः स्युः, गुरुरन्ते च तद्वृत्तं वीरनीराजनानामकं बोध्यम् ॥ ४ ॥ ५९८६०२ ॥

कङ्कणकाणवाणी—

मःषड्रेफा यदा स्याद्गुरुः कङ्कणकाणवाणी भवेत्पिङ्गलोक्ता ५ ५९९१८५
ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

म इति । यदा प्रतिपादम् एकः मगणः स्यात् तदनु षट् रगणाः स्युः ततः एकः गुरुः स्यात्, तदा सा पिङ्गलोक्ता नाम्नेति शेषः कङ्कणकाणवाणी भवेत् ॥ ५ ॥ ५९९१८५ ॥

कङ्कणकाणः—

सप्त रेफा यदा स्याद्गुरुःकङ्कणकाणनामा भवेत्पिङ्गलोक्तः६ ५९९१८७
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

सप्तेति । यदा प्रतिपादं सप्त रगणाः स्युः अन्ते चैको गुरुः स्यात्, तदा पिङ्गलोक्तः कङ्कणकाणनामा भवेत् ॥ ६ ॥ ५९९१८७ ॥

अर्भकमाला—

यत्र भवेयुर्भतनतना मः सगणा गुरू चेदर्भकमाला ७ ८१७६३८
ऽ । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ

यत्रेति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणतगणनगणतगणनगणमगणसगणगुरवः भवेयुः, तर्हि सा नाम्नेति शेषः अर्भकमाला स्यात् ॥ ७ ॥ ८१७६३८ ॥

भक्त्तानिस्तरणम्—

भक्तानिस्तरणं स्यान्मसभनजरसा गुरुर्यदा भवतीह ८ ८७३४४१
ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ । । ऽ ऽ

भक्तेति । इह यदा प्रतिपादं मगणसगणभगणनगणजगणरगणसगण-गुरवः स्युः, तदा इदं भक्तानिस्तरणनामकं वृत्तं भवति, अत्र पादान्त-स्थत्वात् हकारः गुरुः ज्ञेयः ॥ ८ ॥ ८७३४४१ ॥

अयमानम्—

इह सप्तसकारगनिर्मितकायमिदं च भवेदयमानम् ९ ८९८७८०
। । S । । S । । S । । S । । S । । S । । S S

इहेति । इह प्रतिपादं सप्त सगणाः चेत्स्युः, तर्हि इदम् अयमाननामकं-वृत्तं भवेत्, इदं वृत्तं हिन्दीभाषाकविभिः "सवैया" नाम्ना व्यवह्रियते ॥ ९ ॥ ८९८७८० ॥

हंसी रजतहंसी च—

मौ गौ नाश्चत्वारो गो गो वसुभुवनयतिरिह भवति हंसी १० १०४८३२१
S S S S S S S S । । । । । । । । । । । । । S S

माविति । इह चेत् प्रतिपादं द्वौ मगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तदनु चत्वारः नगणाः स्युः ततश्च द्वौ गुरू स्याताम् , तर्हि इदम् हंसीनामकं-वृत्तम् भवति, "रजतहंसी" इति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥१०॥१०४८३२१॥

भोगावली—

भोगावली तभराः सनौ नजगा भवति फणिपतिवर्णिता ११ १५७०४८५
S S । S । । S । S । । S । । । । । S । S

भोगेति । यत्र प्रतिपादं तगणभगणरगणसगणनगणाः तदनु नगण-जगणगुरवः सन्ति फणिपतिवर्णिता शेषोक्ता सा नाम्ना भोगावली भवति ॥ ११ ॥ १५७०४८५ ॥

स्वर्णाभरणम्—

यदि सन्ति चतुःसगणा नयभा गुरु भवति स्वर्णाभरणम् १२ १६३६०६०
। । S । । S । । S । । S । । । । S S S । । S

यदीति । यदि प्रतिपादं चत्वारः सगणाः नगणयगणभगणगुरवश्च सन्ति, तर्हि स्वर्णाभरणनामकं वृत्तं भवति ॥ १२ ॥ १६३६०६० ॥

निष्कलकण्ठी—

पञ्चदशागैर्निष्कलकण्ठी भो मसता यः सभगा यत्र भवेत् १३ १६७७५११
S । । S S S । । S S S । । S S । । S S । । S

पञ्चेति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणमगणसगणतगणयगणसगणभ-गणगुरवः स्युः तथा पञ्चदशभिः सप्तभिश्च वर्णैर्यतिः स्यात् , तर्हि तद्वृ-त्तं निष्कलकण्ठीनामकं भवेत् ॥ १३ ॥ १६७७५११ ॥

मदिरा मानिनी च—

सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरा मदिरा १४ १७९७५५९
S । । S । । S । । S । । S । । S । । S । । S

सप्तेति । यत्र प्रतिपादं सप्त भगणा स्युः अन्ते च एकः गुरुः स्यात् उदारतरा महत्तरा सा इयम् नाम्नेति शेषः मदिरा गदिता । "मानिनी"ति

नामान्तरमस्य बोध्यम्, हिन्दीभाषायामिदं वृत्तं "सवैया" इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ १४ ॥ १७९७५५९ ॥

भुजङ्गोद्धतम्—

वृत्तं तभौ ररसं रनौ गैकमत्र भुजङ्गोद्धतं भवति चेत् १५ १९१४०३७
ऽऽ। ऽ।।ऽ। ऽऽ।ऽ। ।ऽऽ।ऽ ।।। ऽ

वृत्तमिति । चेत् अत्र प्रतिपादं तगणभगणरगणाः तदनु रगणसगण-रगणनगणगुरवः स्युः, तर्हि इदं भुजङ्गोद्धतं नाम वृत्तं भवति१५१९१४०३॥

सितस्तवकः-परिस्तवकश्च—

उक्तं सितस्तवकवृत्तं तभौ यजसरा नो गुरुर्यदि तदा १६ १९१५५०९
ऽऽ ।ऽ ।।।ऽऽ ।ऽ।।।ऽ ऽ ।ऽ।। ।ऽ

उक्तमिति । यदि प्रतिपादं तगणभगणयगणजगणसगणरगणनगण-गुरवः स्युः, तदा सितस्तवकनामकं वृत्तम् उक्तम् शेषेणेति शेषः । "प-रिस्तवक" इत्यपि नामाऽस्य बोध्यम् "अश्वधाटी" इत्यपि नामास्य केचिद्वदन्ति ॥ १६ ॥ १९१५५०८ ॥

भद्रकम्-भद्रिकं च—

भ्रौ नसना रनावथ गुरुदिगर्कविरतिश्च भद्रकमिदम्१७ १९३१२२३
ऽ ।।ऽ।ऽ।।।।। ।ऽ।।ऽ। ऽ।।।ऽ

भ्राविति । यत्र प्रतिपादं भगणरगणनगणसगणनगणरगणनगण-गुरवः स्युः अथ दशभिः द्वादशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात, तत् इदम् भद्रक-नामकं वृत्तम् भवति, भद्रिकमिति नामान्तरमस्य ज्ञेयम्॥१७॥१९३१२२३॥

अचलविरतिः—

मुनिमितनगणगुरुरचिततनुरियमचलविरतिः १८ २०९७१५२
।।।।।।।।।।।।।।। ।।।।।। ऽ

मुनीति । चेत् अत्र प्रतिपादं सप्त नगणाः स्युः अन्ते च एको गुरुः स्यात्, तर्हि इयम् अचलविरतिः इति नाम्ना प्रसिद्धा ॥१८॥२०९७१५२॥

वनवासिनी—

वनवासिनी सजजभरौ नसलायता दशरवियतिश्च १९ ३१२४५८८
।।ऽ ।ऽ ।।ऽ ।ऽ।।ऽ।ऽ।।।।।।ऽ।

वनेति । यदा प्रतिपादं सगणौ जगणभगणौ रगणनगणौ सगणलघू च स्याताम्, अथ दशभिः द्वादशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा वनवा-सिनीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १९ ॥ ३१२४५८८ ॥

इति आकृतिप्रस्तारे यथालाभं नामानि १९ ऊनविंशतिः । इति शम् ।

अथ त्रयोविंशत्यक्षरा वृत्तिः ।

२३ विकृतिः ॥ भेदाः ८३८८६०८

परिधानीयम्—

नयुगभतजयाः सगणो गद्वयमत्र भवेच्चेत्परिधानीयम् १ ८४२१७६
। । । । । । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ

नेति । चेत् अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भगणतगणौ जगणयगणौ च स्यातां तदनु एकः सगणः स्यात् तदन्ते द्वौ गुरू स्याताम्, तत् परिधानीयनामकं वृत्तम्भवेत् ॥ १ ॥ ८४२१७६ ॥

विलासवासः—सुभागः—विलासश्च—

भः सभभसजो भो गुरुयुग्ममिह विलासवासनामकं वृत्तम् २ १७५२४७९
ऽ । । । । ऽ ऽ । । ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ । । ऽ ऽ

भ इति । इह चेत् प्रतिपादं भगणसगणभगणाः भगणसगणजगणभगणाश्च स्युः तदनु द्वौ गुरू स्याताम्, तर्हि विलासवासनामकं वृत्तं ज्ञेयम्। सुभाग इति विलास इति च नामद्वयमन्यदस्य ज्ञेयम् ॥२॥१७५२४७९॥

मत्तगजेन्द्रः—

सप्तभकारगुरुद्वयनिर्मितकायमवेहि च मत्तगजेन्द्रम् ३ १७९७५५९
ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ

सप्तेति । यत्र प्रतिपादं सप्त भगणाः स्युः अन्ते द्वौ गुरू च स्याताम्, तत् मत्तगजेन्द्रनामकं वृत्तम् अवेहि जानीहि इदं वृत्तं भाषायां "सवैया" इति प्रसिद्धम् ॥ ३ ॥ १७९७५५९ ॥

मन्थरायनम्—मन्थरं च—

भवति मन्थरायनमिह च नरौ यदि नौ भगणत्रयगौ गः ४ १७९८१०४
। । । ऽ । ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ

भवतीति । इह यदि प्रतिपादं नगणरगणौ द्वौ नगणौ भगणत्रयश्च स्युः अन्ते च द्वौ गुरू स्याताम्, तर्हि इदं मन्थरायननामकं वृत्तम् भवति । मन्थरमन्यस्य नाम ज्ञेयम् ॥ ४ ॥ १७९८१०४ ॥

पुलकाञ्चितम्—

चेद्भसनयना नभगुरुयुग्मानि भवति पुलकाञ्चितमेतत् ५ १८३१९०३
ऽ । । । ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ

चेदिति । चेत् अत्र प्रतिपादं भगणसगणनगणयगणनगणाः नगणभगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि एतत् पुलकाञ्चितनामकं वृत्तम् भवति ॥ ५ ॥ १८३१९०३ ॥

इन्द्रविमानम्—

इन्द्रविमानं भवति तदा चेद् वृत्तं भतनमभननमयुग्मम् ६ २०८९४४७

S I I S S I I I I S S S S I I I I I I I I S S

इन्द्रेति । चेत् प्रतिपादं भगणतगणनगणमगणभगणाः भवन्ति तदनु द्वौ नगणौ द्वौ गुरू च भवतः, तदा इन्द्रविमाननामकं वृत्तम् भवति ॥ ६ ॥ २०८९४४७ ॥

विपुलायितम्—

वृत्तं तन्मनजभना जरौ लघुगुरू विपुलायितं भवेदिदम् ७ २८१७४०१

S S S I I I I S I S I I I I I I S I S I S I S

वृत्तमिति । यत्र प्रतिपादं मगणनगणजगणभगणनगणजगणरगणाः स्युः अन्ते लघुगुरू च स्याताम्, तत् इदम् विपुलायितनामकं वृत्तम् भवेत् ॥ ७ ॥ २८१७४०१ ॥

पारावारान्तस्थम्—पारावारान्तश्च—

पारावारान्तस्थं वृत्तं यर्हि मकारत्रयमिह सो भसौ तलगाः८ ३२७०१४५

S S S S S S S S S I I S S I I I I S S S I I S

पारावारेति । इह यर्हि प्रतिपादं त्रयः मगणाः सगणभगणसगणतगणलघुगुरवश्च स्युः, तर्हि इदं पारावारान्तस्थनामकं वृत्तं ज्ञेयम् "पारावारान्त" इत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ ८ ॥ ३२७०१४५ ॥

रामाबद्धम्—

रामाबद्धं मभसभता नस्तलगाः स्युर्यदि दशवेदाङ्कयतिः ३३९४८०१

S S S S I I I I S S I I S S I I I I S S I I S

रामेति । यदि प्रतिपादं मगणभगणसगणभगणतगणनगणतगणलघुगुरवः स्युः तथा दशभिः चतुर्भिः नवभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तर्हि रामाबद्धनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ९ ॥ ३३९४८०१॥

विलम्बललितं—विलं च—

विलम्बललितम्भवेज्जसगणत्रयं जगणलौ गुरुः खलु चेत्३५२८५४२

I S I I I S I S I I I S I S I I I S I S I I S

विलम्बेति । चेत् प्रतिपादं जगणसगणजगणसगणजगणसगणजगणलघुगुरवः स्युः, तदा विलम्बललितनामकं वृत्तं भवेत् "विलम्" इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १० ॥ ३५२८५४२ ॥

मानवती—मानिनी च—

यदा च जसप्तकमन्त्यलगौ किल तर्हि भवेदिह मानवती३५९५११८

I S I I S I I S I I S I I I S I I S I I S I I S

यदेति । यदा इह प्रतिपादं सप्त जगणाः स्युः अन्ते लघुगुरू च स्या-

ताम् , तर्हि इदम् मानवतीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ "मानिनी" इति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् । हिन्दीभाषाकविभिरिदं वृत्तं "सवैया" नाम्ना व्यवह्रियते ॥ ११ ॥ ३५९५११८ ॥

श्रवणाभरणं—विराजितं च—

न इह जषट्कलघू गुरुरेक इति प्रथितं श्रवणाभरणम् १२ ३५९५१२०

। ।।। ऽ। ।ऽ।।ऽ।।ऽ।। ऽ।।ऽ ।।ऽ

न इति । इह चेत् प्रतिपादम् एकः नगणः स्यात् ततः षट् जगणाः स्युः ततः लघुगुरू च स्याताम् , तर्हि इदं वृत्तं श्रवणाभरणम् इति नाम्ना प्रथितम् । "विराजितम्" इत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ।१२।३५९५१२०।

गोत्रगरीयः—

गोत्रगरीयो भवति तदा चेद्भगणस्तो नतयनजा लगुरू १३ ३६४३८७९

ऽ।।ऽऽ ।। । ।ऽ ऽ। ।ऽऽ।।।।ऽ ।।ऽ

गोत्रेति । चेत् प्रतिपादं भगणतगणनगणतगणयगणनगणजगणलघुगुरवः स्युः, तदा गोत्रगरीयो नाम वृत्तं भवति ॥ १३ ॥ ३६४३८७९ ॥

अद्रितनया—अश्वललितं च—

नजभजभा जभौ लघुगुरू बुधैस्तु गदितेयमद्रितनया १४ ३८६१४२४

।।।ऽ।ऽ ।।।ऽ।ऽ। । ।ऽ।ऽ।।।ऽ

नेति । चेत् इह प्रतिपादं नगणजगणभगणजगणभगणजगणभगणलघुगुरवः स्युः, तर्हि इयम् अद्रितनयानाम बुधैः गदिता । "अश्वललितम्" इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १४ ॥ ३८६१४२४ ॥

मत्ताक्रीडम्—

मत्ताक्रीडं वस्विष्वाशायति मयुगगयुगमनुलघुगुरुभिः १५ ४१९४०४९

ऽऽऽऽ ऽऽ ऽ ऽ ।।।।।।।।।।।।।।ऽ

मत्तेति । यत्र प्रतिपादं द्वौ मगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तदनु चतुर्दश लघवः स्युः अन्ते चैको गुरुः स्यात् अर्थात् मगणद्वयं तगणश्च नगणचतुष्टयी च लघुश्च गुरुश्च स्यात् तथा अष्टभिः पञ्चभिः दशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात् , तत् मत्ताक्रीडनामकं वृत्तम्भवेत् ॥१५॥४१९४०४९॥

भ्रमरचमरी—

मुनिमितनगणलघुगुरुविरचिततनुरमरचमरी १६ ४१९४३०४

। । । ।।।।।।।।।।।।।।।।।।।।।ऽ

मुनीति । यत्र प्रतिपादं सप्त नगणाः स्युः अन्ते लघुगुरू स्याताम् , तत् भ्रमरचमरीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १६ ॥ ४१९४३०४ ॥

चकोरः—

सप्त भकारगला यदि सन्ति तदा भवतीह चकोरकनाम १७ ५९९१८६३

ऽ।।ऽ।।ऽ। ।ऽ। ।ऽ ।।ऽ। ।ऽ।।ऽ।

सप्तेति । इह यदि प्रतिपादं सप्त भगणाः सन्ति अन्ते गुरुलघू स्तः तदा चकोरनामकं वृत्तं भवति । इदं लोके सवैयेति प्रसिद्धम्१७।५९९१८६३

संभृतशरधिः—

संभृतशरधिरियं स्याच्चेद् भनयभनयसा गो लघुको यत्र१८ ५०४५३७५
S I I I I I I S S S I I I I I I S S I I S S I

संभृतेति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणनगणयगणभगणनगणयगणसगण-गुरुलघवः स्युः, तर्हि सा इयं संभृतशरधिः नाम स्यात् ॥१८॥'१०४५३७५॥

इति विकृतिप्रस्तारे यथालब्धिनामानि १८

अष्टादश ॥ इति शम् ॥

अथ चतुर्विंशत्यन्तरा वृत्तिः ।

२४ संस्कृतिः भेदाः १६७७७२१६

वंशलोन्नता—

रो जरौ मकारकौ जरौ मश्चेत्सा भोगीन्द्रेण वंशलोन्नता निर्दिष्टा१६८८२९९
S I S I S I S I S S S S S S S I S I S I S S S S

र इति । चेत् यत्र प्रतिपादं रगणजगणरगणमगणाः मगणजगणरगण-मगणाश्च स्युः तर्हि सा भोगीन्द्रेण शेषेण वंशलोन्नता नाम निर्दिष्टा१६८८२९९

धौरेयम्—

भद्वयसद्वयमिह नौ च समौ फणिपतिभणितमिदं धौरेयम् २१०४६६२६३
S I I S I I I I S I I S I I I I I I I I I S S S S

भेति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ भगणौ द्वौ सगणौ च द्वौ नगणौ च स-गणमगणौ च स्याताम् , तर्हि इदं फणिपतिभणितम् धौरेयनामकं वृत्तं-ज्ञेयम् ॥ २ ॥ १०४६६२६३ ॥

भुजङ्गः-महाभुजङ्गश्च—

भुजङ्गाख्यमेतद्भुजङ्गप्रयातस्य पादद्वयं वक्ति सर्पाधिराजः ३ २३९६७४६
I S S I S S I S S I S S I S S I S S I S S I S S

भुजङ्गेति । सर्पाधिराजः शेषः भुजङ्गप्रयातस्य वृत्तस्य पादद्वयम् भुजङ्गाख्यम् एतत् वृत्तम् वक्ति अर्थात् यत्र प्रतिपादम् अष्टौ यगणा भ-वन्ति, तत् भुजङ्गनामकं वृत्तम्भवति "महाभुजङ्गः" "सुधायश्च" इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ३ ॥ ५३९६७४६ ॥

भासमानबिम्बम्-मानबिम्बम्-भासमानं च—

भासमानबिम्बमेतदिह रजौ भसौ जभौ सगणयकारयुक्तौ४३१०२६३५
S I S I S I S I I I I S I S I S I I I I S I S S

भासमानेति। चेत् इह प्रतिपादं रगणजगणभगणसगणजगणभगण-सगणयगणाः स्युः, तर्हि एतत् भासमानविम्बनामकं वृत्तं भवति। "मानबिम्बम्"। "भासमानम्" चेति नामद्वयमन्यदप्यस्य ज्ञेयम् ॥ ४ ॥
॥ ३१०२६३५ ॥

समाहितम्—

न इह जषट्कमथो यगणो ननु चेद्भवतीति समाहितवृत्तम्५३५९५१२०
I I I I S I I S I S I I S I I S I I S I I S S

न इति। चेत् इह प्रतिपादम् एकः नगणः स्यात् ततः षट् जगणाः स्युः अथो अनन्तरम् एकः यगणः स्यात्, तर्हि इदम् समाहितवृत्तम् इति समाहितनामकम् वृत्तम् इति यावत् ननु निश्चयेन भवति ॥ ५ ॥
॥ ३५९५१२० ॥

विगाहितगेहम्-गाहितगेहम्-गाहितदेहं-च—

नननयमनजयगणसृष्टं यद्वृत्तम्भवति विगाहितगेहम् ६ ३६३८२७२
I I I I I I I I I I S S S S S I I I I S I I S S

नेति। यत् = यत्र प्रतिपादं त्रयः नगणाः यगणमगणनगणजगणयगणाश्च स्युः, तत् विगाहितगेहनामकं वृत्तं भवति, "गाहितगेहम्" "गाहितदेहं" चेति नामद्वयमन्यदप्यस्य विद्यते ॥ ६ ॥ ३६३८२७२ ॥

अधीरकरीरम्—

मोनौभश्चसनजयगणा यदि फणिपप्रथितमधीरकरीरम् ७ ३६५३११३
S S S I I I I I I S I I I I S I I I I S I I S S

म इति। यदि प्रतिपादम् मगणनगणौ नगणभगणौ सगणनगणौ जगणयगणौ च स्याताम्, तदा फणिपप्रथितं शेषोक्तम् अधीरकरीरनामकं-वृत्तं बोध्यम् ॥ ७ ॥ ३६५३११३ ॥

तन्वी—

भूतमुनीनैर्यतिरिह भतनाः स्भौ भनयाश्च यदि भवति तन्वी ८ ३६५५३६७
S I I S S I I I I I I S S I I S I I I I I I S S

भूतेति। यदि इह प्रतिपादं भगणतगणनगणसगणभगणाः भगणनगणयगणाश्च स्युः। तथा पञ्चभिः सप्तभिः द्वादशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात् तदा तन्वीनाम भवति ॥ ८ ॥ ३६५५३६७ ॥

आर्दितम्-नर्दितश्च—

आर्दितवृत्तमिदं फणिपः परिवक्ति भषट्कनगणयगणाश्चेत् ४१.९६८५५
S I I S I I S I I S I I S I I S I I I I I I S S

अर्दितेति। चेत् इह प्रतिपादं षट् भगणाः स्युः अन्ते नगणयगणौ

च स्याताम्, तर्हि फणिपः इदम् अर्दितनामकं वृत्तं परिवक्ति "नर्दित" मित्यपि नामास्य बोध्यम्,, ॥ ९ ॥ ४१५६८५९ ॥

पार्षतसरणम्—

पार्षतसरणमिह स्याद्वृत्तं चेद्भनयमनननयगणसृष्टम् १० ४१९०३३५
S I I I I I I S S S S S I I I I I I I I I I I S S

पार्षतेति । इह चेत् प्रतिपादम् भगणनगणयगणमगणनगणाः स्युः ततः द्वौ नगणौ नगणयगणौ च स्याताम्, तदा इदं पार्षतसरणनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १० ॥ ४१९०३३५ ॥

कोकपदम्—

कोकपदं वृत्तं खलु चेत्स्याद्भमसभनननयगणसमुदायः ११ ४१९३४७९
S I I S S S I I S S I I I I I I I I I I I I I I S S

कोकपदमिति । चेत् प्रतिपादं भगणमगणसगणभगणाः त्रयो नगणाश्च स्युः तदनु एकः यगणश्च स्यात्, तर्हि कोकपदं नाम वृत्तम्भवेत्॥ ११ ॥ ॥ ४१९३४७९ ॥

गङ्गोदकम्—

अष्टरेफा भवेयुर्यदा तर्हि वृत्तं फणीशोदितं नाम गङ्गोदकम् १२४७९३४९१
S I S S I S S I S S I S S I S S I S S I S S I S

अष्टेति । यदा प्रतिपादम् अष्टौ रगणाः भवेयुः, तर्हि गङ्गोदकं नाम वृत्तं फणीशोदितम् शेषेण प्रोक्तम् ॥ १२ ॥ ४७९३४९१ ॥

उत्कटपङ्क्तिका—

स्यादुत्कटपङ्क्तिका तजौ रजौ च नगणसगणौ रौ यदा स्तस्तदा ४८४८३०१
S S I I S I S I S I S I I I I I I S S I S S I S

स्यादिति । यदा प्रतिपादं तगणजगणौ रगणजगणौ नगणसगणौ द्वौ रगणौ च स्तः, तदा उत्कटपङ्क्तिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥१३ ॥४८४८३०१॥

शम्बरम्—

द्रुतविलम्बितवृत्तपदद्वयंवदति शम्बरवृत्तमिदं फणी १४ ५९९३९१२
I I I S I I S I S I S I I I S I I S I I S I S

द्रुतेति । यदि अत्र प्रतिपादं द्रुतविलम्बितवृत्तस्य पदद्वयं भवति अर्थात् नगणभगणौ भगणरगणौ नगणभगणौ भगणरगणौ च स्याताम्, तर्हि फणी शेषः इदं शम्बरनामकं वृत्तं वदति ॥ १४ ॥ ५९९३९१२ ॥

द्विमिला—

सगणायदिचाष्टतदाफणिनायकसंलपिता भवति द्विमिला १५७१९०२३६
I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S

सगणा इति । यदि प्रतिपादम् अष्टौ सगणाः स्युः, तदा फणिनायक-

संलपिता शेषप्रोक्ता द्विमिला नाम भवति इदं वृत्तं भाषायां सवैयानाम्ना प्रसिद्धम् ॥ १५ ॥ ७१९०२३६ ॥

वेल्लितवेलम्—

वेल्लितवेलमिदं फणिगीतं यत्र च भत्रयमसनयुगलसाः १६ ८३६८५६७

S I I S I I S I I S S S I I S I I I I I I I I S

वेल्लितेति । यत्र प्रतिपादं त्रयो भगणाः मगणसगणनगणाः नगणसगणौ च स्याताम् , तत् इदं वेल्लितवेलं नाम वृत्तं फणिगीतम् शेषोक्तम् ॥ १६ ॥ ८३६८५६७ ॥

अतुलपुलकम्—

मुनिमितनगणसगणविरचितवपुरिदमतुलपुलकम् १७ ८३८८६०८

I I I I I I I I I I I I I I I I I I I I I I I I S

मुनीति । चेत् प्रतिपादं सप्त नगणाः तथा एकः सगणः स्यात्, तर्हि इदम् अतुलपुलकं नाम वृत्तं बोध्यम् ॥ १७ ॥ ८३८८६०८ ॥

अनामयम्—

इहाष्टजकारविनिर्मितकायमनामयनामकवृत्तमवेहि १८ ११९८३७२६

I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I

इहेति । इह चेत् प्रतिपादम् अष्टौ जगणाः भवेयुः, तदा इदम् अनामयकामकं वृत्तम् अवेहि जानीहि । इदं वृत्तं भाषायां सवैयानाम्ना सुप्रसिद्धम् ॥ १८ ॥ ११९८३७२६ ॥

मेदुरदन्तम्–मेदुरदम्–किरीटश्च—

अष्टभकारविनिर्मितमेव हि मेदुरदन्तमिमं परिभावय १९ १४३८०४७१

S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I

अष्टेति । यत्र प्रतिपादम् अष्टौ भगणाः भवेयुः तम् इमं मेदुरदन्तनामकं वृत्तं परिभावय विद्धि । किरीटः मेदुरदम् इति द्वे नामनी अपि वृत्तस्यास्य विद्येते । इदमपि वृत्तं भाषायां "सवैया" इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ १९ ॥ १४३८०४७१ ॥

इति संस्कृतिप्रस्तारे यथोपगतं नामानि १९ ।

अथ पञ्चविंशत्यक्षरा वृत्तिः ।

२५ अतिकृतिः । भेदाः ३३५५४४३२

शरभूरिणी—

रेफसौ जगणौ भरौ सगणो यकारगुरु यदा शरभूरिणीवृत्तम् २९७६६०३

S I S I I S I S I I S I S I I S I S I I I S S S

रेफसाविति । यदा प्रतिपादं रगणसगणजगणाः जगणभगणरगण-सगणयगणगुरवश्च स्युः, तदा शरभूरिणीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १ ॥
॥ २४७६६०३ ॥

ह्रीणहैयङ्गवीनम्—

अष्ट रेफा भवेयुर्गुरुश्चापि चेद्वृत्तमेतत्तदा ह्रीणहैयङ्गवीनम् ४७९.३४९१
ऽ। ऽ ऽ ।ऽऽ।ऽऽ । ऽ ऽ।ऽऽ। ऽ ऽ।ऽ ऽ। ऽ ऽ

अष्टेति । चेत्प्रतिपादम् अष्टौ रगणाः भवेयुः तथा एको गुरुः भवेत्, तदा ह्रीणहैयङ्गवीनं नामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ २ ॥ ४७९३४९१ ॥

मुदिरम्—

सगणाष्टकमन्त्यगुरु प्रथितं मुदिरं फणिपेन शुभं खलु वृत्तम् ७१९०२३६
।।ऽ।।ऽ ।।ऽ।।ऽ ।।ऽ ।।ऽ। ।ऽ ।।ऽऽ

सगणेति । यत्र प्रतिपादम् अष्टौ सगणाः तथा अन्ते एको गुरुर्भवेत् तत् शुभम् वृत्तं मुदिरं नाम फणिपेन प्रथितम् । इदं वृत्तं हिन्दीभाषायां "सवैया" नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ ३ ॥ ७१९०२३६ ॥

नीपवनीयकम्—वनीपकम्–नीपकं च—

चेद्भननसभससससगुरु यत्र प्रभवति नीपवनीयकवृत्तम् ४ ७२०२८१५
।।।।।।।।।। ऽऽ।।।।ऽ ।।ऽ।।ऽऽ

चेदिति । चेत् यत्र प्रतिपादं भगणनगणौ नगणसगणौ भगणसगणौ द्वौ सगणौ च स्याताम् तथा चान्ते गुरुरेकः स्यात्, तर्हि तत् नीपवनी-यकं नाम वृत्तं भवेत् । वनीपकं नीपकं चेति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥४॥
॥ ७२०२८१५ ॥

कुमुदमाला—

नतसभायोनतसगाःस्युःशरयतिश्चेत्किलतदास्यात्कुमुदमाला७५७६८०८
।।।ऽऽ।।। ऽ ऽ।।।ऽ ऽ ।।।ऽ ऽ ।।।ऽऽ

नेति । चेत् प्रतिपादं नगणतगणसगणभगणयगणनगणतगणसगण-गुरवः स्युः तथा पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्च विरतिः स्यात्, तदा कुमुदमालानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ५ ॥ ७५७६८०८ ॥

रसिकरसाला—

ननससभतनसगा इहचेत्स्युर्भवतीयं खलुरसिकरसाला ६ ८२८३९०४
।।।।।।।ऽ।।ऽ ऽ।।ऽऽ ।।।।।। ऽ ऽ

नेति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ द्वौ सगणौ भगणतगणनगणस-गणगुरवश्च स्युः, तर्हि इयं रसिकरसालानामकं वृत्तं भवति ॥ ६ ॥
॥ ८२८३९०४ ॥

विरहविरहस्यम्—

मो नौ त्यौ नगणयुगलसौ गश्च भवेयुर्भवति विरहविरहस्यम्॥७॥३६२४८९

S S S I I I I I I I S S I I S S I I I I I I I I S S

म इति। यत्र प्रतिपादं मगणनगणौ नगणतगणौ यगणनगणौ नगण-सगण गुरवश्च भवेयुः, तत् विरहविरहस्यं नाम वृत्तं भवति॥७॥ ३६२४८९॥

भास्करम्—

भो नजयभननसा गुरुरेको भास्करमिदमिति यदि च भवेयुः॥८॥

S I I I I I I I S I I S S S I I I I I I I I I I I S S

भ इति। यदि अत्र प्रतिपादं भगणनगणजगणयगणभगणनगणाः नगणसगणगुरुवश्च भवेयुः, तर्हि इदं भास्करम् इति वृत्तम् भवति॥ ॥८॥ ८३८१३११॥

चित्तचिन्तामणिः—

चित्तचिन्तामणिः स्यान्नत्राष्टवसुभिरत्र रेफत्रयं नो जतौ तौ च गुः॥९॥

S I S S I S S I S I I I I S I S S I S S I S S I S

चित्तेति। चेत् अत्र प्रतिपादं त्रयो रगणाः नगणजगणाः द्वौ तगणौ एको गुरुश्च स्यात् तथा नवभिः अष्टभिःपुनः अष्टभिश्च वर्णैःयतिः स्यात्, तर्हि इदं चित्तचिन्तामणिनामकं वृत्तं स्यात्॥ ९॥ ६५९२४६७॥

व्याकोशकोशलम्—

व्याकोशकोशलमिदं तो भो थभससमं जगुरूवसुसप्तखेन्दुभिः॥१०॥

S S I S I I I S S S I I I I S I I S I I S I S I S

व्याकोशेति। चेत् अत्र प्रतिपादं तगणभगणयगणभगणाः त्रयः सगणाः जगणगुरू च स्याताम्। तथा अष्टभिः सप्तभिः दशभिश्च अक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि इदं व्याकोशलनामकं वृत्तं भवेत्॥१०॥११३८५९७३॥

शिविका—

चेत्खलु वृत्तमिदं भगणाष्टकमन्तगुरुप्रथितं शिविकाख्यमतः॥११॥

S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S

चेदिति। चेत् अतः अत्र सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रतिपादम् अष्टौ भगणाः अन्ते एको गुरुश्च स्यात्, तर्हि इदं शिवकाख्यम् वृत्तं प्रथितम्। इदं च वृत्तं भाषायां सवैयानामकं प्रसिद्धम्॥ ११॥ १४३८०४७१॥

भाविनीविलसितम्—

स्याद्यदा रनचतुष्टयं गुरुरपि स्फुटं भवति भाविनीविलसितम्॥१२॥

S I S I I I S I S I I I S I S I I I S I S I I I S

स्यादिति। यदा प्रतिपादं रगणनगणरगणनगणरगणनगणरगण-नगणगुरवः स्युः, तदा भाविनीविलसितं नाम वृत्तं स्फुटं भवति॥१२॥ १५४४१६९१॥

विशेषकवलितं-विशेषितं च—

भवति नगणयुग्मं द्वौ मौ चेज्जत्रयं नगुरू च विशेषकवलितम् ॥१३॥

। । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ । । ऽ । । ऽ । । । । ऽ

भवतीति । चेत् प्रतिपादम् द्वौ नगणौ द्वौ च मगणौ त्रयोजगणाश्च नगणगुरू च स्याताम्, तर्हि विशेषकवलितं नाम वृत्तं भवति विशेषितमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १३ ॥ १६१७५१६८ ॥

अभ्रभ्रमणम्—

अभ्रभ्रमणमिदं वृत्तं रचितं तनमसजलधिनगणगुरुभिः ॥ १४ ॥

ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ । । । । । । । । । । । । । ऽ

अभ्रेति । यदि इह प्रतिपादम् तगणनगणमगणसगणाः चत्वारो नगणाश्च एकश्चान्ते गुरुः स्यात्, तर्हि इदं अभ्रभ्रमणनामकं वृत्तं भवति इति यावत् ॥ १४ ॥ १६७७४७१७ ॥

क्रोशपदा—

क्रोशपदा स्याद्भो मसगाश्चेदिषुशरवसुमुनियतिमनुलघुगैः ॥ १५ ॥

ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । । । । । । । । । । । । । ऽ

क्रोशेति । चेत् प्रतिपादम् भगणमगणसगणगुरवः चतुर्दशलघवश्चान्ते गुरुरेकश्च स्यात् तथा पञ्चभिः पञ्चभिः अष्टभिः सप्तभिश्चाक्षरैः यतिः स्यात्, तर्हि क्रोशपदानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १५ ॥ १६७७६३८१ ॥

अलका-अलिका च—

वसुमितनगणगुरुरचिततनुरियमिह भवति तदलका ॥ १६ ॥

। ऽ

वस्विति । यदि इह प्रतिपादम् अष्टौ नगणाः एकः गुरुश्च स्यात्, तर्हि इयम् अलकानामकं वृत्तं भवति, अलिकेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १६ ॥ १६७७७२१६ ॥

मल्लपल्लीप्रकाशम्—

भुजङ्गप्रयातस्य पादद्वयं स्याल्लघुश्चापि चेन्मल्लपल्लीप्रकाशं च ॥१७॥

। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

भुजङ्गेति । चेत् प्रतिपादम् भुजङ्गप्रयातनाम्नः वृत्तस्य पादद्वयम् अन्ते लघुश्चैकः स्यात् अर्थात् यदि प्रतिपादम् अष्टौ यगणाः एकः लघुश्च स्यात् तर्हि मल्लपल्लीप्रकाशनामकं वृत्तं भवेत् ॥१७॥१९१७३९६२॥

सौदामनदाम—

सचतुष्कनजा यसला इह चेद्भवति तदा खलु सौदामनदाम ॥१८॥

। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । । । । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ।

सेति । चेत् इहप्रतिपादम् चत्वारः सगणाः नगणजगणयगणसगणलघवश्च स्युः, तदा इदं सौदामनदामनामकं वृत्तं भवति॥१८॥२३५२५०८४॥

इति अतिकृतिप्रस्तारे यथामिलितनामानि अष्टादश ।

अथ षड्विंशत्यक्षरा वृत्तिः ।

२६ उत्कृतिः भेदाः ६७१०८८६४

जीमूतध्वानम्—

यत्राष्टौ माः स्युश्चेद्द्वौ च स्यातां जीमूतध्वानं नूनं नागाधीशो ब्रूते तद्वृत्तं-
S S S S   S S S S S S S S S S S S S S S S S S S S S S S

यत्रेति । चेत् यत्र प्रतिपादम् अष्टौ मगणाः स्युः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि नागाधीशः पिङ्गलः तद्वृत्तं जीमूतध्वानं नाम ब्रूते ॥१॥

तनुकिलकिञ्चितम्—

वस्वाशाभिर्नागैर्वृत्तं चेत्तनु किल किञ्चितमिह तन्मनयनौ जनौ तयौ गौ
S S S S S S S S S I I I I S I I I I S S I I S S S S

वस्विति । चेत् इह प्रतिपादम् त्रयो मगणाः तथा नगणजगणनगणाः तगणयगणौ तथा द्वौ गुरू स्याताम् तथा अष्टभिः दशभिः पुनः अष्टभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तत् तर्हि इदम् तनुकिलकिञ्चितं नाम वृत्तं भवेत् ॥ २ ॥ ३३९९१६६ ॥

विनयविलासः—

भवति चतुष्कं च नयगणानां गुरुयुगलं चेद्विनयविलासः प्रोक्तः ॥३॥
I I I I S S I I I I S S I I I I S S I I I I S S S S

भवतीति । चेत् प्रतिपादम् नगणयगणौ पुनः नगणयगणौ पुनः नगणयगणौ पुनः नगणयगणौ अन्ते द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि विनयविलासो नाम प्रोक्तः ॥ ३ ॥ ३९९४५७६ ॥

अपवाहः—

मो नाः षट् सगाविति यदि नवरसरसशरयतियुतमपवाहाख्यम् ॥४॥
S S S I I I I I I I I I I I I I I I I I I I S S S

म इति । यति प्रतिपादम् एको मगणः षट् नगणाः एक सगणः द्वौ गुरू च स्याताम् तथा नवभिः षड्भिः पुनः षड्भिः पञ्चभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तर्हि अपवाहाख्यम् वृत्तमवोध्यम् ॥ ४ ॥ ८३८८६०१ ॥

विश्वविश्वासः—

वाणैस्त्रिस्वरैस्स्याद्विरामो यदा मो यत्र यरौ च तौ गौ विश्वविश्वासवृत्तम् ५
S S S I S S I S S I S S S I S S S S S S I S S I S S

वाणैरिति । यदा प्रतिपादम् एको मगणः त्रयः यगणाः द्वौ रगणौ द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् तथा पञ्चभिः सप्तभिः पुनः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तर्हि विश्वविश्वासनामकं वृत्तम् ज्ञेयम् ॥५॥९५११४९७॥

अशोकानोकहम्—

चेद्यत्र स्युर्मभनभनरास्तयुगगुरुगा अशोकानोकहं वृत्तमेतत् ॥६॥
S S S S । । । । । S । । । । । S । S S S । S S । S S

चेदिति । चेत् यत्र प्रतिपादम् मगणभगणनगणभगणनगणरगणाः तथा द्वौ तगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि एतत् अशोकानोकहनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ६ ॥ ९६३४९६१ ॥

आभासमानम्—

चतुर्भिर्यकारैस्तकारैश्चतुर्भिर्गाभ्यां च स्पष्टं भवेद्वृत्तमाभासमानम् ॥७॥
। S S । S S । S S । S S S S । S S । S S । S S । S S

चतुर्भिरिति । यत्र प्रतिपादं चत्वारः यगणाः चत्वारः तगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तत् आभासमाननामकं वृत्तम् भवेत् ॥७॥९५८७०६१॥

वीरविक्रान्तः—

मो नो जो भवति यदा तकाराश्च पञ्चेह गौ नामतो वीरविक्रान्तवृत्तम्८
S S S । । । । S । S S । S S । S S । S S । S । S S । S S

म इति । यदा इह मगणनगणजगणाः पञ्च तगणास्तथा द्वौ गुरू स्याताम्, तदा इदम् वीरविक्रान्तनामकं वृत्तं भवति ॥८॥९५८७०६५॥

विकुण्ठकण्ठः—

चेद्रजौ रजौ रजौ रजौ गुरू यदा तदा फणीश्वरोदितो विकुण्ठकण्ठः
S । S । S । S । S । S । S । S । S । S । S । S । S । S । S S

चेदिति । यदाप्रतिपादम् रगणजगणौ पुनः रगणजगणौ पुनः रगणजगणौ पुनः रगणजगणौ द्वौ गुरू च स्याताम् । तदा विकुण्ठकण्ठो नाम फणीश्वरोदितः शेषोक्तः ॥ ९ ॥ ११११८४८११ ॥

चारुगतिः—

नयुगसमनजरजा गौ चेच्चारुगतिरियं तदेति वक्ति सर्पराजः॥१०॥
। । । । । । । । S S S S । । । । S । S । S । S । S S

नयुगेति । चेत् अत्र प्रतिपादम् द्वौ नगणौ सगणमगणौ नगणजगणौ रगणजगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा इयं चारुगतिः नाम भवेत्, इति सर्पराजः शेषः वक्ति ॥ १० ॥ ११२०२८१६ ॥

प्रियजीवितम्—

चेद्भगणाष्टकमन्त्यगुरुद्वयमत्र तदा भवति प्रियजीवितवृत्तम् ॥११॥
S । । S । । S । । S । । S । । S । । S । । S । । S S

चेदिति । चेत् अत्र प्रतिपादम् अष्टौ भगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तदा प्रियजीवितनामकं वृत्तं भवति इदं वृत्तं लोके सवैया इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥ ११ ॥ १५३८०४७१ ॥

भसलशलाका—

मो भः सो मो नयतनगागश्चेत्स्युर्वसुवसुदिग्भिः सा स्याद्भसलशलाका
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ

म इति। चेत् यत्र प्रतिपादम् मगणभगणसगणमगणनगणयगणतगण-नगणाः स्युः अन्ते द्वौ गुरू स्याताम्। तथा अष्टभिः पुनः अष्टभिः पुनर्दशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात् सा भसलशलाका नाम स्यात् ॥ १२ ॥
॥ १५७९०३२१ ॥

उज्झितकदनम्—

उज्झितकदनमिदं भवतीह यदा भनजजजननननगगसृष्टम् ॥१३॥
ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । । । । । । । । । । ऽ ऽ

उज्झितेति। यदा इह प्रतिपादं भगणनगणौ त्रयः जगणाः त्रयः नगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा इदम्, उज्झितकदनं नाम वृत्तम्भवति ॥ १३ ॥ २६७६७८७१ ॥

कुहककुहरम्—

कुहककुहरवृत्तं वै यदा नौ मयनयुगलमा यो लो गुरुः स्यात्तदा ॥१४॥
। । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

कुहकेति। यदा प्रतिपादं द्वौ नगणौ मगणयगणौ पुनः द्वौ नगणौ मगणयगणौ लघुगुरू च स्याताम् तदा कुहककुहरनामकं वृत्तं स्यात्
॥ १४ ॥ १८१३२९९२ ॥

सूरसूचकः—

वृत्तं स्यादिह सूरसूचकमिदं मसजाः सगणत्रयं चेद्यकारौ लगौ ॥१५॥
ऽ ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । । । ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

वृत्तमिति। चेत् इह प्रतिपादम् मगणसगणजगणाः त्रयः सगणाःद्वौ यगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तदा इदं सूरसूचकं नाम वृत्तं स्यात्
॥ १५ ॥ ॥ १९२४८२८५ ॥

विषाणाश्रितम्—

यनौ रो भजतसा यलौ गश्च खलु चेत्तदा शेषभणितं विषाणाश्रितम् १६
। ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

यनाविति। चेत् प्रतिपादं यगणनगणरगणभगणजगणतगणसगण-यगणलघुगुरवः स्युः, तदा विषाणाश्रितं नाम वृत्तं शेषेण भणितम्॥१६॥
॥ १९८२१५६१० ॥

विनिद्रसिन्धुरः—

रेफकाणां चतुष्कं जरौ ज्रौ लगौ यदा तदा विनिद्रसिन्धुरो भवेदयम्
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

रेफकाणामिति । यदा अत्र प्रतिपादं चत्वारः रगणाः जगणरगणौ पुनः जगणरगणौ गुरू च स्याताम्, तदा अयं विनिद्रसिन्धुरो नाम भवेत् ॥ १७ ॥ २२३६९४२७ ॥

शकुन्तकुन्तलः—

मो रौ नौ रो जरौ लो गुरुर्नवनगदशभिः शकुन्तकुन्तलं यदा तदा १८

S S S S I S S I S I I I I I I S I S I S I S I S I S

म इति । यदा प्रतिपादं मगणरगणौ रगणनगणौ नगणरगणौ जगणरगणौ लघुगुरू च स्याताम् तथा नवभिः सप्तभिः दशभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तदा शकुन्तकुन्तलं नाम वृत्तं बोध्यम् ॥ १८ ॥ २२३८०१७७ ॥

भुजङ्गविजृम्भितम्—

वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगनरसलगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥१९॥

S S S S S S S S I I I I I I I I I I S I S I I S I S

वस्त्विति । यत्र प्रतिपादं द्वौ मगणौ एकः तगणः अयो नगणाः रगणसगणलघुगुरवश्च स्युः तथा अष्टभिः एकादशभिः सप्तभिश्च वर्णैः यतिः स्यात्, तत् भुजङ्गविजृम्भितनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ १९ ॥ २३८५४८४९ ॥

काकलीकलकोकिलः—

काकलीकलकोकिलाख्यमिदं तदा रसजाजभौरसजालगौ च यदा २०

S I S I I S I S I I S I S I I S I S I I S I S I I S

काकलीति । यदा इह प्रतिपादं रगणसगणजगणाः जगणभगणरगणसगणजगणलघुगुरवश्च स्युः, तदा इदं काकलीकलकोकिलाख्यं वृत्तं बोध्यम् ॥ २० ॥ २८१४२४२७ ॥

शृङ्खलवलयितम्—

शृङ्खलवलयितमिदमत्र भवेयुश्चेद्भनभमननजा लगुरू ॥ २१ ॥

S I I I I I I I S I I S S S I I I I I I I S I I S

शृङ्खलेति । चेत् अत्र प्रतिपादम् भगणनगणौ नगणभगणौ मगणनगणौ नगणजगणलघुगुरवश्च भवेयुः तर्हि इदम् शृङ्खलवलयितं नाम वृत्तम्बोध्यम् ॥ २१ ॥ २९३३०९४३ ॥

विरामवाटिका—

भवति विरामवाटिका किल चेन्नजरसनाजरौ नलौ गुरु च तदा॥२२॥

I I I I S I S I S S I I S I I I I S I I I S I I I I S

भवतीति । चेत् प्रतिपादं नगणजगणरगणसगणनगणजगणरगणनगणलघुगुरवः स्युः, तदा विराटवाटिकानामकं वृत्तं भवति ॥ २२ ॥ ३२१७५७९२ ॥

कर्णाटकम्—

कर्णाटकं भवति चेत्तदा तभजभाजभौ नगणयुगमिह लघुगौ॥२३॥

S S I S I I I S I S I I I S I S I I I I I I I I I S

कर्णाटकमिति । चेत् इह प्रतिपादं तगणभगणौ जगणभगणौ पुनः जगणभगणौ द्वौ नगणौ लघुगुरू च स्यातां तदा कर्णाटकं नाम वृत्तम्भवति ॥ २३ ॥ ३३५९२८२१ ॥

कुम्भकम्—

नगणयुगलरेफषट्कं गलौ प्रोदितं कुम्भकं वृत्तमेतत्फणीशेन ॥२४॥

I I I I I I S I S S I S S I S S I S S I S S I S S I

नगणेति । यदि अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ षड् रगणाः गुरुलघू च भवेतां, तदा फणीशेन एतत् कुम्भकं नाम वृत्तं प्रोदितम् ।२४॥३८३४७९६८॥

वशंवदः—

सगणाष्टकमन्त्यलघुद्वयमेतदवेहि वशंवदनामकमेव हि ॥ २५ ॥

I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I S I I

सगणेति । यत्र प्रतिपादम् अष्टौ सगणाः द्वौ लघू च स्याताम्, तत् एतत् वशंवदनामकं वृत्तम् अवेहि जानीहि इदम्वृत्तं लोके सवैयानाम्ना प्रसिद्धम् ॥ २५ ॥ ५७५२१८८४ ॥

इत्युत्कृतिप्रस्तारे यथोपनतं नामानि २५ पञ्चविंशतिः

इति वर्णप्रस्तारे समवृत्तानि ॥

अथार्धसमवृत्तानि ।

वसन्तमालिका परिश्रुता च—

विषमे ससजा गुरू समे चेत् । सभरा यश्च वसन्तमालिका स्यात् ॥१॥

I I S I I S I S I S S   I I S S I I S I S I S S

विषम इति । चेत् विषमे पादे प्रथमतृतीययोः चरणयोः इति यावत् द्वौ सगणौ एकः जगणः द्वौ गुरू च स्याताम् तथा समे पादे द्वितीयचतुर्थयोः चरणयोः इति यावत् सगणभगणरगणयगणाः स्युः तदा वसन्तमालिकानाम वृत्तं स्यात् । परिश्रुता इति नामान्तरमस्य बोध्यम्॥१॥

प्रमालिका—सौरभसञ्चितञ्च—

एषा विपरीतघटिता प्रमालिका सौरभसंचितं च ॥ २ ॥

अर्थात् यदि विषमे पादे सगणभगणरगणयगणाः स्युः तथा समे पादे द्वौ सगणौ एकः जगणः द्वौ गुरू च स्याताम् तर्हि प्रमालिकानामस्यात् सौरभसञ्चितमिति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ २ ॥

उपचित्रा—

यदि सौ सलगा विषमे दले । भत्रितयं युजि गावुपचित्रा ॥ ३ ॥
। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । । ऽ । । ऽ ऽ

यदीति । यदि विषमे दले प्रथमतृतीययोः पादयोः सगणाः लघुगुरू च स्याताम् । तथा युजि दले द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः त्रयः भगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा उपचित्रानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३ ॥

विलोमेऽवहित्रा ॥ ४ ॥

अर्थात् विषमे त्रयः भगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् समे च त्रयः सगणाः लघुगुरू च स्याताम्, तदा अवहित्रानामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ४ ॥

वेगवती—

विषमे प्रथमाक्षरहीनं दोधकमेव हि वेगवती स्यात् ॥ ५ ॥
। । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ

विषम इति । विषमे प्रथमतृतीययोः पादयोः प्रथमाक्षरेण हीनं रहितं-दोधकवृत्तम् वेगवतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५ ॥

विलोमे च वर्गवती ॥ ६ ॥

अर्थात् समे पादे प्रथमाक्षरहीनं दोधकवृत्तं वर्गवतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६ ॥

हरिणीप्लुता—

अयुजि प्रथमे नविवर्जिता । द्रुतविलम्बितता हरिणीप्लुता ॥ ७ ॥
। । ऽ । । ऽ । । । । ऽ । । । ऽ । । ऽ । । ऽ । ऽ

अयुजीति । अयुजि प्रथमतृतीयपादयोः प्रथमेन अक्षरेण विवर्जिता रहिता द्रुतविलम्बितता द्रुतविलम्बितवृत्तमिति यावत् हरिणीप्लुतानाम वृत्तं भवति ॥ ७ ॥

उभयतः समा ॥ ८ ॥

अर्थात् द्वितीयचतुर्थपादयोः आद्याक्षररहितं द्रुतविलम्बितवृत्तं हरिणीप्लुतानमकमेव वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ८ ॥

अपरवक्त्रम्—

अयुजि ननरला गुरुस्समे । तदपरवक्त्रमिदं नजौ जरौ ॥ ९ ॥
। । । । । । ऽ । ऽ । ऽ । । । । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ

अयुजीति । यत्र अयुजि प्रथमतृतीयपादयोः द्वौ नगणौ रगणलघुगुरवश्च स्युः, तथा समे द्वितीयतुर्यपादयोः नगणजगणौ च स्याताम्, तत् इदम् अपरवक्त्रनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ९ ॥

विलोम आद्याक्षरहीनम् ॥ १० ॥

अर्थात् यत्र प्रथमतृतीयपादयोः नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम् द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः द्वौ नगणौ रगणलघुगुरवश्च स्युः, तत् परवक्त्रनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ १० ॥

पुष्पिताग्रा—

अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥११॥
। । । । । । S । S । S S । । । । S । । S । S । S S

अयुजीति। यदि अयुजि प्रथमतृतीयपादयोः द्वौ नगणौ एको रगणः ततः एकः यगणश्च स्यात्, तथा युजि द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः नगणजगणौ जगणरगणगुरवश्च स्युः, तदा पुष्पिताग्रानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

विलोमेऽश्चिताग्रा ॥ १२ ॥

अर्थात् यदि प्रथमतृतीयपादयोः नगणजगणौ जगणरगणगुरवश्च स्युः तथा द्वितीयचतुर्थपादयोः द्वौ नगणौ रगणयगणौ च स्याताम्, तदाऽश्चिताग्रानामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ १२ ॥

सुन्दरी—सुरमालिका च वियोगिनी कापि—

अयुजोर्यदि सौ जगौ युजोः सभरा लगौ ननु सुन्दरी मता ॥१३॥
। । S । । S । S । S । । S S । । S । S । S

अयुजोरिति। यदि अयुजोः प्रथमतृतीयपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्यातां तथा युजोः द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः सगणभगणरगणलघुगुरवश्च स्युः, तदा सुन्दरी नाम मता इष्टा, सुरमालिकेति नामान्तरमस्य बोध्यम्, इदं कापि वियोगिनीनाम्ना प्रसिद्धम् ॥ १३ ॥

उभयतः समाः ॥ १४ ॥

अर्थात् यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः तथा समपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तदा सुन्दरीनामकमेव वृत्तं भवेत् ॥ १४ ॥

सारिका—

सारिका च विषमे रथोद्धता स्वागता यदि समे भवतीह ॥ १५॥

सारिकेति। इह यदि विषमे प्रथमतृतीययोः पादयोः रथोद्धतावृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा समे द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः स्वागतावृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा सारिकानामकं वृत्तं भवति ॥ १५ ॥

विलोमे कर्णिनी

एतदेव लक्षणतः स्पष्टयति—

कर्णिनी—

स्वागता च विषमे किल चेत्स्यात् कर्णिनीं वद समे रथोद्धता॥१६॥

चेत् विषमे स्वागतायाः लक्षणं स्यात् तथा समे रथोद्धतायाः लक्षणं स्यात्, तदा कर्णिनीनामकं वृत्तं वद ॥ १६ ॥

ईहा—

ईहा विषमे यदि तामरसं स्यात् दोधकमेव भवेत्सम ईहा ॥१७॥

इहेति । यदि इह विषमे प्रथमतृतीयपादयोः तामरसवृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा समे द्वितीयचतुर्थपादयोः दोधकवृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा ईहानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १७ ॥

विलोमे द्रुतमध्या ॥ १८ ॥

अर्थात् यदि विषमे दोधकवृत्तस्य लक्षणं स्यात्, समे तामरस-वृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा द्रुतमध्यानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १८ ॥

कोरकिता—

कोरकिता विषमे भगणा गौ भवति समे चेत् कुसुमविचित्रा ॥१९॥

S I I S I I S I I S S I I I I S S I I I S S

कोरकितेति । चेत् विषमे प्रथमतृतीययाः पादयोः त्रयः भगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् तथा समे द्वितीयचतुर्थपादयोः कुसुमविचित्रावृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा कोरकितानामकं वृत्तं भवति ॥ १९ ॥

विलोमे पाटलिका ॥ २० ॥

अर्थात् यदि विषमे कुसुमविचित्रावृत्तस्य लक्षणं स्यात् समे च भगणत्रयं गुरुद्वयं च स्यात्, तदा पाटलिकानामवृत्तं भवति ॥ २० ॥

अरुन्तुदः—

विषमे सगणौ जगौ यदा नजजरमेतदरुन्तुदः समे ॥ २१ ॥

I I S I I S I S I S I I I I S S I I S I S I S I S

विषम इति । यदा विषमे प्रथमतृतीयपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम् तथा समे द्वितीयचतुर्थपादयोः नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तदा एतत् अरुन्तुदनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २१ ॥

विलोमेऽनूपकम् ॥ २२ ॥

अर्थात् यदि विषमे नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम् समे च द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तर्हि अनूपकं नाम वृत्तं ज्ञेयम् ॥२२॥

प्रभासिता—

विषमे सगणौ जगौ यदा मः सो जो गुसमे प्रभासिता ॥ २३ ॥

।।ऽ ।।ऽ ।ऽ ।ऽ ऽ ऽऽ ।।ऽ।ऽ ।ऽ

विषम इति। यदा विषमे प्रथमतृतीयपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्यातां तथा समे द्वितीयचतुर्थपादयोः मगणसगणजगणगुरवः स्युः, तर्हि प्रभासितानामकं वृत्तं भवेत् ॥ २३ ॥

उभयतः समा ॥ २४ ॥

अर्थात् यदा विषमे मगणसगणजगणगुरवः स्युः समे च द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तदा प्रभासितानामकमेव वृत्तं भवेत् ॥ २४ ॥

उपाढ्यम्—

प्रथम इह यर्हि पञ्च शाखी तत्परतो वलभी भवेदुपाढ्यम् ॥ २५॥

प्रथम इति। इह यर्हि यदा प्रथमतृतीययोः पादयोः पञ्चशाखीवृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा द्वितीयचतुर्थपादयोः वलभीवृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा उपाढ्यनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २५ ॥

उभयतः समम् ॥ २६ ॥

अर्थात् यदि विषमे वलभीवृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा समे पञ्चशाखीवृत्तस्य लक्षणं भवेत्, तर्हि उपाढ्यनामकमेव वृत्तं भवेत् ॥ २६ ॥

हरिलुप्ता—

उपचित्रमथो विषमे यदा हरिलुप्ता च समे ननु राधिका ॥२७॥

।। ऽ।।ऽ ।।ऽ ।ऽ ।।ऽऽ। ।ऽ।। ऽ।ऽ

उपेति। यदा विषमपादयोः उपचित्रवृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा समपादयोः राधिकावृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा हरिलुप्तानामकं वृत्तं-स्यात् ॥ २७ ॥

विलोमे आद्यपदहीनाऽर्थाल्लुप्ता ॥ २८ ॥

यदा विषमे राधिकावृत्तलक्षणं स्यात् समे च उपचित्रवृत्तलक्षणं-स्यात्, तदा लुप्तानामकं वृत्तं भवेत् ॥ २८ ॥

भद्रविराट्—

ओजे तपरौ जरौ गुरुश्चेत् म्सौ ज्गौ भद्रविराड् भवेदनोजे ॥२९॥

ऽऽ ।।ऽ ।ऽ ।ऽऽ ऽ ऽ ऽ।।ऽ ।ऽ।ऽऽ

ओज इति। चेत् ओजे विषमपादयोः तगणजगणरगणगुरवस्स्युः तथा अनोजे समपादयोः मगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा भद्रविराड्नामकं वृत्तं भवेत् ॥ २९ ॥

विलोमे युद्धविराट् ॥ ३० ॥

यदि विषमे मगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् तथा समे तगणजगणरगणगुरवः स्युः, तदा युद्धविराड्नामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३० ॥

रुचिमुखी—

इह यदि भवति मुखे खलु चण्डी तदनु रुचिमुखी विधुरवितानम् ।३१

। । । । । । । । । S । । S S । । । । । । S । । । । S ।

इहेति । इह यदि विषमपादयोः चण्डीवृत्तस्य लक्षणं स्यात् तथा समपादयोः विधुरवितानवृत्तस्य लक्षणं स्यात्, तदा रुचिमुखीनामकं-वृत्तं भवति ॥ ३१ ॥

विलोमे विमुखी ॥ ३२ ॥

यदि विषमे विधुरवितानलक्षणं स्यात्, तदा विमुखीनामकं वृत्तं-ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥

विमानिनी—

सभरा लगौ विषमे समे यदा मो नो जौ भवति विमानिनी तदा।३३।

। । S S । । S । S । S S S S । । । । । S । S । S

सभेति । यदा विषमपादयोः सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः तथा समपादयोः मगणनगणजगणरगणाः स्युः, तदा विमानिनीनामकं वृत्तं-भवति ॥ ३३ ॥

उभयतः समा ॥ ३४ ॥

यदि विषमे मगणनगणजगणरगणाः स्युः तथा समे सगणभगण-रगणलघुगुरवः स्युः, तदा विमानिनीनामकमेव वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३४ ॥

शुकावली—

पादे विषमे तजौ रगौ चेदन्यस्मिन्मनजरगाः शुकावली स्यात् ।३५।

S S । । S । S । S S S S S । । । । S । S । S S

पाद इति । चेत् विषमे पादे प्रथमतृतीययोः पादयोः तगणजगण-रगणगुरवः स्युः तथा अन्यस्मिन् द्वितीयचतुर्थपादयोः मगणनगणजग-णरगणगुरवः स्युः, तदा शुकावलीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३५ ॥

विलोमे किंपूर्वाऽर्थात् किंशुकावली ॥ ३६ ॥

यदि विषमपादयोः मगणनगणजगणरगणगुरवः स्युः तथा समपाद-योः तगणभगणरगणगुरवः स्युः, तदा किंशुकावलीवृत्तं बोध्यम् ॥ ३६ ॥

सुराढ्या—

नयुगलमसमे रयौ भवेतामन्यस्मिन्मसजा गुरू सुराढ्या ॥ ३७ ॥

। । । । । । S । S । S S S S S । । S । S । S S

नेति । यदि असमे विषमपादयोः द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेताम् अन्यस्मिन् समपादयोः भगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् , तर्हि सुराढ्यानामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ३७ ॥

विलोमे नञ्पूर्वमर्थादसुराढ्या ॥ ३८ ॥

यदि विषमपादयोः भगणसगणजगणाः द्वौ गुरू च भवेताम् समपादयोश्च द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेताम् , तदा असुराढ्यानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ३८ ॥

प्रमाथिनी—

यदि विषमे नजजं रगौ भवेतां सभरा यश्च समे प्रमाथिनी स्यात्॥ ३९॥

। । । । S । । S । S । S S । । S S । । S । S । S S

यदीति । यदि विषमपादयोः नगणजगणौ जगणरगणौ भवेताम् तथाऽन्ते गुरुरेकश्च स्यात् तथा समपादयोः सगणभगणरगणयगणाः स्युः तदा प्रमाथिनीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ३९ ॥

विलोमे तथैवार्थाद् नञ्पूर्वाऽप्रमाथिनीति यावत् ॥ ४० ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणयगणाः स्युः समपादयोः नगणजगणौ जगणरगणौ भवेताम् अन्ते गुरुश्च स्यात् , तदा अप्रमाथिनीनाम वृत्तं स्यात् ॥ ४० ॥

सुधा—

मः सो जो विषमे गुरुर्यदा सभरा लो गुरुः तत्समे सुधा ॥४१॥

S S S । । S । S । S । । S S । । S । S । S

म इति । यदा विषमपादयोः मगणसगणजगणगुरवः स्युः समपादयोः सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः, तत् तर्हि सुधानामकं वृत्तं स्यात्॥४१॥

विलोमे तथैवार्थाद् नञ्पूर्वाऽसुधेति यावत् ॥ ४२ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः समपादयोः मगणसगणजगणगुरवः स्युः, तदा असुधानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४२ ॥

किलिकिता-किलकिता च—

यत्र चेद्विषमके रथोद्धता किलिकिता नभजराः समे तदा ॥४३॥

S । S । । । S S । । S । । । S । । । S । S । S

यत्रेति । चेत् यत्र विषमपादयोः रथोद्धतावृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः रगणभगणजगणरगणाः स्युः, तदा किलिकितानामकं तत् वृत्तं ज्ञेयम् किलकितेति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ ४३ ॥

उभयतः समाऽर्थात् किलकिती ॥ ४४ ॥

यदि विषमपादयोर्नगणभगणजगणरगणाः स्युः समपादयोः रथोद्ध-

तावृत्तलक्षणं स्यात् , तदा किलकितानामकमेव वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४४ ॥

पद्मावती—

पद्मावती तभजया विषमे सा समके सजौ सयुगगौ किल चेत्स्यात् ४५

S S I S I I I S I I S S I I S I I I I I S I I S S

पद्मावतीति । चेत् यत्र विषमपादयोः तगणभगणजगणयगणाः स्युः समपादयोः सगणजगणसगणाः सगणगुरू च स्याताम् , तदा स पद्मावती नाम स्यात् ॥ ४५ ॥

उभयतस्समाऽर्थात् पद्मावती ॥ ४६ ॥

यदि विषमपादयोः सगणजगणसगणाः सगणगुरू च स्यातां समपादयोः तगणभगणजगणयगणाः स्युः, तदा पद्मावतीनामकमेव वृत्तं-स्यात् ॥ ४६ ॥

नटकः—

विषमे यदि तोटकमत्र तदा स्यान्मोटनकं नटकश्च समे ॥४७॥

I I S I I S I I S I I S S S I I S I I S I I S

विषम इति । यदि अत्र विषमपादयोः तोटकवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः मोटनकवृत्तलक्षणं स्यात् , तदा नटकनामकं वृत्तं स्यात् ॥४७॥

विलोमे किम्पूर्वोऽर्थात् किन्नटकः ॥ ४८ ॥

यदि विषमपादयोः मोटनकवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः तोटकवृत्तलक्षणं स्यात् , तदा किन्नटकनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ४८ ॥

चमूरुभीरुः—

स्याद्यदा विषमके रनौ जरौ समके सनजरगाश्चमूरुभीरुः ॥४९॥

S I S I I I I S I S I S I I S I I I I S I S I S S

स्यादिति । यदि विषमपादयोः रगणनगणजगणरगणाः स्युः समपादयोः सगणनगणजगणरगणगुरवः स्युः, तदा चमूरुभीरुनामकं वृत्तं-स्यात् ॥ ४९ ॥

विलोमेऽन्त्यपदहीनाऽर्थात् चमूरुः ॥ ५० ॥

यदि विषमपादयोः सगणजगणनगणरगणगुरवः स्युः समपादयोः रगणनगणजगणरगणाः स्युः, तदा चमूरुनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५० ॥

केतुमती—

असमे सजौ सगुरुयुक्तौ केतुमती समे भरनगा गः ॥ ५१ ॥

I I S I S I I I S S S I I S I S I I I S S

असमे इति । चेत् विषमपादयोः सगणजगणसगणगुरवः स्युः समपादयोः भगणरगणनगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् , तर्हि केतुमतीनामकं-वृत्तं स्यात् ॥ ५१ ॥

विलोमे मतुब्हीनाऽअर्थात् केतुः ॥ ५२ ॥

चेत् विषमपादयोः भगणरगणनगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् समपादयोः सगणजगणसगणगुरवः स्युः, तर्हि केतुनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥५२॥

आलेपनम्—

विषमके नस्तथा तत्रयं स्याद् गुरूः यदि समे नभयया लो ग आलेपनम्
। । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । । । ऽ । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

विषमक इति । यदि विषमपादयोः एको नगणः त्रयः तगणाः एको गुरुश्च स्यात् समपादयोः नगणभगणौ द्वौ यगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तदा आलेपननामकं वृत्तं भवेत् ॥ ५३ ॥

विलोमे नञ्पूर्वमर्थादनालेपनम् ॥ ५४ ॥

यदि विषमपादयोः नगणभगणौ द्वौ यगणौ लघुगुरू च स्याताम् समपादयोः नगणतगणौ द्वौ तगणौ गुरुश्च स्यात्, तदा अनालेपननामकं-वृत्तं स्यात् ॥ ५४ ॥

आख्यानकी—

आख्यानकी तौ जगुरू गमो जे जतावनोजे जगुरू गुरुश्चेत् ॥५५॥
ऽ ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ ऽ

आख्यानकीति । चेत् ओजे विषमपादयोः द्वौ तगणौ एको जगणः द्वौ गुरू च स्याताम् अनोजे समपादयोः जगणतगणजगणा द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा आख्यानकीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ५५ ॥

विपरीताख्यानकी—

जतौ जगौ गो विषमे समे स्यात् तौज्गौ ग एषा विपरीतपूर्वा ॥५६॥
। ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ ऽ

जताविति । विषमपादयोश्चेत् जगणतगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् समपादयोश्च द्वौ तगणौ एको जगणः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा एषा विपरीतपूर्वा अर्थात् विपरीताख्यानकी नाम स्यात्, इद वृत्तद्वयम् इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोरुपजात्यैव गतार्थम्, केवलं नामान्तरनिर्देशार्थमेवात्रोक्तम् ॥ ५६ ॥

जारिणी—

विषमके यदि नस्तौ गुरू स्यात्समे रौ नतौ गुरु तदा जारिणी ॥५७॥
। । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । । । ऽ ऽ । ऽ

विषमक इति । यर्हि विषमपादयोः नगणतगणौ तगणगुरू च स्याताम् समपादयोः द्वौ रगणौ नगणतगणगुरवश्च स्युः, तदा जारिणीनामकं वृत्तं भवति ॥ ५७ ॥

विलोमेऽलिपदम् ॥ ५८ ॥

यदि विषमपादयोः द्वौ रगणौ नगणतगणगुरवश्च स्युः, समपादयोः नगणतगणौ तगणगुरू च स्याताम्, तदा अलिपदनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ५८ ॥

शिशुमुखी—

प्रथमतो भवति सा रसनावली शिशुमुखी तदनु विरोधिनी यदा ॥५९॥
। । ।ऽ । । । ऽ । । ऽ । ऽ । । ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ

प्रथमत इति। यदा विषमपादयोः सारसनावली वृत्तस्य लक्षणं भवति समपादयोः विरोधिनीवृत्तस्य लक्षणं भवति, तदा शिशुमुखी नामकं वृत्तं भवति ॥ ५९ ॥

विलोमेऽनिरया ॥ ६० ॥

यदि विषमपादयोः विराधिनीवृत्तलक्षणं समपादयोश्च सारसनावलीवृत्तलक्षणं भवति, तर्हि अनिरयानामकं वृत्तं भवति ॥ ६० ॥

भुजङ्गभृता—

यदि तारकवृत्तमिह प्रथमं स्यात् कर्मठवृत्तमथश्च भुजङ्गभृता ॥६१॥
। । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ

यदीति। इह यदि विषमपादयोः तारकवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः कर्मठवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि भुजङ्गभृतानामकं वृत्तं भवेत् ॥६१॥

विलोमेऽनङ्गपदम् ॥ ६२ ॥

यदि विषमपादयोः कर्मठवृत्तलक्षणं समपादयोश्च तारकवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा अनङ्गपदनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६२ ॥

शालभञ्जिका—

विषमे सनरला गुरुर्यदाऽन्यत्रभतौ लौं गुशालभञ्जिका ॥ ६३ ॥
। ।ऽ । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

विषम इति। यदा विषमपादयोः सगणनगणरगणलघुगुरवः स्युः समपादयोः भगणतगणरगणलघुगुरवः स्युः, तदा शालभञ्जिकानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६३ ॥

विलोमे करभोद्धता ॥ ६४ ॥

यदि विषमपादयोः भगणतगणरगणलघुगुरवः समपादयोः सगणनगणरगणलघुगुरवः स्युः, तर्हि करभोद्धतानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६४ ॥

विलासवापी—

तो जो विषमे रगौ यदा स्यात् सभरा जश्च गुरुः समे विलासवापी।६५।
ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

त इति। यदा विषमपादयोः तगणजगणरगणगुरवः स्युः समपादयोश्च सगणभगणरगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा विलासवापीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ६५ ॥

विलोमेऽकोषकृष्टा ॥ ६६ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणजगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् समपादयोश्च नगणजगणरगणगुरवः स्युः, तदा अकोषकृष्टानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६६ ॥

अहीनताली—

मो नो ज्रौ विषमपदे यदा समे सभसा जो रगणगुरू भवेदहीनताली६७

ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ । । ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

म इति। यदा विषमपादयोः मगणनगणजगणरगणाः स्युः समपादयोः सगणभगणसगणजगणरगणगुरव स्युः, तदा अहीनतालीनामकंवृत्तं भवेत् ॥ ६७ ॥

विलोमे नञ्रहिता ऽर्थाद् हीनताली ॥ ६८ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणसगणजगणरगणगुरवः स्युः समपादयोः मगणनगणजगणरगणाः स्युः, तदा हीनतालीनामकं वृत्तंज्ञेयम् ॥ ६८ ॥

परप्रीणिता—

नयुगलमसमे तौ गुरुश्चेत्समे। नगणयुगसततगा उक्ता परप्रीणिता ६९

। । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । । । । । । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नेति। चेत् विषमपादयोः द्वौ न गणौ द्वौ तगणौ एकः गुरुश्च स्यात् तथा समपादयोः द्वौ नगणौ सगणतगणौ तगणगुरू च स्याताम्, तदा परप्रीणितानाम उक्ता ॥ ६९ ॥

विलोमे नञ्पूर्वा ऽर्थात्दपरप्रीणिता ॥ ७० ॥

यदि विषमपादयोः द्वौ नगणौ सगणतगणौ तगणगुरू च स्याताम्, तथा समपादयोः द्वौ नगणौ द्वौ तगणौ एकः गुरुश्च स्यात, तर्हि अपरप्रीणितानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ७० ॥

संपातशीला—

आदौ तमौ रो गश्चेत्ततः स्युः। स्न मया भवति सा संपातशीला ७१

ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । । । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ

आदाविति। चेत् विषमपादयोः तगणमगणरगणगुरवः स्युः समपादयोः सगणनगणमगणयगणाः स्युः, तर्हि सा संपातशीला नाम भवति ॥ ७१ ॥

विलोमे आद्याक्षरहीना ऽर्थात् पातशीला ॥ ७२ ॥

यदि विषमपादयोः सगणनगणभगणयगणाः स्युः समपादयोः तगणभगणरगणगुरवः स्युः, तदा पातशीलानामवृत्तं बोध्यम् ॥ ७२ ॥

कामाक्षी—

विषमे यदि सौ नगणयुगलगौ। कामाक्षी मो भनलगुरु समे ॥७३॥
। । ऽ । । ऽ । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ

विषम इति। यदि विषमपादयोः द्वौ सगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात् तथा समपादयोः भगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः, तदा कामाक्षीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ७३ ॥

विलोमे बद्धास्यम् ॥ ७४ ॥

यदि विषमपादयोः भगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः समे द्वौ सगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तर्हि बद्धास्यनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ७४ ॥

साचीकृतवदना—

नयभगगाः पूर्वत्र ततश्चेत्। साचीकृतवदनाऽत्र तनभसाः ॥७५॥
। । । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ । । । । ऽ

नेति। चेत् अत्र विषमपादयोः नगणयगणभगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् समपादयोः तगणनगणभगणसगणाः स्युः, तर्हि साचीकृतवदनानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ७५ ॥

विलोमेऽवाचीकृतवदना ॥ ७६ ॥

यदि विषमपादयोः तगणनगणभगणसगणाः स्युः समपादयोः नगणयगणभगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तर्हि अवाचीकृतवदनानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ७६ ॥

कमलाकरा—

दोधकवृत्तमियं विषमे स्याद् भनौ यदि कमलकरा च समे ज्यौ ७७
ऽ । । । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ

दोधकेति। यदि विषमपादयोः दोधकवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः भगणनगणजगणयगणाः स्युः, तदा इयं कमलकरा नाम स्यात् ॥७७॥

विलोमेऽकुसुमचरम् ॥ ७८ ॥

यदि विषमपादयोः भगणनगणजगणयगणाः स्युः समपादयोः दोधकवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि कुसुमचरनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ७८ ॥

नवनीलता-अवनीलता-अवलीलता च—

विषमे सगणौ जगौ समे। सभजा रोऽत्र नवनीलता स्मृता ॥७९॥
। । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ । । ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ । ऽ

विषम इति । यदि अत्र विषमपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्यातां, समपादयोः सगणभगणजगणरगणाः स्युः, तदा नवनीलता-नामकं वृत्तं स्यात्, 'अवनीलता' 'अवलीलता' चेत्यन्यदपि नामद्वय-मस्य वृत्तस्य बोध्यम् ॥ ७९ ॥

विलोमे करीरिता ॥ ८० ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणजगणरगणाः स्युः समपादयोः द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तर्हि करीरितानामकं वृत्तं स्यात् ॥८०॥

शरावती—

नगणयुगरया भवेयुरादौ । इतरस्मिन्सभनजरगणाः शरावती ॥८१॥

I I I I I I S I S I S S I I S S I I I I I I S I S I S

नगणेति । यदि विषमपादयोः द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेताम् तथा समपादयोः सगणभगणनगणजगणरगणाः भवेयुः, तदा शरावती-नामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ८१ ॥

विलोमे बृहच्छरावती ॥ ८२ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणनगणजगणरगणाः भवेयुः समपा-दयोः द्वौ नगणौ रगणयगणौ च भवेताम्, तदा बृहच्छरावतीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ८२ ॥

वैयाली—

ननरलगुरवो यदा समे । वैयाली मसजा गुरुः समे ॥ ८३ ॥

I I I I I I S I S I S S S S I I S I S I S

नेति । यदा विषमपादयोः द्वौ नगणौ रगणलघुगुरवश्च स्युः सम-पादयोः मगणसगणजगणगुरवः स्युः, तदा वैयालीनामकं वृत्तं ज्ञेयम्॥८३॥

विलोमे करधा ॥ ८४ ॥

यदि विषमपादयोः मगणसगणजगणगुरवः स्युः समपादयोः द्वौ नगणौ रगणलघुगुवरश्च स्युः, तदा करधानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ८४ ॥

प्रमोदपरिणीता—

इह यदि विषमे च नौ रजौ गुरू चेत् । नजजभयाश्च समे प्रमोदपरिणीता

I I I I I I S I S I S I S S I I I I S I I S I S I I I S S

इहेति । यदि इह विषमपादयोः द्वौ नगणौ रगणजगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, समपादयोः नगणजगणौ जगणभगणयगणाश्च स्युः, तदा प्रमोदपरिणीतानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ८५ ॥

प्रमोदपदम्—

विलोमे प्रमोदपदम् ॥ ८६ ॥

यदि विषमपादयोः नगणजगणौ जगणभगणयगणाश्च स्युः समपादयोः द्वौ नगणौ रगणजगणौ द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा प्रमोदपदनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ८६ ॥

वैसारी—

यत्र प्रथमे रवोन्मुखी । वैसारी परतो यदा विराट् ॥ ८७॥

यत्रेति । यदा यत्र विषमपादयोः रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः विराड्वृत्तलक्षणं स्यात्, तदा तत् वैसारीनामकंवृत्तं स्यात् ॥ ८७ ॥

वासववन्दिता—

विलोमे वासववन्दिता ॥ ८८ ॥

यदि विषमपादयोः विराड्वृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा वासववन्दिता नामकं वृत्तं भवेत् ॥ ८८ ॥

प्रतिविनीता—

यदि विषमे नो यजौ रगौ भवेयुः । सभरा नश्च गुरू समे प्रतिविनीता ८९.
। । । । S S । S । S । S S । । S S । । S । S । । । S S

यदीति । यदि विषमपादयोः नगणयगणजगणरगणगुरवः भवेयुः, समपादयोः सगणभगणरगणनगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा प्रतिविनीतानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ८९ ॥

अतिप्रतिविनीता—

विलोमे अतिपूर्वा अर्थादतिप्रातिविनीता ॥ ९० ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणनगणा द्वौ गुरू च स्याताम् समपादयोः नगणयगणजगणरगणगुरवः भवेयुः, तदा अतिप्रतिविनीता नामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९० ॥

मार्दङ्गी—मातङ्गी च—

विषमे सनसनगगाः किल भवेयुः ।
। । S । । । । । S । । । S S

मार्दङ्गी भवति समे च मनजननयगणाश्चेत् ॥ ९१ ॥
S S S । । । । S । । । । । । । । । S S

विषम इति । चेत् विषमपादयोः सगणनगणौ पुनः सगणनगणौ ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, समपादयोः मगणनगणजगणनगणाः भवेयुः ततो नगणयगणौ च स्याताम्, तदा मार्दङ्गीनामकं वृत्तं भवति, मातङ्गीति नामान्तरमस्य वृत्तस्य ज्ञेयम् ॥ ९१ ॥

उभयतः समा ॥ ९२ ॥

यदि विषमपादयोः मगणनगणजगणनगणाः नगणयगणौ च स्याताम्

समपादयोः सगणनगणौ पुनः सगणनगणौ ततो द्वौ गुरू च स्याताम्, तदा मार्दङ्गीनामकमेव वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ९२ ॥

अवरोधवनिता—

द्रुतविलम्बितपादलगा यदाऽसमे। ससजाश्च भयौ समेऽवरोधवनिता स्यात्
। । । S । । S । । S । S । S । । S । । S । S । S । । । S S

द्रुतेति। यदा विषमपादयोः नगणभगणौ भगणरगणौ लघुगुरू च स्याताम्, समपादयोः द्वौ सगणौ जगणभगणयगणाश्च स्युः, तदा अवरोधवनितानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९३ ॥

उभयतः समा ॥ ९४ ॥

यदि विषमपादयोः द्वौ सगणौ जगणभगणयगणाश्च स्युः, समपादयोः नगणभगणौ भगणरगणौ लघुगुरू च स्याताम्, तदा अवरोधवनितानामकमेव वृत्तं स्यात् ॥ ९४ ॥

शिशिरशिखा—

विषमपदगता सुभद्रिका। शिशिरशिखा यदि मालती समे ॥९५॥
। । । । । । S । S । S । । । । S । । S । S । S

विषम इति। यदि विषमपादयोः सुभद्रिकावृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः मालतीवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा शिशिरशिखानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ९५ ॥

विलोमे मृदुमालती ॥ ९६ ॥

यदि विषमपादयोः मालतीवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः सुभद्रिकावृत्तलक्षणं स्यात्, तदा मृदुमालतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९६ ॥

समुद्रकान्ता—

पूर्वं किल चेद्भवेन्नमेरुः। पश्चाद्विश्वविराट् समुद्रकान्ता ॥ ९७ ॥
S S । । S । S । S S S S S । । S । । S । S S

पूर्वमिति। चेत् विषमपादयोः नमेरुवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः विश्वविराड्वृत्तलक्षणं स्यात्, तदा समुद्रकान्तानामकं वृत्तं भवेत् ।९७।

कान्ता—

विलोमे आद्यपदहीना ऽर्थात् कान्ता ॥ ९८ ॥

यदि विषमपादयोः विश्वविराड्वृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः नमेरुवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा कान्तानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९८ ॥

वासववासिनी—

यदि कुररीरुतापदलगा विषमे समे तो जो भजजगुरू भवति वासववासिनी
। । । । S । S । । । । । । S । S S S । । S । S । । । S । । S । S

यदि इति । यदि विषमचरणयोः नगणजगणभगणजगणाः तथा ल-घुगुरू पुनः लघुगुरू च स्याताम्, समचरणयोः तगणजगणभगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम्; तदा वासववासिनीनामकं वृत्तं भवति ॥ ९९ ॥

विलोमे आद्यपदहीनाऽर्थाद् वासिनी ॥ १०० ॥

यदि विषमपादयोः तगणजगणभगणजगणाः जगणगुरू च स्याताम् समपादयोः नगणजगणभगणजगणाः लघुगुरू पुनः लघुगुरू पुनः लघु-गुरू च स्यातां तदा वासिनीनामकं वृत्तं भवति ॥ १०० ॥

आसववासिता—

नभजराश्च विषमे च यो यदा समे स्यात् ।
। । । ऽ । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

सभरा आसववासितो जसौ च गुरुरेषा ॥ १०१ ॥
। । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ । । । ऽ ऽ

नेति । यदा विषमपादयोः नगणभगणजगणरगणयगणाः स्युः, सम-पादयोः सगणभगणरगणजगणसगणगुरवः स्युः, तदा एषा आसव-वासिता नाम स्यात् ॥ १०१ ॥

विलोमे नञ्पूर्वाऽर्थादनासववासिता ॥ १०२ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणजगणसगणगुरवः स्युः समपा-दयोः नगणभगणजगणरगणयगणाः स्युः, तदा अनासववासितानामकं-वृत्तं स्यात् ॥ १०२ ॥

सुरहिता—

ननससगुरुविषमेथसमेस्यात् । तो नत्रयगुरु भवति सुरहिता॥१०३॥
। । । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । । । । । । ऽ

नेति । यदि विषमपादयोः द्वौ नगणौ द्वौ सगणौ एकः गुरुश्च स्यात् समपादयोः तगणनगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, तदा सुरहिता नामकं वृत्तं भवति ॥ १०३ ॥

विलोमे अतिपूर्वा ऽर्थादतिसुरहिता ॥ १०४ ॥

यदि विषमपादयोः तगणनगणौ द्वौ नगणौ एकः गुरुश्च स्यात्, समपादयोः द्वौ नगणौ द्वौ सगणौ एकः गुरुश्च स्यात् तदा अतिसुरहिता नामकं वृत्तं भवति ॥ १०४ ॥

समयवती—

त्नौ त्लौ गुरुविषमे यत्र समे । समना लो गः स्यात्समयवती॥१०५॥
ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । ऽ

त्नाविति । यत्र विषमपादयोः तगणनगणतगणलघुगुरवः स्युः सम-

पादयोः तगणनगणतगणलघुगुरवः स्युः, तत् समयवतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०५ ॥

अयवती—

विलोम उपसर्गहीना ऽर्थादयवती ॥ १०६ ॥

यत्र विषमपादयोः सगणभगणनगणलघुगुरवः स्युः समपादयोः तगण नगण तगण लघुगुरवः स्युः तत्, अयवतीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०६ ॥

वियद्वाणी—

मःस्जौ मो विषमे यदा तदन्यस्मिन् । सभरया गुरुर्वै भवेद्वियद्वाणी १०७

S S S I I S I S I S S S I I S S I I S I S I S S

म इति । यदा विषमपादयोः मगणसगणजगणमगणाः स्युः, समपादयोः सगणभगणरगणयगणगुरवः स्युः, तत् तर्हि वियद्वाणीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ १०७ ॥

उभयतः समा ॥ १०८ ॥

यदि विषमपादयोः सगणभगणरगणयगणगुरवः स्युः समपादयोः मगणसगणजगणमगणाः स्युः, तर्हि वियद्वाणीनामकमेव वृत्तं भवेत् । १०८ ।

मदाक्रान्ता—

विषमेससजरगौयदाभवेयुरन्यस्मिन्मसजारगैगुरुर्मदाक्रान्ता ॥ १०९ ॥

I I S I I S I S I S I S I S S S I I S I S I S I S S S

विषम इति । यदा विषमपादयोः द्वौ सगणौ जगणरगणगुरवश्च भवेयुः, समपादयोः मगणसगणजगणरगणाः द्वौ गुरू च भवेताम्, तदा मदाक्रान्तानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १०९ ॥

संमदाक्रान्ता—

विलोमे संपूर्वा ऽर्थात् संमदाक्रान्ता ॥ ११० ॥

यदि विषमपादयोः मगणसगणजगणरगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, समपादयोः द्वौ सगणौ जगणरगणगुरवश्च स्युः, तदा संमदाक्रान्तानामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११० ॥

लास्यलीलालयः—

स्याद्भाजनशीला पूर्वपादे च तस्मात् ।

पुष्पशकटिका चेल्लास्यलीलालयः स्यात् ॥ १११ ॥

स्यादिति । चेत् विषमपादयोः भाजनशीलावृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः पुष्पशकटिकावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि लास्यलीलालयनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १११ ॥

लास्यलीला—

विलोमे चरमपदहीनाऽर्थाल्ल् लास्यलीला ॥ ११२ ॥

यदि विषमपादयोः पुष्पशकटिकावृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः भाजनशीलावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि लास्यलीलानामकं वृत्तं स्यात्।११२।

मधुवारि—

विषमे यदा भवति मञ्जुभाषिणी। अट्टासिनी च समे भवेन्मधुवारि ॥

विषम इति। यदा विषमपादयोः मञ्जुभाषिणीवृत्तलक्षणं भवति, समपादयोः अट्टासिनीवृत्तलक्षणं भवति, तदा मधुवारिनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ११३ ॥

विलोमे निःपूर्वमर्थाद् निर्मधुवारि ॥ ११४ ॥

यदि विषमपादयोः अट्टासिनीवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः मञ्जुभाषिणीवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा निर्मधुवारिनामकं वृत्तं भवति।११४।

धीरावर्त्तः—

वृत्तं यत्र स्याद्विषमे मत्तमयूरो धीरावर्त्तो यदि च समे लीलालोलः।

वृत्तमिति। यदि यत्र विषमपादयोः मत्तमयूरवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः लीलालोलवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि धीरावर्त्तनामकं तद्वृत्तं स्यात् ॥ ११५ ॥

उभयतः समः ॥ ११६ ॥

यदि विषमपादयोः लीलालोलवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः मत्तमयूरवृत्तलक्षणं स्यात, तर्हि धीरावर्त्तनामकमेव वृत्तं स्यात् ॥ ११६ ॥

उपोद्गता—

विमला प्रथमे यदा परस्मिन्। बधिरा तर्हि भवेदुपोद्गतेयम् ॥११७॥

विमलेति। यदा विषमपादयोः विमलावृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः बधिरावृत्तलक्षणं स्यात, तर्हि इयम् उपोद्गतानाम भवेत् ॥११७॥

उभयतः समा ॥ ११८ ॥

यदि विषमपादयोः बधिरावृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः विमलावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि उपोद्गतानामकमेव वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ११८ ॥

औपगवम्—

कनकमञ्जरीपूर्वतो भवेदौपगवं ततो वारयात्रिकम् ॥ ११९ ॥

कनकेति। यदि विषमपादयोः कनकमञ्जरीवृत्तलक्षण स्यात्, समपादयोः वारयात्रिकवृत्तलक्षणं स्यात, तर्हि औपगवनामकं वृत्तं भवेत् ११९

औपगवीतम्—

विलोम औपगवीतम् ॥ १२० ॥

यदि विषमपादयोः वारयात्रिकवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः कन-

कमञ्जरीवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि औपगवीतम् नाम वृत्तं स्यात् ॥१२०॥

अतैलम्—अत्तिलं च—

मुखे भवेच्चेद्विशालप्रभं। पश्चादतैलं विशालान्तिकम् ॥ १२१ ॥

मुख इति। चेत् विषमपादयोः विशालप्रभवृत्तलक्षणं भवेत्, समपादयोः विशालान्तिकवृत्तलक्षणं भवेत्, तर्हि अतैलनामकं वृत्तं स्यात्, अर्तिलम् इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ १२१ ॥

विलोमे विश्वप्रमा ॥ १२२ ॥

यदि विषमपादयोः विशालान्तिकवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः विशालप्रभवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि विश्वप्रमानामकं वृत्तं स्यात् ॥१२२॥

उपसरसीकम्—

शरमेयोपसरसीकमथादौ। नीरान्तिकं तदनु चेन्नवतीदम् ॥१२३॥

शरेति। चेत् विषमपादयोः शरमेयावृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः नीरान्तिकवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि इदम् उपसरसीकनामकं वृत्तं भवति ॥ १२३ ॥

सरसीकम्—

विलोमे उपसर्गहीनम् अर्थात् सरसीकम् ॥ १२४ ॥

यदि विषमपादयोः नीरान्तिकवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः शरमेयावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि सरसीकनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १२४ ॥

अर्धरुतम्—

यत्र विषमगतपङ्क्तावलिरिदमर्धरुतमनुगपङ्क्तवती यदि ॥ १२५ ॥

यत्रेति। यदि विषमपादयोः पङ्क्तावलीवृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः पङ्क्तवतीवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि इदम् अर्धरुतनामकं वृत्तं स्यात्, पङ्क्तावलीत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ १२५ ॥

विलोमेऽल्परुतम् ॥ १२६ ॥

यदि विषमपादयोः पङ्क्तवतीवृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः पङ्क्तावलिवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि अल्परुतनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १२६ ॥

अर्भकपङ्क्तिः—

वधिरात्रार्भकपङ्क्तिरादितश्चेत्। स्याद्वलभी तदनन्तरं तदाऽसौ ॥१२७॥

वधिरेति। चेत् विषमपादयोः वधिरावृत्तलक्षणं स्यात्, समपादयोः वलभीवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा असौ अर्भकपङ्क्तिः नाम स्यात् ॥१२७॥

विलोम उत्पोहा।

एतदेव लक्षणतः स्पष्टयति—

उलपोहा—

स्याद्वलभी पुरतो यदोलपोहा। वधिरा स्यात्तदनन्तरं यथोक्तम् १२८

स्यादिति। यदा विषमपादयोः वलभीवृत्तलक्षणं समपादयोर्वधिरावृत्तलक्षणं च स्यात्, तदा उलपोहानामकं वृत्तं स्यात्॥ १२८॥

आलोलघटिका—

सहजविषमे यदा भवेदालोलघटिका समेऽहिला॥ १२९॥

सहजेति। यदा विषमपादयोः सहजावृत्तलक्षणं स्यात् समपादयोः अहिलावृत्तलक्षणं स्यात्, तदा आलोलघटिकानामकं वृत्तं बोध्यम्॥ १२९॥

विलोमे आद्यपदहीनाऽर्थाद् घटिका॥ १३०॥

यदि विषमपादयोः अहिलावृत्तलक्षणं समपादयोश्च सहजावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि घटिकानामकं वृत्तं ज्ञेयम्॥ १३०॥

कलना—

विषमे यदा भवति वै कलहंसः। कलना समे भवति मञ्जुभाषिणी १३१

विषम इति। यदा विषमपादयोः कलहंसवृत्तलक्षणं भवति समपादयोः मञ्जुभाषिणीवृत्तलक्षणं भवति तदा कलनानामकं वृत्तं भवति॥ १३१॥

विलोमे मतुप्प्रत्ययान्ताऽर्थात् कलनावती॥ १३२॥

चेत् विषमपादयोः मञ्जुभाषिणीलक्षणं समपादयोश्च कलहंसलक्षणं स्यात्, तर्हि कलनावतीनामकं वृत्तं बोध्यम्॥ १३२॥

अमरावती—यमवती च—

स्यादयुग्मके रजौ रजौ समे च। जरौ जरौ गुरुर्यदाऽमरावतीयम् १३३

ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। । ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽ। ऽऽ

स्यादिति। यदा विषमपादयोः रगणजगणरगणजगणाः स्युः समपादयोः जगणरगणजगणरगणगुरवः स्युः, तदा इयम् अमरावतीनाम स्यात्, यमवतीत्यपि नामान्तरमस्य बोध्यम्॥ १३३॥

उभयतः समा॥ २३४॥

यदि विषमपादयोः जगणरगणजगणरगणगुरवः स्युः समपादयोः रगणजगणरगणजगणाः स्युः, तर्हि अमरावतीनामकमेव वृत्तं स्यात्॥ १३४॥

इति वर्णप्रस्तारे अर्धसमवृत्तानि॥ १३४॥

अथ विषमवृत्तानि ।

उद्गता—

प्रथमे सजौ किल सलौ च नसजगुरुकाण्यनन्तरम् ।
। । S । S । । । S । । । । । । S । S । S

यद्यथ भनभगाः स्युरथो सजसाजगौ च भवतीयमुद्गता ॥ १ ॥
S । । । । । S । । S । । S । S । । । S । S । S

प्रथम इति । यदि प्रथमे पादे सगणजगणसगणलघवः स्युः, अनन्तरम् अर्थात् द्वितीये पादे नगणसगणजगणगुरवः स्युः, अथ तृतीये पादे भगणनगणभगणगुरवः स्युः अथो चतुर्थे पादे सगणजगणसगणजगणगुरवः स्युः, तर्हि इयम् उद्गता नाम भवति ॥ १ ॥

अपरोद्गता—

प्रथमे सजौ किल नगुरू नसजगुरुकाण्यनन्तरम् ।
। । S । S । । । । S । । । । । S । S । S

यद्यथभनजलगाः स्युरथो सजसा जगौ तदपरेयमुद्गता ॥ २ ॥
S । । । । । । । S । । S । । S । S । । । S । S । S

प्रथम इति । यदि प्रथमे पादे सगणजगणनगणगुरवः स्युः द्वितीये पादे नगणसगणजगणगुरवः स्युः, तृतीये पादे भगणनगणजगणलघुगुरवः स्युः चतुर्थे पादे सगणजगणसगणजगणगुरवः स्युः, तत् तर्हि इयम् अपरा अन्या द्वितीया उद्गता नाम भवति ॥ २ ॥

अपरोद्गता—

प्रथमे सजौ यदा भगुरू भः सजगुरवो द्वितीयके ।
। । S । S । S । । S S । । । । S । S । S

ततश्च जो भजलगाः स्युरथो रो जसौ जगौ तदपरेयमुद्गता ॥३॥
। S । S । । । S । । S S । S । S । । । S । S । S

प्रथम इति । यदा प्रथमे पादे सगणजगणभगणगुरवः स्युः, द्वितीये पादे भगणसगणजगणगुरवः स्युः, ततः तृतीये पादे जगणभगणजगणलघुगुरवः स्युः चतुर्थे पादे रगणजगणसगणजगणगुरवः स्युः, तत् तदा इयम् अपरा तृतीया उद्गता भवति ॥ ३ ॥

अपरोद्गता—

प्रथमे सो भसगणलाश्च नयुगलजगणगास्ततः ॥
। । S S । । । । S । । । । । । । । S । S

यद्यथ भजौ जगणो लघुगौ सजसा जगौ तदपरेयमुद्गता ॥ ४ ॥
S । । । S । । S । । S । । S । S । । । S । S । S

प्रथम इति । यदि प्रथमे पादे सगणभगणसगणलघवः स्युः ततः द्वितीये पादे द्वौ नगणौ जगणगुरू च स्याताम्, तृतीये पादे भगणजगणौ जगणलघुगुरवश्च स्युः चतुर्थे पादे सगणजगणसगणजगणगुरवः स्युः, तदा इयम् अपरा चतुर्थी उद्गता नाम भवति ॥ ४ ॥

अपरोद्गता—

प्रथमे सो भसलघवश्च लतौ जो रगणोऽप्यनन्तरम् ।
। । S S । । । । S । । S S । । S । S । S

अथ चेत्सजौ भगौ परतः ततो जयसा जो गुरु चापरोद्गता ॥५॥
। । S । S । S । । S । S । । S S । । S । S । S

प्रथम इति । चेत् प्रथमे पादे सगणभगणसगणलघवः स्युः द्वितीये पादे लघुतगणजगणरगणाः स्युः तृतीये पादे सगणजगणभगणगुरवः स्युः चतुर्थे पादे जगणयगणसगणजगणगुरवः स्युः, तर्हि इयम् अपरा पञ्चमी उद्गता नाम भवति ॥ ५ ॥

सौरभम्—

अयमुद्गता सदृशमेव पदमिह तृतीयमन्यथा ।
। । S । S । । । S । । । । । । S । S । S

जायते रनभगैर्ग्रथितं कथयन्ति सौरभमिदं मनीषिणः ॥ ६ ॥
S । S । । । S । । S । । S । S । । । S । S । S

अयमिति । चेत् इह पदत्रयम् अर्थात् प्रथमद्वितीयचतुर्थपदानि उद्गतासदृशम् एव उद्गतालक्षणघटितानि एव स्युः तृतीयं पदं रगणनगणभगणगुरुभिः ग्रथितं सत् अन्यथा जायते तर्हि मनीषिणः इदम् सौरभनामकं वृत्तं कथयन्ति ॥ ६ ॥ अस्यापि कथितोद्गतावत्पञ्च भेदाः स्पष्टम् ।

ललितम्—

नयुगं सकारयुगलं च भवति चरणे तृतीयके ।
। । S । S । । । S । । । । । । S । S । S

अहिपति भणितमिदं ललितं यदि शेषमस्य सकलं यथोद्गता ॥७॥
। । । । । । । । S । । S । । S । S । । S । । । S

नेति । यदि अस्य तृतीयके चरणे द्वौ नगणौ द्वौ सगणौ च स्यातां शेषं सकलं यथा उद्गता तथा स्यात् अर्थात् प्रथमद्वितीयचतुर्थपदानि उद्गतालक्षणलक्षितानि स्युः तदा इदम् अहिपतिभणितं ललितनामकं वृत्तम्भवति ॥ ७ ॥ अस्यापि यथा वैतालीकं तथैव भेदाः, स्पष्टम् ।

प्रथमे चरणं च सौ जगौ वैतालीकमिदं द्वितीयके ।
। । S । । S । S । S S S S । । S । S । S

मसजगुरुस्तृतीयके च नौ रलगास्तुर्यपदे स्भरा लगौ ॥ ८ ॥
। । । । ।ऽ।ऽ । ऽ ।। ऽ ऽ । ।ऽ। ऽ । ऽ

प्रथम इति । चेत् अत्र प्रथमे चरणे द्वौ लगणौ जगणगुरू च स्याताम्, द्वितीये चरणे मगणसगणजगणगुरवः स्युः, तृतीयचरणे द्वौ नगणौ रगणलघुगुरवश्च स्युः तुर्यपदे सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः, तर्हि इदं वैतालीकनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ८ ॥

वर्त्तिकाविलसितम्—

आदितो यदि रथोद्धतापदं स्वागतापदमनन्तरमेव ।
ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । । ऽ ।

तदनु भाविनीछन्दसः पदं वर्त्तिकाविलसितं रनौ रौ ततः ॥ ९ ॥
। । । ऽ । ऽ । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ

आदित इति । यदि प्रथमचरणे रथोद्धतावृत्तलक्षणं स्यात् द्वितीयचरणे स्वागतावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीयचरणे भाविनीवृत्तलक्षणं स्यात् चतुर्थचरणे रगणनगणौ द्वौ रगणौ च स्याताम्, तर्हि वर्त्तिकाविलसितं नाम वृत्तं स्यात् ॥ ९ ॥

चिरकरका—

प्रथमे ससजं गुरुर्भवेत् सभरा लो गुरु च द्वितीयके ।
। । ऽ । । ऽ । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ

चेत्स्युस्तजरास्तृतीयके चिरकरका न्जजराश्चतुर्थके ॥ १० ॥
ऽ ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ । । । । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ

प्रथम इति । चेत् प्रथमे पादे द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम् द्वितीये पादे सगणभगणरगणलघुगुरवः स्युः तृतीये पादे तगणजगणरगणाः स्युः चतुर्थे पादे नगणजगणौ जगणरगणौ च स्याताम्, तर्हि चिरकरकानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १० ॥

भौजङ्गम्—

प्रथमे ससजं गुरू द्वितीये सनजा रगणयकारकौ तथा तृतीये ।
। । ऽ । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ

नयुगभसलगायदि च चतुर्थके मोनोनोनमगणगुरुरपि च भौजङ्गं स्यात्
। । । । । । ऽ । । । । ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ

प्रथमे इति । यदि प्रथमे पादे द्वौ सगणौ एकः जगणः द्वौ गुरू च स्याताम् तथा द्वितीये पादे सगणनगणजगणरगणाः स्युः तथा तृतीये पादे द्वौ नगणौ भगणसगणलघुगुरवश्च स्युः तथा चतुर्थे पादे मगणनगणौ द्वौ मगणौ मगणगुरू च स्यताम्, तर्हि भौजङ्गनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ११ ॥

दरदपूरम्—

नयुगलसलगुरवो मुखे सभना रश्च यदि तदनन्तरम् ।

। । । । । । । । S । S । । S S । । । । । S । S

तदनु च नोजभौ जगणगौ ततः त्नौरो नगगुरवो भवेद्दरदपूरम् ॥१२॥

। । । । S । S । । । S । S S S । । । । । S । S । । । S S

नेति । यदि प्रथमपादे द्वौ नगणौ सगणलघुगुरवश्च स्युः द्वितीये पादे सगणभगणनगणरगणाः स्युः तृतीये पादे नगणजगणभगणजगणगुरवः स्युः चतुर्थे पादे तगणनगणनगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि दरदपूरनामकं वृत्तम्भवेत् ॥ १२ ॥

कलम्बडम्बरम्—

नगणभौ भगणो रगणो यकार आदौ

। । । S । । S । । S । S । S S

सभसा जो रगणगुरू यदा द्वितीयपादे ।

। । S S । । । । S । S । S । S S

नयुगलमपि रेफजौ रगौ तृतीयपादे ।

। । । । । । S । S । S । S । S S

तुर्ये मो नजरयगाः कलम्बडम्बरं तत् स्यात् ॥ १३ ॥

S S S । । । । S । S । S । S S S

नेति । यदा आदौ प्रथमपादे नगणभगणौ भगणरगणमगणाश्च स्युः द्वितीयपादे सगणभगणसगणजगणरगणगुरवः स्युः तृतीयपादे द्वौ नगणौ रगणजगणरगणगुरवश्च स्युः चतुर्थपादे मगणनगणजगणरगणयगणगुरवः स्युः, तत् तर्हि कलम्बडम्बरनामकं वृत्तं स्यात् ॥ १३ ॥

शरत्क्षामा—

नगणभौ जरगणौ यदा मुखे सभजारेफसगणौ द्वितीयके च ततः ।

। । । S । । । S । S । S । । S S । । । S । S । S । । S

भोनसजगणगुरवश्चतुर्थके मोनः सो जगणमगणौ भवेच्छरत्क्षामा १४

S । । । । । । । S । S । S S S S । । । । । S । S । S S S

नेति । यदा मुखे प्रथमपादे नगणभगणजगणरगणाः स्युः द्वितीयपादे सगणभगणजगणरगणसगणाः ततः तृतीयपादे भगणनगणसगणजगणगुरवः स्युः चतुर्थपादे मगणनगणसगणजगणरगणा स्युः, तर्हि शरत्क्षामानामकं वृत्तं भवेत् ॥ १४ ॥

उपवैतालिकम्—

ईहामृगीसदृशा यत्र पादाः चेत्स्युस्त्रयः किल पादस्तृतीयः ।

वीरासिकातुल्य इहास्ति केवलं वृत्तं भवेदुपवैतालिकं तत् ॥१५॥

इहेति । चेत् इह यत्र त्रयः प्रथमद्वितीयचतुर्थाः पादाः ईहामृगी-सदृशाः ईहामृगीवृत्तलक्षणलक्षिताः स्युः तृतीयः पादः केवलं वीरासिकातुल्यः इन्द्रवंशालक्षणलक्षितः अस्ति, तर्हि तत् वृत्तम् उपवैतालिकं नाम भवेत् ॥ १५ ॥

पराथिनी—

नयसगणाश्चेत्प्रथमे जतौ भगौ च द्वितीयपदे ।
। । । । S S । । S । S । S S । S । । S

भो मसकारौ चापि ततः तो जो रगगं परार्थिनी तुर्ये ॥ १६ ॥
S । । S S S । । S S S । । S । S । S S S

नेति । चेत् प्रथमे पादे नगणयगणसगणाः स्युः द्वितीयपादे जगणनगणभगणगुरवः स्युः ततः तृतीयपादे भगणमगणसगणा स्युः तुर्ये चतुर्थे पादे तगणजगणरगणाः द्वौ गुरू च स्याताम्, तर्हि परार्थिनीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् वरार्थिनीत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ १६ ॥

उदया—

नजनगणगुरु च मुखे सभसास्स्युर्यदि च ततः ।
। । । । । S । । । । S । । S S । । । । S

त्रिनगणलघुगुरु च ततो मो नो गस्तत इयमुदया ॥ १७ ॥
। । । । । । । । । S S S S । । । । । । S

नेति । यदि प्रथमे पादे नगणजगणनगणगुरवः स्युः ततः द्वितीयपादे सगणभगणसगणाः स्युः ततः तृतीयपादे त्रयः नगणाः लघुगुरू च स्याताम् ततः चतुर्थपादे मगणनगणौ नगणगुरू च स्याताम् तदा इयम् उदया नाम ज्ञेया ॥ १७ ॥

महातुरा—

प्रथमे सनसगणला गुरुः सगणो भो नगणरगणौ ततः ।
। । S । । । । । S । S । । S S । । । । । S । S

तो जो नगणौ यदि च तृतीयके तुर्ये मो नजरगणा महातुरा १८
S S । । S । । । । । S । S S S S । । । । S । S । S

प्रथम इति । यदि प्रथमे पादे सगणनगणसगणलघुगुरवः स्युः ततः द्वितीयपादे मगणभगणनगणरगणाः स्युः तृतीये पादे तगणजगणनगणरगणाः स्युः तुर्ये पादे मगणनगणजगणरगणाः स्युः, तर्हि महातुरानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १८ ॥

मन्देहा—

नगणयुगभसाश्च यदि मुखे मो नो नो लघुगुरुरपि ततः ।
। । । । । । S । । । । S S S S । । । । । । । S

भः सजगणगास्तृतीयके मन्देहा म्तौ रश्चतुर्थके ॥ १९ ॥
S I I I I S I S I S S S S S S I S I S

नेति। यदि मुखे प्रथमे पादे द्वौ नगणौ भगणसगणौ च स्याताम् ततः द्वितीये पादे भगणनगणौ नगणलघुगुरवश्च स्युः तृयीयके पादे भगणसगणजगणगुरवः स्युः चतुर्थके पादे मगणनगणरगणाः स्युः, तर्हि मन्देहानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १९ ॥

नेदिष्ठा—

आदौ स्युर्मनभला गुरु यदा नगणयकारौ जभौ ततो गुरुयुग्मम् ।
S S S I I I S I I I S I I I I S S I S I S I I S S

तोनोरनगणगास्तृतीयचरणे नेदिष्ठामनजनयाभवति च चतुर्थे ॥२०॥
S S I I I I S I S I I I S S S S I I I I S I I I I I S S

आदाविति। यदा आदौ प्रथमचरणे मगणनगणभगणलघुगुरवः स्युः ततः द्वितीयचरणे नगणयगणजगणभगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् तृतीयचरणे तगणनगणरगणनगणगुरवः स्युः चतुर्थे चरणे मगणनगणजगणनगणयगणाः स्युः, तर्हि नेदिष्ठानामकं वृत्तं भवति ॥२०॥

विशकण्ठी—

प्रथमतो नभरा यदा । तदनन्तरमत्र सौ जगौ ।
I I I S I I S I S I I S I I S I S I S

नयुगलरलगास्तृतीयके विशकण्ठीसभसजगाश्चतुर्थके ॥ २१ ॥
I I I I I I S S S I S I I S S I I I I S I S I S

प्रथमत इति। यदा अत्र प्रथमे पादे नगणभगणाः स्युः तदनन्तरम् द्वितीये पादे द्वौ सगणौ जगणगुरू च स्याताम् तृतीयके द्वौ नगणौ रगणलघुगुरवश्च स्युः चतुर्थके सगणभगणसगणजगणगुरवः स्युः, तदा विशकण्ठीनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ २१ ॥

मञ्जिष्ठा—

प्रथमे यदितारकवृत्तपदं स्यात् तदनन्तरं च कलहंसपदं चेत् ।
I I S I I I I I S I I S S I I S I S I I I S I I S S

तदनन्तरं च यदि मञ्जुभाषिणी मञ्जिष्ठा भवति ततः प्रहर्षिणी चेत्२२
I I S I S I I I S I S I S S I S I I I S I S I S S

प्रथम इति। यदि प्रथमे पादे तारकवृत्तलक्षणं स्यात् चेत् तदनन्तरं द्वितीये पादे कलहंसवृत्तलक्षणं स्यात् चेत् तदनन्तरं तृतीये पादे मञ्जुभाषिणीवृत्तलक्षणं स्यात् चेत् ततः चतुर्थे पादे प्रहर्षिणीवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि मञ्जिष्ठानामकं वृत्तं भवति ॥ २२ ॥

संकलिः—

प्रथमपदे यदि तामरसं स्यात् दोधकवृत्तपदं तत एव ॥
। । । । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । ऽ । । ऽ । । ऽ ।
भवति तदितरपदे खलु चण्डी संकलिरिति चरमे पथिकान्ता२३
। । । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ । । । । । । ऽ । । ऽ ऽ

प्रथमेति । यदि प्रथमपादे तामरसवृत्तलक्षणं स्यात् ततः द्वितीयपादे दोधकवृत्तलक्षणं स्यात् तदितरपदे तृतीयपदे चण्डीवृत्तलक्षणं स्यात् चरमे पदे पथिकान्तावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि संकलिः इति नामकं वृत्तं भवति ॥ २३ ॥

कुथिनी—

प्रथमपदे यदि वार्त्ताहारी भवति तदितरपदे शुद्धान्तः ।
। । । । ऽ । । ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ
पादे भवति तृतीयकूलं कुथिनी चरमपदे सौधाङ्घ्रिः ॥ २४ ॥
ऽ ऽ । । । । ऽ । ऽ । । । ऽ । । । । ऽ ऽ ऽ ऽ

प्रथम इति । यदि प्रथमपदे वार्त्ताहारीवृत्तलक्षणं स्यात् तदितरपदे द्वितीयपदे शुद्धान्तवृत्तलक्षणं भवति तृतीयपादे कूलवृत्तलक्षणं भव-ति चरमपदे चतुर्थचरणे सौधाङ्घ्रिवृत्तलक्षणं भवति, तर्हि कुथिनी-नामकं वृत्तं भवति ॥ २४ ॥

मानमुखी—

प्रथमत इह चोद्विधुरवितानमर्पितमदना तदपरतःस्यात् ।
। । । । । । ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ । । । । ऽ । । ऽ । ऽ ऽ
यदि च तृतीये कुसुमविचित्रा मानमुखी स्याद्यदि चरमे श्रीः २५
। । । । ऽ ऽ । । । । ऽ । ऽ । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ

प्रथम इति । चेत् इह प्रथमे पादे विधुरवितानवृत्तलक्षणं स्यात् । तदपरतः द्वितीये पादे अर्पितमदनावृत्तलक्षणं स्यात् यदि तृतीये पदे कुसुमविचित्रावृत्तलक्षणं स्यात् यदि च चरमे तुर्यं पदे श्रीवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि मानमुखीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ २५ ॥

उदक्—

प्रथमतो भवति यदा विराधिनी विरलाचरण इह द्वितीयके ।
। । । । । । । । । । ऽ । ऽ । । । । । । । । ऽ ऽ ऽ
नीला तदितरतस्तृतीयके स्यादविरलरतिका चतुर्थके ॥ २६ ॥
ऽ ऽ । । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ

प्रथमत इति । यदा इह प्रथमे पादे विराधिनीवृत्तलक्षणं भवति द्वितीये पादे विरलावृत्तलक्षणं भवति तृतीये पादे नीलावृत्तलक्षणं भ-

वति चतुर्थे पादे अविरलरतिकावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि उद्कूनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २६ ॥

तरुणाशया—

भवति मृगेन्द्रमुखं मुखे यदा वै यत्र भवेद्वलभी द्वितीयपादे ।
। । । । S । । S । S । S S S । । S । । S । S । S S

पुनश्चरणे च तृतीयकेऽतिरंहः तरुणाशया चरमे च ऋक्षपादः ॥२७
। S । । S । । । । । । S S । । S । S र । S । S । S S

भवतीति । यदा यत्र मुखे प्रथमे मृगेन्द्रमुखवृत्तलक्षणं भवति द्वितीये पादे वलभीवृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पादे अतिरंहोवृत्तलक्षणं भवति चरमे चतुर्थे पादे ऋक्षपादवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि तरुणाशयानामकं वृत्तं भवेत् ॥ २७ ॥

प्रवालान्तिकम्—

परिवृढं यत्र पूर्वत्र पादे भवेत्
वामवदना द्वितीयपदे स्यात्तथा ।
प्रवाहिका स्यात्तृतीये चतुर्थे यदा
पारावतः स्यात्तदानीं प्रवालान्तिकम् ॥ २८ ॥

परिवृढमिति । यदा यत्र पूर्वत्र प्रथमे पादे परिवृढवृत्तलक्षणं भवेत् तथा द्वितीये पदे वामवदनावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पादे प्रवाहिकावृत्तलक्षणं स्यात् चतुर्थे पादे पारावतवृत्तलक्षणं स्यात्, तदानीम् तत् वृत्तं प्रवालान्तिकनामकं स्यात् ॥ २८ ॥

अतुलम्—

भवति कठिनीह पूर्वपादे यदा त्रिशिखलता द्वितीयपादे तथा ।
विप्लुतशिखा तृतीयपादे भवेद्भसलपदं चतुर्थपादेऽतुलम् ॥२९॥

भवतीति । यदा इह पूर्वपादे कठिनीवृत्तलक्षणं भवति तथा द्वितीयपादे त्रिशिखलतावृत्तलक्षणं भवति तथा तृतीयपादे विप्लुतशिखावृत्तलक्षणं भवति तथा चतुर्थपादे भसलपदवृत्तलक्षणं भवति, तदा अतुलनामकं वृत्तं भवेत् ॥ २९ ॥

सुरद्रुः—

जायते पूर्वपादे यदा स्रग्विणी द्वितीये च पादे भुजङ्गी भवेत् ।
तृतीये तथा स्याद् भुजङ्गप्रयातं प्राकारबन्धश्चतुर्थे सुरद्रुः ॥ ३० ॥

जायत इति । यदा पूर्वपादे स्रग्विणीवृत्तलक्षणं जायते च पुनः द्वितीयेपादे भुजङ्गीवृत्तलक्षणं भवेत् तथा तृतीये पादे भुजङ्गप्रयातवृत्त-

लक्षणं स्यात् चतुर्थपादे प्राकारबन्धवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि सुरद्रुनामकं वृत्तम्बोध्यम् ॥ ३० ॥

मङ्क्षुमतिका—

इह चरणे प्रथमे सुमुखी तत्परतो यदि विश्वमुखी ॥

भवति तत्परतश्च शरत् मङ्क्षुमतिका ततः खेटकम् ॥ ३१ ॥

इहेति । यदि इह प्रथमे चरणे सुमुखीवृत्तलक्षणं स्यात् तत्परतः द्वितीये चरणे विश्वमुखीवृत्तलक्षणं स्यात् तत्परतः तृतीये चरणे शरद्वृत्तलक्षणं स्यात् ततः चतुर्थे चरणे खेटकवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा मङ्क्षमतिकानामकं वृत्तं भवति ॥ ३१ ॥

युतकम्—

उपकारिकाचरणे यदा प्रथमेऽत्र अट्टासिनी तदनन्तरं भवतीति ॥

हेममिहिका चरणे भवेदितरत्र भवति युतकं चरमे पदे मितसक्थि ३२

उपेति । यदा अत्र प्रथमे चरणे उपकारिकावृत्तलक्षणं भवति तदनन्तरं द्वितीये चरणे अट्टासिनीवृत्तलक्षणं भवति इतरत्र तृतीये चरणे हेममिहिकावृत्तलक्षणं भवेत्, चरमे पदे मितसक्थि भवेत् तदा युतकनामकं वृत्तं भवति ॥ ३२ ॥

पिशङ्गि—

यदि कुररीरुताऽत्र चरणे प्रथमे स्याल्लवलीलता च तदनन्तरतः ॥

चेदथ तृतीयके भवति कारविणी पिशङ्गि चतुर्थके भवति काकिणिका ३३

यदीति अत्र यदि प्रथमे चरणे कुररीरुतावृत्तलक्षणं स्यात् तदनन्तरतः द्वितीये पदे लवलीलतावृत्तलक्षणं स्यात् अथ चेत् तृतीयके पदे कारविणीवृत्तलक्षणं भवति तथा चतुर्थे चरणे काकिणिकावृत्तलक्षणं भवति, तदा पिशङ्गिनामकं वृत्तं भवति ॥ ३३ ॥

उपनयनम्—

प्रथमचरणगा प्रहरणकलिका अर्धकुसुमिता यदि भवति ततः ।

तदनन्तरः किल वरिवसिता व्यायोगवती चरम उपनयम् ॥३४॥

प्रथमेति । यदि प्रथमे चरणे प्रहरणकलिकावृत्तलक्षणं भवति ततः द्वितीयचरणे अर्धकुसुमितावृत्तलक्षणं भवति तदनन्तरतः तृतीये पदे वरिवसितावृत्तलक्षणं भवति चरमे पदे व्यायोगवतीवृत्तलक्षणं भवति, तर्हि उपनयननामकं वृत्तं भवति ॥ ३४ ॥

मृदवम्—

मणिहंसवृत्तमथो यदा प्रथमे पदे

यत्र द्वितीयपदे भवेदलिकालिका ॥

स्यादिह मयूवदना तृतीयपदे तथा ।
भवति मृदवं तरवारिका च चतुर्थकम् ॥ ३५ ॥

मणिहंसेति । इह यदा यत्र प्रथमे पदे मणिहंसवृत्तलक्षणं भवेत् अथो द्वितीयपदे अलिकालिकावृत्तलक्षणं भवेत् तथा तृतीयपदे मयूवदनावृत्तलक्षणं स्यात् च पुनः चतुर्थपदे तरवारिकावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि तत् वृत्तं मृदवनामकं भवति ॥ ३५ ॥

अगाधिका—

चेत्स्यात्प्रथमे रवोन्मुखी वृत्तं शुद्धविराड्द्वितुर्ययोः ॥
सहजा च भवेत्तृतीयके वृत्तं नाम भवेदगाधिका ॥ ३६ ॥

चेदिति । चेत् प्रथमे पदे रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात् द्वितीयचतुर्थपादयोः शुद्धविराड्वृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पादे सहजावृत्तलक्षणं भवेत्, तर्हि अगाधिकानाम वृत्तं भवेत् ॥ ३६ ॥

अनुसूयम्—

प्रथमचरणगं चेन्मालिनीवृत्तमेतत्
पुष्पशकटिकेयं यत्र पादे द्वितीये ॥
सरमासरणी चासौ तृतीये चतुर्थे
स्याद्भाजनशीलावृत्तमत्रानुसूयम् ॥ ३७ ॥

प्रथमेति । अत्र वर्णविषमवृत्तप्रकरणे चेत् वृत्ते प्रथमे चरणे मालिनीवृत्तलक्षणं स्यात् द्वितीये पादे पुष्पशकटिकावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पादे सरमाशरणिवृत्तलक्षणं स्यात् चतुर्थे पादे भाजनशीलावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि तद्वृत्तम् अनुसूयनामकं स्यात् ॥ ३७ ॥

अत्सरु—

प्रमिताक्षरात्र चरणे प्रथमे जिह्माशया च तदनन्तरतः ॥
नीलगिरिका यदि तृतीयपदे विकत्थनमत्सरुभवेच्चरमे ॥ ३८ ॥

प्रमितेति । यदि अत्र प्रथमे चरमे प्रमिताक्षरावृत्तलक्षणं स्यात् तदनन्तरतः द्वितीये पदे जिह्माशयावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीयपदे नीलगिरिकावृत्तलक्षणं स्यात् चरमे पदे विकत्थनवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि अत्सरुनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ३८ ॥

भुवनविरतिः—

द्रुतपदं यदि पदे प्रथमे स्यात् स्वागता च तदनन्तरतश्चेत् ॥
अनन्तरमिह भवेदुपधानं भुवनविरतिरपरत्र चण्डी ॥ ३९ ॥

द्रुतपदमिति। इह यदि प्रथमे पदे द्रुतपदवृत्तलक्षणं स्यात् चेत् तदनन्तरतः द्वितीये पदे स्वागतावृत्तलक्षणं स्यात् यदि अनन्तरम् तृतीये पदे उपधानवृत्तलक्षणं स्यात् अपरत्र चतुर्थे पदे चण्डीवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि भुवनविरतिनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ३९ ॥

नतभृगु—

आदावत्र भ्रमरविलसिता परतश्चेत्स्याद्रसिकपरिचिता।
भवति तृतीये मदनजवनिका वीरणमाला नतभृगु चरमे ॥ ४० ॥

आदाविति। चेत् अत्र आदौ प्रथमचरणे भ्रमरविलसितावृत्तलक्षणं स्यात् परतः द्वितीयपादे रसिकपरिचितावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पादे मदनजवनिकावृत्तलक्षणं स्यात् चरमे चतुर्थे पादे वीरणमाला-वृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि नतभृगुनामकं वृत्तं भवति ॥ ४० ॥

कामकलशिका—

विमला प्रथमे पदे यदा स्यात् विधरा चेत्तदतनन्तरं तृतीये ॥
स्याल्लाजवती चतुर्थपादे कामकलशिका त्वमन्दपादः ॥ ४१ ॥

विमलेति। यदा प्रथमे पदे विमलावृत्तलक्षणं स्यात् चेत् तदनन्तर द्वितीये पदे वधिरावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पदे लाजवतीवृत्तलक्षणं स्यात् चतुर्थपादे अमन्दपादवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा कामकलशिका नामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४१ ॥

नगोनिता—

नाराचिका यदा मुखे द्वितुर्ययोः प्रमाणिका ॥
चामरं तृतीयके भवेत्तदा नगोनिता ॥ ४२ ॥

नाराचिकेति। यदा मुखे प्रथमपदे नाराचिकावृत्तलक्षणं स्यात् द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः प्रमाणिकावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीये पदे चामरवृत्तलक्षणं स्यात्, तदा नगोनितानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ४२ ॥

मणित्थकम्—

इह भवति मुखे सुभद्रिका यदि सीधुश्चरणे द्वितीयके ॥
सहजा च भवेत्तृतीयके तुर्ये चापि विराणमणित्थकम् ॥ ४३ ॥

इहेति। इह विषमवृत्तप्रकरणे यदि मुखे प्रथमे पदे सुभद्रिकावृत्तलक्षणं भवेत् द्वितीये चरणे सीधुवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि मणित्थनामकं वृत्तं भवति ॥ ४३ ॥

अहानिगा—

नाराचिका यदा मुखे द्वितुर्ययोः प्रमाणिका ॥

श्रद्धरा तृतीयपदे तदा भवेदहानिगा ॥ ४४ ॥

नाराचिकेति। यदा मुखे प्रथमे पदे नाराचिकावृत्तलक्षणं स्यात् द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः प्रमाणिकावृत्तलक्षणं स्यात् तृतीयपदे श्रद्धरावृत्तलक्षणं स्यात्, तदा अहानिगानामकं वृत्तं भवेत् ॥ ४४ ॥

शर्म—

प्रथममथ यदि दमनकं तदनु भवेत्त्वरितगतिः।

तत्परतः प्रियातिलका शर्म तदनु कृतमणिता ॥ ४५ ॥

प्रथममिति। यदि प्रथमपदे दमनकवृत्तलक्षणं स्यात् तदनु द्वितीयपदे त्वरितगतिवृत्तलक्षणं भवेत् तत्परतः तृतीयपदे प्रियतिलकावृत्तलक्षणं भवेत् तदनु चतुर्थपदे कृतमणितावृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि शर्मनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४५ ॥

नालीका—

प्रथमे सहजा पदे भवेदिह सीधुस्तदनन्तरं यदा ॥

पादे परतो रवोन्मुखी नालीका च विराट् चतुर्थके ॥ ४६ ॥

प्रथम इति। यदा प्रथमे पदे सहजावृत्तलक्षणं भवेत् तदनन्तरं द्वितीये पदे सीधुवृत्तलक्षणं स्यात् परतः तृतीये पादे रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात् चतुर्थपादे विराड्वृत्तलक्षणं भवेत्, तदा नालीकानामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ ४६ ॥

नयनपाली—

कुम्भोध्नी सा प्रथमके चरणे चेत् नीरान्तिकं भवति तत्परतस्तत् ॥

द्रुतपदं तदनु यत्र चतुर्थे यदि नयमालिनी नयनपाली ॥ ४७ ॥

कुम्भोध्नीति। चेत् यत्र प्रथमे चरणे कुम्भोध्नीवृत्तलक्षणं भवति तत्परतः द्वितीये पदे नीरान्तिकवृत्तलक्षणं भवति तदनु तृतीयपदे द्रुतपदवृत्तलक्षणं भवति चतुर्थे पदे यदि नयमालिनीवृत्तलक्षणं भवति, तत् तर्हि नयनपालीनामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ४७ ॥

छेकवती—

मोदकवृत्तमथो प्रथमे यदि ततो भवतीह च मौक्तिकदाम ॥

अपि तोटकवृत्तमनन्तरतः छेकवती खलु दोधकमन्ते ॥ ४८ ॥

मोदकेति। इह यदि प्रथमपदे मोदकवृत्तलक्षणं स्यात् ततः द्वितीये पदे मौक्तिकदामवृत्तलक्षणं स्यात् अनन्तरतः तृतीये पदे तोटकवृत्तलक्षणं स्यात् अन्ते चतुर्थे पदे दोधकवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि छेकवतीनामकं वृत्तं भवेत् ॥ ४८ ॥

नगोपमा—

पूर्वं किल चेद्रवोन्मुखी तत्पश्चाद्भवतीह चेद्विराट् ॥

भूयः परतो रवोन्मुखी चरमे सीधुरियं नगोपमा ॥ ४९ ॥

पूर्वमिति । इह चेत् पूर्वम् प्रथमे पदे रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात्, तत्पश्चात् द्वितीये पदे विराड्वृत्तलक्षणं स्यात् परतः तृतीये पदे भूयः पुनः रवोन्मुखीवृत्तलक्षणं स्यात्, चरमे पदे सीधुवृत्तलक्षणं स्यात्, तर्हि इयं नगोपमा नाम भवति । ४९ ॥

सौराङ्गी—

प्रथमे सहजा पदे भवेदिह सीधुस्तदनन्तरं यदा ।

सहजा तदनन्तरं पुनः सौराङ्गी चरमे विराडिदम् ॥ ५० ॥

प्रथम इति । इह यदा प्रथमे पदे सहजावृत्तलक्षणं भवेत् तदनन्तरं द्वितीये पदे सीधुवृत्तलक्षणं स्यात् तदनन्तरं तृतीये पदे पुनः सहजावृत्तलक्षणं भवेत् चरमे चतुर्थे पदे विराड्वृत्तलक्षणं भवेत्, तर्हि इदम् सौराङ्गीनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ५० ॥

॥ इति वर्णविषमवृत्तानि ॥

अथ पदचतुरूर्ध्वप्रकरणम् ।

यत्र प्रथमपादोऽष्टाक्षरः द्वितीयो द्वादशाक्षरः तृतीयः षोडशाक्षरः चतुर्थः विंशत्यक्षरः, तद्वृत्तं पदचतुरूर्ध्वाभिधं बोध्यम् अत्र गुरुलघुनियमो नास्ति ॥ १ ॥

अत्रैव चेत्प्रतिपादं सर्वे वर्णाः लघवः स्युः अन्ते च द्वौ गुरू स्याताम् अर्थात् प्रथमे पदे षड् लघवः द्वौ गुरू द्वितीये दश लघवः द्वौ गुरू तृतीये चतुर्दश लघवः द्वौ गुरू चतुर्थे अष्टादश लघवः द्वौ गुरू स्याताम्, तर्हि इदम् अपीडनामकं वृत्तं भवति ॥ २ ॥

एवं यत्र प्रथमे पादे पूर्वं द्वौ गुरू ततः षड् लघवः स्युः द्वितीये पादे पूर्वं द्वौ गुरू ततो दश लघवः तृतीये पादे पूर्वं द्वौ गुरू ततश्चतुर्दश लघवः चतुर्थे पादे पूर्वं द्वौ गुरू ततोऽष्टादश लघवः स्युः तत् प्रत्यापीडनामकं वृत्तम्भवति एवमस्यैव वृत्तस्य चतुर्षु पादेषु यदा आदावन्ते च द्वौ गुरू भवतः तदापीदं वृत्तं प्रत्यापीडनामकमेव भवति अस्मिन्नेवापीडे वृत्ते प्रथमपादो द्वादशाक्षरः द्वितीयपादोऽष्टाक्षरः इतरत्सर्वं पूर्ववत् स्यात्, तर्हि इदं कलिकानामकं वृत्तं भवति ॥ ३ ॥

पिङ्गलसूत्रे मञ्जरीति नामा अस्मिन्नेवापीडे प्रथमपादः द्वादशाक्षरो भवेत् द्वितीयपादः षोडशाक्षरः तृतीयपादोऽष्टाक्षरः चतुर्थः विंशत्यक्षरः स्यात्, तर्हि इदं लवलीनामकं वृत्तं भवति,

अस्मिन्नेवापीडे प्रथमपादः द्वादशाक्षरः द्वितीयः षोडशाक्षरः तृतीयः विंशत्यक्षरः चतुर्थः अष्टाक्षरः स्यात्, तर्हि इदं अमृतधारानामकं वृत्तं भवति एवम्प्रत्यापीडभेदा अपि ज्ञेयाः इति पदचतुरुर्ध्वप्रकरणम् ।

अथ उपस्थितप्रचुपितप्रकरणम् ।

यदि प्रथमपादे मगणसगणभगणाः द्वौ गुरू च स्याताम् द्वितीये पादे सगणनगणजगणरगणगुरवः स्युः तृतीये पादे द्वौ नगौ एकः सगणः स्यात् चतुर्थे च त्रयः नगणाः जगणयगणौ च स्याताम् तथा प्रथमचरणान्ते एव विरामः स्यात् अन्यच्चरणत्रयम् एकीकृतं स्यात्, तर्हि इदं उपस्थितप्रचुपितनामकं वृत्तं बोध्यम् ॥ १ ॥

अस्मिन्नेव वृत्ते चेत् तृतीयः पादः द्वाभ्यां नगणाभ्याम् सगणनगणाभ्याम् पुनर्द्वाभ्यां नगणाभ्याञ्च रचितः स्यात् । प्रथमद्वितीयचतुर्थपादाः पूर्ववत्स्युः, तर्हि इदं वर्धमाननामकं वृत्तं भवति ॥ २ ॥

अस्मिन्नेव वृत्ते चेत्तृतीयः पादः तगणजगणरगणै रचितः स्यात् अन्यत्पूर्ववद्भवेत्, तर्हि इदं शुद्धविराडार्षभनामकं वृत्तं भवति ॥ ३ ॥

अस्मिन्नेव वृत्ते प्रथमपादान्ते एव यदि यतिः स्यात् अन्यत्पादत्रयं चैकीकृतं स्यात्, तर्हि आर्षभनामवृत्तं भवति तथा प्रतिपादान्तं विरतौ सत्यां शुद्धविराड् नामकं वृत्तं भवति इति केचित् ॥ ४ ॥

अथानुष्टुप्प्रकरणम् ।

भवत्यधर्मसमं वक्त्रं विषमं च कदा चन ।
तयोर्द्वयोरुपान्तेऽत्र छन्दस्तदधुनोच्यते ॥

भवतीति । वक्त्रम् अर्धसमम् भवति इदं च सामान्यशास्त्रम्, कदाचन वक्त्रं विषमम् अपि भवति इदं समस्याप्युपलक्षणम् तयोः द्वयोः अर्धसमविषमयोः उपान्ते यच्छन्दः भवति अधुना अत्र तच्छन्द उच्यते ॥ १ ॥

वक्त्रं युग्भ्यां मगौ स्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभिख्यातम् ॥ २ ॥

चेत् युग्भ्यां मगौ मगणगुरू स्याताम् तथा अब्धेः वर्णचतुष्टयात् अनन्तरम् इति यावत् यः यगणः स्यात्, तर्हि अनुष्टुभि अनुष्टुप्प्रकरणे इति यावत् वक्त्रं नाम वृत्तं ख्यातम् ॥ १ ॥

प्रयोगे प्रायिकं प्राहुः केऽप्येतद्वक्त्रलक्षणम्।
लोकेऽनुष्टुबिति ख्यातं तस्याष्टाक्षरता कृता ॥ ३ ॥

प्रयोग इति। केऽपि आचार्याः एतत् वक्त्रलक्षणम् प्रयोगे व्यवहारे प्रायिकं प्राहुः इदं वक्त्रं लोके अनुष्टुप् इति नाम्नाख्यातम् तस्य अनुष्टुबपरपर्यायस्य वक्त्रस्य अष्टाक्षरता प्रतिपादमिति यावत् कृता ॥ ३॥

वृत्तमेतत्क्वचिल्लोके दृश्यतेऽतोऽस्य नोदिताः।
भेदा वक्त्रमुखानां च छन्दसामपि तादृशाम् ॥ ४ ॥

वृत्तमिति। एतत् अनुष्टुप्संज्ञकम् वृत्तं लोके क्वचित् दृश्यते एतत् लोके प्रसिद्धमस्तीति यावत् अतः प्रसिद्धत्वात् अस्य भेदाः न उदिताः उक्ताः च–तथा तादृशम् वक्त्रमुखानाम् वक्त्रादीनां छन्दसाम् अपि भेदाः न उदिताः प्रसिद्धत्वादेवेति यावत् ॥ ४ ॥

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः।
षष्ठं गुरु यथावस्थमन्यद्वक्त्रे त्वनुष्टुभि ॥ ५ ॥

पञ्चममिति। अनुष्टुभि अनुष्टुप्संज्ञके वक्त्रे तु सर्वत्र चतुर्षु पादेषु पञ्चमम् अक्षरं लघु भवति, षष्ठम् अक्षरम् गुरु भवति, द्विचतुर्थयोः द्वितीयचतुर्थयोः पादयोः सप्तमम् अक्षरं लघु भवति। द्विचतुर्थयोरिति कथनेन प्रथमतृतीययोः सप्तमं गुरु भवतीति सिद्धम्। अन्यत् अक्षरं यथावस्थं भवति, इदम् अनुष्टुब्वृत्तस्य सामान्यलक्षणं बोध्यम् ॥ ५ ॥

वक्त्रं नाद्यान्नसौ स्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभि ख्यातम् ॥ ६ ॥
ऽऽ ऽ ऽ।ऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽ ऽऽ

वक्त्रमिति। चेत् आद्यात् अक्षरात् अनन्तरं नसौ नगणसगणौ न स्याताम्, तथा अब्धेः अक्षरचतुष्टयात् अनन्तरं यः यगणः स्यात् प्रतिपादमिति यावत्, तर्हि अनुष्टुभि अनुष्टुप्प्रकरणे वक्त्रसंज्ञकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ ६ ॥

युजोर्जेन सरिद्भर्तुः पथ्यावक्त्रं प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥
। ऽ ऽ। । ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ।ऽ ऽऽ

युजोरिति। युजोः समपादयोः सरिद्भर्तुः अक्षरचतुष्टयात्परतः जेन जगणेन सह योगः स्यात् इति शेषः, तर्हि पथ्यावक्त्रनामकं वृत्तं भवेत्, इतरदत्र पूर्ववत् ॥ ७ ॥

ओजयोर्जेन वारिधेस्तदेव विपरीतादि ॥ ८ ॥
ऽ।ऽऽ। ऽ। ऽ।ऽ। । ।ऽ ऽ।

ओजयोरिति । ओजयोः विषमपादयोः वारिधेः अक्षरचतुष्टयात्परतः जेन जगणेन सह योगः स्यात् इति शेषः इतरत्सर्वं पूर्ववत् तदा विपरीतपथ्यावक्त्रं नाम वृत्तं भवेत् ॥ ८ ॥

चपलावक्त्रमयुजोर्नकारश्चेत्पयोराशेः ॥ ९ ॥
। । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ

चपलेति । चेत् अयुजाः विषमपादयोः पयोराशेः अक्षरचतुष्टयात्परतः नकारः नगणः स्यात् इतरत्सर्वं तदेव तदा चपलावक्त्रनामकं वृत्तं स्यात् ॥ ९ ॥

यस्यां लः सप्तमो युग्मे सा युग्मविपुला मता ॥ १० ॥
ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । ऽ । ऽ

यस्यामिति । यस्यां अनुष्टुभि युग्मे समपादयोः सप्तमः वर्णः इति यावत्, लः लघुः स्यात् अन्यत्तदेव सर्वम् सा युग्मविपुला नाम मता । इदं वृत्तं पथ्यावक्त्रमेव केवलम् युग्मविपुलेति नामान्तरनिर्देशार्थमेव पुनः प्रकारान्तरेणोक्तमत्रेति यावत् विपुलाप्रकरणस्यारभ्यमाणत्वात्तदादौ युग्मविपुलानामनिर्देशः कृतः इति ज्ञेयम् ॥ १० ॥

सैतवस्याखिलेष्वपि ॥ ११ ॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ।

सैतवस्येति । चेत् अखिलेषु चतुर्षु पादेषु अपि सप्तमः वर्णः लघुः स्यात्, तर्हि सैतवस्य आचार्यस्य मते सा एव युग्मविपुला एव वृत्तं भवेत् ॥ ११ ॥

भेनाब्धितो भाद्विपुला ॥ १२ ॥
ऽ ऽ । ऽ ऽ । । ऽ

भेनेति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात् परतः भेन भगणेन सह योगः स्यात् इति शेषः भाद्विपुला भविपुलासंज्ञकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १२ ॥

नोऽम्बुधेश्चेन्नविपुला ॥ १३ ॥
ऽ । ऽ ऽ । । । ऽ

न इति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात्परतः नः नगणः स्यात्, तर्हि नविपुलानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १३ ॥

तोऽब्धेस्तत्पूर्वाऽन्या भवेत् ॥ १४ ॥
ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ

त इति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात्परतः तः तगणः स्यात्, तर्हि तत्पूर्वात्तपूर्वा अन्या विपुला तविपुलानामकमिति यावत् वृत्तं बोध्यम् ॥ १४ ॥

रेफोऽब्धेस्तत्पूर्विका स्यात् ॥ १५ ॥
ऽ ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ

रेफ इति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात्परतः रेफः स्यात् , तदा तत्पूर्विका रपूर्विका रविपुलानामकमिति यावत् वृत्तं स्यात् ॥ १५ ॥

मविपुलाऽब्धेर्मश्चेस्यात् ॥ १६ ॥
। । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

मविपुलेति । चेत् प्रतिपादम् वर्णचतुष्टयात्परतः मः मगणः स्यात् , तर्हि मविपुलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १६ ॥

यविपुला यकारोऽब्धेः ॥ १७ ॥
। । । ऽ । ऽ ऽ ऽ

मविपुलेति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात्परतः यकारः यगणः स्यात , तर्हि यविपुलानाम वृत्तं स्यात् ॥ १७ ॥

सविपुला सगणोऽब्धेः ॥ १८ ॥
। । । ऽ । । ऽ ऽ

सविपुलेति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात् परतः सगणः स्यात् , तर्हि सविपुलानामकं वृत्तं स्यात् ॥ १८ ॥

जविपुला जकारतः ॥ १९ ॥
। । । ऽ । ऽ । ऽ

जविपुलेति । चेत् प्रतिपादं वर्णचतुष्टयात परतः जकारतः जगणेन सह योगःस्यात् इति शेषः तर्हि जविपुलानामकं वृत्तं ज्ञेयम् ॥ १९ ॥

इत्यादिवक्त्रप्रकरणेऽन्यानि समूह्यानि आवश्यकवृत्तमनुभूयात्र लिखितम् एवं सर्वं यथामति बोध्यम् एवं विषमवृत्तानि ६१एकषष्टिः ।

इत्यनुष्टुप्प्रकरणम् ॥

अथ दण्डकाः ।

चण्डवृष्टिप्रपातः—

नगणयुगलमत्र चेत्सप्त रेफास्तदा दण्डकश्चण्डवृष्टिप्रपातो भवेत् ।
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ

नगणेति । अत्र दण्डकप्रकरणे चेत् प्रतिपादं द्वौ नगणौ सप्त रगणाश्च स्युः, तदा चण्डवृष्टिप्रपातो नाम दण्डको भवेत् ॥ १ ॥

प्रचितकः—

प्रचितकसमभिधः स्याद्यदा नद्वयं सप्त याः स्युस्तदा दण्डकोऽसौ
। । । । । । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

विशेषः ॥ २ ॥ ॥ २७ ॥
। ऽ ऽ

प्रचितकेति । यदा प्रतिपादं द्वौ नगणौ सप्त यगणाः स्युः, तदा असौ प्रचितकसमभिधः प्रचितकनामा विशेषः दण्डकः स्यात् ॥ २ ॥ २७ ॥

अशोकपुष्पमञ्जरी—

स्यादशोकपुष्पमञ्जरी रजौ रजौ रजौ रजौ रसंयुतौ यदा तदा ध्रुवम् ३।२७

ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

स्यादिति । यदा प्रतिपादं रगणजगणरगणजगणरगणजगणरगणज-गणरगणाः स्युः, तदा अशोकमञ्जरीनामा दण्डकः ध्रुवं स्यात् ॥ ३ ॥

कुसुमस्तबकः—

नवभिः सगणैः परिवक्ति फणावदधीश इमं नियतं कुसुमस्तबकम् ४।२७

।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ । । ऽ ।।ऽ।।ऽ ।। ऽ ।। ऽ । । ऽ

नवभिरिति । नवभिः सगणैः अर्थात् यत्र प्रतिपादं नव सगणाः स्युः फणावदधीशः शेषः तम् इमम् कुसुमस्तबकं नाम दण्डकम् नि-यतं यथा तथा परिवक्ति अथ वा नवभिः सगणैः नियतं नियमितमिति संबन्धः ॥ ४ ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः—

नन्दसंख्यैश्च रेफैः फणाभृत्पतिप्रोदितो मत्तमातङ्गलीलाकरो दण्डकः ५।

ऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽ ऽ । ऽऽ । ऽ

नन्देति । यत्र प्रतिपादं नव रगणाः स्युः सः फणाभृत्पतिप्रोदितः शेषप्रोक्तः मत्तमातङ्गलीलाकरो नाम दण्डकः भवति ॥ ५ ॥

अनङ्गशेखरः—

यदिचनिजेच्छयाविरचितलघुगुरुर्यथायतिभवत्यनङ्गशेखरः ।६।२७।

। । । । ऽ । ऽ ।। ।।। ।। ऽ । ऽ । ।। ऽ । ऽ । ऽ । ऽ

यदीति । यदि निजेच्छया कवीच्छया विरचिताः लघवः गुरवश्च यस्मिन् सः यथायति एवम्भूतः दण्डकः स्यात्, तर्हि यतिमनतिक्र-म्य अयम् अनङ्गशेखरो नाम भवति अयमभिप्रायः यत्र तिपादम् सप्तविंशतिसंख्यकाः वर्णाः स्युः तेषु गुरवो लघवश्च कवीच्छया स्युः गुरुलघूभयग्रहणात् केवलं गुरवो लघवो वा न स्युः यतिश्चानुरूपा स्यात् सः अनङ्गशेखरो नाम दण्डको ज्ञेयः ॥ ६ ॥

शकायतनम्—

नन्दभकारगकारविनिर्मितकायमिदं हि शकायतनं कथयत्यहिपः ।७।

ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ ।। ऽ

नन्देति । अहिपः शेषः नन्दभकारगकारैः नवभिः भगणैः अन्ते चै-केन गुरुणा विनिर्मितकायम् इदं शकायतनं नाम दण्डकं कथयति ।

अर्थात् यत्र प्रतिपादं नव भगणाः एकः गुरुश्च स्यात् सः शकायतननामा दण्डको भवति ॥ ७ ॥

लावण्यलीलाप्लुतम्—

नवसुयकारैश्च लैकेन लावण्यलीलाप्लुतन्नाम तद्दण्डकं पिङ्गलो वक्ति ।८।

। । । । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

नेति । पिङ्गलः नवसुयकारैः एकेन ला लघुना च तत् नामकं लावण्यलीलाप्लुतं नाम वक्ति, अर्थात् यत्र प्रतिपादम् एको नगणः अष्टौ यगणाः एकः लघुश्चान्ते स्यात् सः लावण्यलीलाप्लुतनामा दण्डको ज्ञेयः ॥८॥

आलानिकम्—

नयुगलमिह रेफतो यकाराश्च षट्संख्यकालैकमालानिकं वक्ति शेषो हि९

। । । । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

नेति । चेत् इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ एकः रगणः षट् यगणाः एकः लघुश्चान्ते स्यात्, तर्हि शेषः तम् आलानिकनामकं दण्डकं वक्ति ॥ ९ ॥

स्मारमालाकुलः—

सगणो मुखे स्याद्यकाराष्टकं लो गुरुर्यत्र स स्मारमालाकुलः

। । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

पिङ्गलप्रोदितः ॥ १० ॥ २९ ॥

ऽ । ऽ ऽ । ऽ

सगण इति । यत्र प्रतिपादम् मुखे आदौ एकः सगणः स्यात् ततः अष्टौ यगणाः स्युः ततो लघुगुरू च स्याताम् , सः पिङ्गलप्रोदितः स्मारमालाकुलो नाम दण्डको बोध्यः ॥ ११ ॥ २९ ॥

बाललीलातुरः—

यच्च निजेच्छया गणदशकाविनिर्मितं भवति फणीशगदितं

ऽ । । ऽ । ऽ । । । । । । ऽ । ऽ । । । । । । । । ऽ

बाललीलातुरम् ॥ ११ ॥ ३० ॥

ऽ । ऽ ऽ । ऽ

यदिति । यत् प्रतिपादं निजेच्छया कवीच्छया दशभिः विनिर्मितं भवति, तत् बाललीलातुरनामकं दंडकं फणीशेन गदितम् ॥ ११ ॥ ३० ॥

अर्णः दंडकत्रिभङ्गी च—

नयुगलमिह चाष्ट रेफा यदा स्युस्तदाशेषचक्षुश्श्रवस्स्वा-

। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

मिना प्रोदितोऽर्णोभिधः ॥ १२ ॥ ३० ॥

। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नेति । इह यदा प्रतिपादं द्वौ मगणौ अष्टौ रगणाश्च स्युः, तदा

अर्णोऽभिधः अर्णोनामकः दंडकः अशेषचक्षुश्श्रवस्स्वामिना प्रोदितः अर्णोभिधः इत्यत्र अर्णश्शब्दः सान्तो ज्ञेयः वृत्तरत्नाकरादौ तु अर्णशब्दोऽदन्तो निर्दिष्टः ॥ १२ ॥ ३० ॥

आर्द्रस्तबकः—

नगणयकारौ भवति लघुश्चेद्वदति तदानीमहिपतिरार्द्रस्तब-
। । । । ऽऽ । । । ।ऽऽ। । । ।ऽ ऽ । । । ।ऽऽ । ।

कमिहान्ते च ॥ १३ ॥ ३१ ॥
। ।ऽ ऽ ।

नगणेति । चेत् इह प्रतिपादं नगणयगणनगणयगणनगणयगणनगणयगणनगणयगणाः स्युः अन्ते च एकः लघुः भवति, तदानीम् अहिपतिः आर्द्रस्तबकनामकं दंडकं वदति ॥ १३ ॥ ३१ ॥

घनाक्षरम्—

षोडशतिथिविरामिगणदशकगुरुभी रचितं चरणमात्र चेद्वृत्तं घनाक्षरम्
ऽ । । । । । ऽ । । । । । । । ।ऽ । ।ऽ । । । ऽ। ऽ ऽऽ । ऽ ।ऽ

षोडशेति । चेत् अत्र चरणं षोडशतिथिविरामि गणदशकगुरुभिः रचितं स्यात्, तर्हि घनाक्षरं नाम दण्डकवृत्तं स्यात् अर्थात् यत्र प्रतिपादं दश गणाः एकः गुरुश्च स्यात् षोडशभिः तथा पञ्चदशभिः वर्णैः विरतिः स्यात्, तत् घनाक्षरनामकं दण्डकवृत्तं बोध्यम् केचिदत्र अष्टभिः पुनरष्टभिः पुनरष्टभिः पुनः सप्तभिः वर्णैः विरतिं वदन्ति, इदं दंडकवृत्तं हिन्दीभाषाकविभिः 'कवित्त'मिति नाम्ना व्यवह्रियते ॥१३॥३१॥

मनोहरणम्—

यथेच्छगणदशकलघुद्वयेन रचितं वसुवसुभिर्विरतिमन्मनोहरणमिति १४
। ऽ। । । । । । ।ऽ।ऽ। । ।ऽ । । । । ऽ । । ।ऽ। ऽ। । । । ।

यथेति । यथेच्छगणदशकेन तथा लघुद्वयेन च रचितम् अष्टभिः अष्टभिः अष्टभिः अष्टभिश्च विरतिमत् मनोहरणम् इति प्रसिद्धम् अर्थात् यत्र प्रतिपादं यथेच्छं दश गणाः स्युः अन्ते च द्वौ लघू स्यातां तथा अष्टभिः पुनः अष्टभिः पुनः अष्टभिः पुनः अष्टभिः वर्णैः विरतिः स्यात् तत् मनोहरणनामकं दण्डकवृत्तं बोध्यम् । इदमपि दण्डकवृत्तं हिन्दीभाषाकविभिः 'कवित्त'मिति नाम्ना व्यवह्रियते ॥ १४ ॥ ३२ ॥

अर्णवः—

नयुगलमिह नन्दरेफा भवेयुस्तदा स्यादसौ दण्डकश्चार्णवो नाम
। । । । । । ऽ ।ऽऽ ।ऽऽ।ऽ ऽ । ऽ ऽ ।ऽऽ।ऽ ऽ ।

सर्पाधिराजोदितः ॥ १५ ॥ ३३ ॥
ऽऽ । ऽ ऽ । ऽ

नेति । यदा इह प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततो नव रगणाः भवेयुः, तदा सर्पाधिराजोदितः असौ अर्णवो नाम दण्डकः स्यात् ॥ १५ ॥ ३३ ॥

व्यालः—

भवति च किल चेन्नकारद्वयं दिङ्मिता अत्र रेफा भवेयुस्तदा
। । । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
व्यालनामाहिराजोदितो दण्डकः ॥ १६ ॥ ३६ ॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

भवतीति । चेत् अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततो दश रगणाः भवेयुः, तदा अहिराजोदितः व्यालनामा दण्डकः भवति ॥ १६ ॥ ३६ ॥

जीमूतः—

नगणयुगलमत्र चेद्रुद्रसंख्या हि रेफा भवेयुस्तदा कुण्डलीशेन चा
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
भाषि जीमूतनामेत्ययं दण्डकः ॥ १७ ॥ ३९ ॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नगणेति । चेत् अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततः एकादश रगणाः भवेयुः, तदाऽयं जीमूतनामा दण्डकः कुण्डलीशेन शेषेण अभाषि उक्तः ॥ १७ ॥ ३९ ॥

लीलाकरः—

प्रभवति किल चेन्नकारद्वयं सूर्यसंख्याश्च रेफा भवेयुस्तदा गूढपा
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
दाधिराजेन संभाषितो नाम लीलाकरः ॥ १८ ॥ ४२ ॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

प्रभवतीति । चेत् प्रतिपादं द्वौ नगणौ स्याताम् ततो द्वादश रगणाः भवेयुः, तदा गूढपादाधिराजेन शेषेण संभाषितः लीलाकरो नाम दंडकः प्रभवति ॥ १८ ॥ ४२ ॥

उद्दामा—

नगणयुगलमत्र विश्वोन्मिताश्चापि रेफा भवेयुस्तदाऽशेषका-
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
कोदराधीश उद्दामनामानमाह स्वयं पिङ्गलो दण्डकम् १९।४५
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

नगणेति । चेत् अत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ ततः त्रयोदश रगणाः भवेयुः, तदा अशेषकाकोदराधीशः सकलनागनाथः पिङ्गलः स्वयम् उद्दामनामानं दण्डकम् आह वक्ति ॥ १९ ॥ ४५ ॥

शङ्खः —

भवति यदि नकारयुग्मं मनुप्रोन्मिता यत्र रेफा भवेयुस्ततो
। । । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

दन्दशूकाधिराजेन संभाषितः शङ्खनामा भवेद्दण्डकोऽसौ तदा।२०।
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

भवतीति । यदि यत्र प्रतिपादं द्वौ नगणौ भवतः ततः चतुर्दश रगणाः भवेयुः, तदा दन्दशूकाधिराजेन संभाषितः असौ शङ्खनामा दण्डकः भवेत् ॥ २० ॥ ४८ ॥

विदग्धसुभङ्गी—

चेत् तनोस्त्रितयमथो भद्वयमिति चैतत्पुनरपि यत्र विदग्धसुभ-
ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । ऽ । । ऽ । । ऽ

ङ्गी प्रभवति नाम्ना फणिपतिशेषो निगदति वृत्तमिदं किल॥
ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ ऽ । । । । ऽ । । ऽ । ।

चेदिति । चेत् यत्र प्रतिपादं तगणनगणतगणनगणतगणनगणाः स्युः ततो द्वौ भगणौ स्याताम् पुनः तगणनगणतगणनगणतगणनगणाः स्युः ततो द्वौ भगणौ स्याताम् , तर्हि तत् इदं वृत्तं विदग्धसुभङ्गीनाम्ना प्रभवति इति फणिपतिः शेषः निगदति ॥ २२ ॥ ४८ ॥

विश्ववाट्-आरामश्च—

इह भवति नकारयुग्मं ततो बाणचन्द्रोन्मिताश्चाऽपि रेफा
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

भवेयुर्यदा नामतो विश्ववाहं तदा वक्ति चक्षुःश्रवोऽधीश एवा
। ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ

परं दण्डकम् ॥ २२ ॥ ५१ ॥
। ऽ ऽ । ऽ

इहेति । यदा इह प्रतिपादं नकारयुग्मं नगणद्वयं भवति ततः तदनन्तरं बाणचन्द्रोन्मिताः पञ्चदशसंख्यकाः रेफा रगणा भवेयुः, तदा चक्षुःश्रवोऽधीशः शेषः एव अपरं दण्डकं नामतः नाम्ना विश्ववाहं वक्ति आराम इति नामान्तरमस्य बोध्यम् ॥ २२ ॥ ५१ ॥

कालदण्डः—संग्रामश्च—

प्रभवति किल चेन्नकारद्वयं षोडशैवाऽत्र रेफा भवेयुः फणा
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

भृद्गणाधीश्वरः पिङ्गलोऽसौ तदा भाषते कालदण्डाख्यमे
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

तं शुभं चापरं दण्डकम् ॥ २३ ॥ ५४ ॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

प्रभवतीति। चेत् प्रतिपादम् अत्र नकारद्वयं नगणद्वयं प्रभवति तदनु षोडश रेफाः रगणाः भवेयुः तदा असौ प्रसिद्धः फणाभृद्गणाधीश्वरः पिङ्गल एतम् अपरं शुभं दण्डकम् कालदंडाख्यम् भाषते, संग्राम इत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ ५४ ॥ २३ ॥

पौण्ड्रकः—

भवति नगणयुग्ममादौ ततो यत्र सर्वंसहाधारिशीतांशु-
। । । । । । S । S S । S S । S S । S S । S S ।
भिः संमिताश्चापि रेफा भवेयुस्तदाऽभाषि चक्षुःश्रवस्वामि-
S S । S S । S S । S S । S S । S S । S S । S S ।
ना पिङ्गलेनेति नाम्नाऽपरः पौण्ड्रकः ॥ ५७ ॥ २४ ॥
S S । S S । S S । S S । S

भवतीति। चेत् यत्र प्रतिपादम् आदौ नगणयुग्मं भवति ततः तदनु सर्वंसहाधारि शीतांशुभिः संमिता सप्तदशसंख्यका इति यावत् रेफा रगणा भवेयुः, तदा चक्षुःश्रवस्वामिना नागराजेन पिङ्गलेन अपरः दंडकः नाम्ना पौण्ड्रकः अभाषि, सुराम इति नामान्तरमस्य ज्ञेयम् ॥५७॥२४॥

विशेषस्तबकम्—

भवति यदा यत्र नयचतुष्कं भगणसकारत्रयमपि तस्माच्चेद्भगण ।
। । । । S S । । । S S । । । S S । । । S S । । । S S । ।
इहैकस्तदनु तथैवं भसयुगलं सर्पाधीशो वदति विशेषस्तबकमिमम् ।
। S S । । । । S S । । । । S S S S S । । । । S S । । । । S

भवतीति इह यदा यत्र प्रतिपादम् नगणयगणचतुष्कं भवति अर्थात् नगणयगणौ पुनः नगणयगणौ पुनश्च नगणयगणौ पुनरपि नगणयगणौ भवतः तस्मात् अनन्तरम् चेत् भगणसगणत्रयं भवति अर्थात् भगणसगणौ पुनः भगणसगणौ पुनरपि भगणसगणौ भवतः, तदनु एकः भगणः भवति तथा एवम् तदनु इति यावत् भगणसगणयुगलं भवति अर्थात् भगणसगणौ द्विभवतः, तदा सर्पाधीशः इमं दण्डकं विशेषस्तबकनामकं वदति ॥ ५७ ॥ २५ ॥

उदारपादः—

भवति नगणयुग्ममादौ ततोऽष्टादशप्रोन्मिता अत्र रेफा भवे-
। । । । । । S । S S । S S । S S । S S । S S । S S । S
युर्यदाऽशेषसर्पाधिराजेन सम्भाषितः पिङ्गलेनोरुधाम्ना भवे-
S । S S । S S । S S । S S । S S । S S । S S । S S । S
द्दण्डकोऽसौ तदोदारपादाभिधः ॥ ६० ॥
S । S S । S S । S S । S

भवतीति । यदा अत्र प्रतिपादम् आदौ नगणयुग्मं भवति ततः अष्टादशसंख्यकाः रगणाः भवेयुः, तदा असौ अशेषसर्पाधिराजेन उरुधाम्ना महातेजसा पिङ्गलेन सम्भावितः उदारपादाभिधः दण्डकः भवेत् , वैकुण्ठ इत्यपि नामास्य ज्ञेयम् ॥ ६० ॥ २६ ॥

एवं यत्र प्रतिपादम् आदौ द्वौ नगणौ तदनु एकोनविंशतिसंख्याका रगणा भवन्ति सः **सोत्कण्ठनामा** दण्डको भवति, प्रतिपादम् आदय द्वौ नगणौ ततो विंशतिसंख्याका रगणा भवन्ति सः **सार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततः एकविंशतिसंख्याका रगणाः भवन्ति सः **कासार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततो द्वाविंशतिसंख्याका रगणाः सन्ति सः **विस्तार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततः त्रयोविंशतिसंख्याका रगणाः भवन्ति सः **संहार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततः चतुर्विंशतिसंख्याका रगणाः भवन्ति सः **नीहार**नामा दण्डको भवतिप्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततःपञ्चविंशतिसंख्याका रगणा भवन्ति सः **मन्दार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादम् यत्रादौ द्वौ नगणौ ततः षड्विंशतिसंख्याका रगणा भवन्ति सः नामा **केदार**दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ ततः सप्तविंशतिसंख्यका रगणाः भवन्ति सः **साधार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादम् यत्रादौ द्वौ नगणौ ततोऽष्टाविंशतिसंख्यका रगणा भवन्ति सः **सत्कार**नामा दण्डको भवति, प्रतिपादं यत्रादौ द्वौ नगणौ तत एकोनत्रिंशत्संख्याका रगणा भवन्ति सः **संस्कार**नामा दण्डको भवति ॥ ६३-९३ ॥ २७-३७ ॥

विमर्षः—

प्रभवति किल चेन्नकारद्वयं शून्यरामोन्मिता अत्र रेफा भवे-
। । । । । । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

युस्तदाऽनन्तनामा मुदा पिङ्गलो वक्ति संलक्षिताशेषवृत्तोत्करो
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

वैनतेयाय सम्पूर्णसौभाग्यसम्पन्नतापन्नलक्ष्मीपतिप्रीणिता-
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ

य स्वयं वृत्तवारांनिधिः सर्वतो भावुकन्दण्डकन्तं विमर्षाभि-
ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ।

धम् ॥ ९६ ॥ २७ ॥
ऽ

प्रभवतीति । चेत् अत्र प्रतिपादम् आदौ नकारद्वयं नगणयुग्मं प्रभवति । ततः शून्यरामोन्मिताः त्रिंशत्संख्याका रगणाः भवेयुः, तदा वृत्तवारांनिधिः वृत्तसमुद्रः सच्चरित्रसिन्धुः अनन्तनामा शेषसंज्ञकः पिङ्गलः स्वयम् मुदा हर्षेण सम्पूर्णं यत्सौभाग्यं तस्य तेन संलक्षिताशेषवृत्तोत्करः प्रदर्शितसमग्रवृत्तसमूहः वा या संपन्नता संपत्तिः युक्तता वा तया आपन्नः ताम् आपन्नो वा यो लक्ष्मीपतिः विष्णुः तेन प्रीणिताय वैनतेयाय गरुडाय सर्वतो भावुकं शिवमयं तं दण्डकं विमर्षाभिधं विमर्षनामकं वक्ति, माकन्द इत्यपि नामास्य बोध्यम् ॥ ९६ ॥ ३८ ॥

एवमन्यैरपि गणैः कृतयातिभिः विविधा मनोहरा दण्डका भवन्ति ॥ २८ ॥

एवमिति । स्पष्टम् , तद्यथा—एवं प्रतिपादम् नगणद्वयानन्तरं यगणवृद्धौ सत्यां मेघमालादयो दण्डका भवन्ति, एवं प्रतिपादं नगणद्वयानन्तरमन्येषामपि गणानां वृद्धौ दण्डका भवन्ति, यत्र प्रतिपादम् आदौ द्वौ नगणौ ततः द्वौ गुरू तदनु अष्टौ यगणाः स्युः सः सिंहविक्रान्तो नाम दण्डको ज्ञेयः, यत्र प्रतिपादं नव दश वा एकादश वा द्वादश वा त्रयोदश वा चतुर्दश वा एतदधिकसंख्याका वा यगणा भवन्ति, ते सिंहविक्रीडनामादयो दण्डका भवन्ति ॥ २८ ॥

विशेषशालीनम्—

इति नियमकृतं यदा स्याद्गणस्थापनं वृद्धिमत्तत्परं शेषशालीनवृत्तं फणीशोदितं चोन्नयेत् ॥ २९ ॥

इतीति । यदा प्रतिपादम् इति नियमकृतं गणस्थापनं वृद्धिमत्तत्परं स्यात् , तदा फणीशोदितं शेषशालीनवृत्तम् उन्नयेत् कविरिति शेषः, अयमभिप्रायः यदि प्रतिपादं नगणद्वयानन्तरं एकत्रिंशत्संख्याकाः तदधिकसंख्याका वा रगणाः अन्ये गणाः वा स्युः तदा शेषशालीनसंज्ञकाः कल्पाः बोध्याः ॥ २९ ॥

कुसुमितकायम्—

शेषप्रोक्तं स्वेष्टप्रोतं कुसुमितकायं मितकायम्प्रकाममयान्त्रितस्त्र-
ऽऽऽ ऽ ऽऽऽऽ।।।।ऽ ऽ।। ऽऽ । ऽ । ऽ ऽ । ऽ ।

कायं खलु समुदायमुदायं कृतयातिदायं द्विमतनतानामथ य-
ऽ ऽ ।। ।। ऽ ।। ऽ ऽ ।।।। ऽ ऽ ।।।। ऽ ऽ ।।।

जतानां रभसानां सभसानां भसभानां सभतानां यसभानां
। ऽ ऽ ।। ऽ ऽ ।। ऽ ऽ ।। ऽ ऽ ।। ऽ ऽ ।। ऽ ऽ

तयसानां दधदपि भननगगानाम् ॥ ८९ ॥ ३० ॥
।। ऽ ऽ ।।।। ।।।। ऽ ऽ

शेषेति । द्विमतनतानाम् मगणद्वयतगणनगणतगणानाम् तथा यगणजगणतगणानाम्, अथ रगणभगणसगणानाम्, ततः सगणभगणसगणानाम्, तदनु भगणसगणभगणानाम्, ततः सगणभगणसगणानाम्, तदनु यगणसगणभगणानाम् तदनन्तरं तगणयगणसगणानाम् अथ च भगणनगणनगणानाम्, अन्ते गुरुद्वयस्य समुदायं दधत् कुसुमितकायं नाम दण्डकवृत्तं शेषप्रोक्तम् भवति । की० स्वेष्टप्रोतम् स्वाभीष्टयुक्तम् पु० की० मितकायं प्रमितशरीरम्, पुनः की० प्रकामम् यथेष्टम् आयन्त्रितस्वकायम् नियमितस्वीयगणलाभम् पु० की० उदायम् उच्चविस्तारं पु० की० कृतयतिदायम् विहितविरामप्रदम्, यद्वा विहितविरामविभागम् एतानि विशेषणानि कुसुमितकायस्य समुदायस्य वा बोध्यानि, अयमभिप्रायः यत्र प्रतिपादम् द्वौ मगणौ ततः तगणनगणतगणयगणजगणतगणरगणभगणसगणद्वयभगणसगणभगणसगणभगणसगणभगणतगणयगणसगणभगणतगणयगणसगणभगणाः ततः द्वौ नगणौ तदनु द्वौ गुरू च भवतः, सः कुसुमितकायनामको दण्डको भवति ॥२९॥८९॥

अन्यथाऽपि कवीच्छातो यथाविरतिकैर्गणैः ।
भवन्ति दण्डका भव्या गुच्छकाद्यर्थनामकाः ॥ १ ॥
दामहासप्रसूनार्थमञ्जरीरुचिरार्थकाः ।
कल्पनीया यथोक्तार्थक्रममासाद्य पण्डितैः ॥ २ ॥

इति दण्डकप्रकरणम् ॥

अन्यथेति । कवीच्छातः कवीनाम् इच्छया अन्यथा प्रकारान्तरेणापि यथाविरतिकैः यथासम्भवविश्रमयुक्तैः गणैः भव्याः दण्डका भवन्ति, ते च पण्डितैः यथोक्तार्थक्रमम् आसाद्य गुच्छकाद्यर्थनामकाः तथा दामहासप्रसूनार्थमञ्जरीरुचिरार्थकाः कल्पनीयाः, अर्थात् कवयः स्वेच्छया सयतिभिः गणैः दण्डकान्विरच्य गुच्छदामहासप्रसूनमञ्जर्यादिपर्यायभूतशब्दात्मकानि तेषां नामानि कल्पयेयुः ॥ १ ॥ २ ॥

॥ इति दण्डकप्रकरणम् ॥

॥ अथ गद्योदाहरणानि ॥

तत्र ।

मुक्तकम्—

स जयति जगतां विधाता समस्तं येन पालितं भुवनं तस्मै नमोऽस्तु सततम् ॥ १ ॥

स इति। पूर्वं प्रस्तारप्रकरणान्ते गद्यसामान्यलक्षणं तथा गद्यभेदाः तद्विशेषलक्षणानि चोक्तानि इदानीं तदुदाहरणानि प्रदर्श्यन्ते, तत्रादौ मुक्तकोदाहरणम्, जगतां विधाता सः जयति, येन समस्तं भुवनं पालितम्, तस्मै सततं नमः अस्तु, इदमसमासत्वान्मुक्तकं नाम गद्यम्॥ १॥

अथ चूर्णकोदाहरणम्।

अथ चूर्णकम्—

अथ नन्दनन्दनजननाकर्णनजातानन्दसन्दोहशवलमानसाः सकलतद्देशवासिनः किल बभूवुः, सर्वास्सरूपा अपि निरुपमरूपाश्च श्रुतिरूपा गोप्यः स्नेहाकूपारप्लवनव्यापारपरसानन्दं यथा तथा परवशान्तःकरणाः स्वर्णमणिगणभूषणदुकूलाञ्जनप्रभृतिभूषितविग्रहा गृहात्परिगृहीतमाङ्गल्यसाहित्याः प्रत्याहिततद्दर्शनाभिलाषाभाषामङ्गलप्रबन्धं गायन्त्यः सानन्दं नन्दसदनमभिसस्रुः॥२॥

अथेति। अथ सकलतद्देशवासिनः नन्दनन्दनस्य नन्दगोपसुतस्य कृष्णस्य जननस्य जन्मनः आकर्णनेन श्रवणेन जातो यः आनन्दसन्दोहः तेन शबलं चित्रं मानसं हृदयं येषाम् एवम्भूताः बभूवुः सर्वाः गोप्यः भाषामङ्गलप्रबन्धं स्वमातृभाषाविनिबद्धमङ्गलगीतं गायन्त्यः सत्यः गृहात् स्वभवनात् नन्दस्य सदनं गृहम् सानन्दं यथा तथा अभिसस्रुः जग्मुः। कीदृश्यः गोप्यः। सरूपाः अपि तुल्यरूपाः अपि निरुपमरूपाः अत्र विरोधाभासोऽलङ्कारः अन्योन्यसारूप्येऽपि इतरापेक्षयाऽनुपमत्वेन विरोधपरिहारः। पु० की० श्रुतिरूपाः वेदात्मिकाः। पु० की० स्नेहाकूपारस्य प्रेमसमुद्रस्य प्लवनम् सन्तरणं तदेव व्यापारः तस्य परवशम् अधीनम् अन्तःकरणं यासां ताः। पु० की० स्वर्णमणिगणभूषणदुकूलाञ्जनप्रभृतिभूषितविग्रहाः हेमरत्नजाताभरणक्षौमकज्जलादिनेपथ्यमण्डितशरीराः। पु० की० परिगृहीतं माङ्गल्यस्य वस्तुनः इति यावत् साहित्यं याभिस्ताः। पु० की० प्रत्याहिततद्दर्शनाभिलाषाः हृदयनिहितकृष्णावलोकनोत्कण्ठाः। इदं गद्यमल्पसमासत्वात् चूर्णकं नाम बोध्यम्॥ २॥

अथ वृत्तगन्ध्युदाहरम्।

वृत्तगन्धि—

जयतु भुवननाथः प्रार्थ्यमानः सुरौघैरवनतांसलांसैः प्रकृतमनुविधेयतात्कर्म्यप्रयुक्तमानसैः स्वपरिरक्षणदक्षतामनुविचिन्त्य स्वा-

र्थार्थवाहपरिचारकत्वमवगम्य कृपालुतैकनिधिरधिभुवनमनिशम् ॥ ३॥

जयत्विति । भुवननाथः अधिभुवनम् भुवनेषु अनिशं जयतु । कीदृशः भु० । सुरौघैः प्रार्थ्यमानः कथम्भूतैः सुरौघैः अवनताः अंसलाः मांसलाः परिपुष्टा इति यावत् साः अंस्कन्धाः येषां तैः । पुनः कथम्भूतैः सुरौघैः प्रकृतम् अनुलक्षीकृत्य विधेयतात्कर्म्यैं कर्त्तव्यतत्कर्मतायाम् प्रयुक्तं मानसं यैः तैः । पुनः की० भुवननाथः । स्वपरिरक्षणदक्षताम् निजावननिपुणताम् अनुविचिन्त्य तथा स्वार्थार्थवाहपरिचारकत्वम् आत्मार्थार्थवाहसेवकत्वम् अवगम्य कृपालुतायाः एकनिधिः । मुख्यशेवधिः अथवा स्वपरिरक्षणदक्षताम् अनुविचिन्त्य तथा स्वार्थार्थवाहपरिचारकत्वम् अवगम्य सुरौघैः प्रार्थ्यमानः इति सम्बन्धः । इदं मालिनीवृत्तपादघटितत्वाद्वृत्तगन्धिनामकं गद्यं बोध्यम् ॥ ३ ॥

अथोत्कलिकाप्रायगद्योदाहरणम् ।

उत्कलिकाप्रायम्—

अथ तालवनगमनमनुभूय सायमसौ भगवान् कृष्णः सकलवनविहारविशृङ्खलविजृम्भितकुतूहलिना हलिना महाबलिना बलदेवेन सहासादितगोष्ठाङ्गणद्वारस्तद्गुणवर्णानुरूपामात्मजां दातुमिव भाविजामातुः सुषुमां मातुमम्बरतलं विहायागतेन भगवता भासान्निधिनाऽहस्करेणेव मणिगणप्रचुरेण ज्वलत्कान्तिचामीकरनीराजनपात्रेणोपदीकर्त्तुं तेनैवानीतेन निजरत्नसमुदायेनैव दीपाङ्कुरसमुच्चयेन द्विगुणिततेजोविशेषेण तेन तैजसद्वयेन हृद्गतदिवसविरहभरतापं सूचयन्त्या प्रवृद्धप्रेमप्रपूरप्रसङ्गप्रपञ्चेन पयोद्वयादिव नेत्रपयोजद्वयादपि पयःपूरं परित्यजन्त्याऽत्युत्पुलकाङ्ग्या मात्रा यशोदया कृतनीराजनो व्रजजनतामोददः स्वस्वस्थानाविनिवेशितगोधनस्तज्जन्मसमयपयोदानुषङ्गेण सम्प्राप्तं कालिमानं दुग्धेन परिहर्त्तुं समागतेन धृतशान्तवेषेण शेषेणेव दोष्णा कृतधेनुसेवनो व्रजावनो बन्धुत्वेन कनकेन्द्रदृषत्संसिहासनावस्थतपनबिम्बे स्वस्मिन्निव निजोत्पत्तिकारणजातं शीतलिमानं विधातुं विहितप्रयासस्य सुन्दरपयोभवयुग्मस्य शङ्कामुद्भावयन् ऊरुयुगलमध्यवर्त्तितपनीयदोहनपात्रआरब्धदोहनास्त्रिलोकीमोहनः पात्रतलदोहधाराघातरवमिश्रि-

तगोपीगृहीतवत्सलेहनचलद्ग्रीवाघण्टाभरणरणितसहवर्त्तिमहाककुत्कलितपृष्ठदेशदृढमहोक्षपरिवृढगर्जितनिरन्तरितकाष्ठावकाशो व्रजयुवतिधृताशो विरजस्कीकृताङ्गो जननीसमर्पितसपायससुरसस्वन्नैरवसायितसायन्तनाशनकृत्यो व्रजे स्वल्पशशिकल्पतल्पप्रसूनपरिमलपरिमिलितनिकुञ्जसदने विहारं विरचय्य सुखेन सह सावकाशं तस्थौ ॥ ४ ॥

इति इत्यादयो रचनाविशिष्टगद्यविशेषाः समवधार्याः

इति गद्यानि ।

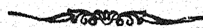
समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

अथेति । असौ भगवान् कृष्णः सायं व्रजे विहारं विरचय्य सुखेन सह सावकाशं यथा तथा तस्थौ । कीदृशः कृष्णः सकलवनविहारविशृङ्खलविजृम्भितकुतूहलिना समग्रकाननविहरणनिष्प्रतिबन्धविलसितकौतुकवता हलिना हलधरेण महाबलिनाऽतिबलवता बलदेवेन सह तालवनगमनम् अनुभूय आसादितगोष्ठाङ्गनद्वारः प्राप्तव्रजाजिरद्वारः पुनः की० कृष्णः । तद्गुणवर्णानुरूपाम् तस्य कृष्णस्य गुणैः सौन्दर्यादिभिः वर्णेन श्यामेन च अनुरूपाम् योग्याम् आत्मजाम् कालिन्दीम् इति यावत् दातुम् इव भाविजामातुः भविष्यतः कन्यापतेः कृष्णस्येति यावत् सुषुमां परमां शोभाम् मातुम् परिमातुम् अम्बरतलं आकाशम् विहाय आगतेन भगवता भासां निधिना अहस्करेण सूर्येण इव मणिगणैः प्रचुरेण प्रभूतेन ज्वलत्कान्तिचामीकरनीराजनपात्रेण दीप्यमानदीप्तिसुवर्णारार्त्तिकभाजनेन उपदीकर्त्तुम् उपायनीकर्त्तुम् तेनैव सूर्येणैव आनीतेन निजरत्नसमुदायेन इव दीपाङ्कुरसमुच्चयेन कृत्वा द्विगुणिततेजोविशेषेण द्विगुणितस्तेजोविशेषः येन तेन तेन पूर्वोक्तेन तैजसद्वयेन चामीकरपात्रदीपाङ्कुरसमुच्चयरूपतैजसवस्तुयुग्मेन कृत्वा हृद्गतदिवसविरहभरतापम् । मनोगतदिनवियोगातिशयसंतापं सूचयन्त्या तथा प्रवृद्धप्रेमप्रपूरप्रपञ्चप्रसङ्गेन समेधितस्नेहप्रवाहविस्तारसम्बन्धेन पयोधरद्वयात् स्तनयुगात् इव नेत्रपयोजद्वयात् नयनकमलयुगात् अपि पयःपूरम् दुग्धप्रवाहम् अश्रुजलप्रवाहं च परित्यजन्त्या वाहयन्त्या स्रावयन्त्येति यावत् तथा उत्पुलकाङ्ग्या उद्गतरोमाञ्चावयवया मात्रा जनन्या यशोदया नन्दपत्न्या कृतनीराजनः विहितारार्त्तिकः पुनः की० कृष्णः स्वस्वस्थानेषु विनिवे-

शितं गोधनं येन सः पुनः की० कृष्णः तज्जन्मपयोदानुषङ्गेण कृष्णोत्पत्ति-कालागतच्छायाकारिमेघसंसर्गेण संप्राप्तं सँल्लग्नं कालिमानं श्यामताम् दुग्धेन क्षीरप्रक्षालनेन इति यावत् परिहर्त्तुम् दूरीकर्त्तुम् समागतेन आयातेन धृतशान्तवेषेण स्वीकृतानुग्ररूपेण शेषेण इव दोष्णा भुजेन कृतधेनुसेवनः विहितगोसेवः पुनः की० कृष्णः व्रजावनः व्रजरक्षकः बन्धुत्वेन कनकेन्द्रदृषत्सिंहासनावस्थतपनबिम्बे सुवर्णेन्द्रनीलमणिनिर्मितसिंहासनसंक्रान्तसूर्यमण्डले स्वस्मिन् आत्मनि इव निजोत्पत्तिकारणजातं स्वजन्महेतुभूतसलिलोत्पन्नं शीतलिमानं शीतत्वं विधातुं कर्त्तुं विहितप्रयासस्य कृतयत्नस्य सुन्दरपयोभवयुग्मस्य रुचिरकमलयुगस्य शङ्काम् उद्भावयन् प्रकटयन् पुनः की० कृष्णःऊरुयुगलमध्यवर्त्तितपनीयदोहनपात्रे सक्थिद्वयान्तरालस्थितहेममयदोहनभाजने आरब्धदोहनः प्रारब्धदोहनव्यापारः। पुनः की० कृष्णः त्रिलोकीमोहनः त्रैलोक्यमोहजनकः। पुनः की० कृष्णः पात्रस्य तले यः दोहधाराणाम् आघातः तेन यो रवः तेन मिश्रितम् यत् गोप्या गृहीतस्य वत्सस्य लेहनेन चलतः ग्रीवाघण्टारूपस्याभरणस्य रणितम् तेन सह वर्त्तते इति तच्छीलम् यत् महत्या ककुदा कलितपृष्ठदेशस्य दृढस्य महोक्षपरिवृढस्य वृषभराजस्य गर्जितम् तेन निरन्तरितः काष्ठावकाशः दिगवकाशः यस्य वा सः पुनः की० कृष्णः व्रजयुवतिभिः धृता आशा अभिलाषः यस्मिन् यद्वा व्रजयुवतिषु धृता आशा विहाराकाङ्क्षा येन सः। पुनः कीदृशः कृष्णः। विरजस्कीकृताङ्गः रजोरहितीकृतावयवः। पुनः कीदृशः कृष्णः जननीसमर्पितसपायससुरसस्वन्नैः यशोदादत्तपायसयुक्तस्वादुशोभनान्धोभिः अवसायितसायन्तनाशनकृत्यः समापितसायङ्कालिकभोजनकार्यः। कीदृशे व्रजे स्वल्पशशिकल्पानि न्यूनपरिमाणचन्द्रतुल्यानि यानि तल्पप्रसूनानि शय्याकुसुमानि तेषां परिमलेन विमर्दोत्थजनमनोहरगन्धेन परिमिलितं निकुञ्जसदनं लतागृहरूपभवनं यत्र तस्मिन्। इति। इदमुत्कलिकाप्रायं गद्यम् बहुसमस्तपदघटित्वात्।

इति गद्यप्रकरणम्।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः।

अथ कविवंशवर्णनम् ।

आसीमासामिभूमीवलयवलयताऽपन्नसम्पन्नदेशे
देशे देशे विशेषेतरतरविसरत्तारसारस्वतौघः ।
आम्नायाम्नातनामाऽतुलतुमुलकुलग्रामसत्कीर्त्तिदामा
धाम्ना यस्तिग्मधामान्वयनलिनपुटस्फोटने प्रस्फुटश्रीः ॥१॥
आसीत्सूरितरः स्वभूरिजननिर्वाराय वाराणसी-
वास्तव्यो वरवस्तुनः स्तुततरस्य स्मर्त्तुमार्त्तिच्छिदः ।
सारोद्धारपरायणातुरमना मान्या मनाङ्मानितो
निर्णीताशयनीतिरीतिरमणीरामः प्रतापाभिधः ॥ २ ॥

(युग्मम्)

आसीमेति । प्रतापाभिधः प्रतापनामा सूरितरः विद्वत्तरः अतिशयेन विद्वान् विद्वद्वर इति यावत् आसीत् कस्मै प्रयोजनाय स्वभूरिजन-निर्वाराय निजबहुकुटुम्बसुखाय कथम्भूतः आर्तिच्छिदः पीडानाशकस्य त्रिविधसंसारदुःखशमनहेतोः इति यावत् स्तुततरस्य अतिस्तुतस्य वर-वस्तुनः श्रेष्ठपदार्थस्य परमात्मनः परमात्मानम् इति यावत् स्मर्त्तुम् अ-धीगर्थदयेशामिति षष्ठी वाराणसीवास्तव्यः काशीवासकारी पुनः की० सारोद्धारे परायणम् आतुरं मनः यस्य सः पुनः की० मान्यैः पुरुषैरिति यावत् अमनाक् बहुमानितः पुनः की० निर्णीतः आशयः यस्याः एवंभूताया नीतिरीतिरमणी नयपरिपाटीरूपा कान्ता तस्याः रामः कान्तः तया रामः सुन्दरो वा पुनः की० आसीम सीमपर्यन्तम् असामि सम्पूर्णम् यद्भूमीवलयम् पृथ्वीमण्डलम् तस्य वलयताम् कटकताम् आपन्ना सम्पत् यस्य एवंभूतः नद्देशः समुद्रः यस्मिन् एवंभूते देशे देशे प्रतिदेशम् इति यावत् अविशेषेतरतरम् अतिविशेष यथा तथा विसरन् तारः महान् सारस्वतौघः वाक्सम्बन्धी प्रवाहः यस्य सः पुनः की० आम्नायेन स्वाध्यायेन लक्षणया तदध्ययनेन आम्नातं प्रसिद्धं नाम यस्य सः पुनः की० अतुलम् अनुपमम् तुमुलं संकुलम् कुलग्रामे वंश-वृन्दे सत् समीचीनं कीर्त्तिदाम यस्य सः यद्वा कुलं च ग्रामश्च सत्की-र्त्तिदाम च तानि कुलग्रामसत्कीर्त्तिदामानि अतुलं तुमुलं परस्पर-संबाधः येषाम् एवंभूतानि कुलग्रामसत्कीर्त्तिदामानि यस्य सः सः कः ? अन्वयनलिनपुटस्फोटने वंशकमलकोशविकासने प्रस्फुटश्रीः प्रव्य-

कदीप्तिः यः धाम्ना तेजसा कृत्वा तिग्मधामा सूर्यः आसीत् इति शेषः ।
॥ १ ॥ २ ॥ (युग्मम्)

आसीत्काशीनिवासी दलितकलिमलालीकविद्याविलासी
स्वाशीराशिप्रकाशीकृतपरविभवस्तत्सुतः सावकाशी ।
आसीदद्दीननाशीकृतदुरितचयः कर्मणः सत्फलाशी
दासीभूतः सुनासीरसहजचरणाब्जस्य पुण्याभिलाषी ॥३॥
श्रीयुक्तो नामचूडामणिरिह कविचूडामणिर्विप्रवर्यो-
ज्योतिर्विद्ग्रामणीनां सिततनिजयशा अग्रणीरग्रदर्शी ।
भारद्वाजान्वयोद्यत्सुकुलनिजकुलाम्भोजभास्वत्प्रतापः
शान्तः सिद्धान्ततत्त्वाधिकृतिकृतितराश्चित्सुधामुत्कृतार्थः ॥४॥

आसीदिति । इह तत्सुतः तस्य पुत्रः श्रीयुक्तः चूडामणिः नाम आसीत् कीदृशः ? काशीनिवासी पुनः की० दलितं कलिमलरूपम् अलीकं यया एवं भूता या विद्या तत्त्वज्ञानम् तया विलसतीति तच्छीलः पुनः की० स्वाशीराशिना निजाशीर्वादसमूहेन प्रकाशीकृतः प्रकटीकृतः परेषाम् अन्येषां विभवः अथ च उत्कृष्टविभवः येन सः पुनः की० सावकाशी अवकाशेन सह वर्त्तन्ते इति सावकाशाः शिष्यसेवकादयः जनाः इति यावत् ते विधेयत्वेन सन्ति अस्य सः तत्तनूजो विकासी इति पाठे तत्तनूजः तत्पुत्रः तथा विकासी शोभमानः पुनः की० आसीदताम् दुःखं लभमानानाम् यद्वा शरणम् आगच्छतां दीनानाम् नृणामिति यावत् नाशीकृतः दुरितचयः पापसमूहः येन सः पुनः की० कर्मणः सुकृतरूपस्येति यावत् सत् समीचीनं फलम् अश्नुते व्याप्नोति तच्छीलः अशू व्याप्तौ इत्यतः ताच्छील्ये णिनिः पुनः की० सुनासीरसहजचरणाब्जस्य इन्द्रानुजचरणकमलस्य दासीभूतः पुनः की० पुण्याभिलाषी सुकृताकाङ्क्षी पुनः की० कविचूडामणिः विद्वच्छिरोमणिः पुनः की० विप्रवर्यः ब्राह्मणश्रेष्ठः कान्यकुब्जत्वात् कान्यकुब्जा द्विजा श्रेष्ठाः इति वचनात् पुनः की० ज्योतिर्विद् दैवज्ञः पुनः की० ग्रामणीनां ग्रामनेतॄणाम् अग्रणीः मुख्यः पुनः की० सिततनिजयशाः शुभ्रीकृतस्वकीर्त्तिः पुनः की० भरद्वाजस्य अयं भारद्वाजः स चासौ अन्वयः गोत्रम् भरद्वाजगोत्रम् इति यावत् तस्मिन् तस्माद्वा उद्यत् प्रादुर्भवत् यत् सुकुलनामकं निजकुलं स्ववंशः तदेव अम्भोजम् तस्य भास्वान् सूर्यः प्रतापः यस्य सः पुनः की० शान्तः पुनः की० सिद्धान्तानां-

वादिप्रतिवादिनिर्णीतार्थानां सूर्यसिद्धान्तादिनिबन्धनां वा तत्त्वाधिकारे कृतितरः अतिकृती पुनः की० चिदेव सुधा तया या मुत् प्रीतिः तया कृतार्थः ॥३॥४॥ (युग्मम्)

तत्सूनुः कविदुःखभञ्जनजनो विद्वन्मनोमोदकृत्
काव्यालङ्कृतिभृत्कुतूहलितया साहित्यसंगीतवित्।
छन्दोभेदविदां मुदं च निखिलप्रस्तारविज्ञप्तये
ग्रथ्नाति ग्रथितं समग्रगुणवद्वृत्तैः स्म वाग्वल्लभम् ॥ ५ ॥

तदिति। तत्सूनुः तस्य चूडामणेः सूनुः सुतः कविदुःखभञ्जनजनः कुतूहलितया कौतुकेन परिश्रमं विनैवेति यावत् छन्दोभेदविदां छन्दोभेदज्ञानां मुदे हर्षाय निखिलप्रस्तारविज्ञप्तये च सम्पूर्णमात्रावर्णप्रस्तारनष्टोद्दिष्टादिविज्ञापनाय च वाग्वल्लभम् वाग्वल्लभनामकं ग्रंथं ग्रथ्नाति स्म निरमात् की० कविदुःखभञ्जनजनः विद्वन्मनोमादकृत पुनः की० काव्यालंकृतिभृत् काव्यालङ्कारशास्त्रज्ञः पुनः की० साहित्यसंगीतवित् साहित्यसंगीतमार्मिकः यद्यपि साहित्यशास्त्रमेवालङ्कारशास्त्रम् तथाऽपि यत्र केवलमलङ्कारनिरूपणम् तदलङ्कारशास्त्रम् यत्र च रसध्वन्यादिसमग्रवस्तुनिरूपणम् तत्साहित्यशास्त्रम् इति भेदो द्रष्टव्यः कीदृशम् वाग्वल्लभम् समग्रगुणवद्वृत्तैः सम्पूर्णसगुणमात्रावर्णच्छन्दोलक्षणैः ग्रथितम् गुम्फितम् ॥ ५ ॥

एषा शेषाचार्यभावानुकूला टीकाऽलीकालापलीलाविहीना।
नातिस्वल्पा नातिविस्तारमाप्ता नातिस्पष्टा नातिगूढा विभाति ॥१॥
श्रीदुःखभञ्जनकवीन्द्रतनूजनुःश्रीदेवीप्रसादकविना विहिता हितार्था।
वाग्वल्लभस्य विवृतिर्वरवर्णिनीयं रम्याकृतिः कविकुलस्य मुदं तनोतु ॥२॥
बाणाष्टनवभूवर्षे मार्गशीर्षेऽसिते दले।
शनौ हरितिथावेषा विवृतिः पूर्णतामगात् ॥ ३ ॥

इति श्रीसर्वज्ञदुःखभञ्जनकवीन्द्रसूनुसाहित्यवारिधिकविरत्नकविचक्रवर्त्तिनिखिलदर्शनाध्यापकमहामहोपाध्यायदेवीप्रसादशुक्लविरचिता वरवर्णिनीसंज्ञिका श्रीयुतसर्वज्ञकवीन्द्रवरदुःखभञ्जनशुक्लविरचितस्यवाग्वल्लभाख्यस्य छन्दोग्रन्थस्य विवृतिः सम्पूर्णा।

प्राप्तिस्थानम्—

जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः-

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,

विद्याविलास प्रेस, बनारस सिटी ।

वाग्वल्लभस्याकारादिवर्णानुसारेण

विषयसूचिपत्रम् ।

(इति)